

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗВАРИЧ ОЛЕНА ІГОРІВНА

УДК 332.1:330.3

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ О.І. Зварич

Науковий консультант
Дмитришин Леся Ігорівна
доктор економічних наук, професор

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Зварич О.І. Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2020.

Дисертацію присвячено встановленню та обґрунтуванню теоретико-методологічних засад забезпечення економічного розвитку регіонів України, розробленню нової концепції регіонального розвитку. Відповідно до концепції умовою економічного розвитку регіону є вміння створення нових знань та здібностей до їх циркуляції і абсорбції в економіці. Зміна концепції регіонального розвитку у напрямі нової економіки потребує не тільки інвестицій в основну інфраструктуру, але також розвитку людського капіталу та інституційного оточення.

Виділено два підходи до зростання і розвитку економіки регіону, перший з яких пов'язаний зі зростанням валового продукту на одного мешканця, натомість другий означає зростання різних аспектів рівня життя людини, з яких деякі мають невимірюваний (якісний) характер.

Встановлено, що джерела теорій регіонального розвитку беруть свій початок в традиційних школах економіки. Сукупність теоретичних концепцій регіонального розвитку поділено на дві принципові групи, що відповідають альтернативним моделям економіки. Тобто концепції неокласичної течії, сформованої згідно з ліберальною доктриною мінімалізації інтервенціоналізму і трактує вільний ринок, як оптимальний регулюючий механізм, та концепції неокейнсіанської течії, пояснює інтервенціоналізм як необхідний і найважливіший регулюючий механізм, в тому числі такий, що оптимізує регіональний розвиток.

Розроблено теоретичні основи дослідження сутності регіонального розвитку в частині удосконалення понятійного апарату дослідження,

результатом чого стали делімітація понять регіон та економічний регіон, а також розвиток і наближення змісту окремих дефініцій.

Проведений аналіз еволюційних змін економічного розвитку показав, що просторові перетворення економіки в будь-якому масштабі, від локального до глобального, відбуваються під впливом індустріалізації та урбанізації; процеси зростання, а в їх наслідку також розвиток, пробігають в хвильовий спосіб; початок економічним хвилям дають великі епохальні інновації; інструментом, використовуваним в розвитку інновацій, особливо в його інтеракційній формі, є мережі; регіональна інтеграція і гармонізація умов інвестування і торговельних режимів сприяють розвитку нової економіки. Такі еволюційні зміни в економіці дозволяють зробити висновок, що настають істотні трансформації концепції економічного розвитку простору і з цього виникають нові господарські імплікації.

Розроблено методологічний базис концепції регіонального розвитку. В своїй основі він містить принципи наукового пізнання, які враховано при використанні коректних об'єкту дослідження комплексу методів. При цьому дані методи виходять із системної парадигми наукового пізнання, економічної теорії та теорії регіоналістики. Розроблено ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону. Він включає парадигму наукового пізнання, концепцію та конструкт економічного розвитку регіонів.

Сформовано множину постулатів концепції економічного розвитку регіонів на основі еволюційного аналізу змін в просторовій економіці. Така економіка характеризується моделлю відкритого суспільства, яке навчається, поширює нові цінності, такі як знання та тісно пов'язані з ними інноваційність і креативність. Встановлено, що основними постулатами нової концепції є перехід від понять частини, структури, об'єктивної науки, основи та точності до понять сукупності, процесу, епістемологічної науки, мережі та наближеного опису.

Побудовано модель взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури - виробничої, соціальної та ринкової. Реалізація моделі показала існування тісного зв'язку між її елементами та економічним розвитком регіонів. Це підтвердило гіпотезу ключової ролі регіональної інфраструктури у реалізації стратегії модернізації регіональної економіки.

Розроблено методичний підхід щодо визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі. Даний підхід, на основі використання інструментів багатовимірного статистичного аналізу, дозволив визначити мультиплікатор інноваційності регіонів. Величина мультиплікатора може інтерпретуватися як позиція (ставлення) країни до використання інновацій в регіональному розрізі. Також вона слугує орієнтиром для провадження відповідної національної політики в даному питанні.

Оцінка ефективності регіональної інноваційності була проінтерпретована в двох аспектах: по відношенню до регіону; по відношенню до країни з врахуванням регіонального виміру, тобто міжрегіональної диференціації. В другому випадку оцінка регіональної інноваційності показує вплив регіону в сфері інновацій на державному рівні.

Розроблено методичний підхід до оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону. Даний підхід дозволив виокремити пріоритетні напрями діяльності суб'єктів малого підприємництва, які позитивно впливають на відповідну територію та можуть визначатися кожним органом самоврядування індивідуально, залежно від особливостей розвитку території і рівня забезпеченості різного напрямку послуг. Зокрема, на даний час до них віднесено: підвищення темпів розвитку підприємництва як одного із чинників економічного розвитку регіону; мінімізація матеріальних і соціальних втрат суспільства; збільшення частки малого бізнесу у формуванні ВВП; підвищення рівня соціальної захищеності працівників.

Запропоновано інституційний підхід до визначення ролі інновацій в регіональному розвитку. Здійснено аналіз інституційної інфраструктури, який показав, що остання може бути сформована через: державні установи (влада, вища школа); державно-приватні установи (наприклад, агентства регіонального розвитку); позаурядові установи громадянського сектора (наприклад, фонди і товариства розвитку підприємництва і інноваційності, центри, що підтримують трансфер технологій, технологічні парки, інкубатори); товариства приватного сектора (наприклад, професійні спілки); приватні установи (наприклад, фонди *venture capital*). Реалізація інституційного підходу показала, як інституційні рішення стимулюють розвиток створення знань, інновацій і нових технологій, допомагають у створенні відповідного середовища, що характеризується розвиненою культурою підприємництва, наявністю мережі зв'язків між підприємцями та співпраці науки з економікою.

Впроваджено інструментарій формування сценаріїв економічного розвитку регіонів України, що забезпечило визначення конкурентних переваг регіонів при встановленому потенціалі регіонального розвитку. Розроблені варіанти сценаріїв економічного розвитку регіонів України дають погляд на перебіг і ефект цих процесів в перспективі найближчих 20 років. Реалізація аналізованих сценарних моделей розвитку однак залежить від цілої низки чинників. До них належать не тільки створення відповідної інфраструктури, але й необхідність прийняття важких політичних рішень на регіональному рівні.

Сформовано множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх взаємозв'язку із ключовими факторами успіху регіонів, які характерні для нової економіки. Усі вони - як традиційні, так і сучасні - презентують регіони з точки зору більше інноваційного розвитку, ніж розвитку виробництва чи інвестицій. Дана множина містить інноваційну, соціальну та екологічну складові економічного розвитку – характерні підходу

нової економіки, а не виробничу та технологічну, які притаманні відповідно виробничому та інвестиційному підходам.

Розроблено методичний підхід щодо удосконалення апарату теорії економічної бази. Його реалізовано при розрахунку галузевого мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій. Удосконалення полягало в поділі показників на групи: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток. Відповідно до такого підходу за показником інтенсивності виконання базових функцій запропоновано виокремлювати регіони: 1) з гіпертрофією галузей виробництва; 2) зі збалансованістю галузей виробництва і послуг; 3) зі збалансованістю галузей виробництва та досліджень і розвитку; 4) з гіпертрофією управління; 5) регіони, де базові функції не з'ясовані.

Удосконалено класифікацію регіональної інфраструктури за функціональною ознакою. Виокремлено виробничу, соціальну та ринкову інфраструктуру. Порівняльний аналіз взаємозв'язку кожної з них з економічним розвитком регіону дозволив встановити диференціацію їх впливу на економіку регіону.

Сформовано напрями модернізації регіональної політики в аспекті вирівнювання міжрегіональних відмінностей через збільшення запасів людського капіталу в слабких економічних регіонах і їх ефективного використання. Це дало змогу розглядати нову економіку як основу регіональної активізації та один з ключових факторів успіху регіонів.

Розроблено методичний підхід щодо оцінки фактичних та потенційних ключових факторів успіху регіону, а також оцінки диференціації регіонів за їх рівнем. Він базується на використанні чинників економічного розвитку регіонів, що лежать в основі побудови піраміди регіональних факторів успіху. Тим самим забезпечується поєднання (симбіоз) традиційного та новітнього підходів до формування концепції економічного розвитку регіонів.

Дисертаційна робота є самостійним дослідженням, в якому розроблено нові теоретичні положення, методологічні підходи та практичні рекомендації щодо забезпечення економічного розвитку регіонів України в умовах формування нової економіки. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є особистим здобутком автора.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково-прикладних положень щодо формування концепції забезпечення економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки та модернізації її механізмів за умов децентралізації власності і капіталу. Вони можуть бути використані органами управління різних рівнів при реалізації регіональної економічної політики. Впровадження результатів дисертаційного дослідження підтверджується відповідними довідками.

Ключові слова: економічний розвиток, регіон, ключові фактори успіху, нова економіка, інноваційність, концепція.

ANNOTATION

Zvarych O. I. Theoretical and methodological principles of economic development of the regions of Ukraine. The manuscript.

Thesis for a Doctor's Degree in Economics, specialty 08.00.05 – Development of Productive Forces and Regional Economy. – State Higher Education Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University". - Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation is devoted to the establishment and substantiation of theoretical and methodological principles of ensuring the economic growth of the regions of Ukraine, the elaboration of the new concept of regional development. According to the concept, the factor for economic development of the region is the skills to create new knowledge and abilities for their circulation and absorption in the economy. Changing the concept of regional development towards a new

economy requires not only investment in basic infrastructure, but also the development of human capital and the institutional environment.

There are two approaches to the growth and development of the region's economy, the first of which is associated with the growth of gross product per capita, while the second means the growth of various aspects of human living standards, some of which have the immeasurable (qualitative) format.

It is established that the sources of theories of regional development originate in traditional schools of economics. The complex of theoretical concepts of regional development is divided into two essential groups that correspond to alternative economic models. That is, the concept of neoclassical current, formed in accordance with the liberal doctrine of minimization of interventionism and interpreting the free market as the optimal regulatory mechanism, and the concept of neokeynesian current, explaining interventionism as a necessary and most important regulatory mechanism, including one that optimizes regional development.

Developed the theoretical bases of research of the regional development essence in terms of improving the conceptual framework of research resulting in delimitation of concepts region and economic region, and also development and approximation of content of certain definitions.

Conducted analysis of evolutionary changes in economic development showed that the spatial transformations of the economy at any scale, from local to global, occur under the influence of industrialization and urbanization; growth processes and as a consequence also the development, run in a wave mode; the beginning of economic waves is given by big epoch-making innovations; networks are the tool used in the development of innovations, especially in its interactive form; regional integration and harmonization of investment conditions and trade regimes contribute to the development of the new economy. Such evolutionary changes in the economy allow to conclude that the significant transformations of the concept of economic development of region are coming and this creates new economic implications.

The methodological basis of the regional development concept is developed. It is based on the principles of scientific knowledge which are taken into account when using the correct object study of a complex of methods. These methods are based on the systemic paradigm of scientific knowledge, economic theory and the theory of regionalism. The chain of realization of the methodology of formation of the region's economic development concept is developed. It includes the paradigm of scientific knowledge, the concept and construct of the economic development of regions.

A methodical approach on determining the degree of effectiveness of innovation in a hierarchical regional context has been developed. This approach, based on the use of multidimensional statistical analysis tools, allowed to determine the multiplier of regional innovation. The value of the multiplier can be interpreted as the country's standpoint (attitude) on the use of innovation in the regional context. It also serves as a guide for the implementation of appropriate national policies on this issue.

The evaluation of the effectiveness of regional innovation was interpreted in two aspects: in relation to the region; in relation to the country, taking into account the regional dimension, namely the interregional differentiation. In the second case, the assessment of regional innovation shows the influence of the region in the field of innovation at the state level.

A methodical approach to assessing the impact of small business development on the economic growth of the region has been developed. This approach allowed to identify the priority guidelines of small businesses that have a positive impact on the territory and can be determined by each government body individually, depending on the development of the appropriate territory and the level of provision of different services. In particular, at present they include: increasing the pace of business development as one of the factors of economic development of the region; minimization of material and social losses of society; increasing the share of small business in the formation of Gross Domestic Product; increasing the level of social protection of employees.

An institutional approach to determining the role of innovation in regional development is proposed. Conducted analysis of the institutional infrastructure showed that it can be formed through: state institutions (government, higher school); public-private institutions (regional development agencies); non-governmental institutions of civil sector (funds and societies for entrepreneurship development and innovation, centres that support technology transfer, technology parks, incubators); private sector companies (trade unions); private institutions (venture capital funds). The implementation of the institutional approach has shown how institutional solutions stimulate the development of knowledge, innovation and new technologies, help to create an appropriate environment characterized by the developed business culture, the presence of the network links between entrepreneurs and cooperation between science and economics.

The tools for forming scenarios of economic development of the regions of Ukraine were introduced, which ensured the definition of competitive advantages of the regions with the established potential of regional development. The developed variants of scenarios of economic development of the regions of Ukraine give a look at the course and effect of these processes in the perspective of the next 20 years. The implementation of the analysed scenario models of the development, however, depends on a number of factors. These include not only the creation of appropriate infrastructure, but also the need to make difficult policy decisions at the regional level.

Formed set of priorities of economic development of the regions of Ukraine in the context of their relationship with the key success factors of the regions, which are characteristic of the new economy. All of them - both traditional and modern - present the regions in terms of more innovative development than the development of production or investment. This set contains innovative, social and environmental components of economic development - characteristic of the approach of the new economy, rather than production and technology, which are inherent in the production and investment approaches.

A methodical approach to improving the apparatus of the theory of economic base has been developed. It is implemented when calculating the industry multiplier and the intensity factor of basic functions. The improvement consisted of dividing indicators into groups: production and infrastructure, management, research and development. In accordance with this approach, according to the indicator of the intensity of basic functions, it is proposed to distinguish regions: 1) with hypertrophy of industries; 2) with a balance of industries and services; 3) with the balance of industries and research and development; 4) with management hypertrophy; 5) regions where the basic functions are not clarified.

The classification of regional infrastructure by functional feature has been improved. Production, social and market infrastructure are singled out. A comparative analysis of the relationship of each of them with the economic development of the region allowed to establish the differentiation of their impact on the economy of the region.

The directions of modernization of regional policy in the aspect of equalization of interregional differences through increase of stocks of human capital in weak economic regions and their effective use are formed. This made it possible to consider the new economy as a basis for regional activation and one of the key factors for the success of the regions.

A methodological approach to assessing the actual and potential key success factors of the region, as well as evaluating the differentiation of regions by their level has been developed. It is based on the use of factors of economic development of the regions that underlie the construction of a pyramid of regional success factors. This provides a combination (symbiosis) of traditional and modern approaches to the formation of the concept of economic development of regions.

The thesis is an independent research in which new theoretical propositions, methodological approaches and practical recommendations for ensuring the economic development of the regions of Ukraine in the conditions of formation of the new economy are developed. Out of the scientific efforts published in co-

authorship, the dissertation uses only those ideas and propositions which are the personal achievement of the author.

The practical significance of the obtained results consists in the development of scientific and applied propositions on the formation of the economic development concept of the regions of Ukraine in the context of the new economy and modernization of its mechanisms under the decentralization of property and capital. They can be used by governments at various levels in the implementation of regional economic policy. The implementation of the results of the dissertation research is confirmed by the relevant certificates.

Key words: economic development, region, key success factors, new economy, innovation, concept.

Список публікацій за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Зварич О.І. Генезис концепцій регіонального розвитку в контексті економічного зростання / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 1 (25). – С. 520-530, 0.58 д. а.
2. Зварич О.І. Регіон у системі міжнародних конкурентних відносин / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 11. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 33-38, 0.25 д. а.
3. Зварич О.І. Аналіз методичних підходів до оцінювання стану економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 2 (26). – С. 453-464, 0.64 д. а.
4. Зварич О.І. Етимологія дефініції «регіональний розвиток» та його системоутворюючих елементів / О.І. Зварич // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – Херсон, 2016. – № 23(12). – С. 96-100, 0.22 д. а.
5. Зварич О.І. Розвиток туристично-рекреаційної сфери – важлива складова подальшої розбудови економіки Прикарпаття / О.І. Зварич //

Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2016. – № 1 (27). – С. 129-136, 0.12 д. а.

6. Зварич О.І. Глобалізаційні чинники у формуванні економічного регіону / О.І. Зварич // Український журнал прикладної економіки. – Тернопіль, 2016. – № 5.– Т.1. –С. 41-47, 0.26 д. а.

7. Зварич О.І. Регіональний розвиток і його чинники: утилітарність інтерпретації / О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 13. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 39-43, 0.18 д. а.

8. Зварич О.І. Сучасні підходи до методології управління проектами сталого розвитку в контексті безперервної освіти державних службовців / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Київського нац. ун-ту технологій та дизайну. – № 5 (155), 2017. – С. 11-23, 0. 96 д. а.

9. Зварич О.І. Історіографія становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2017. – № 1 (29). – С. 188-203, 0.85 д. а.

10. Зварич О.І. Сучасні концептуальні підходи до здійснення регіональної соціально-економічної політики в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 20. – С. 103-111, 0.52 д. а.

11. Зварич О.І. Сучасні засоби ефективного управління житлово-комунальним комплексом регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2018. – № 1 (31). – С. 75-84, 0.48 д. а.

12. Зварич О.І. Методичні аспекти оцінки інноваційності економічного розвитку регіонів України / О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 21. – С. 111-122, 0.65 д. а.

13. Зварич О. І. Система менеджменту соціально-економічного і культурного розвитку регіонів України / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія “Економіка”. - Івано-Франківськ: Плай, Вип. 13. - 2018. - С. 171-178, 0.52 д. а.

14. Зварич О.І. Типологізація систем інновацій: регіональний аспект / О.І. Зварич // Вісник Хмельницького національного університету, Серія Економічні науки. – 2017. – № 3. – Т. 1. – С. 207-211, 0.42 д. а.

15. Зварич О.І. Економічні аспекти формування нової парадигми регіонального розвитку / О.І. Зварич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2017. – Вип. 2(50). – С. 131-137, 0.22 д. а.

16. Зварич О.І. Структурний аналіз економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Проблеми економіки. – Харків, 2017. – № 4. – С. 195-205, 0.58 д. а.

17. Зварич О.І. Концептуальні аспекти економічного розвитку регіонів як центрів створення знань / О.І. Зварич // Інвестиції: практика та досвід. – Київ, 2017. – № 18. – С. 38-43, 0.36 д. а.

18. Зварич О.І. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку економіки, базованої на знаннях / О.І. Зварич // Бізнес Інформ. – Харків, 2017. – № 12. – С. 157-165, 0.48 д. а.

19. Зварич О.І. Формування парадигми економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Причорноморські економічні студії. – Одеса, 2018. – № 35. – С. 92-96, 0,4 д.а.

20. Зварич О.І. Механізм інвестиційного розвитку регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Інтелект ХХІ. – Київ, 2019. – № 1. – С. 85-92, 0.4 д. а.

Матеріали наукових конференцій:

1. Зварич О.І. Аналіз економічного розвитку регіону на основі узагальненої моделі економічної бази / О.І. Зварич // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика: матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6-8 жовтня 2017 р.) – Хмельницький, 2017. – С. 39-41, 0.12 д. а.

2. Зварич О.І. Методичні аспекти формування концепції економічного розвитку регіону / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Corporate governance: strategies, processes, technology: materials of International scientific conference (Kaunas, Lithuania, 20 October 2017) – Kaunas, 2017. – С. 148-150, 0. 17 д. а.

3. Зварич О.І. Побудова моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури / О.І. Зварич // Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 42-45, 0.18 д. а.

4. Зварич О.І. Оцінка конкурентоспроможності регіонів у контексті використання людського капіталу / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації (Клайпеда, Литва, 23 березня 2018 року) – Клайпеда, 2018. – С. 231-235, 0.22 д. а.

5. Зварич О.І. Аналіз інноваційних пріоритетів регіонального розвитку / О.І. Зварич // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-25 травня 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 125-129, 0.28 д. а.

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	14
1.1. Сутність поняття економічного розвитку регіону та його ролі в глобальному просторі	14
1.2. Чинники економічного розвитку в світлі еволюції теоретичних концепцій регіонального розвитку	32
1.3. Вплив місцевого самоврядування в Україні на забезпечення розвитку її регіонів: історіографічний ракурс	62
1.4. Методологічний базис формування концепції економічного розвитку регіону	78
РОЗДІЛ 2. КЛАСИЧНІ ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	102
2.1. Оцінка виробничих чинників економічного розвитку регіону	102
2.2. Формування інфраструктурних чинників економічного розвитку регіону	126
2.3. Вплив малого підприємництва на економічний розвиток регіону	152
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	170
3.1. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку нової економіки	170
3.2. Інновації як основа регіонального економічного розвитку	188
3.3. Інституційні засади економічного розвитку регіонів в світлі формування інноваційних систем	212
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	231
4.1. Вплив еволюційних процесів на зміну концепції економічного	231

розвитку регіонів	
4.2. Взаємозв'язок концепції економічного розвитку регіонів та рівня ключових факторів успіху	247
4.3. Інвестиційний механізм забезпечення економічного розвитку регіонів	262
4.4. Управління проектами як засіб запровадження концепції економічного розвитку регіонів	279
РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	301
5.1. Інституційно-організаційне середовище реалізації концепції економічного розвитку регіонів України	301
5.2. Формування та аналіз пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх ключових факторів успіху	322
5.3. Сценарії економічного розвитку регіонів України на основі їх конкурентних переваг	340
ВИСНОВКИ	362
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	368
ДОДАТКИ	395

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Завдання пошуку шляхів, що ведуть до оптимального економічного розвитку, були і є основою економічних досліджень. З погляду на суттєві просторові диспропорції розвитку в умовах нової економіки особливе значення в цих пошуках відіграють концепції, що стосуються регіонального розвитку, і, в першу чергу, спроби визначення його механізму, умов та чинників, що формують цей процес. Вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку є головною метою досліджень, що здійснюються в рамках регіональної політики. Причому йдеться не тільки про перерозподіл фінансових коштів, але, перш за все, про стимуляцію розвитку інших регіонів за рахунок повільнішого темпу зростання найбільш розвинених регіонів.

На жаль, здійснювані дії в цьому напрямку не завжди приносять бажаний результат, що знаходить своє підтвердження в нестійких тенденціях до збіжності (конвергенції) і розбіжності (дивергенції) регіонального розвитку. Ці труднощі є важливим чинником, що мобілізує науковців до подальших пошуків нових методологічних засад забезпечення економічного розвитку регіонів.

Сучасні наукові дослідження характеризуються спробами оптимізації регіональної політики на основі застосування відомих і нових економічних концепцій, які змінюють і адаптують до наявних соціально-економічних умов. Різним аспектам регіонального економічного розвитку присвячено праці таких науковців, як: І.С. Благун, І.М. Буднікевич, І.М. Вахович, М.В. Гудзь, Л.І. Дмитришин, М.І. Долішній, Е.М. Забарна, В.Є. Лучик, В.П. Решетило, Г.В. Стадник, І.А. Островський, М.О. Кизим, Т.С. Максимова, О.А. Крайник, І.З. Сторонянська, Б.Г. Шелегеда та ін. Однак, не зважаючи на значний інтерес науковців до проблем економічного розвитку регіонів, розробка науково-методологічних засад забезпечення регіонального економічного розвитку, яка базується на сучасних концепціях

економічного розвитку регіонів, залишається актуальним завданням сьогодення.

Ідея нової концепції означає, що економічний розвиток регіонів в умовах глобалізації і технологічного прогресу базується на парадигмі нової економіки, тобто вміннях створювати, поширювати та використовувати нові знання. Зміна концепції регіонального розвитку у напрямі нової економіки призводить до того, що для досягнення та використання ключових факторів успіху регіону необхідними стають не тільки інвестиції в інфраструктуру, але також поступ людського капіталу та інституційно-регуляторного середовища, які створюють міцні засади розвитку регіону. Отже, вагомість окреслених проблем зумовила вибір теми дисертаційної роботи, її мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України. В рамках виконання тем: «Моделювання процесів управління в соціально-економічних системах» (номер державної реєстрації 0113U005083) автором запропоновано методологію формування концепції економічного розвитку регіону та проведено аналіз пріоритетів економічного розвитку регіонів України; «Розробка організаційно-економічного механізму удосконалення виробничо-господарських структур регіону» (номер державної реєстрації 0111U000875) автором розроблено механізм реалізації концепції економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки, здійснено аналіз традиційних та новітніх чинників економічного розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методологічних засад, науково-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо забезпечення економічного розвитку регіонів України в умовах формування нової економіки. Реалізація мети зумовила постановку і розв'язання наступних завдань:

- розкрити сутність економічного розвитку регіону та узагальнити теоретичні основи його дослідження;
- провести аналіз чинників економічного розвитку в світлі еволюції теоретичних концепцій регіонального розвитку;
- розробити методологічний базис формування концепції економічного розвитку регіону;
- сформуванати множину постулатів нової концепції економічного розвитку регіонів;
- здійснити аналіз виробничих чинників економічного розвитку регіонів;
- провести класифікацію регіональної інфраструктури за функціональною ознакою;
- здійснити оцінку впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону;
- побудувати модель взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури;
- проаналізувати роль людського капіталу в підвищенні економічного розвитку регіонів України;
- здійснити оцінку рівня інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі;
- встановити взаємозв'язок концепції економічного розвитку регіонів з ключовими факторами їх успіху;
- дослідити чинники інституційно-організаційного середовища і їх роль у реалізації концепції економічного розвитку регіонів України;
- сформуванати множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України;
- розробити інструментарій формування сценаріїв економічного розвитку регіонів України.

Об'єктом дослідження є процеси економічного розвитку регіонів України в умовах нової економіки.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, методичні підходи і практичні аспекти забезпечення економічного розвитку регіонів України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення та принципи теорій регіональної економіки та просторового розвитку. У роботі для розробки теоретико-методологічних та прикладних засад формування концепції забезпечення економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки використано системний підхід, а також сукупність методів пізнання суспільних процесів і явищ, зокрема: логічного узагальнення, аналізу та синтезу (для удосконалення категоріально-понятійного апарату дослідження, формування множини припущень нової концепції економічного розвитку регіонів, встановлення взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури, дослідження інституційного оточення і його ролі у функціонуванні регіональної економіки); ретроспективного підходу (для аналізу еволюційних змін економічного розвитку європейських регіонів та інституційно-організаційного середовища реалізації концепції економічного розвитку регіонів України); структурного та структурно-функціонального аналізу (для аналізу виробничих чинників економічного розвитку регіонів); економіко-статистичного аналізу та аналізу просторових даних (для дослідження чинників традиційних та новітніх теорій економічного розвитку); кореляційно-регресійного аналізу (для оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону); таксономічного методу (для визначення ролі людського капіталу в підвищенні економічного розвитку регіонів України, визначення ключових факторів успіху регіонів); багатовимірною статистичного аналізу (для оцінки інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі); DEA-аналізу (для визначення потенціалу регіонального розвитку); кластерного аналізу (для визначення

ключових факторів успіху регіонів); сценарного методу (для побудови сценаріїв економічного розвитку регіонів).

Інформаційною базою дослідження слугували: законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; матеріали й статистичні дані Державної служби статистики України, департаментів економічної політики обласних державних адміністрацій; наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених; ресурси мережі Інтернет, результати власних аналітичних та теоретичних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад формування концепції забезпечення економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки та визначення сценаріїв економічного розвитку регіонів і механізмів їх реалізації. До найвагоміших наукових результатів, які характеризують новизну дисертаційної роботи належать такі:

вперше:

розроблено методологічний базис концепції регіонального розвитку, відповідно до якої умовою економічного розвитку регіону в конфронтації з процесом глобалізації і по відношенню до щораз швидшого технологічного розвитку є вміння створення нових знань та здібностей до їх циркуляції і абсорбції в економіці. Зміна концепції регіонального розвитку у напрямі нової економіки спричиняє до того, що для досягнення та використання ключових факторів успіху регіону необхідними стають не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, але також розвиток людського капіталу та розвиток інституційного оточення, які створюють міцні засади розвитку регіону;

сформовано множину постулатів концепції економічного розвитку регіонів на основі еволюційного аналізу змін в просторовій економіці, що характеризується моделлю відкритого суспільства, яке навчається, поширює нові цінності, такі як знання та тісно пов'язані з ними інноваційність і креативність;

одержали подальшого розвитку:

модель взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури - виробничої, соціальної та ринкової - реалізація якої показала існування тісного зв'язку між її елементами та економічним розвитком регіонів, що підтвердило гіпотезу ключової ролі регіональної інфраструктури у реалізації стратегії модернізації регіональної економіки;

методичний підхід щодо визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі, який, на основі використання інструментів багатовимірного статистичного аналізу, дозволив визначити мультиплікатор інноваційності регіонів, величина якого може інтерпретуватися як позиція (ставлення) країни до використання інновацій в регіональному розрізі та слугувати орієнтиром для провадження відповідної національної політики в даному питанні;

ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону, який має в своїй основі принципи наукового пізнання, які враховано при використанні коректних об'єкту дослідження комплексу методів дослідження чинників економічного розвитку регіонів;

методичний підхід до оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону, який, на відміну від існуючих, дозволив виокремити пріоритетні напрями діяльності суб'єктів малого підприємництва, які позитивно впливають на відповідну територію та можуть визначатися кожним органом самоврядування індивідуально, залежно від особливостей розвитку території і рівня забезпеченості різного напрямку послуг;

інституційний підхід до визначення ролі інновацій в регіональному розвитку, який показав, як інституційні рішення стимулюють розвиток створення знань, інновацій і нових технологій, допомагають у створенні відповідного середовища, що характеризується розвиненою культурою підприємництва, наявністю мережі зв'язків між підприємцями та співпраці науки з економікою;

інструментарій формування сценаріїв економічного розвитку регіонів України, що забезпечило визначення конкурентних переваг регіонів при встановленому потенціалі регіонального розвитку;

удосконалено:

множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх взаємозв'язку із ключовими факторами успіху регіонів, які характерні для нової економіки;

теоретичні основи дослідження сутності регіонального розвитку в частині удосконалення понятійного апарату дослідження, результатом чого стали делімітація понять регіон та економічний регіон, а також розвиток і наближення змісту окремих дефініцій;

методичний підхід щодо удосконалення апарату теорії економічної бази при розрахунку галузевого мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій через поділ цих показників на групи: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток;

класифікацію регіональної інфраструктури за функціональною ознакою на виробничу, соціальну та ринкову, порівняльний аналіз взаємозв'язку кожної з яких з економічним розвитком регіону дозволив встановити диференціацію їх впливу на економіку регіону;

напрями модернізації регіональної політики в аспекті вирівнювання міжрегіональних відмінностей через збільшення запасів людського капіталу в слабких економічних регіонах і їх ефективного використання, що дає змогу розглядати нову економіку як основу регіональної активізації та один з ключових факторів успіху регіонів;

методичний підхід щодо оцінки фактичних та потенційних ключових факторів успіху регіону, а також оцінки диференціації регіонів за їх рівнем, який, на відміну від існуючих, базується на використанні чинників економічного розвитку регіонів, що лежать в основі побудови піраміди регіональних факторів успіху, і тим самим забезпечує поєднання (симбіоз)

традиційного та новітнього підходів до формування концепції економічного розвитку регіонів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково-прикладних положень щодо формування концепції забезпечення економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки та модернізації її механізмів за умов децентралізації власності і капіталу. Отримані результати апробовані в практиці управління на державному, регіональному та місцевому рівнях, зокрема використані Міністерством розвитку громад та територій України при реформуванні регіональної політики в Україні (довідка № 7/2/21194-19 від 28.12.2019 р.); Рахунковою палатою при здійсненні аудитів ефективності витрачання коштів місцевих бюджетів України (довідка № 07-33/467 від 28.12.2019 р.); Івано-Франківською обласною державною адміністрацією при розробці Стратегії економічного розвитку Івано-Франківської області, Програми соціально-економічного і культурного розвитку області, Регіональної цільової програми сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області (довідка № 1531/0/2-19/01-116 від 12.12.2019 р.); Івано-Франківською міською радою при розробці і реалізації Стратегії розвитку міста Івано-Франківська на період до 2028 р., Програми економічного і соціального розвитку міста Івано-Франківська, Комплексної програми сприяння залучення інвестицій в економіку міста Івано-Франківська (довідка № 490/167-08/23в від 13.12.2019 р.). Окремі теоретичні та науково-методичні положення дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника при викладанні курсів «Управління соціально-економічним розвитком регіону», «Міжнародна економіка», «Міжнародна економічна інтеграція», «Міжнародні товарні ринки», «Зовнішньоекономічні зв'язки України», «Інфраструктура товарного ринку» (довідка № 03-0210/115 від 18.12.2019 р.), Івано-Франківського національного технічного університету нафти газу при розробленні програм, методичного забезпечення та викладання дисциплін

«Децентралізація та регіональні реформи», «Європейська регіональна політика», «Управління інноваціями в публічному управлінні», «Стратегічне управління», «Проектний менеджмент» (довідка № 65 від 20.12.2019 р.), Університету Короля Данила при викладанні курсів «Стратегічне управління бізнесом», «Управління проектами» (довідка № 02/156 від 18.12.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримано автором особисто, а з наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих напрацювань.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення, пропозиції та рекомендації дисертаційної роботи оприлюднено на 13 конференціях, серед яких: «Сучасні тенденції і перспективи соціально-економічного розвитку України» (м. Івано-Франківськ, 2017 р.); «Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях» (м. Одеса, 2017 р.); «Актуальні питання економічних наук» (м. Запоріжжя, 2017 р.); «Економіка, фінанси та управління: теорія та практика» (м. Полтава, 2017 р.); «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств» (м. Хмельницький, 2017 р.); «Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика» (м. Хмельницький, 2017 р.); «Corporate governance: strategies, processes, technology» (м. Каунас, 2017 р.); «Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах», (м. Одеса, 2018 р.); «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації» (м. Клайпеда, 2018 р.); «Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації» (м. Дрогобич, 2018 р.); «Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки» (м. Одеса, 2018 р.); «Ефективність та напрями вдосконалення політики економічного зростання: теорії та пропозиції» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Новий погляд на розвиток економіки країни» (м. Харків, 2018 р.).

Публікації. Основні ідеї, положення і найважливіші результати дисертації опубліковано автором самостійно та у співавторстві в 44 наукових працях, зокрема: 2 одноосібні монографії, 1 колективна монографія, 22 статті у фахових наукових виданнях України та 4 – у зарубіжних виданнях, з них 11 – у виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз даних, 13 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, 2 – в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій складає 47,7 д. а., з яких 42,97 д.а. належать особисто автору.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (274 найменування на 27 сторінках), 6 додатків (на 60 сторінках), містить 46 аналітичних таблиць та 34 рисунки, з яких повну сторінку займають 1 рисунок та 3 таблиці. Основний текст розміщено на 366 сторінках. Повний обсяг роботи становить 453 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

1.1. Сутність поняття економічного розвитку регіону та його ролі в глобальному просторі

Теоретичні-практичні дослідження проблематики економічного розвитку регіонів привернули в останні роки увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Це обумовлено низкою причин: процесами глобалізації, які породжують паралельно і явище регіоналізації; децентралізацією у розподілі повноважень і фінансів між центром та регіонами, децентралізацією управління; трансформаційними процесами в економіці регіонів, особливо в постсоціалістичних країнах, що породжують нові функції регіону і нові завдання щодо їх інституційного забезпечення.

Проблеми економічного розвитку регіонів критично осмислюються у вітчизняних і зарубіжних наукових дослідженнях. Серед фахівців України варто виокремити роботи таких дослідників, як: М.І. Долішній [44], О.А. Крайник [156], Т.С. Максимова [125], В.П. Решетило [111], І.З. Сторонянська [161], Б.Г. Шелегеда [171] та ін. Водночас, формування науково-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо дослідження розвитку регіональної економіки з врахуванням специфіки розвитку регіонів України, в руслі розвитку правової бази регіонального управління та результатів адміністративної реформи все ще залишаються актуальними.

Наука, що вивчає значення слів та виразів і зміну цих значень, називається семантикою [154]. Її визначення не здаються дискусійними, коли сенс слів або їх синтаксис має однозначне і загальнозрозуміле пояснення у визначеному часі. Однак все ускладнюється, коли досліджують різні словосполучення та різний дослівний зміст виразів і думок, що виникають з

них. Дана проблема в певній мірі стосується і економічного розвитку регіонів. Дискусія в даному напрямку, базована на визначенні економічного розвитку регіонів і пошуку його чинників, створює основу даного дослідження в аспекті розвитку і наближення змісту таких дефініцій як: розвиток, регіон, економічний розвиток регіону, економічний регіон та в подальшому дослідженні - чинники економічного розвитку регіону.

Інтуїтивне розуміння економічного розвитку регіону пов'язує його зміст зі збором позитивно сприйманих змін у визначеному просторі. Така інтерпретація, хоча й загальнозрозуміла, втім має низку невизначеностей, пов'язаних із окремим визначенням розвитку і регіону, а також значенням синтезу цих дефініцій в просторовому аспекті.

Розвиток в енциклопедичному трактуванні описується, як «процес руху від нижчого до вищого (до більших досягнень), в результаті чого відбувається зміна якості предмета, явища, діяльності, перехід до новішого, прогресивнішого» [154]. Складові цього визначення виразно вказують на «процесність» змін, на позитивних (якісних) перетвореннях визначених властивостей досліджуваного предмета, явища, діяльності.

Такі перетворення набувають іншого, двозначного характеру, коли розвиток сприймається в категорії процесу довготривалих змін, що мають певний напрям, можливі ситуації, в яких вирізняють два або більше станів і водночас існує можливість виявлення, опису і оцінки відмінностей між ними. При такому підході не враховано напрям перетворень досліджуваного об'єкту, що дозволяє припускати, що розвиток – в сенсі перебігу (процесу) може мати як позитивний, так і негативний вимір. Тоді можна говорити відповідно про прогресивний розвиток і розвиток регресивний.

Дана проблема зникає, якщо адаптувати визначення розвитку буття і еволюції живих істот до сфери діяльності людини. В такому трактуванні країни і регіони, аналогічно до живих організмів, повинні переходити від простіших, менш досконалих, до більш складних і кращих форм або станів. Розвиток в такому уявленні базується на модернізації або прогресі. Його

мотиви можуть лежати в прагненні до досягнення ідеалу або вирівнювання просторових відмінностей, що є результатом позитивних змін кількісного зростання і якісного прогресу в економічних, соціальних і природних системах. Тріадою таких перетворень описується концепція сталого розвитку. Її прагматичним посланням є прагнення до вищих рівнів економічного і соціального розвитку з одночасним забезпеченням якості навколишнього середовища або, щонайменше, без порушення (погіршення) його стану.

Визначення розвитку в межах регіону зобов'язує до врахування певного простору (території, поверхні). В етимологічному трактуванні *region* – це умовно виділений простір, який відрізняється від прилеглої території природними або набутими властивостями, але з точки зору економічної цей термін ототожнюється сьогодні з районом, областю, територією, частиною країни, що вирізняється сукупністю природних або історично складених економіко-географічних умов і національним складом населення [154]. Таким чином, можна констатувати, що підставою для вирізнення регіонів є природні, історичні передумови, культурні, адміністративні і політичні відношення, і, звичайно, економічна природа.

Такий підхід втім не дає можливості виокремити регіон урбанізований та регіон сільський, регіон традиційний та регіон сучасний, регіон етнічний та регіон демографічний тощо. Це пов'язано з тим, що об'єктивним критерієм такої ідентифікації регіонів не є ані займана площа, тому що функціонують малі і великі регіони, ані гомогенність, тому що є однорідні і неоднорідні регіони з точки зору визначених для них властивостей.

Арбітраж розмежування регіонів підкреслює не тільки їх різноманітність, відмінні риси, але також прийнятий спосіб поділу простору: однокритеріальний (наприклад, щільність заселеності), багатоаспектний (наприклад, вартість промислової продукції і чисельність міського населення), структурний (територіальне співвідношення галузей економічної діяльності). У численності цих рішень і їх взаємних комбінацій за ключові

критерії відокремлення регіонів приймаються фізично-географічні, економіко-просторові і адміністративні передумови (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Процедура розмежування регіонів на підставі визначених критеріїв

Умова	Близькість положення		
Критерій	Фізично-географічний	Економіко-просторовий	Адміністративний
Характеристики відокремлення	біологічні атмосферні геологічні гідростатичні	інфраструктура облаштування виробничі традиції поселенська мережа система дистрибуції спеціалізація економічна модель	адміністративний уклад держави політично-соціальні адміністративні статистичні економічні і т.д.
Відокремлені просторові об'єкти	країни провінції басейни і т.д.	економічні райони макрорегіони кластери	області райони міста селища і т.д.
Типи регіонів	географічний регіон природний регіон кліматичний регіон антропологічний регіон і т.д.	економічний район соціально-економічний регіон соціо-еколого-економічний регіон	адміністративний регіон

Як видно з табл. 1.1, визначення регіональних меж в просторі опирається на різні критерії, і виникаючі в результаті їх поділу регіони можуть розміщуватися в частині одного простору або ж навпаки їх частини поєднують різні територіальні одиниці.

Наприклад, економічний регіон, визначений на підставі просторового поділу праці, може, але не мусить, перекриватися з адміністративним поділом країни (міграція робочої сили). Окрема регіональна самоврядна

спільнота може мати культурні відмінності, які є частиною культурних традицій інших регіонів (етнічні поселення). Такі проблеми ведуть до хаосу і викликають об'єктивну потребу докладного, але й еластичного визначення об'єкта дослідження.

В аналізі економічного розвитку регіонів такого роду дослідження повинні опиратися і виходити з прагматичних міркувань, утилітарних поглядів (практичних вигод), врахування системних відношень. Прагматичний погляд пропонує дивитися на регіон в адміністративних категоріях, тобто в одиницях, виокремлених на найвищому рівні в територіальному поділі держави. В Україні - це області та останнім часом ОТГ (об'єднані територіальні громади), населення яких утворює регіональні самоврядні спільноти. Проявом таких реляцій повинно бути сприяння економічній активності, підвищення конкурентоспроможності та інноваційності економіки, формування просторового порядку з одночасним збереженням культурної спадщини і природного середовища на користь майбутніх поколінь.

Ті цілі, хоча й стосуються різноманітних аспектів розвитку, фокусуються у визначеному просторі, і його межі не можуть реконструюватися з використанням інших критеріїв делімітації (наприклад, об'єднання чи однорідності регіонів з точки зору певних ознак, мережевих зв'язків, відцентрових сил тощо). Їх застосування було б рівнозначне дерегулюванню ідеї регіональних самоврядних спільнот і загального планування розвитку країни.

Таким чином, такі утилітарні погляди мають логічне пояснення: фактом залишається адміністративний поділ країни, і будь-які дослідження мають сенс і практичне застосування, коли відносяться до цих територіальних одиниць, а саме областей, як на даний час статистично облікованих, регіонів.

Системне трактування регіону об'єднує спільноту, економіку і середовище в один цілісний і впорядкований уклад, який функціонує в рамках відособленого фрагмента простору. Компоненти цієї системи формують різноманітні зв'язки, що виникають із співіснування і співвідношення, і одночасно відкриті для зовнішніх (інших регіональних, державних і міжнародних) систем. У цій перспективі можна прийняти, що адміністративні, навіть гетерогенні регіони, об'єднує наявність єдиної концепції і спільних дій самоврядної спільноти.

Регіональний розвиток є багатовимірним і багатогранним процесом, який можна представити через поєднання множини різноманітних соціальних і економічних цілей. Насамперед, це синтез таких чинників, як: зростання виробництва і доходів; зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурі суспільства; зміни в суспільній свідомості; трансформація традицій і звичок.

Професор Решетило В.П. під розвитком регіону (території) розуміє «насичення його (її) економічними об'єктами та зв'язками. Чим більше на певній території таких об'єктів і чим тісніше зв'язки між ними, тим більш розвинутою або освоєною вона уявляється. Через насичення території забезпечується її розвиток. Насичена територія – це територія, що вміщує безліч економічних об'єктів (підприємств, організацій та елементів соціальної сфери, на яких зосереджено або на які спрямовано економічну діяльність), які опосередковують певну сукупність економічних інтересів і відносин між учасниками суспільного виробництва. Розвиток території безпосередньо зумовлений системною організацією відтворення ресурсів – трудових, природних, матеріальних (капітальних), організаційних (підприємницьких), інформаційних, науково-технічних та ін.» [111].

На думку професора Максимової Т.С., метою регіонального розвитку є прогресивна зміна кількісних і якісних параметрів функціонування регіону

для переходу його в більш сприятливий стан, що характеризується оптимальним значенням цільових показників. Разом із головною метою розробляються локальні цілі управління регіональним розвитком. Вони можуть передбачати досягнення певного фіксованого світового рівня показників споживання регіональних ресурсів, задоволення життєвих потреб населення регіону, зростання доходів на душу населення [125].

Професор Шелегеда Б.Г. зазначає, що рівень регіонального розвитку виступає критерієм ефективності функціонування регіону, що створює базу і є важливим джерелом підвищення якості життя населення країни. Коли параметри кількісних показників регіонального розвитку перевищують запланований або нормативний рівень стану аналогічних систем, можна дійти висновку про ефективне функціонування регіональних систем. При цьому порівняльний міжрегіональний аналіз рівня розвитку сприятиме більш повному підтвердженню ефективності регіонального відтворювального процесу – основи розвитку [171].

Науково-теоретичні узагальнення останнього часу сприяли створенню бази для формування нового підходу до питань розвитку, який характеризують такі чинники: людські ресурси - якість, уміння та мобільність робочої сили, включаючи здатність адаптування до технологічних та організаційних змін; інституції - здатність організаційних структур оволодівати сучасним управлінням в умовах постійних змін; нематеріальні чинники, наприклад, соціальний капітал, що являє собою складне переплетення консолідованого знання та культури, інноваційної поведінки, підприємницького духу, спроможності створювати мережі [6]. Такий підхід до регіональної політики акцентує увагу на ендогенних чинниках розвитку, посиленні відповідальності місцевих органів влади за комплексний соціально-економічний розвиток території, побудову

функціональної структури управління з урахуванням особливостей регіонального розвитку.

Крайник О.А. вважає, що ключовим чинником регіонального розвитку є розвиток промисловості, збільшення частки промисловості й виробництва послуг. Промисловість є однією з провідних галузей економіки, яка забезпечує технічне переозброєння інших галузей та здійснює визначальний вплив на соціально-економічну ситуацію в регіоні [156].

Змістові рамки поданих інтерпретацій регіонального розвитку тільки доповнюють його компоненти, а *де факто* є уточнюючими чинниками, за допомогою яких повинні наступати позитивні зміни. У їх переліку чергуються: економічна структура, навколишнє середовище, інфраструктура, рівень та якість життя населення, працевлаштування, інноваційні процеси і диверсифікація господарської структури регіонів, екорозвиток і покращення життя в регіонах, соціальний капітал тощо. Такі характеристики в синтезованому варіанті вказують на економічний, соціальний, технічний і технологічний, екологічний, інноваційний та інвестиційний аспекти регіонального розвитку.

Регіональний розвиток в економічному аспекті зумовлений економічним зростанням і проявляється в трансформації чинників виробництва (як внутрішніх, так і зовнішніх відносно регіону) у збільшену кількість продукції і послуг. У соціальному сенсі він охоплює зміни в міжлюдських стосунках і соціальній структурі, які проявляються в модифікації способу і вищій якості життя населення. Його складові в технічній і технологічній площині охоплюють різні передові зміни в сфері виробництва і в сфері послуг. У природному середовищі регіональний розвиток зосереджується перш за все на екологічній проблематиці, так зв. екорозвитку.

Підсумовуючи можна зазначити, що регіональний розвиток можна сприймати в категоріях змін в співіснуючих та взаємозалежних економічній, соціальній, технічній і технологічній, природній, політичній, адміністративній та інших системах, які разом чи по черзі перманентно заміщають існуючі стани кращими відповідниками, тобто оцінюваними позитивно з точки зору прийнятих критеріїв. Економічний розвиток – це якісні й структурні зміни в національних економіках як наслідок економічного зростання [154].

У просторовій системі національної економіки закладено поділ території країни на простори, які називають регіонами. Відмінності та класифікація цих просторів на підставі економічних критеріїв і передумов формують ще одне визначення – поняття економічного регіону.

До сьогодні наукові доробки не привели до встановлення якогось однозначного, загальноприйнятого визначення економічного регіону, а також універсальних критеріїв його виділення. Серед багатьох існуючих визначень цього терміну, які містять певні спільні елементи, що дозволяють вирізнити характерні ознаки для економічного регіону, на жаль, розглядається він тільки як частина більшої території (регіон як простір / місце), або ж з позиції суб'єктивізму (регіон як суб'єкт / одиниця господарювання).

Так, в [149] економічний регіон (район) – це: «1) невід'ємна частина загального єдиного економічного простору країни або світу (світової економіки), яка має свої межі й унікальне географічне положення; 2) територія, що має спільні природні, соціально-економічні, національно-культурні та інші умови розвитку; 3) територіально-господарське утворення системного характеру, між складовими якого внутрішні зв'язки тісніші, ніж зовнішні».

В сутнісному значенні економічний регіон часто ототожнюється з поняттям економічного району. «Економічний район – це територіально

цілісна частина народного господарства країни, яка характеризується такими ознаками: спеціалізація як основна народногосподарська функція, тобто спеціалізація району на певних виробництвах і послугах, що відповідає його географічному розташуванню, природним, економічним і соціальним умовам та спирається на соціальний поділ праці з іншими районами; комплексність – у широкому розумінні це як взаємопов'язаність найважливіших складників економічної й територіальної структур району; керованість – наявність певних галузей і територіальних структур, які є матеріальною основою взаємопов'язаності складних частин, що дозволяє характеризувати район як цілісну систему та організаційний осередок територіального управління народним господарством» [47].

В контексті формування поняття економічного регіону, на нашу думку, дефініцію економічного регіону варто доповнити характеристиками, притаманними сучасним процесам глобалізації, таким як транснаціоналізація, інноваційність, креативність, мережевість та навчання. Глобалізація створює необхідність переосмислення місця економічного регіону в суспільно-господарському просторі [16]. Різноманітність трактування економічного регіону дозволяє визначити його у відповідності до теорії систем як:

- організовану систему з сукупністю цілей, здатну до реалізації визначених соціально-економічних цілей, і впливаючих з них функцій і завдань;
- систему, відносно відокремлену від зовнішнього середовища і відкриту по відношенню до його соціального, економічного і природного оточення, яка має з цим оточенням обмін людськими, майновими, грошовими, інформаційними та іншими ресурсами;
- систему, структуровану і ієрархічну, з внутрішніми взаємопов'язаними ресурсами і внутрішньою підсистемою управління

регіональною системою;

- систему, що розпоряджається запасами екзогенних і ендогенних чинників, необхідних до ведення визначених форм діяльності і взаємопов'язаних, найчастіше за принципом зворотного зв'язку;

- систему, здатну до самостійної ідентифікації, вибору та модифікації цілей, а також до збільшення ступеня своєї організації.

Особливою етимологічною ознакою економічного регіону є наявність так званих внутрішніх зв'язків, специфічний характер яких дозволяє вирізнити зональні (просторові), вузлові і комплексні регіони. Варто підкреслити, що процеси європейської інтеграції і глобалізації інтенсифікують мережевість господарських зв'язків не тільки всередині окремих територіальних одиниць, але й перш за все зовні, включаючи ці одиниці в глобальні мережеві структури. Простори, що утворюються в результаті цих процесів, визначають нові обумовлюючі чинники розвитку економічних регіонів і, як наслідок, визначають їх позицію, яка полягає в збільшенні ролі економічних регіонів в глобальній економіці. Особливо ці риси притаманні розвитку комплексних регіонів, тобто просторів, які містять комплекси взаємопов'язаних виробничих чинників, що визначають спеціалізацію економіки даної території. Складність регіону виникає з його міждисциплінарного розвитку зі збереженням відповідних пропорцій між окремими галузями продукції і послуг. Виробничі зв'язки генерують також мережу позавиробничих зв'язків і призводять до того, що комплексний регіон, попри ознаки вузлового регіону, володіє також у своїй структурі різними однорідними і вузловими зв'язками нижчого рівня. Означена комплексність регіону базується на:

- формуванню в кожному регіоні системи різноманітних видів виробничої діяльності і сфери послуг, зумовлюючих ефективну реалізацію основної екзогенної функції даного регіону;

- збереженню пропорції в розвитку окремих видів екзогенної і ендогенної діяльності;
- пристосуванню екзогенної діяльності до кількості, якості і структури наявних ресурсів;
- існуванню сильних горизонтальних (міжгалузевих) і вертикальних (управлінських) економічних зв'язків.

На особливу увагу заслуговують різноманітність та взаємозв'язки між елементами просторової структури комплексного регіону, що творять в сукупності виробничу і невиробничу сфери. Крім того, кожен регіон володіє своєю економічною базою, тобто провідним видом господарської діяльності, яка зумовлює його виникнення і стійкий розвиток. Залежно від характеру економічної бази можна виділити комплексні регіони:

- первинні, які займаються видобутком природних ресурсів, виробництвом сільськогосподарської продукції, лісництві та рибальстві;
- вторинні, основним видом діяльності яких є різного виду промислова переробка.

До першої групи регіонів можна віднести також системи, провідним видом діяльності яких є енергетика. До другої групи можуть бути віднесені регіони з економікою, що базується на знаннях. Класифікація регіонів може містити прості регіони, розвиток яких базується на конкретному виді продукції, та регіони складні, в яких економічну базу формують декілька видів діяльності.

Диверсифікація господарської структури комплексного регіону дає йому більшу стійкість до кон'юнктурних зсувів, а звідси веде до ефективної реалізації парадигми еволюційного виживання, яке останнім часом є одним з викликів майбутнього регіонів. Вигоди від диверсифікації можна збільшити через підтримку міжнародної згуртованості (комплементарності) в просторі регіону. Проте на шляху реалізації сучасної політики згуртованості стоїть

багато бар'єрів і недосконалості, котрі унеможливають застосування територіально спрямованого підходу (*place-based*) в управлінні економічними регіонами.

Підхід до розмежування економічних регіонів зобов'язує до визначення їх границь, тобто проведення економічної регіоналізації. При ідентифікації економічних регіонів на практиці найчастіше використовується територіально-адміністративний поділ держави, незважаючи на те, що повинен він відповідати розмежуванню, базованому на територіальному розподілі праці. Адміністративний регіон являє собою господарський комплекс з визначеним профілем або спеціалізацією, з відособленим адміністративно-господарським центром, виконуючим функції осередку, що вирішує питання про розвиток і функціонування даного регіону. Узгодження між адміністративним і економічним регіоном, в сенсі займаного простору, в реальності трапляється рідко. Можна однак відмітити певні пристосувальні тенденції, які призводять до того, що основний регіон часто ототожнюється з одиницею адміністративного поділу країни. Виникає це з відносної стійкості адміністративного поділу, який через органи влади і місцевої адміністрації формують взаємопов'язану систему адміністрування.

Отже, можна погодитися з думкою авторів [149], що «виділення економічних регіонів – це не тільки процес задоволення допитливості науковця, а й пошук конструктивних рішень з удосконалення управління розвитком регіонів. Повністю ігнорувати чинний адміністративно-територіальний устрій країни неможливо, тому в економічній регіоналізації деколи доводиться поступатися науковими принципами. Коли мова йде про обласні та інші подібні адміністративні економічні регіони, їх виділення є умовним і вони є штучно створеними науковими категоріями. В ідеалі адміністративно-територіальний поділ (як система управління економікою регіонів) і економічне районування (виділення регіональних економічних

систем) мають збігатися. Лише такий варіант дає можливість ефективно організувати соціально-економічний розвиток регіонів, що і є головним завданням регіональної економіки». Прикладами, які засвідчують останнє, є виконання програм розвитку слабо розвинутих штатів чи їх субодниць в США. Тут не змінюють адміністративно-територіальний поділ, проте для усунення проблем такого роду створюють спеціальні органи влади (адміністрації з виконання програм), причому межі дії цих органів часто не збігаються з кордонами адміністративно-територіальних одиниць [149]. Іншим, не менш яскравим прикладом є програма «Освоєння і розвитку ресурсів долини ріки Теннессі», започаткована в період діяльності Ф. Рузвельта [149]. «Її оцінюють як найкращий у світі зразок ефективної регіональної політики, а досвід вивчають в американських університетах і бізнес-центрах» [149].

Наслідком нерівномірного розміщення ресурсів і господарської діяльності на території країни є відмінності в рівні і динаміці розвитку регіонів. Критерій стану ресурсів дозволяє вирізнити:

- розвинені регіони і регіони, що розвиваються, де всі ресурси використовуються ефективно;
- регіони, де частина ресурсів не використовується або ж використання цих ресурсів нерациональне.

З огляду на динаміку процесів розвитку перша група ділиться на: регіони, що розвиваються динамічно і гармонійно, регіони з запізненным розвитком та регіони, які вимагають розвитку. Натомість в другій групі виділяється два типи регіонів : нерозвинуті і депресивні. Дану типологію можна розширити за рахунок додаткових якісних критеріїв, що дозволяють визначити специфіку даного регіону. Така типологізація повинна слугувати не тільки пізнавальним цілям, але перш за все практичним. Ідентифікація ситуації в конкретному регіоні, його загроз і можливостей, уможливорює

відповідний добір ефективних методів подальшого впливу на розвиток даного регіону.

В умовах наявної ситуації в Європі і світі необхідна також корекція визначення регіону в категоріях середовища, ринку, функцій і потенціалу. Виникає це з факту, що регіон представляє собою простір для життя людей та функціонування різних інститутів і суб'єктів господарювання. Його специфічні ознаки визначають одночасно рівень конкурентоспроможності і рівень інноваційності і створюють клімат для господарської діяльності. Як ринковий простір, він залежить від демографічних чинників, потужності економічної бази, величини регіонального продукту, грошових доходів, рівня концентрації капіталу. Кожен регіон також має власний потенціал, що являє собою суму всіх часткових потенціалів: економічного, екологічного, інтелектуального, культурного і інституційного тощо. Залежно від рівня використання згаданих потенціалів регіон знаходиться на різній стадії процесу розвитку. Функціональне трактування регіону містить також поняття центру (найчастіше міста) і його рівня поляризації.

Варто підкреслити, що з початку формування ринкової економіки, тобто вже в періоді меркантилізму, а власне його першій формі, з'являється поняття центру регіону. Центр не є закритою системою, але є визначеною суспільно-господарською структурою, що відіграє щораз більшу роль у формуванні соціально-економічних зв'язків в регіоні. У промисловій економіці зв'язки між містом і оточуючим його простором були достатньо сильні. Регіон постачав місту прості ресурси, зокрема, некваліфіковану робочу силу, продовольчі продукти, сировину для виробничих і будівельних підприємств. Взамін місто давало доходи з праці, вироблені продукти та послуги вищого порядку, такі як охорона здоров'я, культура, вища освіта тощо. Регіональне середовище було з однієї сторони, координоване через місто, яке експлуатувало його ресурси на потреби своєї економіки, але з

другої сторони складало його основу функціонування.

В інформаційній економіці зв'язки між метрополією і регіоном послаблюються. Регіональні ресурси вже є недостатніми для розвитку метрополії. Стають обмеженими кваліфікована робоча сила (яка найчастіше отримувала освіту в цьому місті), природні ресурси, такі як питна вода, рекреаційний простір тощо. З іншого боку сучасний регіон отримує щораз більше негативних імпульсів, що ідуть від метрополії. Дешевші, розташовані далі від центру території, стають привабливими з огляду на можливість розміщення небажаної в місті технічної інфраструктури (наприклад, складів відходів), транспортної інфраструктури, локалізації торгових центрів та традиційних фондо- і трудомістких галузей виробництва, а також житлового і рекреаційного будівництва.

До нових трендів у формуванні регіональних центрів, які з'явилися ще в ХХ ст., можна віднести:

- інтенсифікацію процесу урбанізації в масштабі всього світу;
- концентрацію міст на малорозвинених просторах (на відміну від ХІХ ст., коли місто розвивалося на високорозвинених просторах), появу нових форм урбанізації, наприклад, великих метрополій (мегаполісів).

Для більшості сучасних економічних регіонів, що функціонують в глобальних мережах, їх центри, тобто метрополії, часто пов'язані з іншими великими міськими осередками, що знаходяться достатньо далеко від регіону, в якому вони локалізовані. Той факт спричиняє те, що позиція такого регіону в нових соціально-економічних реаліях в щораз меншій мірі залежить від рівня конкурентоспроможності функціонуючих в ньому метрополій, а в більшій мірі – від якості горизонтальних зв'язків з іншими регіонами, його креативності і відкритості. Міра відкритості економіки регіону є тим більшою, чим меншим є його простір. Так згідно з теорією Дж. М. Кейнса, рівень відкритості економіки регіону залежить від граничного регіонального

споживання або від його граничної здатності до імпорту.

Додатково сучасні процеси глобалізації спричиняють те, що регіони зазнають змін в просторовій організації як їх економік і соціального життя, так і в їх зв'язках з іншими просторовими одиницями. Ці перетворення є результатом впливу багатьох взаємозалежних процесів. Провідну роль серед цих процесів відіграє глобалізація, а також її специфічна версія глокалізація (*glocalisation*), «як процес економічного, соціального, культурного розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій: на тлі глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей відбувається їх збереження і посилення, які творять нові можливості розвитку» [5]. З іншого боку одночасно глокалізація накладає обмеження у вигляді зростаючого тиску конкурентоспроможності для економічних регіонів. Як зазначено в [195], «території взагалі, регіони і міста, зокрема, є суб'єктами, що беруть участь в конкурентоспроможній боротьбі».

До важливіших чинників конкурентоспроможності регіонів належать інноваційність і людський капітал, інститути і соціальний капітал, а звідси мережеві зв'язки між суб'єктами місцевої/регіональної мережі, справно функціонуюча регіональна адміністрація, число малих і середніх підприємств та величина прямих іноземних інвестицій. Ті чинники і рівень їх використання в регіональному розрізі визначають рівень конкурентоспроможності регіонів і поділяють їх на сильні та слабкі регіони.

Нова роль економічного регіону в глобальній економіці виникає також з локалізації в його просторі інноваційної та креативної діяльності. В [207] з огляду на привабливість локалізації знань і інновацій виокремлено «регіони, що генерують знання (найменше чисельні в глобальній економіці), регіони, що ефективно абсорбують знання (численніші від попередніх), мегаміста в малорозвинених країнах та найчисленніші малорозвинені периферійні регіони, що конкурують дешевою некваліфікованою робочою силою з

найнижчим рівнем привабливості».

Регіон, спрямований на впровадження інновацій, подібний до підприємства, що «вчиться, тобто впроваджує покращення, провадить нові рішення та коригує власну організацію, а знання виробляються в ньому завдяки взаємному співробітництву» [210]. Такі знання є практичними і завжди пов'язані з поточними потребами. На підвищення ефективності «виробництва» знань в регіоні, що «вчиться», мають визначальний вплив органи місцевого самоврядування. Регіон, що «вчиться», піддається безперервним перетворенням, створює високо оцінювані технологічні інновації, змінює радикально свої дії і через те уникає стагнації.

Економічний регіон це не тільки просторова господарська структура, але також сформований соціум з визначеним відчуттям культурної, етнічної, мовної та релігійної приналежності. Така спільнота характеризується специфічними рисами поведінки, традиціями, системою цінностей, нормами і функціонує у визначеній цивілізації, з якою ідентифікується. Прояви цієї цивілізації утворюють нові чинники економічного розвитку регіону. Як наслідок, цивілізаційні зумовленості визначають нову роль рівня розвитку економіки регіону у формуванні світового порядку.

Резюмуючи, слід підкреслити, що тепер глобальна економіка знаходиться в такому стані, в якому всі країни і регіони не тільки мають вплив на себе, але також тісно взаємопов'язані. Взаємні впливи і залежності між країнами і регіонами існували з давніх пір. Втім характерною ознакою сучасного стану є посилення цих явищ і зростання рівня їх комплексності. Разом з цією тенденцією регіонального розвитку збільшилася свідомість наявності та необхідності врахування цих процесів на практиці. Такий цілісний і інноваційний підхід до економічного розвитку регіонів в глобальній економіці сприяє ефективному використанню потенціалів і ресурсів цих просторових одиниць, а в наслідку отриманню стійкої

конкурентоспроможної переваги і зміні місця регіонів на міжнародній арені.

1.2. Чинники економічного розвитку в світлі еволюції теоретичних концепцій регіонального розвитку

Завдання пошуку шляхів, що ведуть до оптимального економічного розвитку, були і є основними в економічних дослідженнях. З погляду на суттєві просторові диспропорції розвитку особливе значення в цих пошуках відіграють концепції, що стосуються регіонального розвитку, і, в першу чергу, спроби визначення його механізму, умов та чинників, що формують цей процес. Просторова диференціація розвитку стає основною проблемою сучасної економіки. Вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку є головною метою досліджень, що здійснюються в рамках регіональної політики. Причому тут мова йде не тільки про перерозподіл фінансових коштів, але, перш за все, про стимуляцію розвитку в регіонах слабо розвинених, навіть за рахунок повільнішого темпу зростання найбільш розвинених регіонів.

На жаль, здійснювані дії в цьому напрямку не завжди приносять бажаний результат, що знаходить своє підтвердження в нестійких тенденціях до збіжності (конвергенції) і розбіжності (дивергенції) регіонального продукту на одну особу [260,266,270]. Ці труднощі є важливим чинником, що мобілізує науковців до подальших пошуків нових парадигм регіонального розвитку.

Виділяють два підходи до зростання і розвитку, які стосуються економіки регіону. Економічне зростання пов'язане зі зростанням валового продукту на одного мешканця, натомість економічний розвиток є ширшим поняттям і позначає зростання різних аспектів рівня життя людини, з яких деякі мають невимірюваний (якісний) характер. Зростання базується на

кількісних змінних, натомість розвиток охоплює як кількісні, так і якісні характеристики, які відображають фазовий процес переходу регіону від нижчого рівня розвитку до вищого. Беручи до уваги наявність взаємозалежностей між зростанням і розвитком, можна вважати, що зростання є основною умовою економічного розвитку, наслідки якого формують рівень і умови життя населення даного регіону.

Вищезгадані залежності визначають потребу в одночасному дослідженні моделей зростання і регіонального розвитку.

Генезис сучасних теорій регіонального розвитку Джерела теорій регіонального розвитку беруть свій початок в традиційних школах економіки. Причому чималу сукупність теоретичних концепцій регіонального розвитку можна поділити на дві принципові групи, що відповідають альтернативним моделям економіки, тобто концепції неокласичної течії, сформованої згідно з ліберальною доктриною мінімалізації інтервенціоналізму і трактує вільний ринок, як оптимальний регулюючий механізм, та концепції неокейнсіанської течії, пояснює інтервенціоналізм як необхідний і найважливіший регулюючий механізм, в тому числі такий, що оптимізує регіональний розвиток.

Теорії і концепції регіонального розвитку формуються на основі теорії економічного розвитку. Можна виділити принаймні дві економічні теорії, що досліджують процеси зростання валового продукту. Це теорія економічного зростання, яка стає щораз більш технічною і втрачає зв'язок із практичним застосуванням, та теорія економічного розвитку, яка по суті стала окремим науковим напрямком досліджень [183]. Головним завданням теорії економічного розвитку є пошук оптимальних шляхів переходу відсталих країн до рівня розвинутої ринкової економіки. Відповідь на це питання відсталі країни зазвичай отримують, користуючись досвідом високо розвинутих економік. Причому цей шлях вони можуть пройти швидше і з

меншими витратами навіть, якщо володіють однаковою кількістю і якістю матеріального і людського капіталу. Відкритим залишається питання, чи можливим є досягнення рівноважного стану розвитку в масштабі всіх країн. Питання теорії економічного розвитку на макроекономічному рівні можна перенести на регіональний рівень, що являє собою предмет зацікавлень регіональних економістів.

Теорія економічного розвитку спирається на класичну економіку і пов'язану з нею міжнародну теорію торгівлі, в тому числі, теорію компаративних витрат та концепцію конвергенції, яка тепер переживає свій ренесанс. Теорія компаративних витрат, часто також згадувана як *теорія компаративних переваг*, має свої джерела в працях Давида Рікардо [31]. Своєю концепцією Рікардо довів хибність поглядів меркантилістів, що стосуються міжнародної торгівлі. Теорія компаративних витрат являє продовження думок Адама Сміта, який вважав, що переваги вільної міжнародної торгівлі стосуються обох сторін обміну [31]. Основний принцип цієї теорії приводить до висновку, що порівняння витрат праці між двома країнами та залежність від них торгівлі між ними може бути джерелом переваг для цих країн.

Розвитком концепції компаративних витрат стала теорія розвитку через торгівлю, названа також *теорією екзогенного розвитку*. Згідно з нею, міжнародна торгівля повинна забезпечити розвиток слабше розвиненим регіонам/країнам, що виробляють низькотехнологічні продукти, а також подальший розвиток високо розвиненим регіонам/країнам, в яких переважає високотехнологічне виробництво. Втім наявні реалії спростували ці положення [183].

Неокласична економіка привела до формування теоретичних моделей економічного зростання, названих *моделями екзогенного зростання*. Такі моделі еволюціонували з часом, у міру здобування досвіду в аналізі процесів

економічного зростання. Економіка характеризується в них прагненням до рівноважного зростання в довгостроковому періоді, а рівень цього зростання залежить від екзогенного рівня технічного прогресу. До найбільш відомих моделей зростання екзогенного типу можна віднести модель зростання Солоу та розширену неокласичну модель Менк'ю, Ромера та Уейла. Наприклад, неокласична модель Солоу заснована на тому, що зростання продуктивності праці, що спричинене технологічним прогресом, є рівномірним у часі [31]. Згадані моделі, цілеспрямовані на збільшення рівня інвестицій і пропозиції, базувались на гіпотезі, що такі дії спричиняють короткострокове зростання.

На практиці виявилось однак, що зростання інвестицій в довгостроковому періоді впливає на збільшення продукції ВВП/ВРП. Це спричинило необхідність створення ендогенних моделей, які не приймали як дані ні рівень інвестицій, ні рівень технічного прогресу.

З неокласичною економікою пов'язана також *неокласична теорія торгівлі*. Неокласичні теорії в так званій течії *catch-up* доводять, що в довгостроковому періоді настає процес конвергенції в розвитку між країнами/регіонами з різним рівнем розвитку та, що існують оптимальні співвідношення між капіталом і робочою силою. Коли настає рівновага, досягнення вищого доходу *per capita* можливе тільки через застосування технічного прогресу. Модель неокласичної теорії торгівлі наголошувала, що конвергенція має великою мірою натуральний характер. Концепцію конвергенції першим сформулював в сорокових роках ХХ ст. Ян Тінберген на підставі аналізу економіки США. Конвергенція означає процес прискореного розвитку слабших економік і в наслідку вирівнювання доходів *per capita* з більш розвиненими економіками. Таке явище визначається як β -конвергенція.

Іншим типом цього явища є абсолютна конвергенція, що базується на можливості досягнення такого самого рівня доходів для двох регіонів/країн

тільки в разі існування в обох таких самих економічних (наприклад, географічного потенціалу, рівня заощаджень, рівня технологічного розвитку і т.д.) засад. Для випадку економік, що відрізняються між собою, сформульовано поняття умовної конвергенції – в той же час багаті країни або регіони розвиваються швидше ніж бідніші з огляду на велику різницю в початковому стані [270]. На підставі неокласичної моделі зростання в дев'яностих роках ХХ ст. було здійснено дослідження, що стосуються конвергенції доходів регіонів Європейського Союзу. В результаті цих досліджень констатовано, що конвергенція доходів в регіональному масштабі не є постійним явищем. Альтернативно спостерігається явище дивергенції, тобто поляризації регіональних доходів.

Поясненням обох цих процесів зайнялися *нова теорія зростання* і *нова економічна географія* [183]. Результати їх досліджень привели до висновку, що конвергенція доходів в регіональному масштабі не є явищем загальним, що великою мірою пояснює проблеми регіонального розвитку на просторі як Європейського Союзу, так і інших регіонів. Це дало підстави до початку широкої дискусії та подальших досліджень, що мали на меті дати відповідь на питання, чи в нинішньому економічному стані ми маємо справу з тенденціями до збіжності – конвергенції, чи до поляризації – дивергенції регіональних доходів в Європі і світі. Як результат цих процесів і з'явилися дві нові теоретичні концепції: *нова теорія зростання* та *нова економічна географія*.

Варто пам'ятати, що неокласична модель розвитку у своїй класичній формі досліджувала країни, а не регіони. Початкові спроби адаптації цієї моделі до пояснення явищ на регіональному рівні не враховували специфіки функціонування економіки регіону. Першим проти неврахування цієї специфіки запротестував Річардсон [249], який констатував у своїй теорії регіонального зростання, що головний принцип неокласичної моделі,

ідеальна конкуренція, може бути хибним для відносних просторових залежностей, таких, наприклад, як диференційовані транспортні витрати. З'ясовуючи відмінності між регіонами і державами, Річардсон вказав на той факт, що:

- регіони є більш відкритими, ніж країни, однаково як при врахуванні руху товарів, так і їх чинників;

- регіони не використовують таких інструментів економічної політики, які мають у своєму розпорядженні держави. Наприклад, політика торгового обміну, монетарна політика, податкова політика, політика конкуренції тощо.

Процес європейської інтеграції в значному ступені ліквідував або ослабив існуючі економічні границі країн. Введення в життя принципу безперешкодного руху людей, товарів, капіталу та валютний союз створили умови до повної лібералізації міжкраїнних потоків. Сприяючий тому процес перенесення політики багатьох країн на рівень Європейського Союзу та поширення ідеї Європи не країн, а тільки регіонів, як констатував Тондл [267], виключило країни як об'єкти з економічного аналізу.

Іншою провідною макроекономічною школою ХХ ст. стало *кейнсіанство*. Її творцем був Джон Мейнард Кейнс. Найістотнішим досягненням цієї школи є відкинення гіпотези класичної економіки, що нерегульований вільний ринок прагне завжди до рівноваги попиту і пропозиції та що при політиці швидких змін основних процентних ставок, прямує за натуральним попитом на грошову одиницю можливим є отримання майже повного працевлаштування [112].

Після другої світової війни кейнсіанство відігравало роль провідної макроекономічної теорії, якою послуговувалися багато розвинених і тих, що розвивалися, країн. У таких країнах, як США, Японія, Південна Корея, дана теорія дала добрі результати, уможливила створення в шестидесятих і

сімдесятих роках стабільних економік, що характеризувалися низьким безробіттям і низькою інфляцією, та швидко розвивалися.

У сімдесятих роках держави, що застосовують інтервенціонізм, почали спостерігати систематичне зростання безробіття при одночасному зростанні інфляції, та брак позитивної реакції ринку на дії інтервенціонізму. Економіки цих країн почалися повільніше розвиватися та потрапляли у більшу заборгованість. На кінці сімдесятих років популярність почали повертати економічні школи, що виходять з принципів класичної економіки, особливо *монетаризм і неокласична економіка* [112].

Моделі попиту знайшли численні застосування в поясненні процесів регіонального розвитку вже в п'ятдесятих роках ХХ ст. Регіональні економісти і економічні географи в сімдесятих роках минулого сторіччя пристосували і модифікували їх під кутом нової економічної ситуації. Одним з прикладів попитових моделей зростання є *теорія економічної бази*. Така модель, запропонована Мирдалем і пізніше, модифікована Калдором, описує явище, в якому зміна однієї величини спричиняє зміну іншої. Позитивні зміни зміцнюють процес зростання, а негативні - процес рецесії. Це спричиняє диференціацію розвитку в просторі, збільшуючи диспропорції між центрами зростання і іншими територіями. У моделі Мирдала чи не вперше з'являється можливість виникнення розбіжності в диференціації регіональних доходів. У концепції Калдора можна відшукати ті ж ознаки теорій розвитку Перроу і Хіршмана, для яких спільною ознакою є припущення про циклічність процесу економічного розвитку, що ініціюється чинниками розвитку і ефекти якого акумулюються в економіці. В результаті розвиток ґрунтується на технологічних і організаційних інноваціях. У моделі Калдора додатково вказується на такі чинники розвитку, як ефект навчання через діяльність (*learning by doing*), ефект поширення інформації (*spillover*), спеціалізацію експорту і наслідки вигод від масштабу [31].

Сучасні регіональні економісти в меншій мірі займаються створенням цілком нових теорій регіонального розвитку, а частіше пробують оптимізувати регіональну політику, застосовуючи відомі економічні концепції, які змінюють і адаптують до нових соціально-економічних умов. Головною метою цих досліджень є формування стратегії регіонального розвитку, яка базується на основі теорій економічного розвитку і має забезпечувати оптимальний регіональний розвиток. Найкращим прикладом цього є нова теорія зростання та нова економічна географія, що користуються досвідом в однаковій мірі як неокласичних моделей, так і моделей попиту, і становлять основи ендогенної концепції політики регіонального розвитку [174].

Сучасні теорії економічного розвитку в контексті нової парадигми регіонального розвитку Згідно з визначенням, сформульованим в [154], парадигмою в сучасній філософії науки є система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які взяті за зразок розв'язування наукових задач і які поділяють всі члени наукового співтовариства. Наслідком такого визначення є припущення, що на даний час може існувати тільки одна парадигма, на основі якої формулюються і верифікуються наукові теорії. В економіці тепер виступає парадигма, що походить з неокласичної економіки, і базується на саморегульованому механізмі ринку, що веде до оптимальної алокації засобів.

Ідея нової парадигми регіонального розвитку означає, що умовою економічного розвитку регіону в конфронтації з процесом глобалізації і по відношенню до щораз швидшого технологічного розвитку є вміння створення нових знань та здібностей до їх циркуляції і абсорбції в економіці. Зміна парадигми регіонального розвитку у напрямі економіки, ґрунтованої на знаннях, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня конкурентоспроможності регіону необхідними стають не тільки інвестиції в

основну інфраструктуру, яка складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, але також розвиток соціального і інтелектуального капіталу та розвиток інституційного оточення, які створюють міцні засади розвитку регіону, що розвивається у напрямі економіки, ґрунтованої на знаннях.

Аналіз сучасних теорій регіонального розвитку був проведений з врахуванням їх поділу на трактування регіону як: місця експортної спеціалізації, місця зростаючих доходів та центру створення знань. Такий поділ був уже застосований в аналізі регіональної конкурентоспроможності, і виникає з трьох підходів, що пояснюють, які чинники мають найістотніший вплив на розвиток регіону [35]. Перший підхід об'єднує теорії, що зосереджуються на чинниках виробництва в регіоні, другий акцентує увагу на явищі «зростаючих доходів», а третій надає фундаментального значення розвитку регіону через знання. Розвиток регіону залежить від його економічної активності і є результатом того, які чинники, що формують цю активність, знаходяться на його території.

В рамках огляду сучасних теорій регіонального розвитку основним завданням є з одного боку вказати ті сторони, які акцентують увагу на ролі знань як чинника регіонального розвитку, а з другого – інші сторони, інколи альтернативні концепції, що пояснюють причини регіонального розвитку. На підставі такого огляду легше буде зрозуміти теорії, що являють собою нову парадигму регіонального розвитку. Варто водночас зазначити, що теорії, які описують регіон як місце експортної спеціалізації або як джерело зростаючих доходів, не мають завданням заперечення теорій, що трактують регіон як центр створення знань, а швидше навпаки - повинні одна одну доповнювати. Сучасні теорії регіонального розвитку, що розглядаються в сукупності, пропонують пропозиції цілісного пояснення явищ регіонального розвитку.

Огляд сучасних теорій розвитку регіонів має на меті створення парадигми, в якій об'єктом дослідження буде регіон як центр створення

знань (рис. 1.1). З точки зору формування економіки, ґрунтованої на знаннях, сфера регіонального аналізу охоплює: науково-дослідний потенціал регіону, що слугує створенню знань і його спеціалізації, кваліфікацію людського капіталу, принципи співпраці науки з промисловістю, створені умови для циркуляції знань, вміння використовувати створені знання в економіці (абсорбцію знань), інституційне оточення, що підтримує, економіку, ґрунтовану на знаннях, а також конкретні проекти, що реалізуються в регіонах.

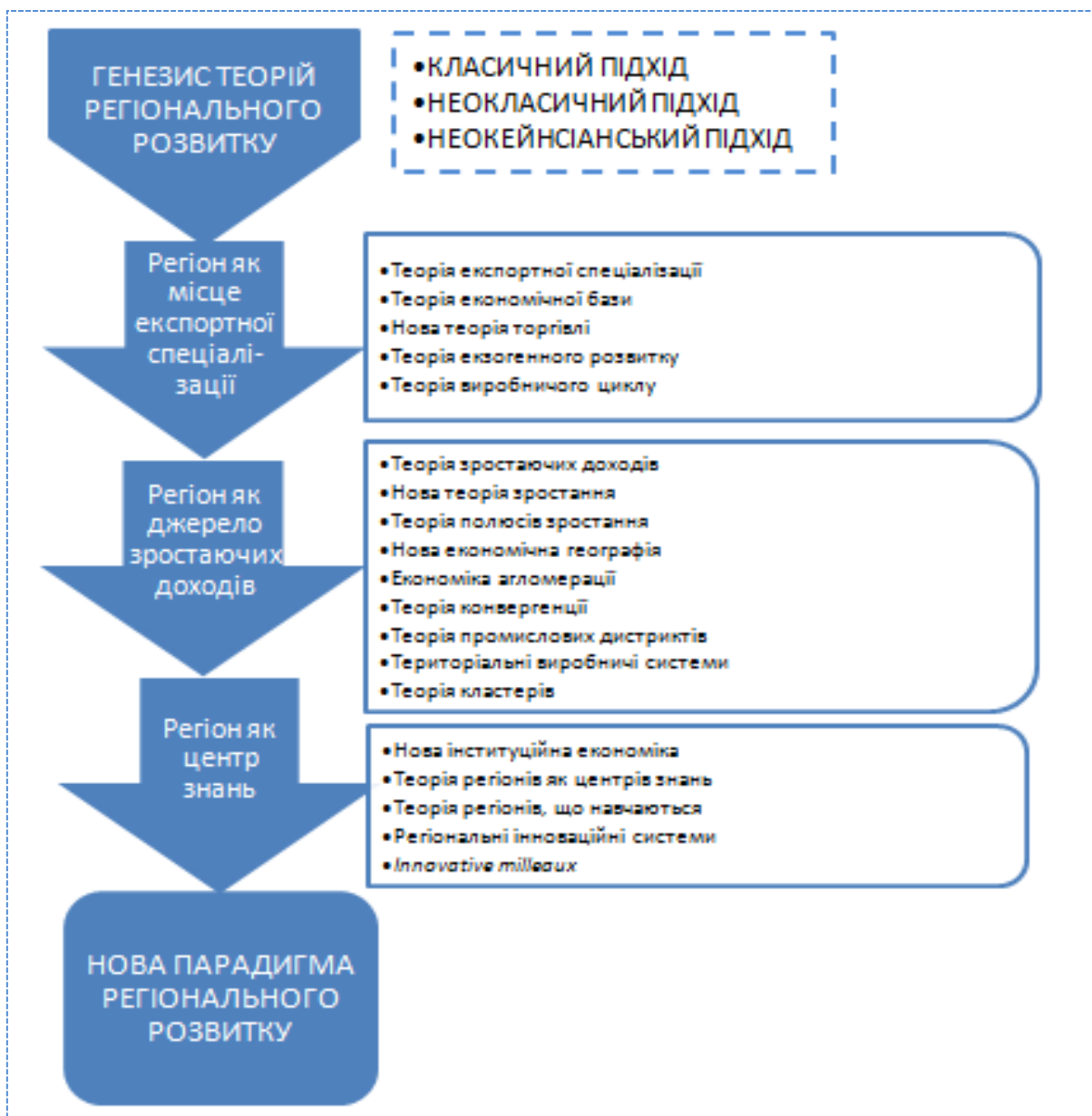

Рис. 1.1. Сучасні теорії регіонального розвитку*

* власна розробка на основі [35]

Регіон як місце експортної спеціалізації. У сімдесятих роках ХХ ст. предметом зацікавленості економічної географії стали динаміка розвитку промислових локалізацій та чинники, що впливають на географічну локалізацію економічної діяльності. Більшість цих робіт характеризувалися залежністю від неокласичної економіки. Аналітична концепція неокласичних економістів пов'язує результати фірм (чи цілих регіонів/держав) з їх ключовими чинниками виробництва (такими як праця, капітал чи технологія). Економічні географи бачили географію виробництва як функцію локалізації, в якій локалізація економічної діяльності була пояснена через географічну дистрибуцію місцевих засобів (доступність до природних благ, робочої сили, ринків тощо). Згідно з цією теорією регіони конкурують між собою, притягаючи на свою територію фірми, базуючись при цьому на доступності засобів виробництва. Одним з результатів такого підходу є те, що різні регіони мають тенденцію до спеціалізації в розвитку тих галузей, в яких можна використати компаративну перевагу (добре поєднання чинників, використовуваних в даній галузі).

На жаль, незважаючи на те, що цей підхід дав певні пояснення, що стосуються локалізації економічної діяльності, він не враховував ролі торгівлі у формуванні регіонального розвитку. Пояснення цього аспекту лежить в основі моделей, ґрунтованих на регіональному експорті та на мультиплікаторах експорту, з яких багато є розвитком моделі Кейнса в регіональному розрізі. Згідно з цими моделями, економічна активність і розвиток регіону залежать перш за все від відносних розмірів і успіхів на міжнародних ринках галузей регіону, спрямованих на експорт. Найпростішою моделлю є теорія економічної бази, в якій компаративне зростання регіону залежить від зростання його економічної бази (експортного сектору регіональної економіки) [268].

Теорія економічної бази. Огляд розпочинає теорія економічної бази за авторством Хойта [223]. Основою цієї теорії є ідея, що розвиток регіону опирається на експорт, а стимулятором економічного зростання є зовнішній попит на товари і послуги, вироблені на його території. «Економічна база» в назві цієї теорії є не чим іншим, як гілкою регіональної економіки, спрямованою на експорт. Регіональний розвиток спричиняється через розбудову економічної бази, пов'язаної з викликаним нею ефектом мультиплікатора у вигляді розвитку взаємопов'язаних секторів, постачальників, посередників. Згідно з цією теорією, розвиток може полягати в привабленні інвесторів, що виробляють на експорт конкурентоспроможні товари. Зростання експорту виникає зі зростанням зовнішнього попиту.

Істотною загрозою, пов'язаною з розвитком, виникаючим з теорії економічної бази, може бути криза в галузі, в якій спеціалізується даний регіон, або відходження ключового для регіону інвестора [227].

Нова теорія торгівлі. Нова теорія торгівлі пояснює, чому країни і регіони з різним рівнем розвитку отримують вигоди від торгівлі в глобальній економіці. Таке можливе в ситуації виробничої спеціалізації, що зосереджується на капіталомісткій або трудомісткій діяльності, при цьому в довгостроковій перспективі обмін між такими двома типами регіонів дає більше вигоди капіталомістким регіонам.

Більш досконалі моделі базуються на функціях попиту і пропозиції експорту. Якщо чинники попиту і пропозиції сприятимуть зростанню експорту даного регіону, це призведе до загального зростання і підвищить працевлаштування і доходи регіону. Ортодоксальна неокласична посада вказує на те, що таке, базоване на експорті, зростання міжрегіональних відмінностей є короткостроковим і має саморегулюючу природу. *Теорії екзогенного розвитку.* Екзогенні теорії економічного зростання функціонували в усьому повоєнному періоді, аж до вісімдесятих років

минулого століття. Темп технічного прогресу в цих теоріях трактувався як незалежний від економічної політики. На економічне зростання впливає зростання чисельності працюючих осіб та зростання рівня інвестицій. У цій теорії знаходить базис явище конвергенції, що виникає з гіпотези, що бідніші регіони/країни розвиваються швидше, ніж багатші з огляду на запаси дешевої робочої сили і нестачі капіталу. У регіоні, в якому капіталу є небагато, кожна додаткова його заощаджена і інвестована одиниця дає у результаті більше зростання виробництва, ніж в розвиненому регіоні. При однаковому рівні заощаджень, слабше розвинена економіка буде зростати швидше від багатшої.

Така теорія не відповідає економічним реаліям з огляду на те, що реально виступає позитивна довгоперіодична залежність між інвестиціями і темпом зростання продукції *per capita*. Саме ця вада моделей, виникаючих з екзогенних теорій, стала основним приводом виникнення ендогенної теорії зростання, що не враховує ані рівня технічного прогресу, ані рівня заощаджень / інвестицій [31].

Теорія виробничого циклу. Теорія виробничого циклу пов'язує економічне зростання з процесом виникнення нових товарів, їх удосконалення та стандартизації продукції. Ключовим чинником тут є технологічна інноваційність, що проявляється в нових продуктах або послугах. Розвиток нових продуктів відбувається в регіонах з вищим рівнем розвитку з огляду на їх краще обладнання, освіченіші науково-дослідні кадри та кращу ринкову інформацію. Крім того, розвинені ринки характеризуються також наявністю заможніших споживачів, які стимулюють попит на нові продукти. Другий етап виробничого циклу полягає у вдосконаленні продукту і його експорті, а третій – у розробці стандартного продукту, виробництво якого можна перенести до регіону, що розпоряджається дешевшою робочою силою. Згідно з цією концепцією нерівновага між регіонами більш і менше

розвиненими утримуватиметься. Продукти і напівпродукти зі складнішою технологією виробництва і надалі виробляються в регіонах, краще розвинених. Таким чином, периферійні регіони потрапляють в щораз більшу залежність від провідних регіонів.

Регіон як «джерело зростаючих доходів». Останнім часом ми є свідками повторного відкриття в економіці моделей зростаючих доходів і їх застосування в економічній географії. Одним з аспектів є повернення до моделей Н. Калдора, що стосуються накопиченої регіональної конкурентоспроможності. Покращення стану регіону трактується як функція попиту на його експорт (подібно до моделі економічної бази чи регіонального мультиплікатора Кейнса). Попит на експорт регіону стає функцією рівня зростання у світовому попиті та рівня зростання цін продуктів з цього регіону відносно світових цін. Цей другий чинник залежить від рівня зростання зарплати зменшеної через рівень зростання продуктивності (зміна в заробітних платах, що припадають на вироблену одиницю продукту). Ключовий елемент в цьому циркуляційному і кумулятивному процесі пов'язаний із способом, в який щораз кращі результати ведуть до збільшення продуктивності.

Нова теорія зростання. Нова теорія зростання, або теорія ендогенного регіонального розвитку, характеризується тезою, що зростання є процесом акумульованим просторово, і може вести до поглиблення нерівномірності в розвитку регіонів. Згідно з цією теорією країни або регіони, добре розвинені, мають більші шанси подальшого розвитку, ніж дуже відсталі. Розвиток нової теорії зростання пов'язується з тим, що більш ранні неокласичні моделі не враховували технічного прогресу як ендогенного чинника розвитку. Дана теорія дає пояснення довготривалого регіонального зростання та конвергенції і дивергенції регіонального розвитку [260, 270].

Особлива увага тут звертається на технічний прогрес, темп якого є залежним від політики держави в напрямку здійснюваних досліджень, існуючої конкуренції, а також від рівня розвитку в даному регіоні фінансових інструментів, що дозволяють профінансувати технологічні насичені, але обтяжені великим ризиком інвестиції. Також важливим чинником в даній теорії є людський капітал, якість якого залежить від рівня освіти і здобутого досвіду та вміння слідувати за технологічними змінами. Для ефективного використання людського капіталу важливими є також створення владою відповідних, стабільних юридичних умов ведення економічної діяльності та підтримка підприємництва. Регіональні відмінності в продуктивності спричинені відмінностями в показниках капітал/праця, запасі знань та участі робочої сили в галузях, що створюють ці знання.

До ключових гіпотез нової теорії зростання можна віднести трактування регіонального людського капіталу як центрального чинника, зумовлюючого регіональні процеси зростання, можливість використання технічних знань через їх циркуляцію (англ. *spillover* – розливання) між підприємствами, трактування продукту технічних знань частково як характеристики суспільного блага.

У даній теорії істотну роль відіграє ефект навчання через діяльність, що охоплює такі поняття, як *learning by doing* і *knowledge spillover*. Перше поняття означає процес навчання через діяльність, виробництво. Досвід, що набувається через виробництво однієї моделі даного продукту, приносить відсотки при виробництві наступного. Поняття *knowledge spillover* має зв'язок з циркуляцією знань і з ринком праці. Працівники здобувають кваліфікації, працюючи в різних фірмах; змінюючи роботу, спричиняють до того, що знання, що здобуваються через них, стають суспільним благом і поширюються разом з просуванням осіб, працевлаштованих на ринку праці. Обидва поняття об'єднують знання – чи, якщо більш точно, створення знань

– двох попередніх понять, що є рівносильними, а також активність сектора дослідного розвитку і інвестиції в освіту [266].

Моделі економічного зростання розвивалися протягом останніх 50 років, починаючи від неокласичної моделі Р. Солоу через моделі Р. Нельсона, по концепції П. Ромера та Р. Лукаса. Робота над цими моделями зосереджувалася на спробі знаходження джерел зростання продуктивності чинників виробництва, що веде до економічного розвитку. Ендогенна модель дифузії технології Нельсона-Фелпса є однією з перших ендогенних теорій, що піднімають питання пояснення ролі технології. В ній використовується поняття теоретичного рівня технології, яке означає найвищий практичний рівень технології при неперервному використанні дифузії технології. Застосування технології та впровадження інновації ведуть до наближення реального рівня технології до її теоретичного рівня [237]. Можливим це стає завдяки людському капіталу, згідно з гіпотезою, що чим більш освічений працівник, тим швидше він доводить до застосування інновації і поширення їх в економіці.

До піонерських робіт в сфері нової теорії зростання відносяться роботи Ромера. У моделі Ромера зростання обумовлюється акумуляцією знань через економічних суб'єктів. Технологічний прогрес стає ендогенною змінною [250, 251]. Ромер у своїй моделі відходить від ідеї спадаючих доходів з капіталу, натомість припускає, що виробництво благ, як функція акумульованих знань, характеризується (припускаючи сталість інших чинників) зростаючими доходами. Економіка досягає зростаючих надпропорційних доходів, і знання є відображенням зростаючої граничної продуктивності. Ромер опирається на припущення, що виникнення знань є побічним продуктом інвестицій. Знання, вироблені через інвестиції в підприємство, служать також іншим фірмам, що знаходяться в його оточенні. Зростання регіону залежить від абсолютної кількості працевлаштованих осіб.

Ефекти навчання є інтенсивніші в агломерації і збільшують диференціацію розвитку по відношенню до периферійних просторів.

Моделі Лукаса базуються на накопиченні людського капіталу як двигуні зростання. Підставою даної концепції є ідея, що трансформація від традиційної економіки до сучасної може наступити завдяки зростаючому темпу накопичення людського капіталу. Такий капітал є важливим чинником, оскільки впливає на зростання продуктивності робочої сили та уможливорює повніше використання інших чинників виробництва. Його акумуляція дає однаковий результат у вигляді, як внутрішніх, так і зовнішніх ефектів. Внутрішній ефект в даному випадку – це вигода для однієї особи і її оточення (сім'ї), натомість зовнішній ефект з'являється у вигляді дифузії знань через взаємодії між людьми. Дифузія знань і технологій між регіонами або країнами стимулюється, у свою чергу, через торгівлю [224]. Висновок з моделі Лукаса полягає в тому, що існують малі шанси на те, щоб регіони, які характеризуються низьким початковим рівнем фізичного і людського капіталу, досягли рівня розвитку тих, які відзначаються високим рівнем цих капіталів [225].

Наступні теорії розвитку, які трактують регіон як джерело зростаючих доходів, зосереджуються на просторовій концентрації розвитку. Належать до них: теорія полюсів зростання, нова економічна географія та економіка агломерації.

Теорія полюсів зростання. Теорія полюсів зростання (англ. *growth poles*) Френсіса Перроу є однією з найбільш поширених концепцій, які вказують на просторову концентрацію регіонального розвитку і пов'язані з нею наслідки економічної і політичної природи. Полюсами зростання є найбільш розвинені галузі промисловості і сектори, які є двигуном розвитку економіки регіону і які сильно впливають на інших ринкових суб'єктів. Дана теорія особливо стосується розвинених регіонів, в яких функціонують

технологічно сильні підприємства і галузі промисловості, що відіграють роль полюсів зростання. Зазвичай розміщуються вони в метрополіях, які стають домінуючими по відношенню до іншої території регіону. Згідно Перроу розвиток може спричинятися через зміцнення існуючих або створення нових полюсів зростання [31].

Нова економічна географія. Всі форми сукупностей функціонують за подібними правилами економіки. Автором теорії нової економічної географії (англ. *New Economic Geography*), яка займається чинниками, що впливають на виникнення таких сукупностей, є Пол Кругман [241]. Новаторськими тут є міські моделі, що розвиваються в сімдесятих роках минулого століття у зв'язку з концепцією «центрального бізнесових дистриктів», а також модель Вуджіти і Огави, що припускає можливість існування багатьох промислових дистриктів в межах одного міста, та модель Солоу і Вікрея як перша модель формування міського простору, що не припускає існування жодного центру господарської активності. Формування внутрішнього простору міста є одним з припущень нової економічної географії, але не єдиним. Часто дане припущення знаходить своє застосування до більших просторів, таких як регіони чи навіть групи країн.

Про те, наскільки важливим є формування агломерації і формування краще розвинених просторів в опозиції до регіональної периферії, свідчать приклади диспропорції розвитку між північною і південною Італією, а також між східними і західними землями в Німеччині. Існують дві основні причини створення сукупностей і агломерацій – первинного і вторинного характеру. Перші – це вид ґрунтів, клімат, близькість судноплавних рік, немобільна робоча сила і т.п. Це натуральні властивості, які не підлягають легким змінам. Причини вторинні відносяться до правильності вибору локалізації. Фірми хочуть бути там, де є великі ринки збуту, а великі ринки збуту є там, де локалізовано багато фірм [208].

Нова економічна географія стосується згаданих причин вторинного характеру і займається локалізацією. Агломерація і торгівля пов'язані між собою. Оборотні кошти і зростаючі доходи масштабу спричиняють преференції для регіонів, що дають більший доступ до ринків збуту.

Економіка агломерації. Як впливає з висновків теорії нової економічної географії, в регіональному розвитку особливу роль відіграє місто, яке сприймається завжди як осередок розвитку. Наслідком цієї його особливої ролі є економіка агломерації. Особлива роль міста виникає через концентрацію на його території з однієї сторони потреб, з другої – ініціатив реагування на потреби і проблеми в новий спосіб. Місцями, в яких відбувається якнайшвидший розвиток, виявляються великі міста, що створюють агломерацію і перетворюються інколи в метрополії зі значенням не тільки надрегіональним, але навіть глобальним. Агломерація часто характеризує велике скупчення міст (термін «агломерація» може бути також трактований як просторова концентрація господарської діяльності). В агломерації зосереджуються запаси робочої сили, капіталу і інформації. Чинником, що спричиняє динамічний розвиток міста, стає вміння створення його господарського профілю, який як створює, так і розвиває знання. Щораз виразнішим стає тренд, що полягає в зосередженні на виробництві інформації та на забезпеченні послуг, які полягають в наданні доступу до інформації.

Спеціальним типом агломерації є метрополія. Вона характеризується інтенсивним обміном товарами і чинниками виробництва з іншими її осередками. В межах метрополії локалізовані численні наукові, фінансові і культурні установи, а також тут знаходяться офіси зарубіжних корпорацій. Метрополії володіють досконало розвиненою транспортною і комунікаційною інфраструктурою, що забезпечує швидкий потік людей, товарів та інформації до інших осередків метрополії.

Зв'язки агломерації та метрополії з оточуючим її регіоном слабшають і втрачають значення. Послабленню локальних зв'язків сприяє зростання значення глобальних зв'язків. Стержнем регіону є швидкі транспортні і телекомунікаційні сполучення між цими осередками та досконалі сполучення зі світовими мережами міст через повітряні і морські сполучення. Згідно [229], метрополізація є «останньою фазою урбанізації, що полягає в перетворенні міських просторів і зміні зв'язку між центральним містом і його безпосереднім тилом та неперервному способі використання урбанізованих просторів. Проявляється ослабленням або зривом господарських зв'язків міста з його регіональним тилом і їх заміщенням контактами з іншими метрополіями в континентальному або світовому масштабі».

Агрегація економічної активності виступає на різних географічних рівнях. В глобальному масштабі можна говорити про регіони, що беруть найбільшу участь в створенні валового внутрішнього продукту у світі. У 2000 році НАФТА, Європейський союз та Східна Азія створили 83 % світового ВВП, тоді як 20 років раніше 75 %. На рівні регіонів також спостерігається тенденція до концентрації. Прикладом може бути регіон Île de France. Становить він тільки 2,2 % території Франції, а створює 30 % цілої країни. Створення центрів економічної активності знаходить також відображення на міському рівні, приймаючи різний вигляд залежно від міст, яких це стосується. Наприклад, в містах середньої величини можна спостерігати спеціалізацію, що зосереджується на декількох видах промисловості, так як і організовані міста навколо однієї фабрики чи галузі.

Існують також локалізації з великим значенням технологічних чи неформальних зв'язків, такі як італійські дистрикти. У великих метрополіях, таких як Токіо чи Нью-Йорк, може існувати натомість кілька скупчень різних галузей, не пов'язаних між собою. Скупчення виникають також як простори міст із скупченнями театрів, магазинів чи ресторанів. Всі ці форми скупчень

функціонують за тими самими законами ринкової економіки. До деякої міри значення мають природні чинники (напрямок рік, зручні місця для виникнення порту чи багаті простори в мінерально-сировинному аспекті), що сприяють економічній активності. Поза цими чинниками існує ціла низка інших важливих чинників, що впливають на створення такого роду скупчень.

Регіон як «центр знань». В рамках характеристики теорій, що розглядають регіон як «центр знань», відносяться концепція регіонів, що «навчаються», група теорій територіальної інноваційності та теорії, що належать до течії нової інституційної економіки. До групи теорій територіальної інноваційності відносять: теорію промислових просторів, територіальні виробничі системи (групи GREMI), модель *innovative milieux*, концепцію регіональних інноваційних систем, теорію нової економічної географії, а також теорію кластерів Портера.

«Регіони, що навчаються». Концепція «регіонів, що навчаються», Річарда Флоріди опирається на переконання, що для конкурентоспроможності території ключове значення має вміння створення специфічних і стратегічних засобів [206]. В якості останніх визнаються перш за все вміння і знання. Підкреслюється, що створення цих засобів є процесом, оскільки знання мають вартість тільки тоді, коли вони є актуальними. В таких умовах значення набирає також швидкість засвоєння знань. Фірма чи регіон, які швидко засвоюють інформацію, отримують кращу конкурентоспроможну позицію.

Зміна у напрямі нової парадигми розвитку відбувається тут не тільки у рамках окремих фірм і їх стратегії, але й в розрізі розвитку цілого регіону. Регіон стає, згідно Флоріди, ключовим гравцем в глобальній економіці та в самому процесі створення знань. Зазначається, що регіоналізм і глобалізм стають частиною самого процесу економічної трансформації. Водночас у світі без границь країни стають неприродними, а часом дисфункціональними

територіальними одиницями [206]. Значення набирають сильні регіони (що визначаються у Флориді як *region-state* – «регіони-країни»), пов'язані з глобальною економікою через такі механізми, як торгівля, експорт чи зарубіжні інвестиції. Такі регіони відрізняються сильною мережею зв'язків зі всім світом, інколи домінуючи над державними. Розміри попиту, що генерується такою мережею, та чисельність населення в таких регіонах може становити від 5 до 20 мільйонів мешканців. Розмір такого регіону мусить бути досить малий, щоб забезпечувати економічну співпрацю і споживчі інтереси, і одночасно досить великий, щоб створити транспортні і комунікаційні зв'язки та притягнути професійних фірми по наданню послуг, які дозволять здійснювати таку діяльність в глобальному масштабі [206].

Порівняльна характеристика «регіону, що навчається», з регіоном масового виробництва наведена в табл. 1.2 [206]. У співставленні виразно видно концепцію протиставлення розвитку, ґрунтованого на традиційному розвитку промисловості та розвитку, ґрунтованому на навчанні. У концепції «регіону, що навчається» регіон відіграє ключову роль. В ній робиться наголос на тому, що економіка знань переступає можливості поодинокого підприємства, які базуються на запасах, створюваних в регіоні.

Регіональні інноваційні системи. З теоретичних концепцій, представлених у рамках нової теорії зростання, а також теорій, що трактують регіон як джерело зростаючих доходів, впливає ендогенна політика регіонального розвитку [36]. Згідно з нею, розвиток регіону обумовлюють його ендогенні фізичні і соціальні запаси. Оптимальні умови розвитку можна створити, ведучи ефективну регіональну політику. Компетенції щодо ведення регіональної інноваційної політики належать у багатьох країнах Європейського Союзу регіональній владі. Згідно з підходом, що презентує Європейська Комісія, регіональна влада повинна підтримувати розвиток освіти, науково-дослідну діяльність, інституції оточення бізнесу та

інноваційність самих підприємств [204]. З переконання про дієвість такої інтервенції регіональної влади та застосування системного підходу сформувалася концепція регіональних інноваційних систем.

Таблиця 1.2

Регіон масового виробництва і «регіон, що навчається» [206]

Характеристика	Регіон масового виробництва	«Регіон, що навчається»
База конкурентоспроможності	Перевага компаративна, ґрунтована на: - природних ресурсах - праці фізичній	Рівноважна перевага, ґрунтована на створенні знань і перманентному вдосконаленні
Виробнича система	Джерелом вартості є фізична праця Відділення інновацій від виробництва	Виробництво ґрунтується на знаннях: - джерелом вартості є знання - синтез виробництва і інновацій
Промислова інфраструктура	Традиційні зв'язки між виробниками і постачальниками	Мережі фірм і ланцюги постачань як джерело інновацій
Людські ресурси	Некваліфікована і дешева робоча сила	Кваліфіковані працівники, які неперервно підвищують свою кваліфікацію
Інфраструктура фізична і комунікаційна	Зорієнтована на власні потреби і масштаб країни	зорієнтована на глобальні потреби і спирається на обмін даними через електронні засоби
Система промислового управління	Зв'язки, що базуються на чистій конкуренції, ієрархії і контролі	Зв'язки, що базуються на взаємних залежностях, мережах, еластичному управлінні

Для регіональної системи інновацій ключовими є такі функції економіки, ґрунтованої на знаннях, як їх виробництво, циркуляція і абсорбція. У регіональній інноваційній системі різні види інституцій в різному ступені реалізують ці функції. За абсорбцією знань стоять в основному підприємства. За виробництво знань відповідають вузи і дослідні установи, як приватні, так і державні. Циркуляція знань відбувається завдяки

таким акторам регіональної системи інновацій, як інституції оточення бізнесу, регіональна влада, установи, що фінансують інновації, а також завдяки дослідним організаціям і вузам.

Територіальні виробничі системи. На даний час в теорії регіонального розвитку можна виокремити два аспекти як базу регіональної конкурентоспроможності. Це рівень спеціалізації промисловості та концепція регіону чи місцевого простору як джерела зростаючих доходів. Обидва ці аспекти пов'язані з дискусією про промислові дистрикти Альфреда Маршалла і про економіку локалізації. Маршалл приписував конкурентоспроможний успіх ключових промислових секторів їх тенденції до географічної локалізації. Промислова спеціалізація трактувалася як ключ до успіху регіону. Ключові чинники успіху промислових дистриктів охоплюють формування локальної бази кваліфікованих працівників, зростання допоміжних галузей, що підтримують дистрикт, а також можливість розподілу праці між фірмами. На основі досліджень А. Маршалла у вісімдесятих роках минулого століття було проаналізовано так звані нові промислові дистрикти на прикладі північного регіону Італії. Там були розповсюджені сімейні фірми, кооперування та співпраця яких у вигляді мереж полягали у підготовці та впровадженні нових технологій, маркетингу і експорту своїх продуктів [112]. Сучасні дослідження промислових дистриктів дозволяють виокремити кілька типів таких структур:

- з домінуючою роллю декількох ключових фірм в регіоні;
- з домінуючим впливом на регіон великих корпорацій, що знаходяться за його межами;
- з домінуючою роллю публічної адміністрації.

В реальності найчастіше ми маємо справу зі змішаними варіантами описаних трьох моделей промислових дистриктів. Істотним їх елементом є

агломерація і метрополії, що формують динаміку розвитку регіону і впливають на спосіб функціонування промислових дистриктів [230].

З досліджень А. Маршалла на предмет локалізації фірм випливають твердження, пов'язані з акумуляцією знань і ноу-хау у рамках територіальних виробничих систем. Крім того, вони стали основою для дослідження так званого *innovative milieux* – інноваційного оточення.

Концепція територіальних виробничих систем пов'язана з концепцією промислових дистриктів була розвинена науковцями, об'єднаними в так звану Групу GREMI (*Groupe de Recherche Europeen sur les Milieux Innovateurs*). Дана група то понад 20 європейських і північноамериканських наукових товариств присвятили свої дослідження технологічним інноваціям та розвитку виробничих систем [187].

Результатом цих досліджень є висновок, що територіальний розвиток виробничих систем у великій мірі залежить від історичних, політичних, демографічних і суспільних обумовленостей. Необхідним стає введення в дію виникаючої з потенціалу регіону специфічної динаміки, для якої ключову роль відіграє соціальний капітал.

Теорія кластерів. Дослідження Майкла Портера на початку дев'яностих років започаткували період швидкого розвитку теорії кластерів та спроби емпіричної верифікації цієї концепції [244]. Згідно концепції Портера, пов'язані між собою фірми, що функціонують в споріднених секторах, а також співпрацюючі з ними наукові організації і установи оточення бізнесу концентрують свою локалізацію в промислових гронах. Ці суб'єкти співпрацюють між собою, обмінюються інформацією, користуються доступними в регіоні людськими ресурсами і створюють мережу співпраці і конкуренції [244].

Більшість держав-членів ОЕСР провели масштабні дослідження, спрямовані на ідентифікацію існуючих кластерів, а в подальшому

дослідження щодо пізнання причин їх виникнення та особливостей розвитку. Такі дослідження дозволили водночас сформулювати і ввести в життя концепцію політики розвитку, ґрунтованої на кластерах. Дана політика може виникнути за ініціативою згори, тобто бути наслідком дій, початих через органи державної влади чи самоврядні органи, або також, що більш природно, бути ефектом низових ініціатив, тобто виникати з низової мобілізації галузевих суб'єктів. На практиці ми маємо справу зазвичай з співіснуванням обох підходів – низхідного і висхідного.

Політика, направлена на підтримування кластерів в країнах ОЕСР, тепер сформульована на всіх рівнях влади – від місцевого (тут як у селищних, районних, міських рамках, так і в межах агломерації), через регіональний, центральний, аж на рівень інтернаціональний (наприклад, ініціативи Європейського Союзу чи ОЕСР).

Кластери, що базуються на інноваційності, стали центральними об'єктами зацікавленості, не лише наукових кіл, але й господарського і політичного середовища. Знання сприймаються тут як ключовий елемент в інноваційному процесі. Дифузія знань, як рівно сфера і темп абсорбції існуючих знань фірмами впливають на їх успіх. Абсорбція знань базуються втім на дорогих і довготривалих процесах «навчання». Специфічні для кластеру знання загалом легші до здобуття, а їх схожість, їх спільний горизонт досвіду і просторова близькість значно збільшують здатність до абсорбції, а тим самим «розливання знань».

Звідси виникає кумулятивний процес: більша вигода спеціальних знань кластера призводить до більших інвестицій в необхідні знання для кластера, *learning by doing, learning by using* та *learning by interacting*; проте через спеціалізацію найчастіше зменшеною є здатність сприйняття інших знань, а що за тим йде здатність пристосовування кластера. Значення кластера в аспекті інноваційності варто вбачати в тому, що інновації знаходяться в

еволюційному, нелінійному і інтерактивному процесі між фірмою і її оточенням [194]. Наприклад, Силіконова Долина виникла завдяки локалізації там комп'ютерних фірм, які хотіли використати близькість попиту та дифузії знань каліфорнійських авіапідприємств, а її виникненню сприяло також заснування *Stanford Industrial Park*.

Сьогодні найважливішу роль відіграють відповідна політика регіональної влади та відповідно її компетенції, а перш за все можливість специфічної для даної промисловості дифузії знань та конвергенція технології, яка може принести ефекти, значно більші для цілого регіону [177].

Нова інституційна економіка. Ключові питання, якими займається ця теорія, це права власності, транзакційні витрати та саме поняття інституції, яке є центральним в даній концепції. В процесі дослідження даного поняття, початково було виокремлено поняття «інституції» і «організації». Представник сучасної течії інституціоналізму Дуглас Норт сформулював інститути як такі, які створюють принципи та правила гри, натомість як «організації» він трактував як гравців, діючих згідно з цими правилами. У рамках цієї нової інституціональної течії інститут трактується як правила або принципи гри, що обмежують дії певного гравця. Взаємодії інститутів, правил гри і ринкових гравців визначають напрям еволюції економіки. Інститути впливають на визначені правила поведінки, тому також величезне значення мають державні інститути, що стоять на охороні правового і економічного порядку. Згідно з поглядом, висловленим в [233], «інститути можна розглядати як один з трьох принципових рівнів аналізу економічного життя в просторі, що є посередником між суб'єктами (особами) і загальними соціальними, політичними і економічними структурами».

За Р. Мартіном можна сформулювати п'ять основних проблем, які старається розв'язати інституціональна течія: роль інституту і його

регіональних відмінностей в економічному розвитку, еволюцію економіки в регіональному трактуванні, роль технологічних інновацій в регіональному і місцевому розвитку, культурні обумовленості в просторовому трактуванні та соціальному управлінні і управлінні регіональним і місцевим розвитком [231].

Відносно питання еволюції економіки, з'являється питання нинішнього і майбутнього вигляду інституції та регіону, в якому вона знаходиться, так званий *path dependence*. Це еволюційне поняття призводить до того, що важливими стають соціальні і культурні чинники та статичні чинники, що трактують зміни, як секвенції станів, а не процесів [232].

Інституційний підхід при визначенні ролі технологічних інновацій в регіональному розвитку полягає в спробі пояснення, чому технологічні інновації в деяких регіонах розвиваються краще. Стверджується, що деякі інституційні рішення полегшують розвиток створення знань, інновацій і нових технологій. Допомагають вони також створенню відповідного оточення, що характеризується розвиненою культурою підприємництва, наявністю мережі зв'язків між підприємцями та добрій співпраці науки з економікою [261].

Нова інституційна економіка надає велику вагу соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Представниками цього напрямку є Веблен, Мітчелл і Коммонс. Вони стверджували, що економічний процес є формуються історично і являє собою частину соціально-культурного життя [112]. Соціальне оточення впливає на формальні і юридичні правила економічного життя та формує вартості і звичаї в діяльності суб'єктів господарювання, через що має вплив на темп економічного зростання.

Для опису впливу соціальних і культурних явищ на розвиток регіонів необхідним є використання введеного Джеймсом Колеманом поняття

соціального капіталу. В його концепції ключове значення має твердження, що зв'язки між суб'єктами можуть трактуватися в категорії засобів і можуть формувати капітал даної спільноти. Згідно Колемана [193] проявом соціального капіталу є взаємини влади, норми і суспільна довіра, а також ефективні норми життя спільноти. Він також зауважив, що ефективними є ті норми, які створюють соціальний капітал, полегшують одні дії, обмежуючи інші. Тому не всі форми соціального капіталу сприяють економічному розвитку [31].

Концепція соціального капіталу була також досліджувана Робертом Путнамом, який аналізував обумовленості підготовленості самоврядних установ і регіонального розвитку в Італії. Путнам визначав соціальний капітал через такі ознаки суспільства, як довіра, суспільні норми і групи товариств. Основним твердженням в цій концепції є те, що соціальний капітал громадських спільнот, що характеризується високим рівнем взаємної довіри, нормами ангажування на користь публічного блага і густою мережею публічних товариств, сприяє економічному зростанню [246]. Для підтвердження своєї гіпотези Путнам протиставив результати своїх досліджень в регіонах Північної Італії, підтверджуючи високий рівень соціального капіталу в цій частині країни, результатам на бідному півдні Італії.

Інші дослідження Путнама, що відносяться до США, показують, що функціонує там інший, ніж в Італії тип соціального капіталу, ґрунтований на економічному ангажуванні, а не громадському. Немає там, як в разі Італії, безкорисливої діяльності на користь спільного блага, але наявна прагматична економічна кооперація і спільна справа.

Як інституційний підхід до регіонального розвитку, зараховується також *концепція агломерації еластичного виробництва* Алена Скотта. Для розвитку агломерації він підкреслює значення відповідної політики влади та

соціальних і культурних умов. Скотт приписує більшу вагу для економічного розвитку економічним інститутам і соціальним нормам, ніж невидимим силам вільного ринку. Визнає, що кожна агломерація повинна створити власну модель інституцій і соціальної поведінки, що забезпечують її конкурентоспроможну перевагу [255].

Іншою концепцією регіонального розвитку, що посилається на інституційний підхід, є *теорія Майкла Сторпера*. Він розрізняє три основні складові розвитку: технологічні інновації, систему організації виробництва, ґрунтованого на мережі співпраці і еластичної спеціалізації фірм та територіальну концентрацію виробників. Найістотнішу роль відіграють в нього не економічні чинники розвитку, а формальні і неформальні правила соціального життя, норми поведінки та звичаї, що впливають на поведінку суб'єктів регіональної економіки. Такі співзалежності знижують економічний ризик, підвищуючи рівень ініціативи і підприємництва і підтримуючи співпрацю. Вони являють собою капітал, що функціонує поза традиційними інститутами і чинниками і є фактичною причиною успіху розвитку даного регіону [261].

Отже, представлений огляд теоретичних концепцій економічного розвитку регіонів дозволяє стверджувати, що це процеси, обумовлені різноманітними і диференційованими чинниками, вплив яких накопичується у процесі визначення економічного стану регіону (дод. А).

Варто однак пам'ятати, що чинники, розглядувані в теоріях регіонального розвитку, базуються перш за все на описі регулярних процесів регіонального розвитку, що відбуваються в умовах сформованих, розвинених ринкових економік. Застосування цих чинників, з погляду сучасних змін світової економіки, до з'ясування процесу регіонального розвитку в країнах Східної Європи, економічні процеси в яких підлягають трансформації

економіки відповідно до вимог європейської інтеграції, вимагає їх розширення і адаптації.

1.3. Вплив місцевого самоврядування в Україні на забезпечення розвитку її регіонів: історіографічний ракурс

Місцеве самоврядування – це багатогранне та комплексне політико-правове явище, яке може характеризуватись різнобічно. При цьому чинна Конституція України [120] визначає, що місцеве самоврядування як об'єкт конституційно-правового регулювання це:

- по-перше, засада конституційного ладу України;
- по-друге, специфічна форма народовладдя;
- по-третє, право мешканців територіальної одиниці або громади на самостійне вирішення питань локального значення.

Відтак, дослідження впливу цього феномена на трансформаційні процеси в економічному розвитку регіонів України спричиняється не лише істотним суто теоретичним, а, що не менш важливо, і значною мірою також відповідним практичним інтересом.

Місцеве самоврядування як складова конституційного ладу – одна з найважливіших форм організації та функціонування влади у суспільстві та державі, необхідний атрибут будь-якого демократичного ладу [57]. Водночас у ст. 2 Європейської хартії місцевого самоврядування проголошується, що «Принцип місцевого самоврядування має бути обов'язково визнаний у чинному законодавстві держави і за можливості у її Конституції» [50]. При цьому вперше в Україні визнання принципів місцевого самоврядування на законодавчому рівні був закріплений у Конституції гетьмана П. Орлика (1710 року) [67], а пізніше – у Конституції УНР (1918 рік) [66], але їх

положення так і не були реалізовані. При цьому у Конституції України 1996 року у відповідності із вимогами зазначеної Європейської хартії поряд із такими основоположними принципами, як «народовладдя, суверенітет і незалежність України, поділ державної влади тощо» [50], в окремій статті також фіксується принцип визнання і гарантованості місцевого самоврядування. Його визнанням як конституційної засади встановлюється демократична децентралізована система управління, що ґрунтується на самостійності територіальних громад і органів місцевого самоврядування у належному вирішенні усіх питань місцевого значення.

Місцеве самоврядування як форма народовладдя. Відповідно до Конституції України [120] «народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування». Із такого конституційного положення прямо випливає, що жоден із органів місцевого самоврядування не входить до єдиного державного механізму і його можна розглядати саме як окрему форму реалізації народом належної йому влади. Основні форми місцевої демократії наводяться на рис. 1.2. Отже, як специфічна форма реалізації належної народу влади місцеве самоврядування має:

- 1) особливий суб'єкт – територіальну громаду – жителів села або ж добровільного об'єднання у громаду мешканців кількох сіл, селища, міста. Вона здійснюється безпосередньо та через його органи;
- 2) окрему роль у політичній системі (управлінні суспільством і державою загалом).

Місцеве самоврядування та його органи згідно з Конституцією України [120] не входять до системи державної влади, хоча це не означає, що воно є автономним відносно неї та держави. Його взаємозв'язок із державою доволі тісний та проявляється у тому, що, по-перше, «і місцеве самоврядування, і державна влада мають єдине джерело – народ» (ч. 1 ст. 5 Конституції

України [120]), по-друге, органам місцевого самоврядування законом можуть надаватись окремі повноваження органів виконавчої влади, які ними контролюються [50]. Така роль місцевого самоврядування у політичній системі держави дає можливість характеризувати його як самостійну (поряд із державною владою) форму публічної влади – владу територіальної громади. Його самостійність гарантується Конституцією України, у якій зазначається, що усі права місцевого самоврядування захищаються у судовому порядку, визначається його матеріальна та фінансова основа; місцеве самоврядування має і особливий об'єкт управління – усі питання місцевого значення, перелік яких у вигляді відповідних предметів відання органів і посадових осіб місцевого самоврядування визначено у базовому Законі України від 21 травня 1997 року № 280/97 «Про місцеве самоврядування в Україні»[57, 120].

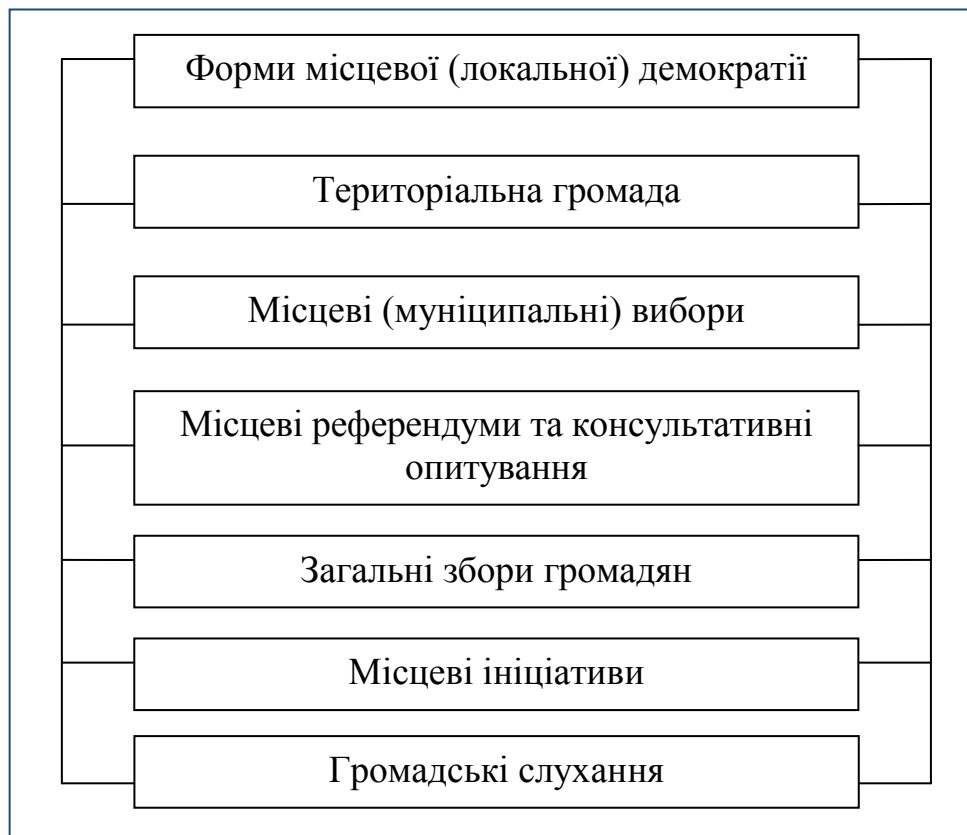

Рис. 1.2. Форми місцевої демократії [53]

Місцеве самоврядування у Європейській хартії [50] визначається як право та реальна здатність його органів регламентувати досить значну частину публічних справ і управляти ними, діючи безпосередньо у межах закону та під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Відповідно до визначених нею положень таке право здійснюється «виборними та виконавчими органами і безпосередньо територіальною громадою шляхом використання різних форм прямої демократії» [50]. Конституція України визначає місцеве самоврядування насамперед як «право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду мешканців кількох сіл, селища, міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення у межах Конституції та законів України» [120], які здійснюється нею у порядку, що встановлюється законом, безпосередньо, а також органами місцевого самоврядування – сільськими, селищними, міськими ради та їхніми виконавчими органами. Його детальне визначення міститься саме у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»: «Місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду мешканців кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України» [57]. Воно здійснюється не тільки територіальними громадами сіл, селищ, міст безпосередньо, а також через сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи і районними та обласними радами, які представляють при цьому спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Одночасно аналіз відповідних положень Конституції України і Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57, 120] дає змогу зробити такі висновки:

1. Конституцією України [120] і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57] визнається право на самостійне вирішення питань місцевого значення лише за первинними територіальними громадами – мешканцями «природних» адміністративно-територіальних одиниць – поселень (сіл, декількох сіл, селищ, міст). Цей підхід щодо встановлення переліку суб'єктів права на місцеве самоврядування має свої історичні передумови. Саме у таких поселеннях люди природним шляхом групувались для їхнього спільного життя, проблематика якого вичерпно обговорювалась ними на загальних зборах, а для належного здійснення управління обирали відповідних осіб (або органи) – вождів, старійшин, ради тощо. Відтак, формувалась відповідна громада, відмінною ознакою якої була наявність саме виборних органів. Така система самоврядування отримала назву громадського, комунального чи місцевого (муніципального) самоврядування. Інші адміністративно-територіальні одиниці створювались «неприродним» шляхом – «згори» відповідними актами державної влади, за допомогою яких і здійснювалось районування території держави, а тому вони й мають «штучний» характер. Власне, так і виникали, для прикладу, області, воєводства, губернії, повіти та райони тощо. *Штучні адміністративно-територіальні одиниці – це регіони і субрегіони. Їхнє населення «штучно» утворює вторинну територіальну громаду, яка може як визнаватись суб'єктом права на місцеве самоврядування, так і не визнаватись ним, що належним чином зафіксовано також у вже зазначеній нами ратифікованій в Україні Європейській хартії місцевого самоврядування [50].*

2. Конституцією [120] та законами України [57] передбачено, що право територіальної громади на місцеве самоврядування здійснюється нею «як безпосередньо через форми прямої демократії (місцевий референдум, місцеві вибори або ж загальні збори тощо), так і через діяльність виборних та інших органів місцевого самоврядування. Це право територіальної громади на

місцеве самоврядування забезпечується правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні» [120]. Згідно із Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» [57] громадяни України реалізують його саме за *належністю до відповідних територіальних громад*. Одночасно будь-які його «обмеження у залежності від раси громадян, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження чи майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними або ж іншими ознаками забороняються» [57]. Конституцією гарантується громадянам України також «право обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування», рівного доступу до служби в них, брати участь у місцевих референдумах, направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення, особисто звертатись до його органів та посадових осіб [120].

Водночас важливе теоретичне та практичне значення має визначення співвідношення між такими поняттями, як «місцеве самоврядування» та «місцеве управління». Щодо цього висловлюються різні, інколи протилежні погляди. Більшість вчених протиставляє місцеве самоврядування та місцеве управління. Так, якщо місцевим самоврядуванням вважається діяльність територіальної громади та виборних органів з управління її справами, то місцеве управління розглядається як управлінська діяльність в адміністративно-територіальній одиниці, яка здійснюється через відповідну місцеву державну адміністрацію, що призначається уповноваженими на це центральними або ж іншими вищими органами державної влади, отже, іншими словами, пряме державне управління на місцях у межах відповідних адміністративних територій. При цьому у світовій практиці знайшли широке застосування різні системи місцевих органів управління і органів місцевого самоврядування. Серед них зазвичай виділяються такі чотири основні [53, 71, 90]:

1. Англо-американська (англосаксонська) – характеризується головним чином тим, що на усіх субнаціональних рівнях управління функціонують різні органи місцевого самоврядування, водночас виконавча влада у вигляді місцевого самоврядування із загальними компетенціями не створюється (Австралія, Велика Британія, Канада, США та близька до такої системи організація влади на місцях також в Росії).

2. Континентальна (романо-германська або ж європейська) – формується на тісному поєднанні місцевого самоврядування та місцевого державного управління і виходить із принципово різного тлумачення «природних» адміністративно-територіальних одиниць та їх «штучних» прототипів. Така система може бути:

а) на усіх субнаціональних рівнях, за винятком хіба що низового, коли одночасно функціонують виборні органи територіальної громади, у тому числі й органи вторинної територіальної громади – «штучної» адміністративно-територіальної одиниці, та призначені «центром» відповідно ним уповноважені місцеві державні адміністрації (представники державної влади), які здійснюють адміністрування та контроль за поточною діяльністю органів місцевого самоврядування, для прикладу, можуть зупиняти на певний строк їх неправомірні рішення і звертатись до глави держави або ж до парламенту з пропозицією стосовно дострокового припинення їхніх повноважень. Водночас на низовому рівні функціонують відповідні органи первинної територіальної громади (наприклад, в Італії чи у Франції);

б) на низовому рівні – де органи місцевого самоврядування створюються лише у «природних» адміністративно-територіальних одиницях. У «штучних» адміністративно-територіальних одиницях на регіональному та субрегіональному рівнях функціонують призначені центром місцеві державні адміністрації загальної компетенції. Можливим є

також варіант, коли і на регіональному (чи субрегіональному) рівні діють виборні органи місцевого самоврядування, які мають принципово іншу природу – це вже не представницькі органи територіальних громад «штучних» адміністративно-територіальних одиниць (їхнє існування не визнається взагалі), а органи, які представляють інтереси територіальних громад «природних» адміністративно-територіальних одиниць на регіональному (або субрегіональному) рівні (Болгарія, Польща, Туреччина, Фінляндія). Така ж система місцевого самоуправління застосовується також і у сучасній Україні.

3. Іберійська – передбачає, що управління на усіх субнаціональних рівнях здійснюється обраними населенням представницькими органами місцевого самоврядування (радами) та їх відповідними головними посадовими особами (зокрема, мерами, регідорами, префектами, алькадами тощо). Вони обираються головами відповідних рад і паралельно визнаються центральними органами державної влади як її повноважні представники в адміністративно-територіальних одиницях (Бразилія, Мексика, Португалія, з певними особливостями – Іспанія).

4. Радянська (система рад та їхніх виконавчих комітетів) – ґрунтується головним чином на повному запереченні розподілу влади з одночасним визнанням повновладдя представницьких органів знизу вверх. Нею передбачається, що усі ради, починаючи із їхнього найнижчого рівня, є органами державної влади на своїй території, інші ж органи держави прямо чи також опосередковано підпорядковуються виключно їм. Така система характеризується доволі жорсткою ієрархічною підпорядкованістю усіх її елементів і фактично повною відсутністю будь-якої самостійності того чи іншого місцевого органу влади (КНР, КНДР).

Місцеве самоврядування як наука вивчається вже близько двохсот років. Теоретичні підвалини вчення про нього закладались ще у першій

половині XIX ст. представниками передусім німецької юридичної школи. Історично першою обґрунтовано теорію вільної громади (теорія природних прав громади), основні концептуальні положення якої були сформульовані Туре у його доповіді до законопроектів стосовно реформи місцевого управління у Національних зборах Франції у 1790 року, а також знайшли своє відображення у положеннях щодо особливої «громадівської» влади у Конституції Бельгії від 1831 року. Теорія вільної громади ґрунтувалась саме на ідеях природного права. Вона впливала насамперед із того, що її природне право (як «природної» адміністративно-територіальної одиниці) самостійно вирішувати відповідні справи має такий же природний та невідчужуваний характер, як і різні права та свободи людини. Тож, саме тому територіальна громада визнавалась загалом незалежною від держави органічною корпорацією, яка склалась природним шляхом. Відтак, її право на місцеве самоврядування випливає із самої сутності феномена територіальної громади, тобто належить їй відповідно до її внутрішньої природи. Отже, місцеве самоврядування саме у такому випадку розглядалось як автономна щодо державного управління публічна влада по суті кожної із них.

У відповідності із зазначеною нами теорією вільної громади її традиційна організація має такі визначальні особливості:

- виборність органів місцевого самоврядування членами громади;
- розподіл питань, які віднесені до відання місцевого самоврядування, на самоврядні і передоручені органам адміністративно-територіальної одиниці державою;
- місцеві самоврядні справи мають іншу, ніж державні, природу;
- органи місцевого самоврядування – органи відповідної територіальної громади, які не входять до системи органів державної влади;
- органи державної влади не наділені правом і не мають втручатись

у вирішення самоврядних питань, їх функція зводиться тільки до адміністративного контролю за відповідною діяльністю органів місцевого самоврядування.

Окрім теорії вільної громади, висувалась і громадівська теорія місцевого самоврядування. Її основні постулати загалом збігаються із концептуальними положеннями тієї ж теорії вільної громади, але разом із цим на перший план висувається вже не так природний характер її прав, як недержавна, переважно господарська природа визначальної діяльності різних органів місцевого самоврядування. Однак, ця теорія все ж не набула значного поширення, оскільки взагалі не пояснює саме публічно-правового характеру багатьох функцій, які здійснюються головним чином відповідними органами місцевого самоврядування.

У середині XIX ст. постала також так звана державницька теорія місцевого самоврядування, визначальні концептуальні положення якої були ґрунтовно розроблені німецьким вченим Л. Штейном. Ним місцеве самоврядування розглядається не як автономна форма публічної влади і природне право територіальної громади на самостійне вирішення ключових питань місцевого значення, а як одна із вивірених часом форм належної організації місцевого управління, тобто як один із способів децентралізації державної влади на місцевому рівні [95]. Відповідно, і основним джерелом по суті усіх владних повноважень територіальної громади та її органів визнавалась саме державна влада [95].

Ключові положення теорій XIX ст. зберегли своє значення і дотепер та покладаються у підґрунтя сучасних поглядів на місцеве самоврядування.

Інститут місцевого самоврядування у сучасному сенсі сформувався на рубежі XVIII – XIX ст., коли абсолютні монархії поступово трансформувались у демократичні, правові держави. Боротьба за його утвердження як вільного від феодально-чиновницького свавілля була одним з

головних причин різних суспільних рухів цього доволі тривалого історичного періоду. Його визначальні ідеї протиставлялись феодальній державі та становому патріархально-общинному (сільському), як і корпоративно-цеховому (міському) самоврядуванню як невід'ємним продуктам феодалізму. При цьому деякі елементи станового самоврядування у таких демократичних, правових державах збереглися (грумада, статuti міст тощо), але наповнились вже істотно новим як політико-правовим, так і, відповідно, також практичним змістом.

В Україні усталені самоврядні традиції існують ще із часів Київської Русі у вигляді вічевої демократії і є елементом державних законодавчих процесів. Їх було продовжено у добу Козацької держави (козацькі ради). У історично першій українській Конституції гетьмана П. Орлика (1710 р.) [67] не лише підтверджувалось станове самоврядування, а були і спроби належно захистити його від свавілля урядовців та закласти відповідні підвалини сучасного місцевого самоврядування. Відтак, саме із козацькою державою і пов'язується початок становлення українського муніципалізму. За часів Київської Русі основні форми місцевого самоврядування (сільська, міська, регіональна) складаються та розвиваються на підвалинах звичаєвого права. Так, на рівні регіону різні елементи самоврядування проявлялись у вічах. Одночасно для саме такої організації місцевого управління характерний більш-менш чіткий розподіл повноважень між князем і вільним населенням території. Зокрема, до відання князя здебільшого відносились судочинство, адміністративне управління та податкова політика. Натомість, віча відали питаннями війни та миру, закликали або ж виганяли князя, беручи участь і у формуванні різних адміністративних та судових органів тощо. Суб'єктом же міського самоврядування були міські громади, які користувались вельми суттєвою адміністративною, економічною та судовою незалежністю. Найважливіші питання міського життя вирішувались на вічах, а для

вирішення усіх поточних справ із вільних городян обирались вїйт та інші посадові особи. Економічну ж основу міського самоврядування становила корпоративна власність, у тому числі на землю. Міська громада самостійно впроваджувала правила функціонування, місцеві податки і платежі та інші повинності, а суб'єктом сільського самоврядування була сільська громада, яка об'єднувала жителів одного чи кількох сусідніх сіл, мала землю у корпоративній власності та представляла своїх громадян у відносинах з іншими громадянами, громадами, феодалами, як і також державною владою загалом.

У зв'язку із входженням українських земель до Великого Князівства Литовського елементи місцевого самоврядування, особливо у містах і містечках, отримали розвиток як вїйтівство. У цей же період виникає досить складна система стосунків між центральними, місцевими органами влади і міськими громадами, зумовлена насамперед статусом міста. Так, у великокнязівських містах поряд із традиційними органами міського самоврядування функціонувала старостинська адміністрація – міський орган державної влади, очолюваний старостою, який призначався державною владою. Вїйтів обирали на міських віче, які у документах отримали назви громада, копа чи також купа, а право міської громади збиратись на віча – назву копного права. У містах, що знаходились у приватній або ж у церковній власності, функціонувала замкова адміністрація, яка очолювалась призначеними самим власником намісником, урядником, тіуном тощо [53].

Важливе значення у подальшому розвитку місцевого самоврядування в Україні мало магдебурзьке право, яке поширювалось на українські міста, починаючи від середини XIV століття. Ним передбачалось надання міській громаді права самостійно запроваджувати відповідну модель міського самоврядування на зразок управління німецьким містом Магдебургом і у деяких з документів отримало означення німецького чи саксонського права.

Магдебурзьке право надавалось місту Великим князем Литовським або ж Королем Польським та належно оформлялось так званими магдебурзькими грамотами, які й відігравали роль своєрідних статутів (хартій) міст Західної Європи. За формою та текстами існувало дві групи таких грамот: 1) із вказівкою щодо надання місту магдебурзького права; 2) без такої вказівки.

Юридичними наслідками надання місту цього права було скасування звичаєвих норм. Також, таке право гарантувало повне виведення з юрисдикції місцевої адміністрації (феодалів, воєвод, намісників тощо). Тим самим створювався власний орган місцевого самоврядування, який називався магістратом. Магістрат, в основному, складався з ради (адміністративний орган) та лави (судовий орган), їх називали колегіями. До складу такої ради входило від трьох до шести радців, які обирались мешканцями міста, як правило, наступного дня після Нового року. Правом бути обраними користувались його жителі – добрі, розумні та осілі, віком від 25 до 90 років, не надто багаті та не дуже бідні, із доброю славою, законороджені й ті, які охороняють справедливість і правду, не мають жадібності та злості, не лихварі або ж двоєженці тощо. Таку раду очолював бургомістр, повноваження якого по черзі протягом одного кварталу виконували радці. Лава здебільшого складалась з 3-12 лавників, які обирались довічно і складали належну присягу. Очолювалась колегія лавників війтом. У містах з повним магдебурзьким правом (Київ, Житомир, Стародуб та ін.) його обирали усі жителі міста з чотирьох кандидатур із подальшим затвердженням Королем Польським. Він же призначав його і у тих містах, які мали неповне магдебурзьке право, зазвичай на його обрання суттєво впливали і старости.

Доволі своєрідних форм набуває місцеве самоврядування за часів Української козацької держави, що було зумовлено головним чином її полково-сотенним устроєм (XVII – XVIII ст.). Полки і сотні були водночас військовими та адміністративно-територіальними одиницями, користувались

ще і військово-адміністративним самоврядуванням. Але, після підписання у 1654 році Договору між Україною та Московією починається поступова ліквідація українських традиційних форм місцевого самоврядування. У 1722 році була запроваджена так звана комендантська система, яка передбачала адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування російськими комендантами. У 1764 році Гетьманство ліквідується, а у 1783 – магістратські та ратушні суди замінено судами за «Учреждением о губерниях» і полково-сотенний устрій скасовується. Після ж видання Катериною II (1785 рік) «Жалованной грамоты на права и выгоды городам Российской Империи» в Україні було створено вже нові станові органи міського самоврядування – міські думи. На цьому процес уніфікації його форм за російським зразком був завершений.

У XIX – на початку XX ст. в Україні насаджуються загальноімперські форми місцевого самоврядування. У 1838 році запроваджується станове самоврядування через форму сільського товариства, яке стосується державних та вільних селян. А у 1861 році воно поширюється на усіх селян. Сільське товариство збігалось із сільською громадою та мало свою корпоративну власність, у тому числі на землю. Найважливіші питання у ньому виносились на сільський схід. Поточні ж справи вирішувались обраними на ньому сільським головою і призначеним сільським писарем. Регіональне самоврядування на таких загальноімперських засадах вводилось в Україні по суті зразу після проведення Олександром II у 1864 році земської реформи. При цьому на рівні губерній формувались також представницькі органи місцевого самоврядування – губернські земські збори. Вони обирались вже за куріальною системою – у таких виборах брали участь три курії: повітові поміщики, промисловці, міські купці та власники нерухомості у містах і селяни. Земські збори обирали відповідну земську управу, що вирішувала місцеві справи, а постійний контроль за діяльністю земств

здійснював апарат при губернаторі. Таким чином, було організоване місцеве самоврядування і у повітах. Поряд з цим у відповідності з реформою місцевого самоврядування від 1870 року передбачалось створення і представницьких органів міського самоврядування – міських дум, які обирались усіма жителями міста теж за тією ж куріальною системою. Його ж виконавчим органом була міська управа, очолювана міським головою, який обирався від імені усієї громади обраною нею ж самою міською думою.

За часів УНР також здійснено спробу відповідно реформувати місцеве самоврядування [66]. Вже у II Універсалі Центральної ради (20 листопада 1917 року) оголошувалось про необхідність «... вжити усіх належних заходів щодо закріплення та поширення прав місцевого самоврядування як органів найвищої адміністративної влади на місцях». Згідно з Конституцією УНР від 29 квітня 1918 року [66] конституційний лад в Україні ґрунтувався на засадах принципу децентралізації: землям, волостям та громадам надавались права найширшого самоврядування. Закріплювався і принцип організаційної самостійності: «Всякого роду місцеві справи мають впорядковуватись виборними Радами та Управами громад, волостей і земель, їм також належить єдина безпосередня влада: міністри УНР лише контролюють та координують їхню діяльність безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаються до справ таких Рад та призначених Управ, а всякі спори за ними вирішує Суд Української Народної Республіки». Але, ці життєдайні конституційні положення реалізовані, на жаль, так і не були.

Нова історія місцевого самоврядування у нашій країні починається із ухвалення 7 грудня 1990 року закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування», яким і визначалась територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення ними безпосередньо або через державні та громадські органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя, виходячи з інтересів населення, на засадах

законів Української РСР та власної фінансово-економічної бази [103]. Він став і першою спробою трансформувати місцеві ради, які тоді були частиною єдиної системи владних органів держави, усіх територіальних рівнів в органи місцевого самоврядування. Водночас це ґрунтувалось на теорії дуалізму місцевого самоврядування, що знайшло своє відображення також у визначеному ним статусі місцевих рад. Вони наділялись подвійною природою – як органи місцевого самоврядування та державної влади.

Подальшим кроком у становленні сучасного місцевого самоврядування в Україні стала прийнята 26 березня 1992 року нова редакція Закону України під назвою «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [85]. Саме тоді намітився й істотний відхід від дуалістичної теорії та передбачалось послідовне впровадження інститутів місцевого, регіонального самоврядування. Місцеве самоврядування розглядалось у ньому як територіальна самоорганізація громадян з метою самостійного вирішення безпосередньо і через органи, які ними обирались, усіх питань місцевого життя у межах Конституції та законів України, як і власної фінансово-економічної бази, а регіональне самоврядування – як територіальна самоорганізація громадян регіону з вирішення усіх питань місцевого життя у межах Конституції та законів України [85]. При цьому територіальною основою місцевого самоврядування визначались село, селище, місто, а територіального (також і регіонального) – відповідно, район, область [85].

І, насамкінець, у травні 1997 року прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57]. У його ст. 2 поняття місцевого самоврядування визначене «як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду мешканців кількох сіл, селища, міста – самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого

самоврядування вирішувати питання місцевого значення у межах Конституції та законів України» [57]. Воно здійснюється територіальними громадами як безпосередньо, так і через відповідні сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і районні та обласні ради, які представляють при цьому спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [57, 120].

Отже, становлення та подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні пройшли доволі складний і тернистий шлях, у зв'язку із чим його змістовне наповнення під впливом різноманітних історичних подій постійно змінювалось, наближаючись саме до тих вимог, що містяться у Європейській хартії місцевого самоврядування. Відтак, привести чинне законодавство у якнайповнішу відповідність із усіма її положеннями – невідкладне завдання подальшої демократизації суспільних відносин у незалежній Україні на шляху її невпинного наближення до рівноправного членства у Європейському Союзі як невід'ємної складової домінанти української національної ідеї сьогодення.

1.4. Методологічний базис формування концепції економічного розвитку регіону

З метою формування концепції економічного розвитку регіону визначимо її методологічний базис. Для цього проаналізуємо поняття методології, не заперечуючи наукової значущості енциклопедичних визначень методології [11, 155], притримуємось розгляду останньої як вчення про організацію діяльності [133]. Таке визначення, на нашу думку, однозначно пояснює предмет методології – організацію діяльності незалежно від її видів.

Розкриємо сутність *методології* як вчення про організацію діяльності по відношенню до обраного напрямку наукової діяльності – формування концепції економічного розвитку регіону.

Як зазначено в [154] «*концепція* (латин. *conceptio* - сприйняття) - це: 1) система поглядів на певні явища, спосіб тлумачення явищ, дій, розуміння теорії; 2) форма і засіб наукового пізнання, що є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї, теорії; науково обґрунтоване і логічно доведене вираження основного змісту теорії, але на відміну від теорії воно ще не може бути втіленим у систему точних наукових понять; 3) в економіці - система поглядів, помислів, що визначають основний напрям, стратегію і тактику реалізації бізнесово-підприємницьких проектів, програм».

Розглядаючи *економічний розвиток регіону* як якісні та структурні зміни в його економіці внаслідок економічного зростання, під *концепцією економічного розвитку регіону* розумітимемо систему поглядів, що визначають основний напрям, стратегію і тактику реалізації якісних та структурних змін в економіці регіону.

Формування концепції економічного розвитку регіону відбувається шляхом створення та організації знань про об'єкт дослідження. Відтак методологічним базисом (основою) можна вважати організацію діяльності щодо наповнення знаннями (тобто формування) концепції економічного розвитку регіону.

Знання щодо економічного розвитку регіонів збільшуються в кумулятивний спосіб. Регіони відіграють основну роль в економічній та соціальній системах країни. Вони акумулюють осередки концентрації економічної активності, тобто створення доданої вартості та робочих місць.

Розуміння розвитку регіонів і їх ролі в економічному розвитку країни вимагає аналізу всіх взаємно пов'язаних функцій, які виконують регіони та зв'язків між ними та зовнішнім середовищем. Існують також тісні

взаємовідношення між економічним функціонуванням регіону і рівнем та умовами життя його мешканців/населення.

Виходячи з основ дослідницьких технік, методи регіоналістики можна поділити на дві великі групи: *описові методи* (якісний аналіз) та *кількісні методи*. Жодна з цих груп не використовується в чистому вигляді. Важко уявити собі, щоб описовий метод не був доповнений статистичними дослідженнями (опис завжди базується на кількісних оцінках). Аналогічно кількісний підхід до регіоналістики не може виключати якісних характеристик.

До найважливіших видів описового методу можна віднести: метод історичного аналізу досліджуваного простору, інтуїтивні методи, зокрема, експертні, методи самореєстрації, сценарні методи тощо. Серед кількісних методів потрібно виокремити: метод *input-output*, пристосований для трактування міжгалузевих і міжрегіональних потоків, метод економічного районування, метод типології і класифікації, методи оцінки економіко-географічного положення та природно-ресурсного потенціалу регіонів, а також багато варіантів таксономічного (комплексного) аналізу [2,17,22,23,26,32,45,52,113,116,117,121,141,147,160,166,169].

У сучасній практиці досліджень просторових одиниць з однаковим успіхом застосовують як описові, так і кількісні методи. У США і країнах Західної Європи дослідження економічного розвитку територіальних одиниць відзначаються максимальною матеріалізацією методів. У багатьох випадках зустрічаємо перебільшений відрив від якісного аналізу, що можна вважати негативним явищем. Очевидно, що немає дослідницьких методів, абсолютно досконалих, бо це означало б досягнення максимуму можливостей розвитку знань про світ. Можна говорити про кращі або гірші методи, більш точні і менш точні. Кожному з них можна закинути недосконалість, кожен має також певні індивідуальні переваги.

Описовий метод дослідження територіальних одиниць відзначається в цілому детальним аналізом фактів, що варто вважати позитивною ознакою. З другого боку, застосовуючи цей метод, ми отримуємо неточні і непорівнювані результати в широкому масштабі, крім того, він дає можливість отримання вкрай суб'єктивних оцінок. Кількісні методи не мають деяких недоліків описових методів. Перш за все, вони дають конкретні (виміряні кількісно), відносно об'єктивні результати. Це є, у свою чергу, умовою застосування тимчасово-просторових порівнянь, що особливо важливо для регіональних досліджень. У визначених умовах використання кількісних методів утруднене відсутністю відповідних статистичних матеріалів, необхідних для регіонального аналізу як в галузевому, так і в просторовому трактуванні.

Для розуміння сутності методології формування концепції економічного розвитку регіону важливо мати на увазі, що даний методологічний процес «занурений» у більш загальний процес наукового пізнання. Це враховується не лише на етапі формування концепції економічного розвитку регіону, а й на завершальному етапі, який означає аналіз та синтез результатів дослідження, одержаних на основі використання різноманітних методів дослідження, та формування відповідних конструктів.

Звідси методологічні принципи формування концептів є своєрідним мостом між принципами наукового пізнання та методологічними принципами формування конструктів економічного розвитку регіону (рис. 1.3).

Варто зауважити, що основною умовою методології як організації наукової діяльності є інформаційна достатність. Це означає, що повинно бути достатньо чітко сформульоване уявлення про те, що вважати за вхідні та вихідні змінні досліджуваного об'єкта, які чинники суттєво впливають на процес його функціонування. «Якщо рівень інформаційної достатності

низький, то створити концепцію, за допомогою якої можна було б отримати нові знання про об'єкт дослідження, практично неможливо» [36, 39].

Рис. 1.3. Методологічні принципи формування концептів та конструктів економічного розвитку регіону

Формування концепції економічного розвитку регіону можливе завдяки застосуванню комплексу методів, базованих на системній парадигмі наукового пізнання, а також економічній теорії та теорії регіоналістики. З іншого боку, виходячи з об'єкту дослідження, не менш важливим є ґрунтування методів на теоріях економічного розвитку, які дозволяють досліджувати основні чинники економічного розвитку регіонів. В даній роботі виокремлено два підходи щодо дослідження чинників економічного розвитку: теорії традиційного напрямку та новітній (сучасний) підхід до їх характеристики. Відповідно до обраного шляху необхідно підбирати і низку методів дослідження чинників економічного розвитку регіонів.

Прикінцевим етапом – поза межами формування концепції економічного розвитку регіону – є етап формування конструкту (результату формування концептів). На нашу думку, таким конструктом можуть бути *ключові фактори успіху (КФУ) регіонів* як здатність регіональної економіки

оптимізувати свої ендогенні ресурси, щоб конкурувати і процвітати на ринках вітчизняних і глобальних, а також здатність адаптуватися до змін на цих ринках.

Ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону відображено на рис. 1.4. Він включає парадигму наукового пізнання (вхід - в теорії систем та системного аналізу), концепцію економічного розвитку регіону (чорна скринька) та конструкт економічного розвитку регіону (вихід).

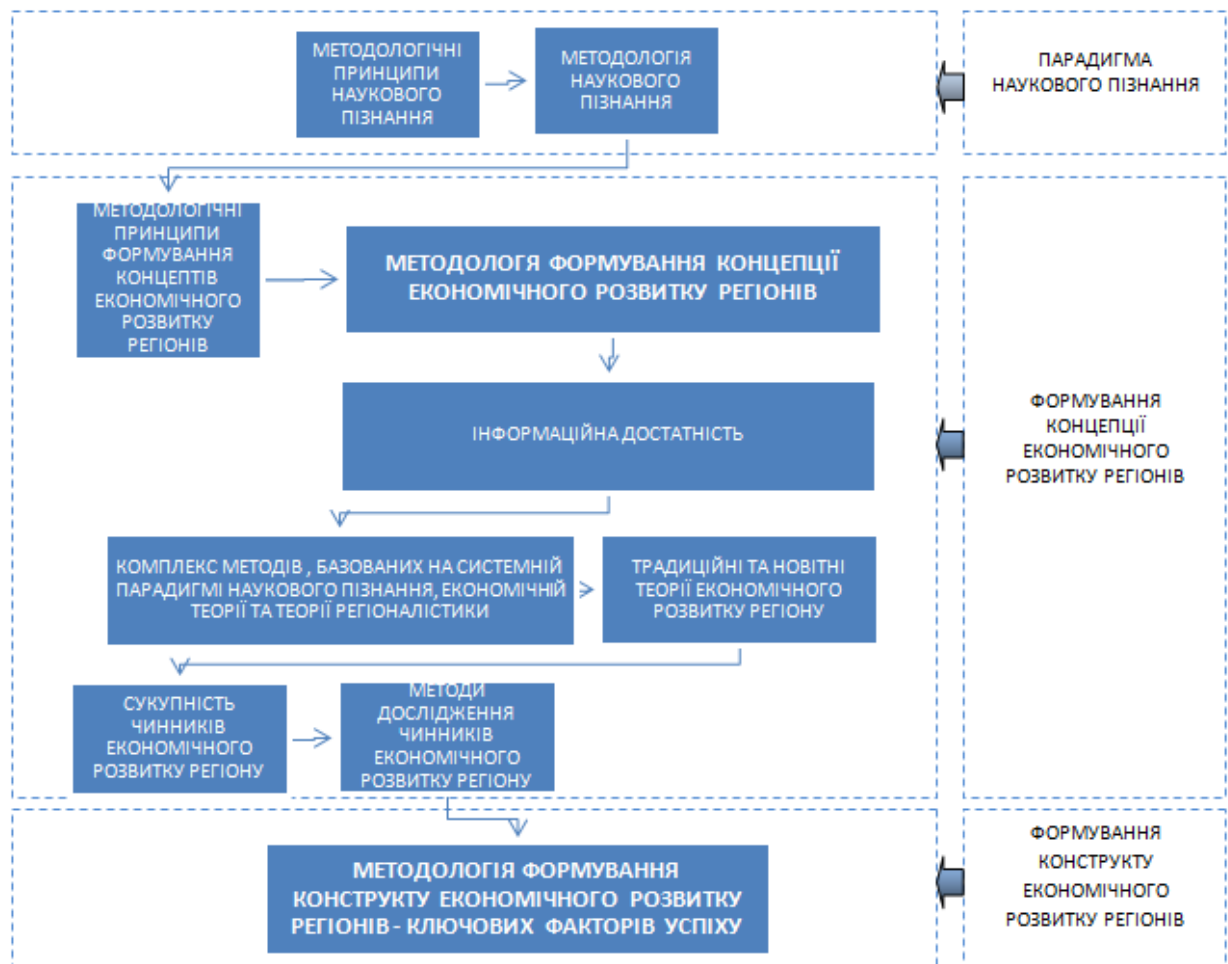

Рис. 1.4. Ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону

Таким чином, методологічний базис формування концепції повинен мати в своїй основі принципи наукового пізнання, які буде враховано при використанні коректних об'єкту дослідження комплексу методів дослідження чинників економічного розвитку регіонів.

Далі проаналізуємо детально тріаду «традиційні та новітні теорії економічного розвитку регіонів - чинники економічного розвитку регіонів - методи дослідження чинників економічного розвитку регіонів».

Традиційні теорії економічного розвитку регіонів.

1. *Виробничі чинники економічного розвитку регіону.* Компактним апаратом дослідження виробничих чинників економічного розвитку регіону є *теорія економічної бази*. «Вона дозволяє аналізувати галузеву структуру в регіоні з погляду ступеня стабільності, рівня спеціалізації (диверсифікації), повторюваності виробничого процесу, повноти виробничо-технологічного циклу, рівня пов'язаності регіонального комплексу» [31]. На основі застосування *структурного аналізу* виокремлюються базові галузі або галузі спеціалізації, а також можна оцінювати інтенсивність виконання базових функцій в регіонах, співвідношення між галузями спеціалізації, допоміжними (комплектуючими) та обслуговуючими секторами [31, 134, 223].

Крім того, як зазначається в [31], «у територіальній організації виробництва і розподілі праці в останні десятиріччя дедалі помітнішою стає спеціалізація не на окремих галузях виробництва, а на певних рівнях (функціях) економічної діяльності». Намагаючись використати вже наявний теоретичний апарат моделей економічної бази до дослідження нової економіки, можна виокремити такі рівні (функції) економічної діяльності як управління, дослідження і розвиток, виробництво та інфраструктура. Відповідно за допомогою *структурно-функціонального аналізу* можна буде виокремити регіони:

- з гіпертрофією галузей виробництва,

- зі збалансованістю галузей виробництва і послуг,
- зі збалансованістю галузей виробництва та досліджень і розвитку,
- з гіпертрофією управління,
- регіони, де базові функції не з'ясовані.

Економіко-статистичний аналіз видів економічної діяльності згідно КВЕД у часовому вимірі дозволить визначити середні показники:

- галузевої структури та локалізації;
- концентрації та диверсифікації;
- регіонального мультиплікатора та коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій.

Використання *аналізу просторових даних* до вищезначеної групи показників економічної бази для кожного з регіонів дозволяє здійснити їх порівняння з галузевою структурою по країні в цілому та в міжрегіональному розрізі. Даний вид аналізу та економіко-статистичний аналіз буде застосовано і до інших теорій економічного розвитку регіонів.

2. *Інфраструктурні чинники економічного розвитку регіону.* Матеріальна і соціальна інфраструктура згадується в *концепції ендегенного регіонального розвитку* Бігла у вигляді реклами місцевої матеріальної і соціальної інфраструктури. Термін інфраструктура зазвичай ідентифікують як «комплекс галузей економічного і соціального життя, які мають підпорядкований і допоміжний характер, обслуговують виробництво й забезпечують умови життєдіяльності суспільства: виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура» [154]. Виробнича інфраструктура включає транспорт, зв'язок, енергетику, водну інфраструктуру і охорону навколишнього середовища, а соціальна інфраструктура охоплює науку, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, культуру та відпочинок [154].

Багато уваги в наукових роботах приділяється також ринковій складовій інфраструктури, виходячи із сучасних тенденцій її розвитку. «Ринкова інфраструктура – це комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперервного функціонування ринку на його території» [154].

Тому при аналізі інфраструктурних чинників економічного розвитку регіону взято до уваги саме виробничий, соціальний та ринковий елементи регіональної інфраструктури. Кожному з цих елементів у відповідності до їх економічної інтерпретації та *логічного аналізу* поставлено у відповідність сукупність показників-репрезентантів. Методика обчислення таких показників базується на використанні *логічного узагальнення, аналізу та синтезу* категоріально-понятійного апарату дослідження.

Вибір методики оцінки взаємозв'язку між показниками виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури та показником економічного розвитку регіонів спирається на теорію математичної статистики, яка для такого аналізу пропонує використовувати кореляційно-дисперсійний аналіз або ж *теорію метрики (відстані)*. Ці види аналізу схожі за суттю, але протилежні за висновками. Так, на основі визначення коефіцієнтів кореляції та детермінації можна встановити тісноту лінійного взаємозв'язку між показниками, причому, чим ближчим є їх абсолютне значення до 1, тим тіснішим є зв'язок, і навпаки, близькість за абсолютною оцінкою до 0 свідчить про відсутність зв'язку між обраними показниками. Міри відстані, дають можливість робити протилежні висновки – чим меншою є відстань між показниками, тим тіснішим є зв'язок між ними, і навпаки. В даному дослідженні зосереджено увагу на другому підході. При виборі метрики відстані з-поміж евклідової, Манхеттенської, Міхновського та ін. ми зупинились на евклідовій відстані.

3. *Роль малого підприємництва як чинника економічного розвитку регіону.* Незважаючи на те, що мале підприємництво (МП) віднесено до традиційних чинників економічного розвитку, такі сучасні теорії регіонального розвитку, як *нова теорія зростання* та *нова інституційна економіка* розглядають підприємництво як невід'ємний сектор ринкової економіки, що має виражену регіональну орієнтацію. Такий підхід означає, що малий бізнес формує свою життєдіяльність, перш за все, орієнтуючись на вимоги та затребування місцевої спільноти, об'єм та структуру місцевого попиту. При цьому органи місцевого самоврядування в межах своїх виконачих та законодавчих можливостей створюють підприємницький клімат.

Для визначення ролі МП у економічному розвитку регіону пропонуємо використати методику оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону

На першому кроці даної методики на регіональному рівні виділяють пріоритетні напрями діяльності суб'єктів малого підприємництва, які позитивно впливають на відповідну територію. Такі напрями можуть визначатися кожним органом самоврядування індивідуально, залежно від особливостей розвитку території і рівня забезпеченості різного напрямку послуг. Шляхом *логічного аналізу* матеріалів державної статистики вибирають відносні параметри, що характеризують розвиток малого підприємництва в регіоні за кожним з пріоритетних напрямів.

Для того, щоб виявити наявність зв'язку між досліджуваними напрями впливу МП з економічним розвитком регіону, здійснюється розрахунок *коефіцієнта парної кореляції* показників, що характеризують функціонування малого підприємництва і рівень економічного розвитку регіону.

Для оцінки міри вкладу МП в рівень економічного розвитку регіону будується *зведений інтегральний показник* на основі результатів кореляційного аналізу параметрів, що впливають на економічний розвиток регіонів. Чим більшим буде значення інтегрального показника, тим більшою є міра впливу рівня розвитку МП на економічний розвиток регіону.

Проведена описова статистика отриманих значень розвитку малого підприємництва дозволить підтвердити або спростувати гіпотезу про вид зв'язку між пріоритетними напрямками діяльності суб'єктів малого підприємництва та економічним розвитком регіону.

Таким чином, оцінка функціонування діяльності малого підприємництва, проведена за допомогою вибірових відносних показників, характеризуватиме міру вкладу малого бізнесу в рівень економічного розвитку для кожного регіону окремо.

Новітні теорії економічного розвитку регіонів.

4. Людський капітал регіону як один з чинників розвитку нової економіки. На даний час спостерігається зростання зацікавленості тематикою, пов'язаною з побудовою нової економіки, тобто економіки, в якій знання, будучи стратегічним запасом суспільства, стають її основою функціонування. У економічному сенсі знання трактуються однаково і як економічне благо, і як головний чинник розвитку економіки. Знання можуть створювати і використовувати у своїй діяльності тільки люди, тому в новій економіці зростає значення людського капіталу.

Людський капітал як чинник виробництва розглянуто в *новій теорії зростання Лукаса, Баро, Сала-і-Мартін*; як ефект навчання через діяльність (*learninig-by-doing*) в *новій теорії зростання Лукаса*; як рекламу загальної освіти, професійних вмінь, організаційних навиків, спрямованих на формування сектора високих технологій, в *концепції ендогенного регіонального розвитку Камагні*.

Людський капітал належить до нематеріальних запасів і являє найважливішу складову інтелектуального капіталу. Вимірювання людського капіталу вимагає ідентифікації емпіричних показників, що відносяться до елементів людського капіталу та визначають його якість. У світлі вищезгаданих роздумів до показників, що описують людський капітал в просторовому трактуванні, можна віднести:

- кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону;
- кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону;
- кількість працівників, залучених у виконанні наукових досліджень і розробок (НДКР) на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні;
- забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тисяч населення в регіоні;
- частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці.

На підставі запропонованих показників здійснено обчислення інтегральної величини людського капіталу таксономічним методом. При цьому взято до уваги вплив зміни складових на рівень запасу людського капіталу. Тобто визначаються стимулятори, в разі використання яких має місце позитивна залежність між напрямом зміни складових та напрямом зміни запасів людського капіталу, та дестимулятори, у випадку використання яких така залежність обернена.

Крім того, значення інтегрального показника людського капіталу дозволяють визначити конкурентоспроможну позицію окремих регіонів. Його значення дозволяє стверджувати про вищий від середнього рівень ключових факторів успіху окремих регіонів в аспекті наявного людського капіталу, якщо його величини на більша за 1, і нижчий від середньодержавного рівень ключових факторів успіху регіону в разі, якщо

інтегральний показник людського капіталу менший за 1. Такий підхід слугуватиме подальшому формуванню рейтингу областей України за їх КФУ в аспекті використання наявного людського капіталу.

5. *Інновації як основа регіонального економічного розвитку* стали предметом досліджень багатьох вчених і формування безлічі теорій, зокрема:

- технологічних інновацій як екзогенний чинник в неокласичній моделі розвитку Борца, Штайна і Річардсона;

- ефект розливання інформації *spillover* в новій кумулятивній концепції причинності Калдора;

- інновації як основного чинника розвитку при підтримці наукових і технологічних парків в концепції ендогенного регіонального розвитку Малецькі та Нійкампа;

- теорія ендогенного зростання: технологічний прогрес через розвиток НДДКР (B&R) Ромера;

- концепція регіонів, що навчаються, в теорії ендогенного регіонального розвитку Ашейма;

- процес поширення знань і вмінь (*knowledge spillover*) в новій теорії зростання Гондла.

В сучасному світі та економіці, зокрема, інноваційні процеси мають визначальний вплив. Тому дослідження, оцінка та окреслення певних особливих характеристик інновацій є неодмінною умовою забезпечення економічного розвитку держави в цілому та регіонів зокрема [205]. В європейській практиці для визначення рівня регіональної інноваційності запропоновано використовувати Європейське табло інноваційного розвитку (*European Innovation Scoreboard, EIS*), що обчислюється Євростатом [205]. Втім методологія *EIS* для вимірювання ефективності національних дослідницьких та інноваційних систем не залишається поза критикою.

Тому для визначення рівня інноваційності регіонів України запропоновано використовувати з однієї сторони структурну міру розвитку як інструмент багатомірного статистичного аналізу, а з другої – показники *EIS* [234]. В процесі дискусії над визначенням рівня регіональної інноваційності з'являється ще багато проблемних питань. Одним з них є трактування регіональної інноваційності як пропорційного співвідношення між показниками інноваційності типу INPUT і OUTPUT [234]. На основі такого підходу пропонується визначити ефективність регіональної інноваційності. Для цього необхідно виконати наступні кроки:

- визначити елементи матриць статистичних даних окремо за типами INPUT і OUTPUT на основі чинників регіональної інноваційності. За показниковими характеристиками показники регіональної інноваційності згруповано окремо за типами INPUT і OUTPUT і підібрано їх відповідні національні статистично обліковані показники та одиниці їх вимірювання;

- визначити міру інноваційності кожного регіону України. Побудова індексу регіональної інноваційності типу INPUT базується на визначенні субіндексів для двох груп: 1) створення знань і підприємництво, 2) інвестиції. Побудова індексу регіональної інноваційності типу OUTPUT базується на визначенні субіндексів для двох груп: 1) інноваційна діяльність, 2) впливи;

- визначити міру ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі. Підставою для оцінки ефективності інноваційності регіону є співвідношення індексів INPUT і OUTPUT. Як зазначено в [234], «семантична інтерпретація ефективності регіональної інноваційності вимагає уточнення процедури класифікації регіонів з огляду на вибрану методику співвідношення індексів INPUT та OUTPUT. Узагальнення дозволить визначити рівень ефективності регіональної інноваційності. Запропонована

міра ефективності інноваційності регіону дозволить визначити міру ефективності інноваційності країни в національному розрізі».

Продемонстрований підхід до визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі базується на використанні інструментів *багатовимірного статистичного аналізу* та даних статистики Євросоюзу чи Державної служби статистики України в галузі інноваційності.

6. *Інституційні засади економічного розвитку регіонів.* Інституції розглядають як здатність організаційних структур оволодівати сучасним управлінням в умовах постійних змін. В рамках характеристики теорій, що розглядають регіон з інституціональної позиції, можна виділити *нову інституційну економіку* та її послідовників. Нова інституційна економіка надає велику вагу соціальним і культурним явищам як чинникам економічного зростання. Представниками цього напряму є Веблен, Мітчелл і Коммонс. Як інституційний підхід до регіонального розвитку, зараховується також *концепція агломерації еластичного виробництва Алена Скотта*. Іншою концепцією регіонального розвитку, що посилається на інституційний підхід, є *теорія Майкла Сторпера*.

Інститути впливають на визначені правила поведінки, тому також величезне значення мають державні інститути, що стоять на охороні правового і економічного порядку. Часто інститути розглядають як один з трьох принципових рівнів аналізу економічного життя в просторі, що є посередником між суб'єктами (особами) і загальними соціальними, політичними і економічними структурами [233].

Інакше інститути трактують Європейська Комісія і ОЕСР, які визначають їх як: загальна освітня система; система вищої освіти; система спеціалізованої технічної освіти; науково-дослідна база; набір знань у вигляді публікацій, стандартів і технічних норм; інноваційна політика; юридичне і

макроекономічне оточення; принципи політики, що стосується процентних ставок, валютної політики, митних ставок і конкуренції; комунікаційна інфраструктура і телекомунікаційні мережі; фінансові установи, які сприяють полегшенню доступу до капіталу високого ризику (*venture capital*); доступність ринку, тобто можливість формування близьких зв'язків з клієнтами та такі аспекти, як величина ринку і легкість доступу до ринку; структура сектора та конкурентоспроможне оточення, в тому числі існування фірм-постачальників в комплементарних секторах [239].

Інституції у вузькому значенні - це: державні установи (влада, вища школа); державно-приватні установи (наприклад, агентства регіонального розвитку); позаурядові установи громадянського сектора (наприклад, фонди і товариства розвитку підприємництва і інноваційності, центри, що підтримують трансфер технологій, технологічні парки, інкубатори); товариства приватного сектора (наприклад, професійні спілки); приватні установи (наприклад, фонди *venture capital*) [190].

Роль останніх у економічному розвитку регіонів вивчено на основі використання *логічного узагальнення, аналізу та синтезу. Компаративний аналіз* дозволив проаналізувати інституційне оточення як інструментарій для створення відповідного середовища для інноваційної діяльності.

В табл. 1.4 відображено логічний взаємозв'язок вище наведених теорій, чинників та методів дослідження економічного розвитку регіону.

Таким чином, розроблено методологічний базис формування концепції економічного розвитку регіону, який включає парадигму наукового пізнання (вхід - в теорії систем та системного аналізу), концепцію економічного розвитку регіону (чорна скринька) та конструкт економічного розвитку регіону (вихід).

Таблиця 1.4

Логічна схема взаємозв'язку теорій, чинників та методів дослідження економічного розвитку регіону

Теорії економічного розвитку регіону	Чинники економічного розвитку регіону	Методи дослідження економічного розвитку регіону:	
		індивідуальні	спільні
<i>Традиційні теорії економічного розвитку</i>			
Теорія економічної бази	<i>виробничі чинники:</i> коефіцієнт надлишку працівників коефіцієнт локалізації коефіцієнт концентрації коефіцієнт диверсифікації регіональний мультиплікатор коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій	структурний аналіз структурно-функціональний аналіз	економіко-статистичний аналіз аналіз просторових даних
Теорія ендогенного регіонального розвитку	<i>інфраструктура:</i> виробнича інфраструктура соціальна інфраструктура ринкова інфраструктура	логічне узагальнення аналіз та синтез теорія метрики (відстані)	
Нова теорія зростання Нова інституційна економіка	<i>мале підприємство:</i> кількість малих підприємств оборот реалізованої продукції кількість зайнятих та з них частка найманих працівників в МП	логічний аналіз кореляційний аналіз описова статистика таксономічний аналіз	
<i>Новітні теорії економічного розвитку</i>			
Нова теорія зростання Лукаса,	<i>людський капітал:</i> кількість студентів	таксономічний аналіз	економіко-статистичний

<p>Баро, Сала-і-Мартін Нова теорія зростання <i>learninig-by-doing</i> Лукаса Концепція ендогенного регіонального розвитку Камагні</p>	<p>ВНЗ кількість працівників освіти кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок забезпеченість населення лікарняними ліжками частка зареєстрованих безробітних</p>		<p>аналіз аналіз просторових даних</p>
<p>Неокласична модель розвитку Борца, Штайна і Річардсона; Ефект розливання інформації <i>spillover</i> в новій кумулятивній концепції Калдора; Концепція ендогенного регіонального розвитку Малецкі та Нійкампа; Теорія ендогенного зростання через розвиток НДДКР (V&R) Ромера; Концепція регіонів, що навчаються, в теорії ендогенного регіонального розвитку Ашейма; Процес поширення знань і вмінь (knowledge</p>	<p><i>інноваційність</i>: індекс INPUT: 1) створення знань і підприємництво 2) інвестиції індекс OUTPUT: 1) інноваційна діяльність 2) впливи</p>	<p>багатовимірний статистичний аналіз</p>	

spillover) в новій теорії зростання Тондла			
Нова інституційна економіка Веблена, Мітчелла і Коммонса Концепція агломерації еластичного виробництва Скотта Теорія Сторпера	<i>інституції:</i> державні установи державно-приватні установи позаурядові установи громадянського сектора товариства приватного сектора приватні установи	логічне узагальнення аналіз та синтез компаративний аналіз	

Формування чорної скриньки відбувається через реалізацію тріади компонент: «традиційні та новітні теорії економічного розвитку регіонів - чинники економічного розвитку регіонів - методи дослідження чинників економічного розвитку регіонів». Для цього продемонстровано методи і техніки досліджень в сфері регіонального аналізу економічного розвитку. Розглянуто в однаковій мірі як кількісні методи, що опираються на статистичному аналізі даних для цілої сукупності, так і якісні методи.

Застосування різноманітних кількісних і якісних методів гарантує досягнення в однаковій мірі як ефективності, так і ретельності в аналізі і інтерпретації економічного розвитку регіонів. Продемонстровані методи досліджень дозволяють: ідентифікувати структурно-функціональні особливості регіонів, їх потенціал розвитку, актуальні і потенційні бар'єри їх подальшого економічного розвитку, що швидко змінюються; визначати структуру і тренди людського капіталу і соціальної активності; здійснювати оцінку регіонів з погляду рівня їх інфраструктури; будувати моделі просторового розвитку з врахуванням виробничих, інноваційних, інфраструктурних чинників, інституційного оточення, ідентифікації та делімітації функціональних просторів на регіональному та національному рівнях.

1. Дефініційний аналіз об'єкта дослідження - економічного розвитку регіонів – показав, що базисом даного дослідження має бути розвиток і наближення змісту таких понять як: розвиток, регіон, економічний розвиток регіону, економічний регіон та чинники економічного розвитку регіону. Відповідно проведено словниковий порівняльний аналіз кожного терміну.

2. При визначенні поняття *регіону* встановлено, що виділення регіональних меж в просторі опирається на різні критерії, і виникаючі в результаті їх поділу регіони можуть розміщуватися в частині одного простору або ж навпаки їх частини поєднують різні територіальні одиниці. В аналізі економічного розвитку регіонів такого роду дослідження найчастіше опираються на прагматизм, утилітаризм та системність.

Прагматичний погляд пропонує дивитися на регіон в адміністративних категоріях, тобто в одиницях, виокремлених на найвищому рівні в територіальному поділі держави. В Україні - це області та останнім часом ОТГ, населення яких утворює регіональні самоврядні спільноти.

Утилітарні погляди мають логічне пояснення: фактом залишається адміністративний поділ країни, і будь-які дослідження мають сенс і практичне застосування, коли відносяться до цих територіальних одиниць, а саме областей, як на даний час статистично облікованих, регіонів.

Системне трактування регіону об'єднує спільноту, економіку і середовище в один цілісний і впорядкований уклад, який функціонує в рамках відособленого фрагмента простору. Компоненти цієї системи формують різноманітні зв'язки, що виникають із співіснування і співвідношення, і одночасно відкриті для зовнішніх (інших регіональних, державних і міжнародних) систем.

3. Розвиток регіону в економічному аспекті зумовлений економічним зростанням і проявляється в трансформації чинників виробництва (як внутрішніх, так і зовнішніх відносно регіону) у збільшену кількість продукції і послуг. *Економічний розвиток регіону* – це якісні й структурні зміни в його економіці як наслідок економічного зростання. Регіон представляє собою

простір для життя людей та функціонування різних інститутів і суб'єктів господарювання. Його специфічні ознаки визначають одночасно рівень ключових факторів успіху і рівень інноваційності і створюють клімат для господарської діяльності.

Як ринковий простір, він залежить від демографічних чинників, потужності економічної бази, величини регіонального продукту, грошових доходів, рівня концентрації капіталу.

Кожен регіон також має власний потенціал, що являє собою суму всіх часткових потенціалів: економічного, екологічного, інтелектуального, культурного і інституційного тощо. Залежно від рівня використання згаданих потенціалів регіон знаходиться на різній стадії процесу розвитку. Функціональне трактування регіону містить також поняття центру (найчастіше міста) і його рівня поляризації. Втім в інформаційній економіці зв'язки між метрополією і регіоном послаблюються.

4. Сучасні процеси глобалізації спричиняють те, що регіони зазнають змін в просторовій організації як їх економік і соціального життя, так і в їх зв'язках з іншими просторовими одиницями. Ці перетворення є результатом впливу багатьох взаємозалежних процесів. Провідну роль серед цих процесів відіграє глобалізація, а також її специфічна версія *глокалізація*. З іншого боку, одночасно глокалізація накладає обмеження у вигляді зростаючого тиску ключових факторів успіху для регіонів.

5. Просторова диференціація розвитку стає основною проблемою сучасної економіки. Вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку є головною метою досліджень, що здійснюються в рамках регіональної політики. З погляду на суттєві просторові диспропорції розвитку особливе значення в цих пошуках відіграють концепції, що стосуються регіонального розвитку, і, в першу чергу, спроби визначення його механізму, умов та чинників, що формують цей процес.

Виділяють два підходи до зростання і розвитку, які стосуються економіки регіону. Економічне зростання пов'язане зі зростанням валового

продукту на одного мешканця, натомість економічний розвиток є ширшим поняттям і позначає зростання різних аспектів рівня життя людини, з яких деякі мають невимірюваний (якісний) характер.

Беручи до уваги наявність взаємозалежностей між зростанням і розвитком, можна вважати, що зростання є основною умовою економічного розвитку, наслідки якого формують рівень і умови життя населення даного регіону. Дані залежності визначили потребу в одночасному дослідженні моделей зростання і регіонального розвитку.

6. Встановлено, що джерела теорій регіонального розвитку беруть свій початок в традиційних школах економіки. Причому сукупність теоретичних концепцій регіонального розвитку можна поділити на дві принципові групи, що відповідають альтернативним моделям економіки, тобто концепції неокласичної течії, сформованої згідно з ліберальною доктриною мінімалізації інтервенціоналізму і трактує вільний ринок, як оптимальний регулюючий механізм, та концепції неокейнсіанської течії, пояснює інтервенціоналізм як необхідний і найважливіший регулюючий механізм, в тому числі такий, що оптимізує регіональний розвиток.

Теорії і концепції регіонального розвитку формуються на основі теорії економічного розвитку. Питання теорії економічного розвитку на макроекономічному рівні можна перенести на регіональний рівень, що являє собою предмет зацікавлень регіональних економістів.

7. Сучасні регіональні економісти в меншій мірі займаються створенням цілком нових теорій регіонального розвитку, а частіше пробують оптимізувати регіональну політику, застосовуючи відомі економічні концепції, які змінюють і адаптують до нових соціально-економічних умов.

Головною метою цих досліджень є формування стратегії регіонального розвитку, яка базується на основі теорій економічного розвитку і має забезпечувати оптимальний регіональний розвиток. Найкращим прикладом цього є нова теорія зростання та нова економічна географія, що користуються

досвідом в однаковій мірі як неокласичних моделей, так і моделей попиту, і становлять основи ендогенної концепції політики регіонального розвитку.

8. Запропоновано нову парадигму регіонального розвитку, яка означає, що умовою економічного розвитку регіону в конфронтації з процесом глобалізації і по відношенню до щораз швидшого технологічного розвитку є вміння створення нових знань та здібностей до їх циркуляції і абсорбції в економіці.

Зміна парадигми регіонального розвитку у напрямі економіки, ґрунтованої на знаннях, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня ключових факторів успіху регіону необхідними стають не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, яка складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, але також розвиток соціального і інтелектуального капіталу та розвиток інституційного оточення, які створюють міцні засади розвитку регіону, що розвивається у напрямі економіки, ґрунтованої на знаннях.

9. Аналіз сучасних теорій регіонального розвитку проведено з врахуванням їх поділу на трактування регіону як: місця експортної спеціалізації, місця зростаючих доходів та центру створення знань. Такий поділ був уже застосований в аналізі регіональної ключових факторів успіху, і виник з трьох підходів, що пояснюють, які чинники мають найістотніший вплив на розвиток регіону.

Перший підхід об'єднує теорії, що зосереджуються на чинниках виробництва в регіоні, другий акцентує увагу на явищі «зростаючих доходів», а третій надає фундаментального значення розвитку регіону через знання. Розвиток регіону залежить від його економічної активності і є результатом того, які чинники, що формують цю активність, знаходяться на його території.

10. Розглядаючи економічний розвиток регіону як якісні та структурні зміни в його економіці внаслідок економічного зростання, під концепцією економічного розвитку регіону розумітимемо систему поглядів, що

визначають основний стратегічний і тактичний напрями реалізації якісних та структурних змін в економіці регіону. Методологічним базисом (основою) можна вважати організацію діяльності щодо наповнення знаннями (тобто формування) концепції економічного розвитку регіону.

11. Доведено, що методологічний базис формування концепції повинен мати в своїй основі принципи наукового пізнання, які буде враховано при використанні коректних об'єкту дослідження комплексу методів. При цьому дані методи виходять із системної парадигми наукового пізнання, економічної теорії та теорії регіоналістики.

Розроблено ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону, який включає парадигму наукового пізнання (вхід - в теорії систем та системного аналізу), концепцію економічного розвитку регіону (чорна скринька) та конструкт економічного розвитку регіону (вихід).

Основні результати наукового дослідження, що отримані в даному розділі опубліковані автором у наукових працях [37, 75, 79, 81, 82, 84, 87, 89, 101, 103, 107, 108, 272].

РОЗДІЛ 2.

КЛАСИЧНІ ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка виробничих чинників економічного розвитку регіону

Дослідження економічного розвитку регіонів на даний час все ще не носять уніфікованого характеру. І причина тут не в відмінностях регіонів, а в тому, що наявні розробки пропонують різні сукупності показників чи моделей економічного розвитку, які залежать перш за все від мети досліджень та доступності даних.

Розвиток регіонів можна оцінити різними показниками (індикаторами), які поділяються умовно на соціально-економічні, політичні, екологічні тощо. Сам оціночний рівень розвитку регіону визначають через порівняння таких показників (індикаторів) розвитку із деякими усередненими їх значеннями або ж шляхом простого порівняння зі значеннями показників окремих регіонів.

Щодо економічного характеру розвитку регіону, то тут є набір стандартних показників: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий суспільний продукт (ВСП), валовий національний продукт (ВНП), валова додана вартість (ВДВ), національний дохід (НД) на одну особу. В процесі оцінки рівня економічного розвитку використовують показники, які характеризують галузеву структуру економіки, як то особливості структури промисловості, сільського господарства, управління, досліджень і розвитку (*R&D*). Також беруться до уваги показники фінансового та інвестиційного характеру (насамперед, обсяги інвестицій), стану розвитку НТП (наявність прогресивних галузей, інновацій у виробництві, стан наукових розробок і освітнього сектору). Вагоме значення надається показникам сальдо експорту-імпорту продукції, які є індикаторами специфіки і спеціалізації

регіону, характеризують можливість самозабезпечення окремими видами продукції, особливості регіональної організації господарства, міжрегіональні економічні взаємозв'язки. Крім цього, окремо виділяють показники, що характеризують темпи росту у виробничому або ж інституційному секторі.

Галузева регіональна структура характеризується індикаторами стійкості до збурень, стабільності, рівнем спеціалізації виробництва, замкненості виробничого і технологічного циклів, мірою пов'язаності регіональних процесів. Структурний регіональний аналіз обумовлює необхідність виділення базових галузей з відповідними спеціалізаціями та оцінку якості реалізації базових функцій, а також оцінку співвідношень між базовими та допоміжними чи обслуговуючими галузями.

Оцінка рівня економічного розвитку регіону передбачає ієрархізацію окремих видів діяльності. При цьому слід ідентифікувати конкретні етапи виробничого процесу, які мають безпосереднє відношення до даного регіону.

Очевидно, що моделі економічної бази не позбавлені недоліків. Найчастіше їх критикують за:

- те, що вони є спрощеною адаптацією національних моделей;
- статистичні дані наявні в межах адміністративно-територіальних одиниць (областей), тому моделі не можуть презентувати економічні регіони;
- вони ігнорують обмеження на місткість;
- приймають, зроблені на вході, припущення щодо еластичності попиту й пропозиції для прогнозу;
- дещо обмежено розглядають взаємозв'язки з іншими частинами світу, не показуючи, в повному обсязі, взаємозалежність між регіонами;
- коефіцієнти змінюються з розміром регіону (якщо регіон росте, то це різнобічний розвиток, він імпортує менше і збільшує місцеве споживання й відповідні коефіцієнти). Також, великі регіони мають тенденцію впливати на сусідів більше й отримувати більші результати від зворотного зв'язку;

– коефіцієнт зайнятості часто використовується, щоб проаналізувати зміни доходу. (А це припускає, що зайнятість і дохід на душу населення тісно корельовані. У простій економіці із еластичними постачаннями робочої сили, це могло б мати місце, хоча, звичайно, світ не простий.);

– припускають, що експорт – єдиний чинник економічного зростання;

Втім, хоча дана теорія критикувалася протягом десятиліть, модель економічної бази вижила, як достатньо компактний апарат дослідження виробничих чинників економічного розвитку регіону. Основною перевагою даного методу є наявність статистичних даних як на міжнародному, так і на міжрегіональному (всередині країни) рівнях.

В даному дослідженні вище вказані недоліки усунені наступним чином: метою дослідження за допомогою теорії економічної бази є виключно економічний розвиток регіону, а не розвиток економічного регіону. Для усунення обмеження на місткість та розмірності регіону всі дані перераховано на кількість населення в регіоні. Аналіз зміни доходів населення за допомогою даної теорії не здійснюється. В якості чинників виробництва розглядається не експорт, а галузева структура як співвідношення виробництва, інфраструктури, управління, досліджень і розвитку *R&D*).

Варто також зауважити, що практично всі коефіцієнти теорії економічної бази можуть вимірюватися як за показниками обсягів виробництва (результат виробничої функції, який часто презентує економічне зростання, а навіть і економічний розвиток), вартості основного капіталу (фактор капіталу у виробничій функції), так і за показниками зайнятості (фактор праці у виробничій функції). Однак прийнято вважати, що найбільш індикативним стосовно даного аналізу є показник зайнятості.

Отже, основні коефіцієнти економічної бази можна розділити в наступні три групи:

1) *Коефіцієнт надлишку працівників і коефіцієнт локалізації* [31].

Обидва є так званими непрямими методами. Це означає, що за їх допомогою визначається економічна база даного регіону, спираючись на дані для цілої групи регіонів, при цьому найчастіше використовується число працюючих в регіоні за галузями економіки. Метою в даному випадку є не докладний аналіз в масштабі одного регіону, а лише надання інформації для порівняльного аналізу багатьох регіонів. Коефіцієнт надлишку працівників, застосований вперше американським економістом Хойтом в 1944 році, уможливорює визначення кількості працівників екзогенного сектора. Його математична формула опирається на гіпотезі, що величина експортного сектору в даній галузі визначається як різниця між загальною кількістю працюючих в цій галузі в регіоні і добутком загальної кількості працюючих в регіоні і частки працюючих в даній галузі в країні в загальній кількості працюючих в країні:

$$Z_R^{egz} = Z_R^i - \left(Z_R \cdot \frac{Z_K^i}{Z_K} \right),$$

де Z_R^{egz} – кількість працюючих в екзогенному секторі (економічна база),

Z_R^i – кількість працюючих в i -тій галузі і в регіоні,

Z_R – кількість працюючих всього в регіоні,

Z_K^i – кількість працюючих в i -тій галузі і в країні,

Z_K – кількість працюючих всього в країні.

Натомість коефіцієнт локалізації (показник Флоренса) дає порівняння двох структур у відносному (відсотковому) вигляді, з яких одна відноситься до ознак даного об'єкту (тут регіони), а друга до цілої групи досліджуваних об'єктів (тут всі регіони країни). Коефіцієнт локалізації визначається за формулою [31]:

$$K_L = \frac{Z_R^i / Z_R}{Z_K^i / Z_K}.$$

Якщо даний показник має значення, нижче за 1, то це означає, що в даному регіоні існує відносний дефіцит в сфері даної галузі діяльності, а величина відхилення *in minus* показує рівень цього дефіциту. Значення, більші за 1, вказують, у свою чергу, на спеціалізацію регіону в даній галузі діяльності, тому що її участь в регіональній економіці більша, ніж у середньому у всіх досліджуваних регіонах. Припускається [223], що такі галузі діяльності, які характеризуються часткою більше 1, утворюють експортну базу, при цьому деякі автори вважають, що тоді значення коефіцієнта локалізації має бути щонайменше 1,25; 1,5, а навіть 3. Підставою для обчислення згаданих показників є дані про кількість працюючих в даному регіоні згідно фактичної кількості робочих місць.

2) *Показники концентрації і диверсифікації.* Даний показник характеризує окремі галузі економіки в регіоні у контексті їх рівномірності розвитку. При цьому галузева диверсифікація і галузева концентрація регіону є взаємно оберненими величинами. Дані показники розраховують подібно до розрахунку показників географічної концентрації і диверсифікації, тобто для обчислення показників галузевої диверсифікації і концентрації порівнюють частки зайнятих в окремих галузях даного регіону та країни в цілому. Коефіцієнт галузевої концентрації обчислюють за такою формулою [134]:

$$K_C = \sum_{i=1}^n \left(Z_R^i / Z_R - Z_K^i / Z_K \right)$$

для всіх i , для яких

$$Z_R^i / Z_R - Z_K^i / Z_K \geq 0.$$

Коефіцієнт концентрації змінює своє значення від 0 до 1. Зменшення значення коефіцієнта концентрації вказує на зменшення нерівномірності у розвитку видів економічної діяльності регіону. Наближення значення коефіцієнта концентрації до 1 свідчить про наявність галузевої моноструктури в регіоні.

Коефіцієнт галузевої диверсифікації є показником, оберненим до коефіцієнта концентрації:

$$K_D = \frac{1}{K_C}.$$

Моноструктура характерна або для слаборозвинутих регіонів і суспільств, або для регіонів, формування яких обумовлене не скільки процесом розселення, стільки прив'язкою до структури розміщення виробництва (прикладом можуть бути Донецький чи Криворізький регіони). Слід зауважити, що рівні соціально-економічного розвитку моноструктурних регіонів можуть бути достатньо різними.

Коефіцієнт диверсифікації дає таку шкалу галузевої структури регіону:

- диверсифікована,
- мало диверсифікована,
- моноструктура.

3) *Регіональний мультиплікатор і коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій.* В регіоні розрізняють галузі, що виконують допоміжні функції, галузі спеціалізації і галузі, що обслуговують виробничий процес і населення. Величина регіонального мультиплікатора саме характеризує залежності між між вказаними галузями регіону:

$$M_R = \frac{Z_R}{\sum_{i=1}^n Z_R^{spec}},$$

де Z_R^{spec} – кількість зайнятих у галузі спеціалізації.

Коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій і регіональний мультиплікатор є взаємно оберненими величинами:

$$K_I = \frac{1}{M_R}.$$

Коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій дозволяє класифікувати регіони наступним чином:

- надмірність галузей спеціалізації (відповідає висока інтенсивність виконання базових функцій),
- збалансованість галузей спеціалізації (виражається балансом комплектуючої і обслуговуючої системи),
- гіпертрофія обслуговуючого комплексу (відповідає мала інтенсивність виконання базових функцій),
- невизначеність інтенсивності виконання базових функцій.

Вагомим аспектом економічного розвитку регіону є наявність різних видів діяльності, різних видів виробництв з відповідною ієрархічною структурою (первинності, вторинності тощо). Потенціал і перспективи розвитку регіону в значній мірі визначаються саме співвідношенням наявних напрямків економічної діяльності. У цьому зв'язку актуальним є структурний аналіз наявних економічних функцій.

Серед сучасних тенденцій організації виробничого процесу і розподілу трудових ресурсів можна виділити спеціалізацію окремих економічних функцій на різних рівнях і етапах економічної діяльності, натомість не акцентується увага на спеціалізації окремих галузей виробництва. При цьому має місце посилення просторового розшарування як самого технологічного процесу, так і видів економічної діяльності. Зокрема, великі мегаполіси концентрують функції управління, інноваційну, науково-дослідницьку діяльність, характеризуються значною концентрацією трудових ресурсів (особливо висококваліфікованого персоналу), розвинутою інфраструктурою ділових послуг тощо. Водночас саме виробництво переміщується або на регіональну периферію, або в регіони з слабким рівнем

соціально-економічного розвитку, наявністю дешевої робочої сили. Отже, як правило, у великих містах, мегаполісах зосереджені функції управління, дослідження, а от виробництво зміщується на периферію.

Аналіз регіонального циклу передбачає встановлення міри взаємозв'язку економічних циклів з регіональною галузевою структурою. Зрозуміло, що така залежність є динамічною величиною, однак не завжди вдається співвіднести зміну окремих елементів регіонального циклу змінам у галузевій структурі, тобто з'ясувати характер такого взаємозв'язку. В цьому випадку зміну таких елементів регіонального циклу можна співвіднести з міжрегіональними відмінностями галузевої структури, тобто пов'язати з іншими особливостями регіонів.

Процедура аналізу циклів будь якого сектору економіки регіону (банківська система, зайнятість, сфера послуг, торгівля тощо) передбачає визначення їх ключових параметрів (час початку, тривалість, амплітуда циклу) і порівняння отриманих результатів з відповідними результатами для всіх інших регіонів. Вважається, що найбільш чутливими до циклічних змін є галузі економіки, а відповідно і регіони, пов'язані з виробництвом товарів довготривалого користування. Саме регіони зі значною концентрацією виробництва товарів довготривалого користування через їх чутливість до циклу повинні оперативно реагувати на зміни в стимулах. Збільшення чисельності населення регіону спричинює необхідність розширення сфери обслуговування, особливо у контексті розширення будівельного сектору. Далі імпульси розвитку поширюються на інші сектори економіки регіону.

Наявність розбіжностей у режимах циклічних змін можна пояснити таким чином: етап зменшення обсягів виробництва супроводжується недостатністю великих обсягів інвестиційних ресурсів і регіон, що має швидкі темпи економічного розвитку, відчуває нестачу інвестиційних ресурсів. Крім того, прибутковість інвестиційних ресурсів в різних регіонах різна, що обумовлює різні темпи подолання регіонами кризових станів і різні

темпи зміни основних показників їх подальшого соціально-економічного розвитку.

Об'єктом дослідження стали області України, починаючи з 2008 року. Згідно з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) аналіз структури економіки країни та її регіонів можна проводити за видами економічної діяльності, що відповідають міжнародним стандартам. КВЕД побудована за ієрархічною структурою, має п'ять рівнів класифікацій, для позначення яких використовують певний набір цифр і літери. Споріднені галузі економіки формуються в 17 секцій, які позначаються великими латинськими літерами від А до Q. Це перший рівень. На основі класифікації першого рівня відокремлюються галузі, що виробляють товари (А...F), і галузі, що надають послуги (G...Q). Добувні види економічної діяльності означені літерами А, В, С, обробні – літерами D, Е, промисловість представляють секції С, D, Е. Будівництво (F) відносять як до обробної сфери діяльності, так і до сфери діяльності, що надає послуги, в залежності від того, яку послугу чи товар воно виробляє. В 2013 році здійснено новий поділ видів економічної діяльності. Цей факт став підставою для здійснення порівняльного аналізу у 2008-2012 та 2013-2018 роках.

В зв'язку з воєнними діями в 2014-2018 роках статистичні дані по АР Крим, м. Севастополь та частині Донецької та Луганської областей відсутні. Останнє дало змогу для здійснення аналізу по вище вказаних регіонах тільки за 2008-2013 роки. Для аналізу використано статистичну інформацію Державної служби статистики України – додаток Б [29].

Отже, динаміку зайнятості представлено для обраних видів економічної діяльності. Для шести галузей у 2008-2018 роках отримано лінійний тренд зайнятості населення – коефіцієнт детермінації для них перевищив значення 0,7 (табл. 2.1).

У галузях КВЕД коефіцієнт регресії показує середньорічну динаміку зміни числа працюючих. В досліджуваному періоді маємо негативні тенденції, тобто спад кількості працюючих. Найгірша ситуація

спостерігалась в промисловості (160,5 тис. ос.). Найменший спад чисельності працюючих зафіксовано в фінансовій діяльності – 18,75 тис. осіб.

Таблиця 2.1

Динаміка зайнятості населення за видами економічної діяльності у
2008-2018 роках

Вид економічної діяльності	Коефіцієнт регресії	Коефіцієнт детермінації
промисловість	-160,50	0,93
будівництво	-49,95	0,91
фінансова діяльність	-18,75	0,91
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	-94,36	0,76
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-45,44	0,87
інші види економічної діяльності	-38,83	0,85

Для 11 видів економічної діяльності у 2008-2012 роках та 16 – у 2013-2018 роках визначено середні показники галузевої структури кожного з регіонів. Потім здійснено їх порівняння з галузевою структурою по Україні в цілому (табл. 2.2, 2.3). Таким чином, отримано значення коефіцієнта надлишку працівників. Показники галузевої структури працюючих в досліджуваних регіонах відхиляються значно вгору або вниз порівняно з аналогічною галузевою структурою в країні. Відхилення вгору можуть свідчити про спеціалізацію даного регіону в даному виді економічної діяльності, відхилення вниз свідчать про надлишок спеціалістів в даній галузі.

Так, наприклад, у 2008-2012 роках в Івано-Франківській області в галузях: сільське господарство, освіта, охорона здоров'я та будівництво було більше працевлаштованих осіб, ніж в середньому по країні. За період 2013-2018 роки в цьому ж регіоні середня величина перевищує середню по країні ще у мистецтві та спорті. Натомість, у м. Київ за період 2008-2018 роки спостерігався надлишок робочої сили в сільському господарстві, промисловості, транспорті, охороні здоров'я, в той час як спеціалізація

притаманна була таким галузям: операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, професійна, наукова та технічна діяльність, фінансова діяльність, інформація та телекомунікації, тобто галузям, які акумулюють знання.

Як видно з табл. 2.2-2.3, за показником коефіцієнта надлишку працівників Дніпропетровська та Донецька області спеціалізуються у промисловому виробництві і в той же час мають надлишок працівників у виробництві сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.2

Середні значення коефіцієнта надлишку працівників у 2008-2012 роках

Область	сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язу	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
АРК	22,68	-67,02	-5,11	37,18	-0,27	-4,31	4,86	-1,56	-10,64	23,77	0,42
Вінницька	89,05	-37,10	-11,23	-25,95	-0,16	-4,17	-15,54	2,81	5,93	6,76	-10,39
Волинська	41,84	-19,50	-6,46	-1,01	-8,94	-1,55	-9,31	0,50	8,73	0,74	-5,03
Дніпропетровська	-142,13	160,92	-10,48	27,37	1,76	11,00	6,23	-18,71	-11,02	-11,11	-13,83
Донецька	-138,13	209,54	16,58	7,14	16,24	-8,56	-13,92	-32,26	-40,16	-14,51	-1,97
Житомирська	-11,66	-10,87	1,90	12,15	5,43	-3,12	-11,80	9,37	5,32	3,43	-0,15
Закарпатська	42,28	-27,70	5,99	-16,59	-3,82	-3,39	-18,56	-2,61	3,43	-3,63	24,59
Запорізька	-17,13	59,57	-5,74	-2,24	-7,38	-2,39	1,16	-8,44	-7,65	-1,53	-8,24
Івано-Франківська	49,16	-17,17	0,97	-22,13	-8,97	-2,65	-11,58	-4,74	9,33	3,69	4,10
Київська	-58,74	7,37	6,78	-8,95	24,04	4,13	11,10	8,07	-2,02	9,03	-0,82
Кіровоградська	57,95	-18,39	-4,43	-24,03	1,78	-3,11	-10,55	2,30	0,62	1,40	-3,55
Луганська	-37,35	84,28	-2,10	25,11	-2,89	-6,58	-20,11	-4,39	-17,62	-6,80	-11,55
Львівська	10,75	-20,36	26,82	-27,60	-0,24	-3,44	-4,33	0,10	12,67	9,90	-4,27
Миколаївська	47,94	-15,46	-2,00	-5,38	-2,40	-3,05	-12,98	1,27	-1,34	-4,87	-1,74
Одеська	-8,67	-82,68	-3,37	22,09	46,92	-0,35	11,07	0,59	8,37	0,61	5,42
Полтавська	17,02	17,75	-5,79	-11,20	1,80	-1,93	-10,37	0,10	-2,13	1,64	-6,90
Рівненська	4,31	-15,07	2,06	15,02	-3,34	-2,91	-12,00	-1,29	7,51	3,32	2,39
Сумська	15,88	1,45	-0,25	-9,83	-2,15	-2,05	-9,18	1,96	0,45	0,77	2,94
Тернопільська	54,73	-28,84	-3,38	-18,39	-7,22	-2,82	-10,25	-0,67	11,03	2,95	2,86
Харківська	-60,60	21,13	-3,76	42,59	-5,28	-3,44	26,13	-8,90	2,03	-7,79	-2,10
Херсонська	65,88	-33,81	-6,99	-6,44	-6,25	-3,51	-9,15	-0,75	1,00	-2,38	2,40
Хмельницька	60,57	-24,82	-8,37	-0,61	-6,16	-3,86	-17,09	3,11	4,78	-0,55	-7,00
Черкаська	60,28	-13,81	0,16	-25,53	-4,70	-1,77	-12,31	-1,13	1,95	1,58	-4,74
Чернівецька	41,33	-27,21	2,77	-5,49	-7,57	-2,90	-12,79	-2,43	3,35	-0,62	11,58
Чернігівська	39,74	-16,48	-8,19	-4,96	-8,72	-1,15	-9,76	7,63	0,89	5,11	-4,11
Київ	-223,13	-77,14	19,00	27,09	-10,77	58,51	167,60	39,95	4,07	-20,49	15,31
Севастополь	-23,85	-8,57	4,60	0,59	-0,74	-0,63	3,43	10,13	1,10	-0,42	14,37

Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська область спеціалізуються у виробництві сільськогосподарської продукції, натомість Київська, Харківська область та м. Київ мають надлишок працівників у цій галузі. Запорізька, Луганська області спеціалізуються у промисловому виробництві. Одеська область спеціалізується у послугах транспорту і зв'язку. Всі решта області за підсумками досліджуваного періоду 2008-2016 роки не мали стійкої схильності до спеціалізації в певному виді економічної діяльності.

Таблиця 2.3

Середні значення коефіцієнта надлишку працівників у 2013-2018 роках

Область	Сільське, лісове і рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщення й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність
Вінницька	95,09	-32,37	-10,91	-19,20	-0,71	-5,64	-4,59	-3,60
Волинська	24,67	-12,53	-5,40	0,58	-3,42	-1,23	-3,39	-1,54
Дніпропетровська	-148,30	145,13	-4,53	45,16	1,85	-2,40	2,50	5,42
Донецька	-90,19	142,10	7,96	13,29	9,67	-5,16	-6,51	-7,59
Житомирська	-13,11	-8,75	0,70	10,37	6,35	-1,92	-0,69	-2,86
Закарпатська	39,36	-23,03	7,72	-20,23	-4,70	6,59	-5,02	-4,08
Запорізька	-9,20	51,42	-1,06	-1,20	-8,40	1,20	-3,36	-3,05
Івано-Франківська	61,27	-18,28	2,83	-18,34	-10,16	-1,05	-5,33	-3,59
Київська	-79,43	14,16	-2,00	-5,38	22,12	1,95	0,69	4,73
Кіровоградська	44,50	-11,15	-3,06	-18,99	1,76	-2,03	-2,04	-3,33
Луганська	-26,76	48,25	-0,15	28,54	0,55	-0,12	-4,41	-4,72
Львівська	11,63	-14,32	27,49	-36,38	-0,19	6,38	1,36	-3,64
Миколаївська	49,29	-11,54	-2,90	-8,85	-0,04	-0,75	-4,81	-3,66
Одеська	-10,83	-73,34	0,54	13,45	45,58	6,43	0,16	-1,78
Полтавська	17,59	15,95	-6,00	-9,24	3,30	-0,70	-4,24	-3,03
Рівненська	3,21	-11,97	2,79	18,57	-2,97	1,85	-2,57	-2,87
Сумська	24,12	-0,55	3,43	-11,24	-1,73	-4,16	-3,54	-3,00
Тернопільська	61,62	-28,26	-3,54	-21,04	-6,24	0,06	-3,22	-2,92
Харківська	-50,54	38,78	4,15	18,99	-4,58	-3,36	4,71	-4,90
Херсонська	55,50	-28,58	-5,75	-1,69	-5,61	-1,03	-3,70	-2,76
Хмельницька	51,06	-17,45	-7,10	1,53	-6,40	-3,62	-4,48	-3,45

Черкаська	54,20	-6,95	1,66	-20,49	-3,13	-3,51	-3,60	-1,68
Чернівецька	39,58	-22,10	2,35	-11,00	-6,45	1,95	-2,52	-2,51
Чернігівська	32,34	-14,23	-8,14	0,35	-6,79	-2,96	-2,31	-0,66
Київ	-236,07	-102,86	-1,12	41,61	-17,74	10,81	62,00	62,33
Область	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова і технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного і допоміжного обслуговування	Державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Вінницька	-4,95	-7,32	-3,93	1,07	4,11	4,02	-3,28	-7,78
Волинська	-1,71	-4,46	-2,65	2,01	11,30	2,55	-0,53	-4,25
Дніпропетровська	-2,72	-1,37	6,49	-17,63	-12,29	-7,86	-5,64	-3,83
Донецька	-3,62	-11,28	2,73	-15,10	-29,09	-8,93	0,25	1,46
Житомирська	-3,69	-4,84	-2,52	12,01	3,99	2,63	0,05	2,26
Закарпатська	-3,27	-8,47	-5,89	-2,57	3,08	-4,32	-0,87	25,71
Запорізька	-0,13	-1,21	-1,60	-5,44	-10,41	0,16	-1,00	-6,72
Івано-Франківська	-4,87	-6,37	-2,55	-7,96	6,10	3,02	0,63	4,65
Київська	4,26	10,53	7,41	10,17	-1,13	12,71	3,65	-4,46
Кіровоградська	-0,12	-5,35	-3,85	1,46	1,80	2,40	0,91	-2,92
Луганська	-5,11	-5,48	-3,88	-4,61	-12,34	-4,51	-2,41	-2,84
Львівська	-4,57	-5,82	-2,18	1,01	10,92	9,91	-1,30	-0,32
Миколаївська	-2,52	-6,81	-3,14	4,82	-2,16	-4,69	-0,74	-1,50
Одеська	9,87	-4,06	5,80	1,69	4,75	-3,77	-0,26	5,77
Полтавська	-2,72	-6,10	-2,45	0,33	-1,95	3,29	-0,82	-3,20
Рівненська	-3,12	-5,73	-4,26	-3,82	5,77	2,31	0,92	1,89
Сумська	-3,65	-4,52	-1,25	1,03	0,64	1,25	-0,56	3,71
Тернопільська	-3,38	-4,78	-3,44	-1,10	9,42	3,21	1,52	2,08
Харківська	17,13	9,44	-3,96	-10,07	1,53	-6,92	-1,33	-9,07
Херсонська	-1,26	-3,66	-3,98	0,90	2,21	-2,14	2,53	-0,97
Хмельницька	-3,42	-6,57	-3,75	3,55	5,27	0,99	-1,10	-5,05
Черкаська	-3,76	-4,36	-2,10	-4,99	-0,43	3,22	-1,17	-2,91
Чернівецька	-1,78	-5,20	-3,88	-3,57	2,67	0,56	-0,46	12,38
Чернігівська	-2,07	-3,60	-1,64	7,32	-0,48	6,08	1,25	-4,44
Київ	31,11	95,99	39,27	27,46	-0,64	-19,61	9,41	-1,95

Поза аналізом показників структури працюючих в окремих видах економічної діяльності використано коефіцієнт локалізації. Фактори локалізації дозволяють визначити рівень регіональної спеціалізації та домінуючу функціональну спеціалізацію регіону. У дослідженнях функціональної структури регіонів часто звертаються до ідентифікації

функціональної спеціалізації досліджуваного регіону чи визначення його рівня спеціалізації. Через функціональну спеціалізацію встановлюють галузі економічної діяльності, значення яких в даній просторовій одиниці більше від досягнутого у визначеній сукупності одиниць. Причини регіональної спеціалізації варто вбачати в системі демографічних умов, умов навколишнього середовища та у сформованому інфраструктурному середовищі. Спеціалізацію регіону з використанням показника спеціалізації Флоренса представляє табл. 2.4-2.5.

Таблиця 2.4

Середні значення коефіцієнта локалізації у 2008-2012 роках

Область	сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
АРК	1,15	0,57	0,88	1,17	1,00	0,72	1,09	0,97	0,86	1,40	1,01
Вінницька	1,78	0,69	0,66	0,84	1,00	0,65	0,61	1,07	1,10	1,15	0,62
Волинська	1,59	0,74	0,68	0,99	0,70	0,79	0,63	1,02	1,24	1,03	0,71
Дніпропетровська	0,43	1,61	0,85	1,08	1,02	1,42	1,07	0,78	0,91	0,89	0,77
Донецька	0,58	1,60	1,17	1,01	1,12	0,75	0,88	0,70	0,76	0,89	0,98
Житомирська	0,87	0,89	1,08	1,09	1,14	0,67	0,63	1,31	1,12	1,09	0,99
Закарпатська	1,49	0,70	1,24	0,87	0,90	0,63	0,39	0,91	1,08	0,90	2,17
Запорізька	0,87	1,42	0,85	0,99	0,87	0,83	1,02	0,81	0,89	0,97	0,75
Івано-Франківська	1,57	0,81	1,04	0,82	0,75	0,71	0,62	0,84	1,21	1,11	1,20
Київська	0,53	1,06	1,18	0,95	1,46	1,32	1,25	1,20	0,97	1,18	0,97
Кіровоградська	1,82	0,76	0,79	0,77	1,06	0,59	0,58	1,10	1,02	1,05	0,79
Луганська	0,78	1,48	0,95	1,10	0,96	0,62	0,66	0,92	0,79	0,90	0,71
Львівська	1,06	0,89	1,53	0,89	1,00	0,82	0,93	1,00	1,14	1,14	0,90
Миколаївська	1,55	0,83	0,92	0,96	0,94	0,67	0,58	1,05	0,97	0,86	0,92
Одеська	0,95	0,54	0,93	1,09	1,65	0,98	1,18	1,01	1,10	1,01	1,13
Полтавська	1,16	1,16	0,81	0,93	1,04	0,83	0,72	1,00	0,96	1,04	0,73
Рівненська	1,05	0,82	1,09	1,13	0,90	0,65	0,56	0,95	1,19	1,11	1,13
Сумська	1,19	1,02	0,99	0,92	0,94	0,77	0,69	1,07	1,01	1,02	1,15
Тернопільська	1,78	0,61	0,83	0,82	0,75	0,62	0,59	0,97	1,31	1,10	1,17
Харківська	0,71	1,10	0,94	1,14	0,94	0,84	1,36	0,87	1,02	0,91	0,96
Херсонська	1,84	0,60	0,69	0,94	0,81	0,58	0,67	0,97	1,03	0,93	1,13
Хмельницька	1,65	0,75	0,69	1,00	0,84	0,61	0,48	1,10	1,10	0,99	0,69
Черкаська	1,66	0,86	1,01	0,81	0,88	0,82	0,62	0,96	1,04	1,04	0,79
Чернівецька	1,67	0,59	1,16	0,94	0,71	0,56	0,42	0,88	1,11	0,98	1,77
Чернігівська	1,51	0,80	0,64	0,96	0,74	0,86	0,65	1,29	1,02	1,16	0,78
Київ	0,01	0,68	1,29	1,08	0,89	3,45	3,09	1,53	1,04	0,78	1,28
Севастополь	0,19	0,73	1,55	1,01	0,94	0,79	1,33	2,03	1,07	0,97	3,02

Показник спеціалізації Флоренса демонструє рівень активності професійного населення в окремих видах економічної діяльності регіону відносно середнього показника в країні. Він, на відміну від попереднього коефіцієнта, дозволяє не тільки виокремити функціональну спеціалізацію регіону, але також визначити рівень цієї спеціалізації. Про діяльність з екзогенним характером свідчать значення коефіцієнта локалізації, вищі за 1.

Таблиця 2.5

Середні значення коефіцієнта локалізації у 2013-2018 роках

Область	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщування й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Вінницька	1,81	0,70	0,60	0,87	0,98	0,51	0,58	0,64	0,54	0,58	0,68	1,03	1,07	1,09	0,60	0,46
Волинська	1,34	0,81	0,68	1,01	0,86	0,83	0,49	0,75	0,74	0,58	0,65	1,09	1,32	1,10	0,89	0,52
Дніпропетровська	0,42	1,62	0,93	1,14	1,02	0,91	1,11	1,24	0,88	0,96	1,24	0,79	0,91	0,92	0,69	0,88
Донецька	0,57	1,80	1,09	1,00	1,11	0,73	0,73	0,58	0,81	0,66	1,05	0,85	0,75	0,89	1,02	1,00
Житомирська	0,86	0,89	1,03	1,09	1,20	0,79	0,92	0,64	0,56	0,64	0,74	1,42	1,09	1,08	1,01	1,20
Закарпатська	1,43	0,72	1,37	0,82	0,85	1,74	0,40	0,48	0,61	0,37	0,38	0,91	1,07	0,87	0,86	3,30
Запорізька	0,93	1,42	0,97	0,99	0,82	1,09	0,73	0,74	0,99	0,94	0,89	0,87	0,84	1,00	0,89	0,59
Івано-Франківська	1,63	0,79	1,13	0,85	0,70	0,89	0,41	0,57	0,45	0,56	0,75	0,75	1,13	1,09	1,09	1,39
Київська	0,38	1,12	0,93	0,97	1,49	1,15	1,06	1,42	1,36	1,55	1,55	1,25	0,98	1,27	1,40	0,72
Кіровоградська	1,64	0,82	0,81	0,78	1,07	0,70	0,68	0,44	0,98	0,48	0,47	1,06	1,05	1,10	1,19	0,66
Луганська	0,74	1,62	0,98	1,13	1,00	1,01	0,54	0,46	0,45	0,68	0,60	0,96	0,76	0,85	0,66	0,78
Львівська	1,06	0,91	1,64	0,84	1,00	1,35	1,08	0,77	0,73	0,79	0,89	1,02	1,12	1,15	0,90	0,99
Миколаївська	1,56	0,86	0,86	0,92	1,00	0,91	0,42	0,52	0,69	0,48	0,66	1,17	0,95	0,85	0,88	0,86
Одеська	0,94	0,55	1,01	1,06	1,73	1,37	1,01	0,88	1,60	0,85	1,31	1,03	1,05	0,94	0,98	1,26
Полтавська	1,17	1,17	0,75	0,93	1,09	0,93	0,56	0,66	0,72	0,61	0,78	1,01	0,96	1,09	0,89	0,75
Рівненська	1,04	0,84	1,14	1,18	0,90	1,22	0,67	0,61	0,60	0,54	0,52	0,86	1,14	1,08	1,16	1,18
Сумська	1,29	0,99	1,18	0,89	0,94	0,50	0,55	0,59	0,53	0,64	0,86	1,04	1,02	1,04	0,91	1,36
Тернопільська	1,84	0,57	0,79	0,77	0,76	1,01	0,52	0,54	0,50	0,56	0,55	0,95	1,26	1,12	1,30	1,23
Харківська	0,77	1,20	1,08	1,07	0,94	0,84	1,24	0,73	1,86	1,29	0,83	0,85	1,01	0,91	0,91	0,66
Херсонська	1,70	0,60	0,69	0,98	0,80	0,87	0,50	0,60	0,83	0,69	0,52	1,04	1,06	0,93	1,45	0,90
Хмельницька	1,55	0,79	0,67	1,01	0,80	0,60	0,47	0,56	0,59	0,52	0,61	1,12	1,11	1,03	0,83	0,55
Черкаська	1,58	0,92	1,07	0,82	0,90	0,62	0,58	0,79	0,56	0,68	0,79	0,83	0,99	1,10	0,82	0,75
Чернівецька	1,60	0,63	1,15	0,87	0,72	1,30	0,59	0,56	0,70	0,46	0,44	0,83	1,08	1,02	0,90	2,53
Чернігівська	1,42	0,80	0,55	1,00	0,75	0,61	0,68	0,90	0,71	0,68	0,80	1,30	0,99	1,22	1,23	0,53
Київ	0,02	0,53	0,98	1,14	0,79	1,46	3,79	4,01	2,41	3,71	2,56	1,37	1,00	0,77	1,56	0,93

Оскільки за проведеними дослідженнями встановлено, що коефіцієнт локалізації в багатьох галузях і регіонах є вищим за 1, то більш цікавим є

встановлення «крайньої» спеціалізації за цим показником. Так, на основі вибору максимальних значень коефіцієнта локалізації бачимо, що в досліджуваному періоді Закарпатська та Чернівецька області отримали максимальне значення в категорії «Інші види економічної діяльності». Згідно КВЕД до даного виду діяльності відносять:

- діяльність громадських організацій,
- ремонт комп'ютерів, побутових виробів і предметів особистого вжитку,
- діяльність домашніх господарств як роботодавців і як виробників товарів та послуг для власного споживання,
- діяльність екстериторіальних організацій і органів (Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Європейська Спільнота, Європейська асоціація вільної торгівлі, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація країн-експортерів нафти тощо).

До регіонів з яскраво вираженою спеціалізацією теж потрібно віднести м. Київ, яке отримало високі значення коефіцієнта у: фінансовій та страховій діяльності, інформації та телекомунікаціях, професійній, науковій та технічній діяльності, операціях з нерухомим майном, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – тобто в сфері високотехнологічних послуг. Всі решта регіони за рівнем спеціалізації в своїх сферах – а це виробництва, управління та низькотехнологічна інфраструктура – є приблизно однаковими.

Окрім коефіцієнтів спеціалізації, для аналізу економічного розвитку регіонів доречно використовувати показники концентрації та диверсифікації. На основі розрахованих значень коефіцієнта концентрації (табл. 2.6) бачимо, що всі регіони України мають диверсифіковану галузеву структуру.

Найвищий рівень концентрації спостерігався в м. Київ (0,29), а найнижчий в Сумській (0,03), Полтавській (0,05) та Львівській областях (0,05).

Таблиця 2.6

Середні значення показників концентрації

Область	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
АРК	0,10	0,10	0,09	0,10	0,10	0,11					
Вінницька	0,13	0,15	0,15	0,16	0,17	0,17	0,16	0,14	0,15	0,16	0,14
Волинська	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,10	0,10	0,09	0,10	0,10
Дніпропетровська	0,13	0,13	0,13	0,14	0,14	0,15	0,14	0,14	0,14	0,14	0,14
Донецька	0,14	0,12	0,12	0,12	0,12	0,13	0,14	0,18	0,17	0,14	0,18
Житомирська	0,06	0,06	0,07	0,07	0,07	0,07	0,08	0,07	0,07	0,08	0,07
Закарпатська	0,16	0,14	0,14	0,14	0,14	0,16	0,16	0,16	0,16	0,16	0,16
Запорізька	0,09	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Івано-Франківська	0,11	0,12	0,13	0,13	0,13	0,14	0,15	0,14	0,14	0,15	0,14
Київська	0,08	0,08	0,09	0,10	0,12	0,13	0,13	0,12	0,12	0,13	0,12
Кіровоградська	0,16	0,14	0,15	0,15	0,14	0,14	0,13	0,13	0,13	0,13	0,13
Луганська	0,11	0,10	0,10	0,12	0,11	0,12	0,12	0,16	0,15	0,12	0,16
Львівська	0,05	0,05	0,05	0,07	0,06	0,08	0,07	0,06	0,06	0,07	0,06
Миколаївська	0,09	0,10	0,10	0,09	0,09	0,09	0,11	0,11	0,12	0,11	0,11
Одеська	0,09	0,10	0,09	0,10	0,09	0,09	0,09	0,10	0,09	0,09	0,10
Полтавська	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,06	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Рівненська	0,08	0,07	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08	0,08	0,07	0,08	0,08
Сумська	0,03	0,04	0,05	0,06	0,06	0,06	0,08	0,07	0,08	0,08	0,07
Тернопільська	0,15	0,15	0,16	0,18	0,19	0,20	0,19	0,18	0,19	0,19	0,18
Харківська	0,07	0,08	0,08	0,07	0,07	0,08	0,07	0,08	0,08	0,07	0,08
Херсонська	0,15	0,14	0,13	0,14	0,14	0,14	0,14	0,13	0,13	0,14	0,13
Хмельницька	0,11	0,12	0,13	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12	0,12
Черкаська	0,13	0,12	0,11	0,11	0,11	0,12	0,10	0,11	0,12	0,10	0,11
Чернівецька	0,15	0,16	0,16	0,15	0,15	0,16	0,16	0,16	0,16	0,16	0,16
Чернігівська	0,10	0,10	0,11	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,10	0,11	0,11
Київ	0,23	0,23	0,23	0,24	0,25	0,27	0,28	0,28	0,29	0,28	0,28
Севастополь	0,20	0,20	0,19	0,19	0,18	0,20					

За показником диверсифікації, який є оберненим до коефіцієнта концентрації, визначено, які регіони мають найбільші перспективи економічного розвитку. Як видно з табл. 2.7, до таких регіонів віднесено Сумську (35,64), Львівську (21,32) та Полтавську області (19,20). До регіонів зі слабозвиненою галузевою структурою віднесено Донецьку (5,67) та Тернопільську (5,10) області, міста Київ (3,51) та Севастополь (4,95). Регіонів з яскраво вираженою моноструктурою в Україні за досліджуваний період не встановлено. Останнє є дуже важливим аспектом в плані можливостей та

потенціалу економічного розвитку всіх регіонів України в більш-менш рівних умовах (за винятком окремих районів Донецької, Луганської областей і АР Крим, які в 2014-2018 роках не досліджувались).

Таблиця 2.7

Середні значення показників диверсифікації в 2008-2018 роках

Область	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
АРК	10,23	10,41	10,63	9,86	9,66	8,82					
Вінницька	7,46	6,75	6,85	6,44	5,99	5,83	6,13	7,02	6,79	6,13	7,02
Волинська	8,64	8,23	8,27	8,18	8,22	8,18	9,57	10,28	11,01	9,57	10,28
Дніпропетровська	7,59	7,71	7,86	6,95	7,16	6,88	7,38	7,21	7,16	7,38	7,21
Донецька	7,15	8,10	8,25	8,60	8,46	7,80	7,21	5,67	5,75	7,21	5,67
Житомирська	15,63	15,77	14,04	14,73	13,72	13,55	13,30	13,58	13,35	13,30	13,58
Закарпатська	6,42	7,15	7,12	7,33	6,97	6,20	6,43	6,42	6,27	6,43	6,42
Запорізька	11,56	13,46	14,22	14,37	14,70	14,06	15,15	14,06	14,10	15,15	14,06
Івано-Франківська	8,93	8,16	7,54	7,86	7,48	7,26	6,83	7,17	7,10	6,83	7,17
Київська	12,92	12,65	11,03	9,82	8,65	7,78	7,67	8,50	8,13	7,67	8,50
Кіровоградська	6,41	7,28	6,82	6,73	6,93	6,99	7,64	7,69	7,79	7,64	7,69
Луганська	9,26	9,78	10,19	8,66	9,07	8,06	8,15	6,34	6,78	8,15	6,34
Львівська	21,32	19,27	18,33	15,04	15,45	12,75	14,80	17,69	16,91	14,80	17,69
Миколаївська	11,45	10,32	10,51	10,79	11,37	11,13	9,37	9,03	8,37	9,37	9,03
Одеська	11,28	10,32	10,69	10,50	10,95	10,93	11,48	10,29	10,55	11,48	10,29
Полтавська	17,76	15,77	15,39	17,00	19,20	17,77	14,03	13,57	14,45	14,03	13,57
Рівненська	12,94	15,16	14,54	13,73	13,09	12,67	13,18	12,56	13,45	13,18	12,56
Сумська	35,64	24,17	20,67	16,35	17,68	16,44	12,25	14,89	13,06	12,25	14,89
Тернопільська	6,47	6,72	6,21	5,43	5,28	5,10	5,40	5,64	5,28	5,40	5,64
Харківська	15,12	12,72	12,23	14,64	14,92	13,16	13,68	12,48	12,31	13,68	12,48
Херсонська	6,46	7,15	7,52	6,95	7,13	6,96	7,25	7,57	7,86	7,25	7,57
Хмельницька	9,11	8,28	7,96	8,20	8,33	8,19	8,69	8,26	8,54	8,69	8,26
Черкаська	7,76	8,56	9,34	9,12	8,70	8,65	9,67	9,11	8,44	9,67	9,11
Чернівецька	6,65	6,37	6,29	6,51	6,57	6,44	6,30	6,39	6,18	6,30	6,39
Чернігівська	9,93	9,60	9,16	8,08	8,63	8,42	9,23	8,97	10,17	9,23	8,97
Київ	4,30	4,35	4,33	4,13	4,01	3,74	3,61	3,58	3,51	3,61	3,58
Севастополь	5,01	4,95	5,15	5,31	5,45	5,11					

Варто також зауважити, що, не зважаючи на максимальні значення коефіцієнта диверсифікації, ці області мають різні тенденції його зміни (рис. 2.1). Так, в Сумській області зміна коефіцієнта диверсифікації має лінійний тренд, причому рівень диверсифікації з часом знижується. У Львівській області маємо поліноміальний тренд 2-го ступеня (квадратична залежність) – тобто спочатку рівень диверсифікації знижувався (до 2013 року), а потім почав зростати. І в Полтавській області ця залежність має стрибкоподібний характер і описується поліномом 3-го ступеня.

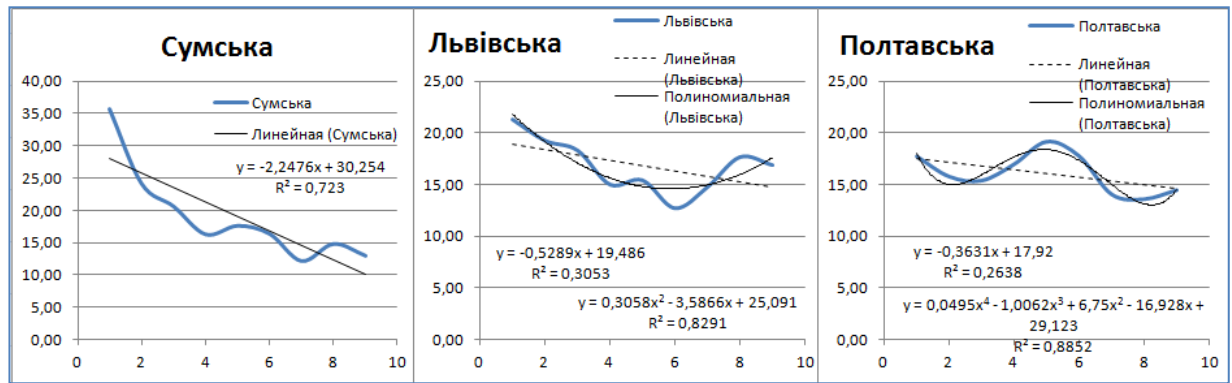

Рис. 2.1. Тенденції зміни коефіцієнта диверсифікації в окремих регіонах за 2008-2018 роки

При визначенні регіонального мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій ми не виходили з класичної ідеї визначення цих показників, тобто поділу галузей регіону на основні, допоміжні, і ті, які обслуговують виробництво і населення. Використавши математичну структуру цих коефіцієнтів, ми зосередили свою увагу на поділі за функціональною ознакою економічної діяльності: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток. Таким чином, ми намагались використати вже наявний теоретичний апарат до дослідження нової економіки регіонів.

Відповідно за показником інтенсивності виконання базових функцій в такому разі будемо виокремлювати регіони:

- з гіпертрофією галузей виробництва,
- зі збалансованістю галузей виробництва і послуг,
- зі збалансованістю галузей виробництва та досліджень і розвитку,
- з гіпертрофією управління,
- регіони, де базові функції не з'ясовані.

Поділ видів економічної діяльності за функціональною ознакою здійснено наступним чином. До виробництва віднесено сільське господарство, промисловість, будівництво. До інфраструктури віднесено

торгівлю, транспорт, готельний і ресторанний бізнес, інформацію і телекомунікацію, операції з нерухомим майном, фінансову і страхову діяльність, діяльність у сфері обслуговування (адміністративного, допоміжного), надання соціальної допомоги, охорону здоров'я, спорт, розваги і відпочинок, мистецтво та інші види економічної діяльності. Сфера досліджень та розвитку охоплює професійну, наукову та технічну діяльність та освіту, а сфера управління – державне управління й оборону.

Розрахунок середніх значень регіонального мультиплікатора та коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Середні значення регіонального мультиплікатора та коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій за 2008-2018 роки

Області	регіональний мультиплікатор				коефіцієнт інтенсивності			
	виробництво	інфраструктура	управління	дослідження і розвиток	виробництво	інфраструктура	управління	дослідження і розвиток
<i>Україна</i>	2,65	2,12	18,38	10,65	0,38	0,47	0,05	0,10
АРК	3,07	1,84	19,19	13,43	0,33	0,55	0,05	0,08
Вінницька	2,26	2,50	17,43	10,20	0,44	0,40	0,06	0,10
Волинська	2,48	2,36	17,48	8,84	0,40	0,42	0,06	0,11
Дніпропетровська	2,65	2,03	23,56	11,63	0,38	0,49	0,04	0,09
Донецька	2,35	2,18	24,91	14,23	0,43	0,46	0,04	0,07
Житомирська	2,96	2,06	13,60	10,01	0,34	0,49	0,07	0,10
Закарпатська	2,39	2,29	20,21	10,55	0,42	0,44	0,05	0,10
Запорізька	2,35	2,25	22,06	12,11	0,43	0,44	0,05	0,08
Івано-Франківська	2,23	2,48	23,14	9,49	0,45	0,40	0,04	0,11
Київська	3,31	1,89	15,13	10,48	0,30	0,53	0,07	0,10
Кіровоградська	2,20	2,55	17,05	10,87	0,46	0,39	0,06	0,09
Луганська	2,37	2,23	20,38	13,80	0,42	0,45	0,05	0,07
Львівська	2,53	2,25	18,22	9,66	0,40	0,44	0,06	0,10
Миколаївська	2,28	2,42	16,81	11,57	0,44	0,41	0,06	0,09
Одеська	3,45	1,81	18,04	10,04	0,29	0,55	0,06	0,10
Полтавська	2,37	2,30	18,27	11,45	0,42	0,43	0,05	0,09
Рівненська	2,77	2,07	20,20	9,57	0,36	0,48	0,05	0,11
Сумська	2,38	2,34	17,42	10,87	0,42	0,43	0,06	0,09
Тернопільська	2,29	2,54	19,10	8,70	0,44	0,39	0,05	0,12
Харківська	2,82	2,02	21,25	10,24	0,36	0,50	0,05	0,10
Херсонська	2,35	2,36	18,43	10,60	0,43	0,42	0,05	0,10
Хмельницька	2,35	2,42	16,64	10,12	0,43	0,41	0,06	0,10
Черкаська	2,16	2,55	20,48	10,72	0,46	0,39	0,05	0,09
Чернівецька	2,35	2,33	21,37	10,25	0,42	0,43	0,05	0,10
Чернігівська	2,48	2,32	14,21	10,85	0,40	0,43	0,07	0,09
Київ	6,68	1,57	12,67	8,93	0,16	0,64	0,08	0,13
Севастополь	4,40	1,75	9,80	10,82	0,23	0,57	0,11	0,09

Як видно, кількісні значення регіонального мультиплікатора дають непропорційні співвідношення між кількістю зайнятих у згаданих групах: виробництво та інфраструктура в більшості регіонів мають низькі значення, а управління та інфраструктура – високі. В незначній мірі відхилення від середнього спостерігаються в Одеській, Київській областях та АР Крим. Практично вдвічі відрізняються значення усіх показників для м. Київ та м. Севастополь. Таким чином, на основі тільки регіонального мультиплікатора можна підтвердити гіпотезу, що центральні великі міста (мегаполіси) акумулюють усі функції управління, а виробництво зосереджується в регіонах з дешевою робочою силою.

На рис. 2.2 бачимо, що виробництво та інфраструктура мають приблизно однакові просторові тенденції зміни, в той час, як управління та R&D не володіють такими характеристиками.

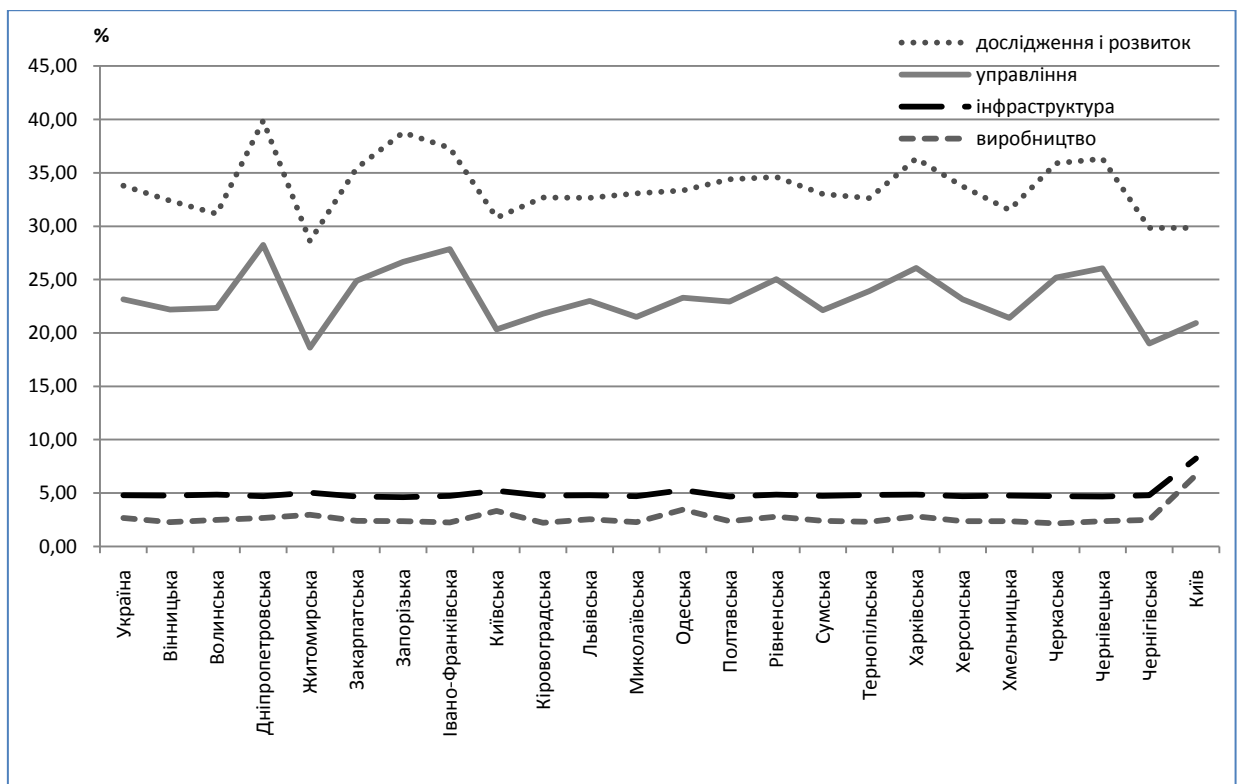

Рис. 2.2. Середні значення регіонального мультиплікатора для регіонів України

Про взаємозв'язок між виробництвом та інфраструктурою свідчить значення коефіцієнта кореляції, наведені в матриці кореляцій (табл. 2.9). Як бачимо, існує тісний лінійний обернений зв'язок між виробництвом та інфраструктурою. Між іншими елементами тісних зв'язків немає. Так, наприклад, між інфраструктурою і дослідженнями та розвитком реляції практичні відсутні.

Таблиця 2.9

Кореляційна матриця взаємозв'язку між групами КВЕД

	виробництво	інфраструктура	управління	дослідження і розвиток
регіональний мультиплікатор				
виробництво	1			
інфраструктура	-0,81	1		
управління	-0,56	0,34	1	
дослідження і розвиток	-0,23	-0,07	0,35	1
коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій				
виробництво	1			
інфраструктура	-0,97	1		
управління	-0,65	0,49	1	
дослідження і розвиток	-0,36	0,16	0,27	1

Щодо коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій, то з табл. 2.8-2.9 можна зробити висновки, що:

- 88,89 % регіонів України спеціалізуються в галузях виробництва і послуг;
- на 97 % галузі виробництва і інфраструктури є взаємозамінними, тобто при зростанні чисельності працюючих у виробництві зменшується чисельність працівників у сфері послуг і навпаки;
- галузі виробництва і інфраструктури у всіх регіонах є збалансованими одна відносно одної;

– м. Севастополь характеризується гіпертрофією управління, що пов'язано зі значною кількістю працюючих насамперед в обороні, а не в управлінні.

З рис. 2.3 бачимо, що у всіх регіонах України більше 80% охоплюють виробництво та інфраструктура і в середньому тільки 10 % займають дослідження і розвиток. Таким чином, навіть великі мегаполіси, такі як м. Київ, Одеса, Харків, де зосереджена значна частка висококваліфікованих працівників і наявна розгалужена інфраструктура ділових послуг, все одно характеризуються концентрацією функцій виробництва і інфраструктури.

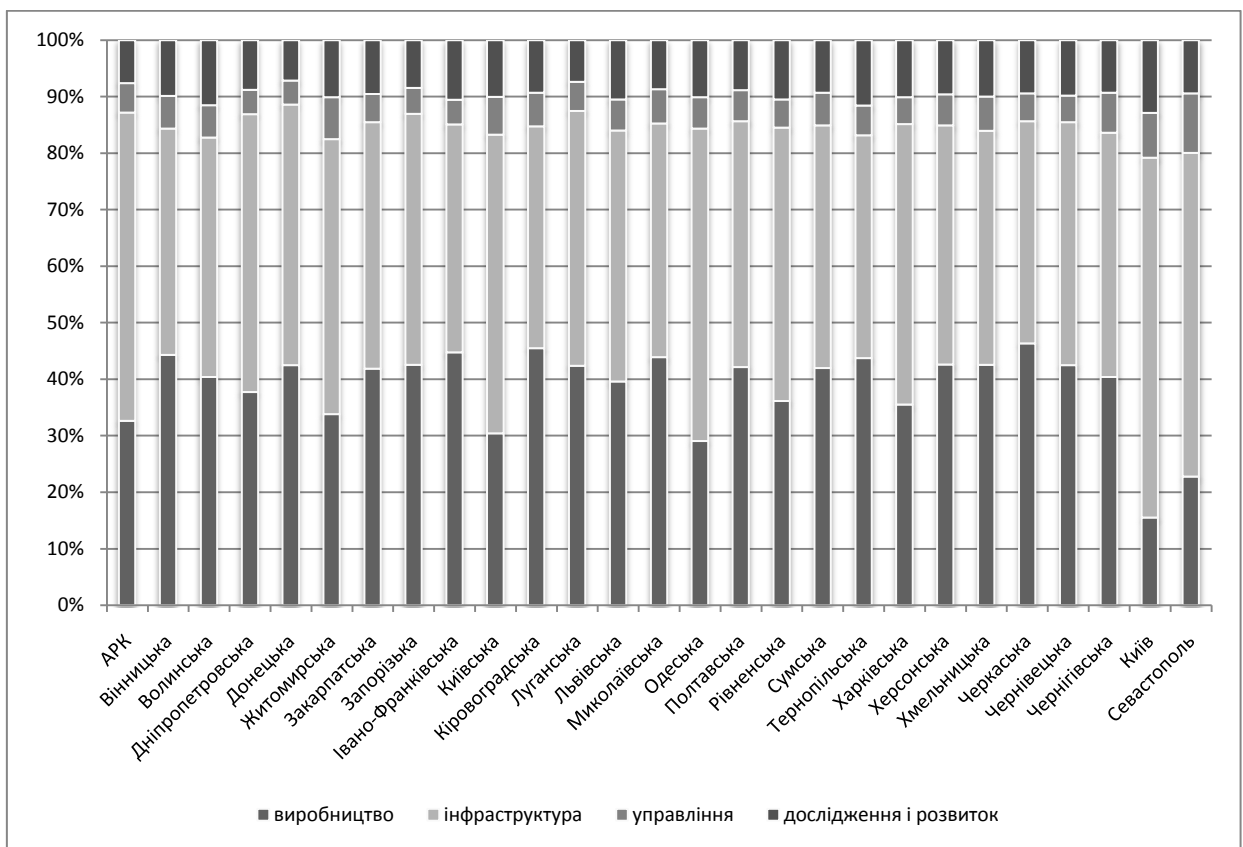

Рис. 2.3. Середні значення коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій у 2008-2018 роках

Цікавим є той факт, що при рангуванні регіонів за значенням коефіцієнта інтенсивності для групи «дослідження і розвиток» (рис. 2.4) маємо найгіршу ситуацію в Донецькій, Луганській областях та АР Крим.

Іншими словами, ці регіони потребують найбільших інвестиційних вкладень в НДДКР задля їх вирівнювання з іншими регіонами України.

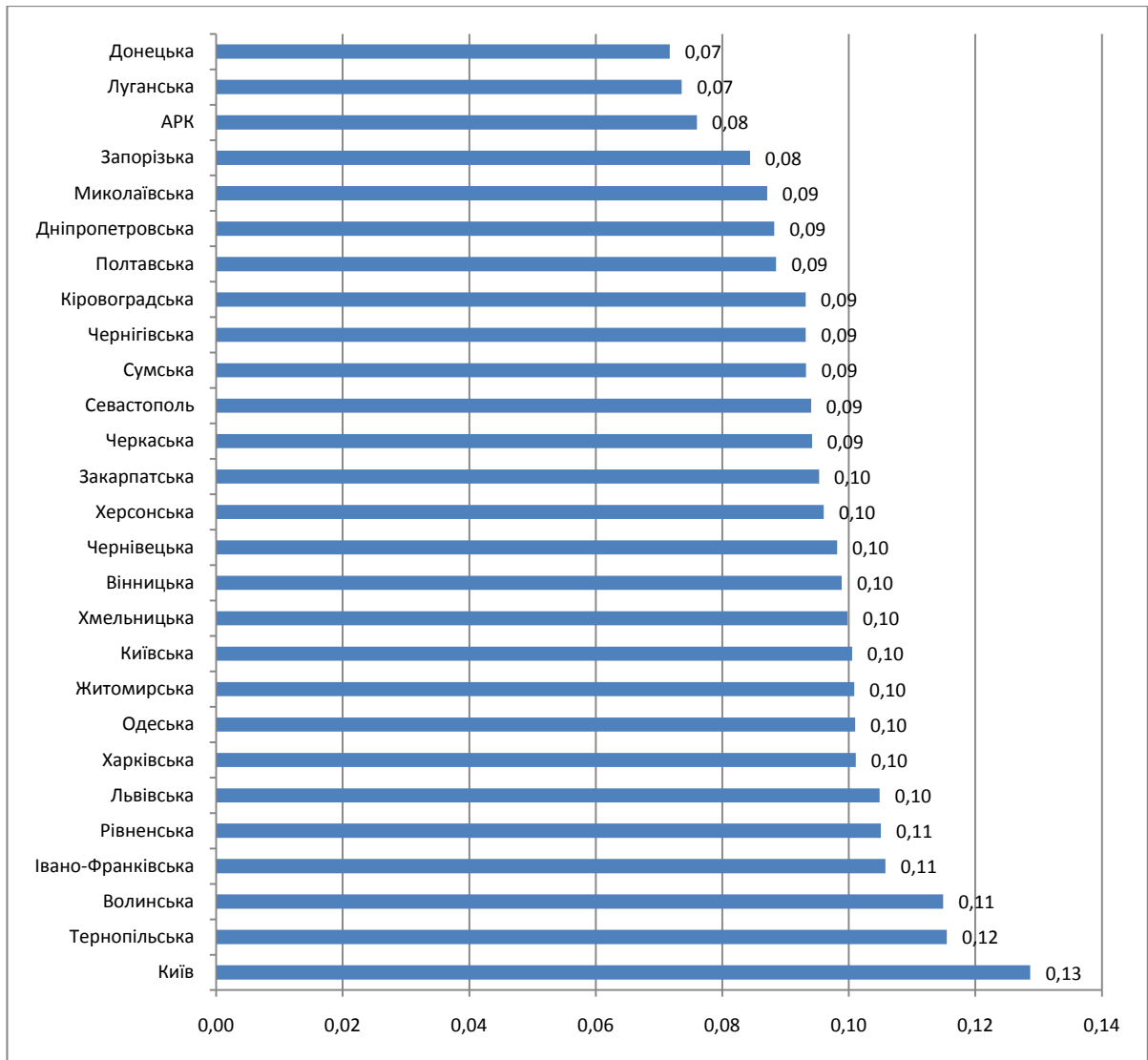

Рис. 2.4. Рангування регіонів України за показником коефіцієнта інтенсивності для групи «дослідження і розвиток»

Таким чином, проведено аналіз виробничих чинників економічного розвитку регіонів України, зокрема, зроблено наголос на дослідженні структури зайнятості як основоположної і ключової детермінанти регіонального розвитку, базованого на знаннях. Здійснено класичний аналіз галузевої структури регіональної економіки на основі використання таких показників теорії економічної бази, як коефіцієнти надлишку працівників і локалізації, коефіцієнти концентрації і диверсифікації. Також здійснено

модифіковані розрахунки галузевого мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій через поділ цих показників за функціональною ознакою економічної діяльності: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток, що дозволило використати добре відомий теоретичний апарат до дослідження нової економіки регіонів.

2.2. Формування інфраструктурних чинників економічного розвитку регіону

Інфраструктурна забезпеченість є необхідним елементом економічного розвитку будь-якої країни. Стан української інфраструктури, на жаль, є далеким від задовільного, що, однозначно, є бар'єром на шляху економічного і соціального прогресу. Сьогодні кожний регіон в Україні намагається максимально ефективно використовувати наявні ресурси для подальшого розвитку, здійснює пошук нових можливостей використання свого потенціалу. Аналізуючи світові соціально-економічні тенденції, можна стверджувати, що одним із перспективних напрямів у цій сфері є прискорений розвиток регіональної інфраструктури та підвищення рівня інфраструктурної забезпеченості основних складових господарського комплексу регіону [15].

Останнім часом збільшилась кількість досліджень та публікацій, присвячених розв'язанню численних проблем окремих підрозділів інфраструктури на регіональному рівні. Серед вітчизняних науковців, які досліджують ці питання, варто відзначити роботи Б.Адамова, В.Бабаєва, В.Гончарова, Н.Гури, В.Дорофієнка, О.Ігнатенко, Г.Котлярової, Н.Олійник, М.Орлатого, О.Поважного, В.Рибака, В.Рибалка, Г.Семчука, Д.Стеченко, А.Халецької, О.Черниша, А.Ягодки та ін. Наявні дослідження переважно стосуються виробничих, технологічних, екологічних аспектів

функціонування підприємств виробничо-економічної інфраструктури, певних аспектів розвитку соціальної інфраструктури, проблем формування ринкової інфраструктури в Україні тощо, тобто мають фрагментарний характер. Меншою мірою досліджуються питання регіональної та місцевої інфраструктури як комплексного об'єкта впливу на економічний розвиток регіону.

Серед актуальних наукових проблем в аспекті регіонального розвитку залишаються питання визначення регіональної інфраструктури як окремої дефініції. Чітке визначення терміна «регіональна інфраструктура» має не лише академічно-наукове, але й прикладне значення.

Термін «інфраструктура» в сучасному розумінні – це основа, підґрунтя, фундамент якоїсь економічної системи та її складових, її внутрішня організація, що гарантує цілісність системи [15]. Будь-який регіон є складним та багатовимірним територіальним утворенням, яке потрібно розглядати як складну відкриту, динамічну соціально-економічну систему з особливою природою та властивостями.

Відносини в інфраструктурі за своєю економічною суттю є відносинами створення послуг та мають споживчий характер. У свою чергу, послуга, що лежить в основі діяльності будь-якого інфраструктурного об'єкта, є специфічною економічною категорією [167], що створює певні особливості інфраструктури як об'єкта управління, модернізації та реформування.

Словник іншомовних слів подає термін інфраструктура як «сукупність галузей соціально-економічного життя, які характеризуються підпорядкованістю, обслуговують виробництво і створюють передумови функціонування суспільства: формують виробничу і соціальну інфраструктуру». Виробнича інфраструктура включає транспорт, зв'язок, енергетику, водну інфраструктуру і охорону навколишнього середовища, а соціальна інфраструктура охоплює науку, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, культуру та відпочинок [154].

Багато уваги в наукових роботах приділяється ринковій складовій інфраструктури, виходячи із сучасних тенденцій її розвитку. Ринкова інфраструктура – це сукупність інститутів, підприємств та організацій, служб, які гарантують прийнятний режим стійкого функціонування ринку на його території. Зрозуміло, що за специфікою своєї економічної діяльності такі служби можуть бути зосереджені в містах регіону. У складі ринкової інфраструктури регіону виділяють фінансові інституції; фонди розвитку; банківські установи; аудиторські компанії; лізинги; об'єднання підприємців; біржі (фондові, товарні, праці); торговельні будинки; Центри інформаційної підтримки; бізнес-центри тощо. Функції об'єктів ринкової інфраструктури полягають у наданні підприємцям консультацій правового та економічного характеру, захисті їх інтересів, наданні фінансової підтримки, кредитних ресурсів разом з лізингом, аудитом, наданні підтримки в питаннях страхування бізнесу, сприянні матеріально-технічному забезпеченню, процесам реалізації продукції підприємств тощо.

Соціально-економічний зміст поняття «регіональна інфраструктура» полягає у забезпеченні найнеобхідніших умов як соціального, так і економічного розвитку регіону. Однією з найважливіших пропорцій при цьому є співвідношення між його виробничим комплексом та інфраструктурою. Саме на прикладі об'єктів виробничої інфраструктури американським ученим-економістом Д. Ашауером доводиться безпосередній зв'язок між рівнем розвитку інфраструктури регіону (через показники валової вартості інфраструктури, динаміки обсягу державних капітальних вкладень саме в інфраструктурні підрозділи тощо) та рівнем активності його економічної складової, динамікою продуктивності праці, динамікою приватних інвестицій та, що особливо цікаво, динамікою норми прибутку в приватному секторі [178].

Важлива роль регіональної інфраструктури загалом впливає з її функцій, які умовно можна поділити на внутрішні (або спеціалізовані) та зовнішні (або загальнорегіональні) [15]. Внутрішні функції регіональної

інфраструктури – це низка важливих соціальних та економічних функцій, які виконуються кожним підприємством, елементом та підрозділом регіональної інфраструктури. Зовнішні функції регіональної інфраструктури – це забезпечення комплексного, збалансованого розвитку регіону відповідно до його ресурсного потенціалу та спеціалізації. Власне виконання зовнішніх функцій і є предметом даного дослідження.

З метою покращення ситуації в інфраструктурі сьогодні багато сподівань регіональною та місцевою владою покладається на залучення зовнішнього інвестиційного капіталу як на найбільш перспективний напрям фінансування її модернізації. І варто зазначити, що низка потужних зарубіжних та вітчизняних компаній, які мають досвід у вирішенні таких масштабних проблем, готові виступити інвесторами та впроваджувати кращі досягнення технічного й організаційного досвіду і в регіонах України. Але чи готові наші регіони для сприйняття цього досвіду? Адже для цього принаймні у регіональній інфраструктурі потрібно здійснити низку нормативно-організаційних та фінансово-економічних заходів.

Часто також нерозв'язаною проблемою залишається недостатня активність регіональної влади і місцевого самоврядування. Домінує її пасивна поведінка. Для багатьох суб'єктів регіональної влади вже саме порушення проблеми пошуку зовнішніх інвестицій стає ніби викликом для функціонування регіонального механізму. Причиною може бути недостатній досвід урядовців, їх ментальність, брак знань та вмінь, а часто зрештою побоювання щодо суперництва з іншими регіональними суб'єктами в піднятті питання отримання фінансових коштів ззовні.

Втім інвестування в інфраструктуру підвищує значення регіону в зовнішньому середовищі, як і рівень життя проживаючого в ньому населення. Інвестиційні дії приносять численні економічні та соціальні вигоди і є для регіону потенційним джерелом його подальшого розвитку. Чим більш розвинена і модернізована інфраструктура, тим така одиниця самоврядування стає привабливішим простором для інвесторів ззовні, а

завдяки цьому з'являються нові робочі місця, зменшується рівень безробіття, зростає споживчий попит. Таким чином, інфраструктурні інвестиції належать до одних з основних «регіоностимулюючих» чинників.

Інфраструктура нині трактується як особливий клас активів, які є логічно згрупованими, мають схожі фізичні ознаки, володіють властивостями грошового обігу, мають однакові фази розвитку тощо. З інвестиційної точки зору до істотних ознак інфраструктурних активів відносять:

- високі бар'єри входу;
- стійкість до змін господарського циклу;
- стабільні періодичні грошові потоки, з потенціалом щонайменше часткової інфляційної індексації;
- відносно низька кореляція з іншими класами активів [211].

Метою дослідження є побудова моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури.

Побудова моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури здійснена в два етапи. Перший етап полягає у підборі показників-репрезентантів виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури та показника економічного розвитку регіонів України. На другому етапі вирішується задача оцінки взаємозв'язку між показниками регіональної інфраструктури та показником економічного розвитку регіонів.

В якості показника економічного розвитку регіонів України обрано показник валового регіонального продукту, що припадає на одну особу.

Для реалізації першого етапу використано вище наведені визначення виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури. Зупинимось на аргументації вибору кожного з показників більш детально. До складу **виробничої інфраструктури** входять:

- транспорт,
- зв'язок,
- енергетика,

- водна інфраструктура
- охорона навколишнього середовища.

Транспортна інфраструктура може бути представлена щільністю транспортних шляхів сполучення або ж забезпеченістю засобів для перевезення вантажів (вантажними автомобілями, залізничними вагонами, річковими та морськими суднами, літаками) та перевезення пасажирів (автобусами, тролейбусами, трамваями, метрополітенами, залізничними пасажирськими вагонами, річковими та морськими суднами, літаками). В умовах забезпечення євроінтеграційних інтересів на перше місце виходить не стільки кількісна оцінка транспортної інфраструктури, скільки її якісне наповнення. Тому, на нашу думку, більш важливим питанням є можливість підтримувати в якісному стані цю транспортну інфраструктуру, що у великій мірі залежить від напрямків використання інвестиційних коштів в регіонах. Тому для характеристики транспорту обрано відносний показник відновлення дорожньої інфраструктури, який визначається як відношення інвестицій в дорожню інфраструктуру до щільності автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям в регіонах.

На даний час інформація про *інфраструктуру зв'язку* в статистиці представлена продукцією (послугами) підприємств пошти та зв'язку – показником, який характеризує обсяг послуг, наданих підприємствами пошти та зв'язку населенню, підприємствам, організаціям, установам та іншим споживачам (відправлення газет, журналів, листів, телеграм, грошових переказів і пенсійних виплат, міжміських та міжнародних телефонних переговорів), а також кількісними показниками забезпеченості телефонними апаратами міської та сільської мережі, забезпеченості населення трансляційними радіоточками звукового проводового мовлення тощо. Проте в сучасній інформаційній економіці та надшвидких темпах її розвитку, на нашу думку, недоцільно оперувати такими статистичними категоріями. Врахування прогресивних технологій при оцінці інфраструктури зв'язку вимагає використання граничних показників, які б дозволяли визначити

віддачу від додаткової одиниці інвестиційних вкладень в розвиток цього типу інфраструктури. Тому запропоновано використати показник граничної ефективності вкладень у зв'язок, який визначається як частка приросту доходів від надання послуг зв'язку у прирості капітальних інвестицій в зв'язок.

Енергетична інфраструктура – це сукупність галузей економіки, що мають безпосереднє відношення до вироблення, перетворення, передачі (транспортування) і розподілу енергетичних ресурсів. Україна має недостатній рівень забезпечення своїх потреб власними енергоресурсами. У цьому контексті вона поступається країнам Європейського союзу, зокрема, й таким країнам, як Німеччина, Франція. Водночас Україна має найбільш енергомістку економіку, при цьому енергоемність ВВП України перевищує у 2,6 рази середнє значення енергоемності ВВП країн світу (рис. 2.5).

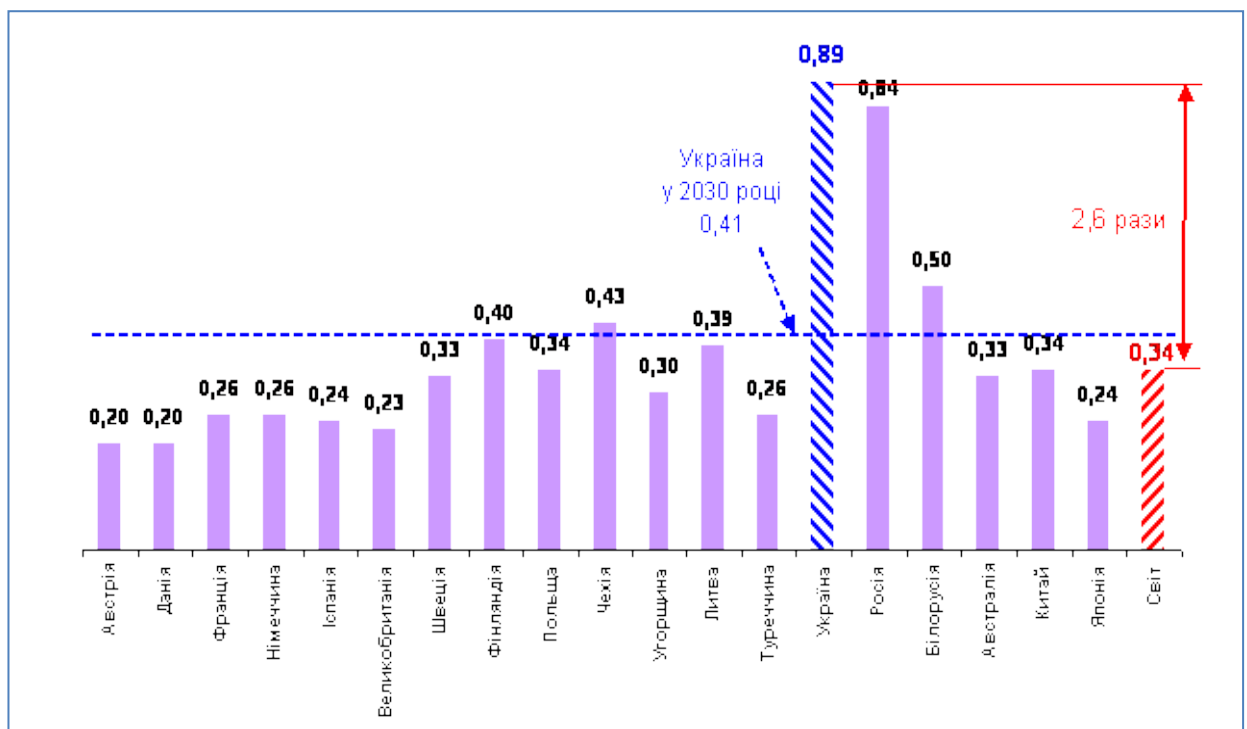

Рис. 2.5. Енергомісткість ВВП країн світу, кг у.п./\$ США (ПКС) [219]

Така значна енергомiсткiсть економiки України обумовлена високим рiвнем споживання енергетичних ресурсiв на виготовлення одиницi продукцiї, що у свою чергу спричинює зростання iмпорту вуглеводнiв [158].

Висока енергоємнiсть ВВП України спричинюється в основному низьким рiвнем технологiчного оснащення бiльшостi галузей економiки, особливо в житлово-комунальному секторi, неоптимальнiстю галузевої структури економiки України, незбалансованiстю iмпортно-експортних операцiй, негативним впливом «тiньової» економiки.

Одним з найважливиших iндикаторiв розвитку економiки є рiвень розвитку електроенергетики. Потенцiал економiчного розвитку краiни та її рeгiонiв опосередковано визначається наявними обсягами виробництва електроенергiї, зокрема, у розрахунку на одну особу. Тому в дослідженнi обрано показник виробництва електроенергiї на одну особу.

Забезпеченiсть *водною iнфраструктурою* зазвичай представляють потужностями водопостачання та водовiдведення у господарствi, яке характеризується найбільшим обсягом споживання води (24,4% iз 5,3 млрд. кубiчних метрiв сумарного споживання) [151]. Характерною особливiстю органiзацiї постачання води населенню є розпорошенiсть кiнцевих споживачiв та вимоги до її якостi. Це обумовлює збiльшення витрат на водопостачання i спричинює постiйнi проблеми щодо управлiння водним сектором, оскiльки реформаторськi управлiнськi рiшення часто зустрiчають спротив через iдеологiчнi мiркування.

Так, згiдно з пiдрахунками, у 2000 роцi централiзоване водопостачання забезпечувало потребу у водi тiльки на 65 %, причому в мiстах – на 85 %, а у сiльськiй мiсцевостi – на 26 %. Iз 91 тис. км трубопроводiв (магiстральних i вуличних) та 47 тис. км каналiзацiйних трубопроводiв вiдповiдно 30 % i 24 % перебували в аварiйному станi [151].

При характеристицi водної iнфраструктури рeгiонiв на перший план виходять питання забезпечення житлового фонду населення водопостачанням та водовiдведенням. У зв'язку з цим виникає потреба в

обчисленні показника приросту загального водовідведення до приросту житлового фонду.

Охорона навколишнього середовища поряд з раціональним (оптимальним) використанням природних ресурсів є надзвичайно важливими аспектами суспільної діяльності. Зрозуміло, що така діяльність супроводжується відповідними економічними витратами поряд з витратами на охорону здоров'я, освіту, культуру, мистецтво. Діяльність у сфері охорони навколишнього середовища розглядають різних аспектах (економічному, соціальному, екологічному, моральному, технічному) [135]. Економічні аспекти пов'язані в основному із витратами коштів на проведення природоохоронних заходів з урахуванням необхідності забезпечення матеріальних і духовних потреб населення, а також збереження прийняттого рівня якості середовища існування. Тому в роботі запропоновано показник граничної ефективності інвестицій в охорону навколишнього середовища як відношення приросту поточних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів до приросту капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів.

Соціальна інфраструктура охоплює:

- науку,
- освіту,
- охорону здоров'я,
- соціальний захист,
- культуру та відпочинок.

В інфраструктурному аспекті наука може бути розглянута з точки зору наукових та науково-технічних робіт, до яких відносяться фундаментальні і прикладні дослідження, науково-технічні розробки та науково-технічні послуги. Кожен з цих видів робіт спрямований на одержання нових знань і їх використання у створенні інноваційної продукції. Інноваційна продукція поділяється на нову для ринку та нову для підприємства. В регіональному

розрізі цікавою є інновація, що є новою для ринку. Тут в якості ринку можна розглядати і власне регіональний ринок, в межах якого ця продукція вироблена і реалізована. Коефіцієнт ефективності впровадження наукових розробок показує частку обсягу реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку у внутрішніх поточних витратах на наукові та науково-технічні прикладні розробки в регіоні.

Навчальні заклади є важливими елементами соціальної інфраструктури регіону, міста, району, села і зорієнтовані на задоволення освітніх потреб сімей або груп населення, які мешкають на певній території. *Освітня інфраструктура* може бути представлена кількістю та матеріально-технічним забезпеченням дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації. В Україні на даний час гостра потреба є у забезпеченні населення дошкільними освітніми закладами. Тому в дослідженні запропоновано використати показник охоплення дітей дошкільними навчальними закладами як відношення загальної чисельності вихованців дошкільних навчальних закладів до загальної чисельності дітей у віці 1–6 років (без дітей, що навчаються у перших класах, організованих у школах).

У розділах соціальної інфраструктури *охорона здоров'я* та *соціальний захист* наведені показники, які показують інфраструктурну забезпеченість мережі медичних закладів, а також мережі будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів в регіонах України. Лікарняні ліжка обліковуються на кінець року. Вони мають бути забезпечені необхідним устаткуванням і готові для прийому хворих, незалежно від того, зайняті вони хворими чи ні. Будинки-інтернати є стаціонарними соціально-медичними установами, в яких проживають громадяни похилого віку, ветерани війни і праці, інваліди, у тому числі діти-інваліди, які потребують відповідного догляду, зокрема, й медичного обслуговування.

Соціальна інфраструктура культури та відпочинку у статистичних виданнях представлена інформацією про бібліотеки, клубні заклади,

демонстратори фільмів, а також дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. Останні – це постійно або тимчасово функціонуючі, спеціалізовані або пристосовані заклади з певним місцем розташування, наявністю матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу для надання послуг з відпочинку, оздоровлення, фізичного та інтелектуального розвитку дітей. Дитячі заклади оздоровлення є закладами санаторного типу, що також включають дитячі центри та інші позаміські дитячі заклади оздоровлення та відпочинку. Дитячими закладами оздоровлення та відпочинку вважаються також табори з денним перебуванням, наметові табори.

Одним з пріоритетних напрямків реалізації державної та регіональної політики стосовно дітей є забезпечення їх якісними оздоровчими та відпочинковими послугами. Відповідні заходи спрямовуються на покращення фізичного і психологічного стану дітей, підвищення їх життєвого тону, забезпечення належного догляду за дітьми, провадження ефективного виховного процесу та розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. При цьому основну увагу зосереджено на розширенні мережі дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, оптимальній їх експлуатації протягом оздоровчого сезону, забезпеченні належних умов всебічного розвитку дітей (фізичного, морального, інтелектуального, творчого).

Як видно з рис. 2.6, в середньому по регіонах України, частка дітей, які перебували влітку у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку за період з 2000 по 2015 роки становила 35,5 %, тобто приблизно кожна третя дитина у віці від 7 до 16 років відпочивала та оздоровлювалась у дитячих закладах. При цьому коефіцієнт кореляції між кількістю таких дитячих закладів та кількістю відпочиваючих у них становить 95,6 %, що свідчить про недостатню забезпеченість дітей в Україні оздоровчими та відпочинковими послугами. Тому в роботі вибрано в якості показника інфраструктури культури та відпочинку показник забезпеченості дитячими закладами оздоровлення та відпочинку.

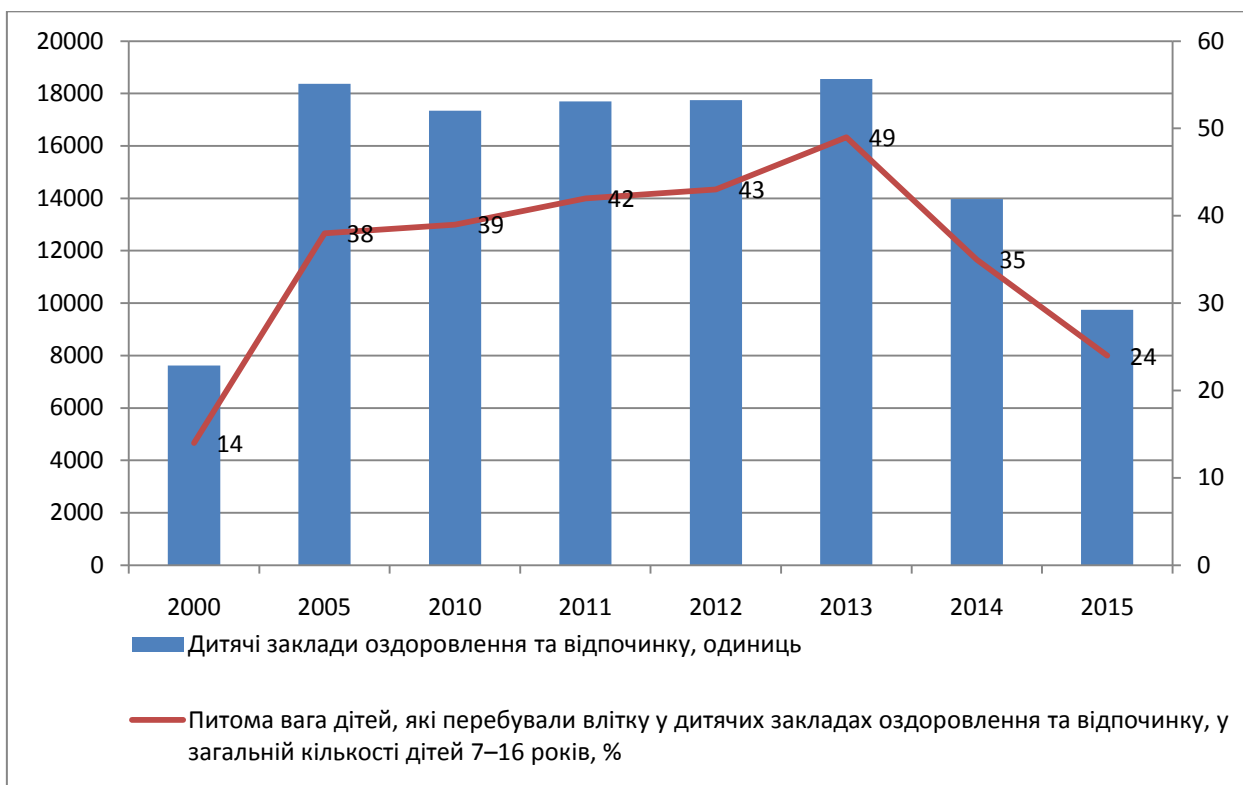

Рис. 2.6. Показники забезпеченості дітей в Україні оздоровчими та відпочинковими послугами [29]

До **ринкової інфраструктури** віднесено:

- торгівлю,
- фінансову і страхову діяльність,
- операції з нерухомим майном,
- діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування,
- інші види економічної діяльності.

Кожен із цих видів ринкової інфраструктури відіграє свою роль у суспільному житті та розвитку ринку, але їх об'єднує те, що потребу у них мають всі без винятку види діяльності та населення регіону.

Ринкова інфраструктура є механізмом функціонування підприємництва. Вона охоплює широкий спектр економічних процесів (від виробництва до споживання), включаючи: укладення угод, контрактів на постачання, організацію матеріальних потоків галузями і регіонами,

управління збутом та забезпечення обслуговування. У цьому зв'язку, ефективність функціонування регіональної економіки передусім залежить від комплексності та ефективності її ринкової інфраструктури [10].

Інфраструктура торгівлі є невід'ємною складовою ринкової інфраструктури, що включає в себе сукупність особливих формувань (організацій, комерційно-торговельних інституцій, установ, підприємств, служб), кожне з яких відіграє певну роль в організації процесу оптової та роздрібною реалізації товарів і послуг. Інфраструктурні формування торгівлі не мають основною метою провадження власної комерційної діяльності, натомість вони повинні забезпечувати умови для оптимального й ефективного провадження комерційної діяльності суб'єктами основної структури торгівлі.

Елементи інфраструктури торгівлі за функціональним призначенням поділяються дві групи: групу елементів основної (внутрішньої) і групу загально-ринкової (зовнішньої) інфраструктури. До елементів внутрішньої інфраструктури торгівлі такі підрозділи торгової мережі, як магазини (у тому числі аптеки), автозаправні станції, кіоски, намети, лотки, інтернет-магазини та фірми поштового замовлення.

Ефективність функціонування торгової мережі визначається її роздрібним товарооборотом. В статистиці визначають індекс фізичного обсягу роздрібною товарообороту. До обороту роздрібною торгівлі включено роздрібний товарооборот підприємств, що проваджують діяльність у сфері роздрібною торгівлі, а також розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів через торгову мережу, що належить фізичним особам-підприємцям, та на ринках.

Інфраструктура фінансового ринку включає в себе сукупність суб'єктів та елементів, що створюють належні організаційні та економічні передумови для всіх учасників фінансового ринку, а також забезпечують узгодженість і координацію їх спільних дій, підвищення ефективності фінансових операцій та функціонування ринкового механізму в цілому.

До складу *інфраструктури фінансового та страхового ринку* можна віднести інституції, які виступають фінансовими посередниками або ж супроводжуючі установи. Зокрема, це [10, 150]:

— «інституції посередницького фінансового характеру — емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, ощадні та зовнішньоторговельні банки та спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні організації. До них відносять страхові, інвестиційні, фінансові, пенсійні фонди, кредитні спілки, ощадні інститути, ломбарди, лізингові, факторингові, трастові компанії та ін.;

— організації, які є професійними гравцями ринку — торговці цінними паперами й іншими інструментами фінансового ринку, андерайтери;

— організатори торгівлі — фондові та валютні біржі, позабіржові фондові торговельні системи (ПФТС);

— посередники в торговельних угодах — брокери та дилери;

— Національна депозитарна система, депозитарії, клірингові депозитарії;

— зберігачі та реєстратори цінних паперів;

— розрахунково-клірингові банки й інші установи;

— інформаційно-аналітичні інститути, консультаційні центри;

— саморегулятивні організації ринку фінансових послуг (СРО)».

Інфраструктура фінансового та страхового ринку — це складова фінансової та страхової діяльності регіональної економіки, яка створюється для обслуговування фінансового та страхового ринку і забезпечення його нормального функціонування. Ефективність її використання безпосередньо пов'язана з прибутковістю в фінансовій і страховій діяльності. Остання може бути представлена показником рентабельності фінансової і страхової діяльності. Рентабельність фінансової і страхової діяльності обчислюється відношенням прибутку, що отримано від фінансової і страхової діяльності, до суми витрат і відрахувань фінансових і страхових організацій.

Інфраструктура підприємств у сфері операцій з нерухомим майном формується агентствами нерухомого майна (ріелторськими компаніями). Як

зазначено в [154], «ріелторська діяльність – це підприємницька діяльність, пов'язана із здійсненням операцій з нерухомим майном. До операцій з нерухомим майном належать: торгівля нерухомим майном, у тому числі продаж нерухомого майна з прилюдних торгів; посередницька діяльність, пов'язана з нерухомим майном; інформаційно-консультаційна діяльність, пов'язана з нерухомим майном». В якості ефективності використання інфраструктури агентств нерухомого майна вибрано показник їх прибутковості – рентабельність діяльності підприємств у сфері операцій з нерухомим майном.

Інфраструктура підприємств та організацій у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – це діяльність із підтримки основної діяльності підприємств, яка включає: оренду, прокат і лізинг; діяльність із працевлаштування; діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг бронювання та пов'язану з цим діяльність; діяльність охоронних служб та проведення розслідувань; обслуговування будинків і територій; адміністративну та допоміжну офісну діяльність, інші допоміжні комерційні послуги» [155]. Як і в попередньому випадку, пропонується використовувати показник рентабельності діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Інфраструктура громадських, екстериторіальних організацій і органів, як і інші види ринкової інфраструктури, характеризується показником рентабельності.

Сукупність обраних показників-репрезентантів виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури, методичний підхід до їх обчислення та одиниці вимірювання наведено в табл. 2.10.

На другому етапі необхідно вибрати методику оцінки взаємозв'язку між показниками виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури та показником економічного розвитку регіонів. Після формування сукупності показників здійснюють їх обчислення на основі реальних статистичних

даних Служби статистики та інших інформаційних матеріалів. Оскільки сформована статистична сукупність є різномірною за одиницями вимірювання, то наступним кроком є стандартизація (нормалізація) даних. Відповідно стандартизації отримуємо «нові» статистичні дані, які є умовними величинами.

Таблиця 2.10

Сукупність показників-репрезентантів виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури регіонів

№	Інфраструктура	Показник	Одиниці вимірювання
Виробнича інфраструктура			
1.1	Транспорт	Коефіцієнт відновлення дорожньої інфраструктури = інвестиції в дорожню інфраструктуру / щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям	млн. грн. / км на 1000 км ² території
1.2	Зв'язок	Гранична ефективність інвестицій у зв'язок = приріст доходів від надання послуг зв'язку / приріст капітальних інвестицій в зв'язок	відсотків
1.3	Енергетика	Виробництво електроенергії на одну особу	млн. кВт•год. / ос.
1.4	Водна інфраструктура	Коефіцієнт приросту загального водовідведення до приросту житлового фонду	відсотків
1.5	Охорона навколишнього середовища	Гранична ефективність інвестицій в охорону навколишнього середовища = приріст поточних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів / приріст капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів	відсотків
Соціальна інфраструктура			
2.1	Наука	Коефіцієнт ефективності впровадження наукових розробок = обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку / внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні прикладні	часток

№	Інфраструктура	Показник	Одиниці вимірювання
		розробки	
2.2	Освіта	Показник охоплення дітей дошкільними навчальними закладами = загальна чисельність вихованців дошкільних навчальних закладів / загальна чисельність дітей у віці 1–6 років (без дітей, що навчаються у перших класах, організованих у школах)	відсотків
2.3	Охорона здоров'я	Забезпеченість населення лікарняними ліжками	кількість ліжок на 10 тис. населення
2.4	Соціальний захист	Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів (дорослих та дітей і молоді)	одиниць
2.5	Культура та відпочинок	Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	одиниць
Ринкова інфраструктура			
3.1	Торгівля	Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту	відсотків
3.2	Фінансова і страхова діяльність	Рентабельність фінансової та страхової діяльності	відсотків
3.3	Операції з нерухомим майном	Рентабельність діяльності підприємств у сфері операцій з нерухомим майном	відсотків
3.4	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Рентабельність діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	відсотків
3.5	Інші види діяльності (діяльність громадських, екстериторіальних організацій і органів)	Рентабельність інших видів діяльності	відсотків

Вибір методики оцінки взаємозв'язку між показниками виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури та показником економічного розвитку

регіонів спирається на теорію математичної статистики, яка для такого аналізу пропонує використовувати кореляційно-дисперсійний аналіз або ж теорію метрики (відстані). Ці види аналізу схожі за суттю, але протилежні за висновками. Так, на основі визначення коефіцієнтів кореляції та детермінації можна встановити тісноту лінійного взаємозв'язку між показниками, причому, чим ближчим є їх абсолютне значення до 1, тим тіснішим є зв'язок, і навпаки, близькість за абсолютною оцінкою до 0 свідчить про відсутність зв'язку між обраними показниками. Міри відстані, дають можливість робити протилежні висновки – чим меншою є відстань між показниками, тим тіснішим є зв'язок між ними, і навпаки. В даному дослідженні зосереджено увагу на другому підході.

При виборі метрики відстані з-поміж евклідової, Манхеттенської, Міхновського та ін. ми зупинились на евклідовій відстані, яка визначається за формулою:

$$O_{i,BPI} = \sqrt{\sum_{t=1}^T (x_{it} - x_{BPIt})^2},$$

де $O_{i,BPI}$ – відстань між i -тим показником інфраструктури і показником економічного розвитку в періоді t ;

x_{it} – значення i -того показника інфраструктури в періоді t ;

x_{BPIt} – значення показника економічного розвитку в періоді t .

Для аналізу використано статистичну інформацію Державної служби статистики України за 2008-2018 роки [29]. В зв'язку з воєнними діями з 2014 року статистичні дані по АР Крим, м. Севастополь та частині Донецької та Луганської областей відсутні. Останнє дало змогу для здійснення аналізу по вище вказаних регіонах тільки за 2008-2013 роки.

Результати розрахунку евклідових відстаней між показниками виробничої інфраструктури і показником ВРП на одну особу відображено в табл. 2.11.

Як видно з табл. 2.11, між показником транспортної інфраструктури простежується тісний зв'язок в Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Полтавській, Херсонській областях. Натомість в АР Крим, Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській, Рівненській, Харківській та Чернігівській областях цей чинник не має впливу на ВРП регіону. І в цілому по Україні зв'язок між ВВП та темпами відновлення дорожньої інфраструктури є слабким. За показником граничної ефективності інвестицій у зв'язок простежується тісна кореляція з ВРП в Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. Слабкий зв'язок є в АР Крим, м. Севастополі. Виробництво електроенергії та ВРП тісно пов'язані в Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Слабкий зв'язок є тільки в м. Севастополі. Однакові характеристики притаманні взаємозв'язку водної та екологічної інфраструктури з показником економічного розвитку. Всі області продемонстрували тісну кореляцію між цими показниками, окрім, АР Крим та м.Севастополь.

Таблиця 2.11

Оцінка взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його виробничої інфраструктури

Область	Транспорт	Зв'язок	Енергетика	Водна інфраструктура	Охорона навколишнього середовища	Виробнича інфраструктура
Україна	3,64	3,84	3,04	3,34	3,93	3,56
АРК	4,83	9,21	3,30	10,56	9,68	7,52

Вінницька	2,45	4,05	1,41	3,48	3,16	2,91
Волинська	3,09	3,49	4,41	3,53	1,09	3,12
Дніпропетровська	4,03	3,16	2,76	2,61	3,76	3,26
Донецька	1,31	4,12	2,07	2,30	3,70	2,70
Житомирська	0,78	2,70	2,63	3,81	2,32	2,45
Закарпатська	1,94	3,55	3,21	2,53	2,46	2,74
Запорізька	1,04	2,59	2,42	2,64	3,75	2,49
Івано-Франківська	1,61	2,69	2,06	3,14	1,84	2,27
Київська	3,99	4,13	2,84	3,33	2,56	3,37
Кіровоградська	2,85	3,45	3,67	3,38	3,89	3,45
Луганська	2,75	1,29	2,93	2,16	3,80	2,59
Львівська	4,03	1,57	2,82	3,11	4,20	3,15
Миколаївська	1,01	1,59	3,05	2,63	2,44	2,14
Одеська	4,12	3,82	1,24	3,60	2,70	3,10
Полтавська	2,03	3,15	4,30	3,68	2,98	3,23
Рівненська	3,69	4,37	2,25	2,71	1,60	2,93
Сумська	2,68	2,90	3,93	2,71	3,36	3,12
Тернопільська	2,57	4,10	3,04	3,38	3,74	3,37
Харківська	3,75	1,10	3,86	2,84	4,20	3,15
Херсонська	1,15	3,18	4,05	3,36	3,71	3,09
Хмельницька	2,54	2,79	3,62	3,31	3,77	3,21
Черкаська	2,40	4,33	2,78	3,55	2,96	3,20
Чернівецька	2,36	0,72	2,78	3,31	3,56	2,55
Чернігівська	3,91	3,99	3,31	3,37	3,17	3,55
Київ	*	3,92	4,29	2,04	4,22	3,62
Севастополь	*	9,04	7,36	11,18	10,95	9,63

* – дані відсутні

зв'язок слабкий	зв'язок помірний	зв'язок тісний
-----------------	------------------	----------------

Та ж сама закономірність простежується і для усередненого показника виробничої інфраструктури – тісний взаємозв'язок між показниками, окрім, АР Крим та м.Севастополь. Виділення суб'єктів господарювання в окремий підрозділ виробничої інфраструктури є важливим з точки зору ефективності використання комунального (спільного) майна на рівні регіону, адже значна їх кількість належить саме до комунальної форми власності, а також для підвищення підприємницької активності в регіоні. Як видно з усередненого показника виробничої інфраструктури, діяльність виробничо-

інфраструктурних об'єктів АР Крим та м.Севастополь не в змозі забезпечувати необхідні умови організації сфери підприємництва.

Результати розрахунку евклідових відстаней між показниками соціальної інфраструктури і показником ВРП на одну особу відображено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Оцінка взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його соціальної інфраструктури

Область	Наука	Освіта	Охорона здоров'я	Соціальний захист	Культура та відпочинок	Соціальна інфраструктура
Україна	4,30	2,86	4,38	4,29	4,30	4,03
АРК	7,75	45,22	86,68	21,43	9,12	34,04
Вінницька	2,02	1,06	4,35	3,92	4,39	3,15
Волинська	4,11	1,06	4,34	3,97	4,31	3,56
Дніпропетровська	3,35	1,41	4,18	4,00	3,96	3,38
Донецька	4,21	17,03	59,54	0,89	1,47	16,63
Житомирська	0,83	1,59	4,24	2,11	4,37	2,63
Закарпатська	2,92	1,64	4,41	4,06	4,18	3,44
Запорізька	3,88	1,63	4,15	1,08	4,19	2,99
Івано-Франківська	4,29	0,54	4,38	1,40	4,19	2,96
Київська	3,50	0,71	4,44	2,44	4,30	3,08
Кіровоградська	2,31	1,30	4,18	2,07	4,07	2,78
Луганська	1,97	16,90	26,37	0,52	1,07	9,37
Львівська	3,52	0,99	4,44	1,97	4,04	2,99
Миколаївська	3,45	1,63	3,95	2,23	4,42	3,14
Одеська	4,23	1,54	4,27	3,90	4,41	3,67
Полтавська	4,32	1,86	4,25	2,23	4,41	3,42
Рівненська	0,81	1,66	4,20	3,94	4,21	2,97
Сумська	2,22	1,16	4,34	2,10	3,59	2,68
Тернопільська	3,60	0,94	4,12	1,92	4,13	2,94
Харківська	3,18	1,39	4,34	2,11	4,42	3,09
Херсонська	4,16	2,08	4,30	2,22	4,32	3,42
Хмельницька	3,47	1,00	4,25	2,18	4,39	3,06
Черкаська	3,01	1,51	4,23	3,95	4,34	3,41

Чернівецька	4,20	1,64	4,29	1,89	4,14	3,23
Чернігівська	2,11	1,10	4,40	3,98	4,35	3,19
Київ	3,83	0,78	4,43	3,76	4,36	3,43
Севастополь	9,58	43,00	225,76	7,13	4,41	57,98

зв'язок слабкий	зв'язок помірний	зв'язок тісний
-----------------	------------------	----------------

Тут, як і у виробничій інфраструктурі області демонструють різні результати. Однак, варто відмітити слабкий зв'язок за усіма категоріями соціальної інфраструктури з ВРП для АР Крим, помірний та слабкий зв'язок за усіма категоріями соціальної інфраструктури з ВРП для м. Севастополь. При визначенні зв'язку усередненої оцінки соціальної інфраструктури з ВРП простежується помірний зв'язок в Донецькій та Луганській областях, та відсутній в АР Крим та м.Севастополь.

Як зазначено в [15], у соціально-економічному розвитку регіону соціальна інфраструктура виконує важливі функції, зокрема: демографічну (збереження і поліпшення здоров'я населення регіону та створення позитивних умов для покращання демографічної ситуації в регіоні, що є особливо актуальним сьогодні в українських регіонах); відтворення робочої сили та людського потенціалу в цілому; рекреаційну (збільшення вільного часу мешканців та сприяння його раціональному використанню); підвищення рівня та вдосконалення структури зайнятості населення регіону; формування особистості, громадської свідомості; підвищення рівня активності територіальної громади регіону. Втім для регіонів з відсутнім зв'язком між інфраструктурою та економічним розвитком ці функції в повній мірі виконуватись не можуть.

Результати розрахунку евклідових відстаней між показниками ринкової інфраструктури і показником ВРП на одну особу відображено в табл. 2.13.

З табл. 2.13 бачимо, що слабкі зв'язки простежуються між ринковою інфраструктурою та економічним розвитком регіону в АР Крим та м. Севастополь. За складовою «Фінансова і страхова діяльність» та

економічним розвитком регіону маємо помірні зв'язки для більшості областей України. Всі решта складові та узагальнена характеристика інфраструктури регіони демонструють тісні взаємозв'язки між ринковою інфраструктурою та економічним розвитком регіону.

Таблиця 2.13

Оцінка взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його ринкової інфраструктури

Область	Торгівля	Фінансова і страховая діяльність	Операції з нерухомим майном	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	Інші види діяльності	Ринкова інфраструктура
Україна	4,35	4,07	4,12	4,18	2,86	3,91
АРК	10,94	7,80	8,94	8,30	9,60	9,12
Вінницька	4,43	3,09	3,55	2,26	4,10	3,49
Волинська	4,21	3,56	3,34	3,78	1,17	3,21
Дніпропетровська	4,38	4,37	4,03	2,60	2,05	3,49
Донецька	1,59	3,95	1,74	1,60	1,57	2,09
Житомирська	4,39	1,28	4,15	1,47	1,19	2,50
Закарпатська	4,40	1,85	4,27	3,50	4,36	3,68
Запорізька	4,43	3,54	4,26	0,82	2,71	3,15
Івано-Франківська	4,19	4,04	3,28	4,02	3,98	3,90
Київська	4,08	3,27	4,06	3,80	3,54	3,75
Кіровоградська	4,41	4,25	1,53	3,53	2,55	3,26
Луганська	0,83	2,88	1,45	3,02	3,98	2,43
Львівська	4,30	3,72	1,91	3,55	3,93	3,48
Миколаївська	4,36	3,85	4,10	3,87	4,23	4,08
Одеська	4,33	3,60	4,16	1,35	2,77	3,24
Полтавська	4,39	3,16	3,72	4,21	1,48	3,39
Рівненська	4,24	2,49	3,71	1,36	3,56	3,07
Сумська	4,28	3,06	1,84	1,84	2,55	2,71
Тернопільська	4,33	3,87	2,20	3,04	1,85	3,06
Харківська	4,34	3,49	4,15	2,56	4,31	3,77

Херсонська	4,33	0,77	4,04	2,45	3,99	3,11
Хмельницька	4,39	3,80	3,20	4,14	2,06	3,52
Черкаська	4,44	4,16	3,11	2,20	3,91	3,57
Чернівецька	4,32	4,04	3,90	2,86	1,25	3,27
Чернігівська	4,29	3,75	2,14	1,48	2,63	2,86
Київ	4,41	3,68	4,20	4,42	3,43	4,03
Севастополь	18,62	8,90	12,38	11,21	10,10	12,24

зв'язок слабкий	зв'язок помірний	зв'язок тісний
-----------------	------------------	----------------

Це ще раз підтверджує той факт, що ринкові умови господарювання в Україні спонукали до перетворення ринкової інфраструктури із пасивного супутника виробництва, якою вона була за часів командно-адміністративної економіки, в рівноправного партнера всіх галузей реального сектора. Вона перетворилась у відкриту сферу діяльності, яка забезпечує ефективне функціонування всієї економіки, створюючи матеріально-технічне, організаційне та фінансово-економічне підґрунтя для її розвитку

На рис. 2.7 відображено взаємозв'язок виробничої, соціальної та інфраструктури регіону загалом з ВРП. Як видно, недостатньо розвиненим є зв'язок між обраними показниками в АР Крим та м. Севастополь, Донецькій та Луганській областях.

Попри існуючу різноманітність підходів до розуміння сутності регіональної інфраструктури та існування відповідних концепцій, виділення різних рівнів регіональної інфраструктури, кожен з її елементів виконує свою функцію в економічній системі регіону. Тому класифікація регіональної інфраструктури за функціональною ознакою на виробничу, соціальну та ринкову інфраструктуру є, на нашу думку, найбільш точною. Як показав проведений аналіз виділених елементів регіональної інфраструктури, існує тісний зв'язок між ними та економічним розвитком регіонів. Вищий рівень розвитку інфраструктури спричиняє зростання інвестиційних вкладень, збільшення трудових ресурсів, пришвидшення темпів економічного розвитку, зростання рівня життя населення. І навпаки, зниження рівня

інфраструктурного розвитку сповільнює виробництво, спад життєвого рівня життя населення.

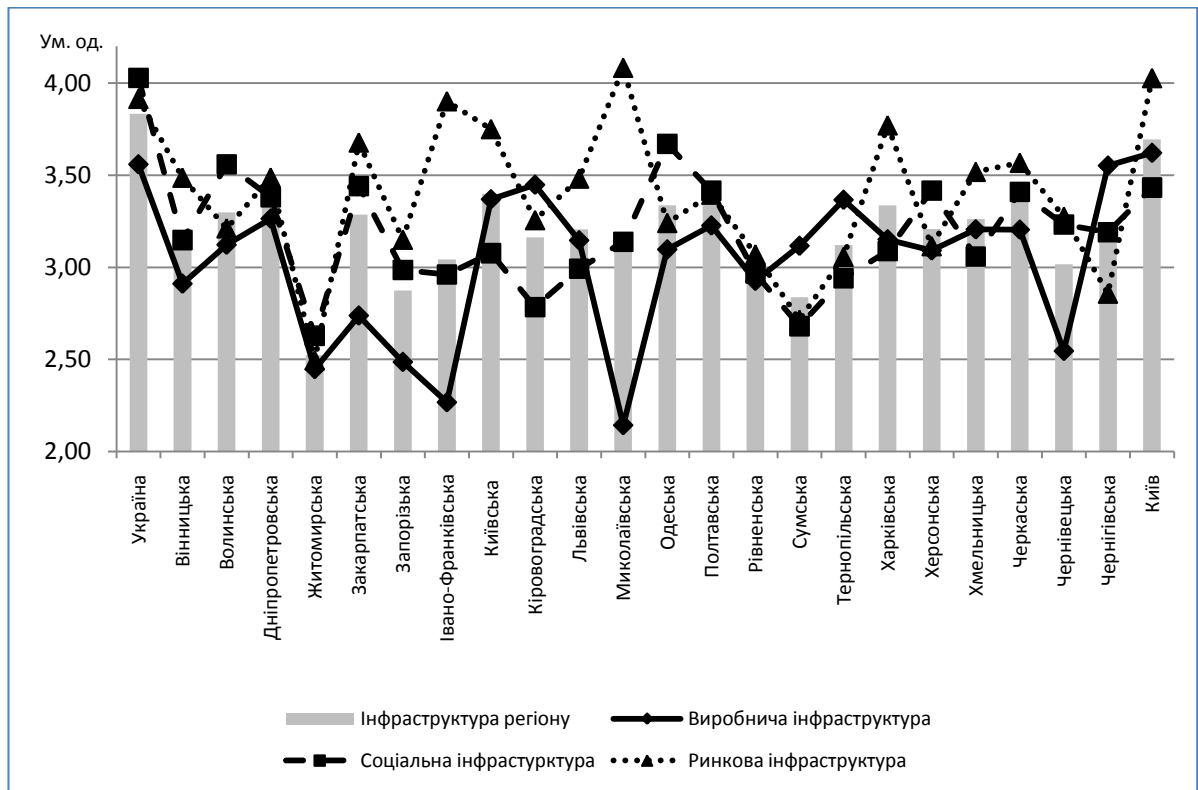

Рис. 2.7. Взаємозв'язок виробничої, соціальної, ринкової та інфраструктури загалом з ВРП

Варто також зауважити, що регіональна інфраструктура не функціонує відокремлено. Вона повинна бути пропорційною рівню розвитку виробництва і обігу на кожному з етапів розвитку суспільства. Адже сучасна економіка вимагає наявності потужних промислових і торгових комплексів, мережі об'єктів логістичного забезпечення виробництва і обігу, інформаційно-комерційних мереж, вискоєфективних засобів фінансово-кредитних установ і розрахунків, а населення регіону повинно бути забезпечене якісними освітніми, медичними, культурно-просвітницькими послугами. Особливої важливості розвиток інфраструктури набуває для регіональної економіки та об'єднаних територіальних громад.

Сьогодні кожний регіон в Україні намагається максимально ефективно використовувати наявні ресурси для подальшого розвитку, здійснює пошук нових можливостей використання свого потенціалу. Розкриття потенціалу регіону, його ефективне використання з урахуванням регіональних особливостей і економічної спеціалізації потребують підвищення ефективності функціонування всіх без винятку елементів регіональної інфраструктури. Втім, які б ознаки не були покладені в основу класифікації інфраструктури, незаперечним залишається факт, що вона відіграє одну ключових ролей у реалізації стратегії модернізації регіональної економіки.

Тому, в залежності від ступеня забезпеченості економіки і розвитку регіональної інфраструктури виділяють такі її типи [150]:

- 1) випереджаючий, якому відповідає більший інфраструктурний потенціал, ніж потреби суспільства;
- 2) синхронний тип, коли потреби економіки повністю забезпечуються наявним інфраструктурним потенціалом;
- 3) стримуючий тип, який відображає відставання ступеня насичення економіки об'єктами інфраструктури від потреби у них в даний момент часу.

Таким чином здійснена класифікація регіональної інфраструктури за функціональною ознакою на виробничу, соціальну та ринкову та проведений аналіз за виділеними елементами засвідчили, що відставання розвитку інфраструктури від темпів розвитку галузей промислового виробництва призводить до гальмування всього процесу виробництва та розвитку інших сфер економіки, а це тягне за собою погіршення якості життя населення, зростання соціальної напруги та інших негативних наслідків. І навпаки, якщо розвиток інфраструктури є достатнім або випереджаючим, то в суспільстві можуть бути сформовані передумови для активних відтворювальних процесів в усіх галузях економіки, активізуються інвестиційні потоки, значно ефективніше використовуються ресурси та ін.

2.3. Вплив малого підприємництва на економічний розвиток регіону

Мале підприємництво (МП) є одним з чинників розвитку економіки і підвищення добробуту суспільства. Воно сприяє зростанню валового внутрішнього продукту, підвищенню якості продукції, становленню середнього класу, зниженню рівня безробіття тощо. Однак, якщо в європейських країнах МП забезпечує до 60 % надходжень до бюджету, то в Україні ця цифра становить тільки 0,18 % [13].

Як невід'ємний сектор ринкової економіки, підприємництво має виражену регіональну орієнтацію, оскільки малі підприємства функціонують і розвиваються, спираючись на потреби місцевого населення, об'єм та структуру місцевого попиту. При цьому органи місцевого самоврядування визначають підприємницький клімат відповідно до своїх компетенцій. Очевидно, що мале підприємництво має бути чинником розвитку регіонального рівня, впливати на економічний розвиток регіону.

Проблеми розвитку малого підприємництва в економіці регіонів України досліджують багато вчених, серед них: Н.І. Бабкіна – в аспекті розвитку малого підприємництва за специфікою міст [4], Н.І. Верхоглядова, О.Д. Чередніченко, І. Б. Стенічева розглядають стратегічні важелі регіонального економічного розвитку на прикладі області [19]; В. Гуманецька розглядає адаптацію малого та середнього бізнесу до господарювання в умовах кризи [28]; О. В. Піскунова досліджує розвиток малого бізнесу за різних форм державної фінансової підтримки [139]. В монографії за ред. А.І.Ковальова [48] досліджується економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності. Втім в даних працях найчастіше вивчаються інструменти підтримки органами регіональної влади розвитку малого підприємництва. В той час, як вплив малого бізнесу на розвиток регіону залишається зазвичай поза увагою.

Тому метою дослідження є вивчення ролі і оцінка впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону.

Функціонування малого підприємництва зазвичай розглядають на регіональному рівні, оскільки МП використовує найчастіше ресурси місцевого ринку і реалізує випущену продукцію також в основному на території свого розміщення. Орієнтованість малого бізнесу на локальний ринок праці тісно пов'язує його з наявними в регіоні соціально-економічними умовами.

Не існує офіційного чи загальноприйнятого визначення МП. Більш-менш визнаним вважається визначення Європейської Комісії в залежності від кількості працівників, річних балансу та обороту (табл. 2.14). Проте, підприємства не вважаються МП, якщо інші компанії, що не належать до зазначеної категорії, володіють понад 25 % капіталу [20].

Таблиця 2.14

Ознаки малого підприємництва згідно визначення Європейської Комісії [20]

Тип підприємства	Кількість працівників		Річний оборот, млн. євро		Річний баланс, млн. євро
Дуже мале підприємство	< 10	та	≤ 2	або	≤ 2
Мале підприємство	< 50	та	≤ 10	або	≤ 10

Характеристика типу підприємства в різних країнах може бути відмінною. Проте зазвичай віднесення конкретного підприємства до того чи іншого типу відштовхується від кількості працівників в них. Як правило, вважається, що в МП повинні бути зайняті менше 50 осіб, хоча в деяких країнах ця цифра менша. Важливо зазначити, що для деяких країн умови віднесення до конкретного типу залежать, чи є підприємство промисловим, чи воно віднесене до сфери послуг. Тобто зазвичай підприємства сфери послуг є меншими за промислові підприємства.

Інша відмінність полягає в тому, що певні країни проводять різницю між автономними малими підприємствами і такими, які входять в

промислово групу або ж є частиною великого підприємства. Часто малі підприємства поділяють їх класифікації на сімейні та такі, в яких власник особисто займається всіма справами фірми.

Відповідно до статистичних означень малі підприємства мають дещо відмінні характеристики. Зокрема, підприємство із кількістю працівників 60 осіб може не відноситися до МП у статистичних цілях, воно може мати права на участь в програмах розвитку та підтримки малого підприємництва. Основна характеристика малого підприємства може полягати в тому, що воно не належить до 10-20 відсотків найбільших підприємств на ринку чи у відповідній галузі економіки.

В українському законодавстві це питання регулюється Господарським кодексом України. Суб'єктами малого підприємництва є [25]:

- «фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України» (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Ознаки малого підприємництва
згідно Господарського кодексу України [25]

	Мале підприємництво	
	Мікропідприємство	Мале
Кількість працівників	≤ 10 осіб	≤ 50 осіб
Річний дохід	≤ 2 млн. євро	≤ 10 млн. євро

Мале підприємництво – це форма організації бізнесу, яка відповідає певним критеріям. Така форма має законодавче закріплення [25], а характерною особливістю підприємництва є інноваційний характер.

Головними критеріями оцінки ефективності підприємств малого бізнесу на даний час є [48]:

- підвищення темпів розвитку підприємництва як одного із чинників економічного розвитку регіону;
- мінімізація матеріальних і соціальних втрат суспільства;
- збільшення частки малого бізнесу у формуванні ВВП;
- підвищення рівня соціальної захищеності працівників та ін.

Для їх забезпечення пропонуємо використати методичний підхід до оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону (рис. 2.8).

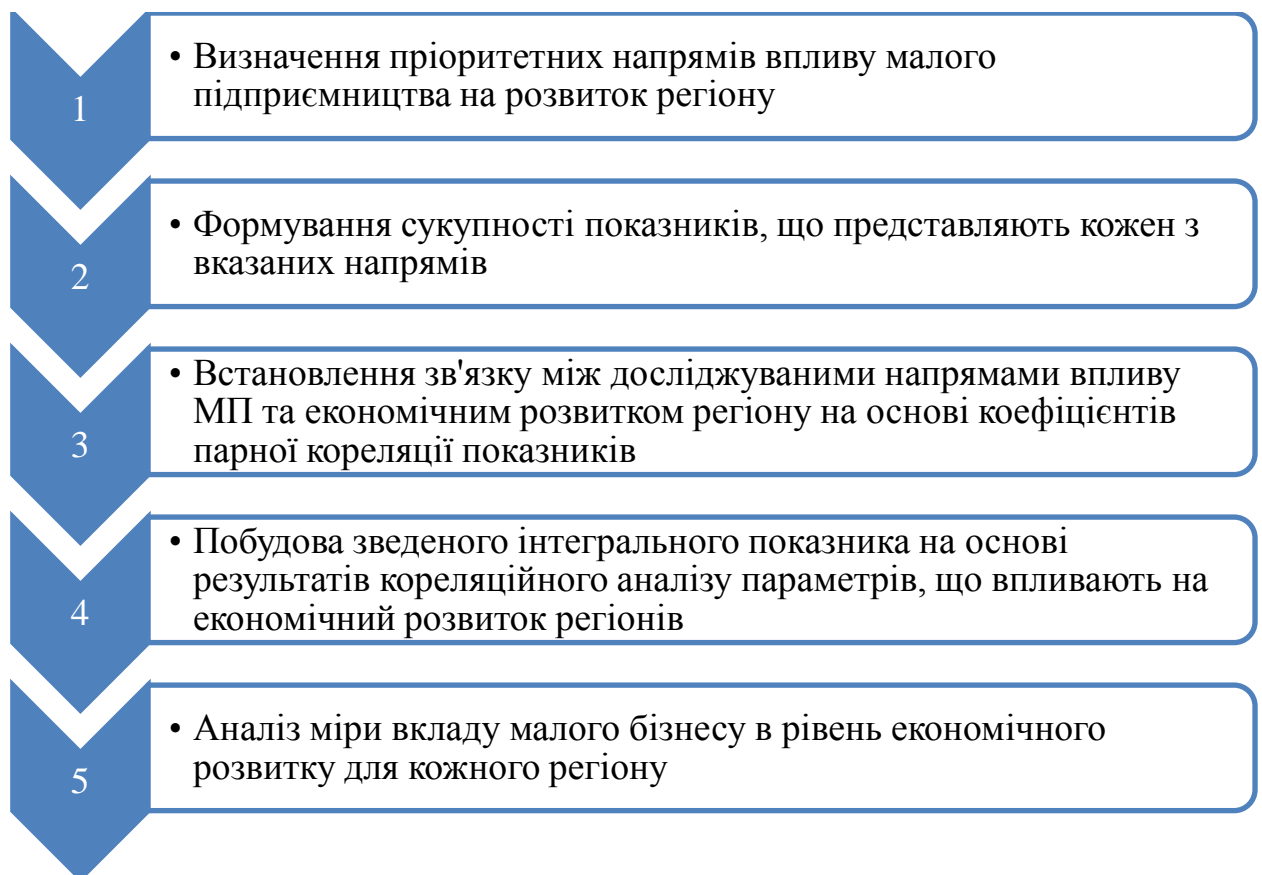

Рис. 2.8. Етапи реалізації методики оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону

На першому кроці даної методики на регіональному рівні виділяють пріоритетні напрями діяльності суб'єктів малого підприємництва, які позитивно впливають на відповідну територію. Такі напрями можуть визначатися кожним органом самоврядування індивідуально, залежно від особливостей розвитку території і рівня забезпеченості різного напрямку послуг. На рис. 2.9 узагальнено основні сфери впливу МП на економічний розвиток регіону, які можуть бути виділені як пріоритетні.

На другому кроці з метою кількісної оцінки впливу МП на регіональний розвиток необхідно підібрати сукупність показників, які б представляли кожен з вказаних напрямів. Державна служба статистики України дає низку статистичних показників, що в тій чи іншій мірі характеризують дане явище, і можуть використовуватися як результуючі, або факторні ознаки. Шляхом логічного аналізу матеріалів державної статистики були вибрані наступні відносні параметри, що характеризують розвиток малого підприємництва в регіоні за кожним з пріоритетних напрямів:

Рис. 2.9. Пріоритетні напрями впливу малого підприємництва на розвиток регіону [48]

1. Галузева структура території – коефіцієнт концентрації; кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні; частка обороту МП в загальному обороті підприємств регіону.

2. Місцевий бюджет – доходи місцевого бюджету на одну особу; частка виконання робіт/послуг за державні кошти малими підприємствами до загальної кількості таких замовлень в регіоні.

3. Інноваційний потенціал території – частка МП, що використовують інновації, в загальній кількості МП.

4. Інфраструктура території – частка МП, що надають послуги суб'єктам території в загальній кількості малих підприємств; частка підприємців, що беруть участь у будівництві і ремонті доріг та благоустрої території, у загальній кількості підприємців.

5. Привабливість території – частка обсягу товарів і послуг, експортованих (імпортованих) МП, в загальній кількості зовнішньоекономічного обороту регіону; частка інвестицій в МП в загальному обсязі інвестицій регіону.

6. Політика регіону – частка МП у загальній кількості підприємств, що беруть участь у політичному житті регіону; частка громадських об'єднань суб'єктів МП в інфраструктурі регіональної підтримки малого підприємництва.

7. Екологія регіону – частка МП, що беруть участь у заходах охорони навколишнього середовища в загальній кількості підприємств. Обсяг фінансування МП у заходи захисту навколишнього середовища.

8. Рівень життя населення регіону – питома вага зайнятих на МП в загальній чисельності зайнятого населення регіону; середньомісячна заробітна плата працівника МП в порівнянні із середньомісячною заробітною платою по регіону; частка найманих працівників МП до загальної кількості найманих працівників відповідного регіону.

Для того, щоб виявити наявність зв'язку між досліджуваними напрямами впливу МП з економічним розвитком регіону, необхідно

здійснити розрахунок коефіцієнта парної кореляції показників, що характеризують функціонування малого підприємництва і рівень економічного розвитку регіону – це третій етап методики.

Для оцінки міри вкладу МП в рівень економічного розвитку регіону необхідно побудувати зведений інтегральний показник на основі результатів кореляційного аналізу параметрів, що впливають на економічний розвиток регіонів (четвертий етап).

Розрахунок інтегрального показника впливу МП на економічний розвиток регіону передбачає виконання декількох послідовних етапів:

1. Нормування параметрів, що впливають на економічний розвиток регіонів, до їх середньоукраїнського значення:

$$P_{ir} = \frac{x_{ir}}{x_{io}},$$

де P_{ir} – коефіцієнт нормування;

x_{ir} – значення i -го параметра для r -го регіону;

x_{io} – значення i -го параметра для країни в цілому.

2. Розрахунок інтегрального показника впливу МП на економічний розвиток регіону як середньої геометричної нормованих параметрів:

$$D_r = \left(\prod_{i=1}^n P_{ir} \right)^{1/n},$$

де D_r – інтегральний показник впливу рівня розвитку МП на економічний розвиток r -го регіону;

n – кількість нормованих коефіцієнтів.

Представлений інтегральний показник є безрозмірною величиною, значення якого не обмежується певним інтервалом. Причиною цього є розрахунок індексу на основі відносних показників, величина яких може у багато разів перевищувати або бути у багато разів меншою за значення середньоукраїнського рівня. Чим більшим буде значення інтегрального

показника, тим більшою є міра впливу рівня розвитку МП на економічний розвиток регіону.

Таким чином, оцінка функціонування діяльності малого підприємництва, проведена за допомогою вибірових відносних показників, характеризуватиме міру вкладу малого бізнесу в рівень економічного розвитку для кожного регіону окремо – п'ятий етап.

Емпірична база дослідження представлена статистичними матеріалами Державної служби статистики України, що характеризують розвиток малого підприємництва і економічний розвиток регіонів України за 2010-2016 рр.

За результатами кореляційного аналізу в якості основних показників, що здійснюють вплив на економічний розвиток регіону, для розрахунку інтегрального показника були відібрані:

- кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні;
- частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону;
- частка виконання робіт/послуг за державні кошти малими підприємствами до загальної кількості таких замовлень в регіоні;
- частка громадських об'єднань суб'єктів МП в інфраструктурі регіональної підтримки малого підприємництва;
- питома вага зайнятих на МП в загальній чисельності зайнятого населення регіону;
- частка найманих працівників МП до загальної кількості найманих працівників відповідного регіону.

Результати розрахунків зведеного інтегрального показника в розрізі регіонів України за період з 2010 по 2018 рр. показали, що найбільші значення розвитку малого підприємництва досягаються в Херсонській, Чернівецькій – значення вищі в середньому за 1,5 (табл. 2.16). Помірні показники розвитку малого підприємництва – від 1,0 до 1,5 – отримано для

таких областей, як Кіровоградська, Івано-Франківська, Одеська, Тернопільська, Чернігівська, Житомирська, Рівненська, Хмельницька, Миколаївська, Сумська, Черкаська, Волинська, Закарпатська, м. Севастополь, АР Крим (за період 2010-2013 рр.). Всі решта області мають низький потенціал розвитку малого підприємництва. Останнє пов'язано з недостатнім використанням чинників розвитку малих підприємств.

Таблиця 2.16

Зведений інтегральний показник оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону

Область	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Автономна Республіка Крим	1,28	1,27	1,25	1,26					
Вінницька	0,89	0,92	0,94	0,95	1,00	0,97	1,09	0,95	1,00
Волинська*	0,96	0,99	0,96	0,98	1,08	1,07	1,05	0,98	1,08
Дніпропетровська*	0,96	0,96	0,95	0,92	0,65	0,69	0,72	0,92	0,65
Донецька	0,64	0,62	0,64	0,64	0,62	0,62	0,68	0,64	0,62
Житомирська	1,03	1,03	1,03	1,02	1,27	1,11	1,05	1,02	1,27
Закарпатська	1,04	1,02	1,03	1,00	1,01	1,01	1,06	1,00	1,01
Запорізька	0,76	0,78	0,77	0,77	0,64	0,65	0,64	0,77	0,64
Івано-Франківська*	1,37	1,37	1,35	1,29	1,50	1,52	1,51	1,29	1,50
Київська	1,00	1,02	1,01	0,99	0,84	0,86	0,86	0,99	0,84
Кіровоградська	1,24	1,28	1,27	1,24	1,41	1,50	1,56	1,24	1,41
Луганська	0,91	0,90	0,92	0,93	0,90	1,02	1,02	0,93	0,90
Львівська*	1,02	1,00	1,00	1,00	0,89	0,73	0,80	1,00	0,89
Миколаївська	1,02	1,00	1,03	1,01	1,10	1,12	1,07	1,01	1,10
Одеська*	1,34	1,36	1,39	1,39	1,14	1,17	1,21	1,39	1,14
Полтавська*	0,80	0,81	0,81	0,80	0,93	0,93	0,92	0,80	0,93
Рівненська	1,11	1,11	1,14	1,12	1,20	1,26	1,25	1,12	1,20
Сумська	1,09	1,09	1,10	1,09	1,05	1,07	1,06	1,09	1,05
Тернопільська	1,28	1,20	1,14	1,14	1,14	1,18	1,36	1,14	1,14
Харківська*	0,87	0,89	0,88	0,87	0,61	0,62	0,65	0,87	0,61
Херсонська*	1,28	1,32	1,39	1,39	1,72	1,78	1,67	1,39	1,72
Хмельницька	1,23	1,24	1,23	1,22	1,23	1,23	1,23	1,22	1,23
Черкаська	1,06	1,06	1,08	1,08	1,05	1,05	1,06	1,08	1,05
Чернівецька	1,47	1,42	1,43	1,41	1,58	1,63	1,64	1,41	1,58
Чернігівська*	1,29	1,30	1,33	1,33	1,16	1,19	1,15	1,33	1,16
м.Київ*	0,72	0,73	0,71	0,72	0,41	0,41	0,38	0,72	0,41
м.Севастополь**	1,35	1,44	1,51	1,59					

* - без показника «частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону»

* - без показника «частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону»

** - без показників «частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону» та «частка виконання робіт/послуг за державні кошти малими підприємствами до загальної кількості таких замовлень в регіоні»

** - без показників «частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону» та «частка виконання робіт/послуг за державні кошти малими підприємствами до загальної кількості таких замовлень в регіоні»

Проведена описова статистика отриманих значень розвитку малого підприємництва (табл. 2.17). Так, за значенням стандартного відхилення бачимо, наскільки великим є розкид значень даних від їх середнього значення по регіонах. Значення дисперсії, близькі до нуля, свідчать про незначні відхилення значень випадкової величини від центру розподілу. Ексцес показує «гостроту піку» розподілу, характеризує відносну гостроту або згладженість розподілу в порівнянні з нормальним розподілом. Додатний ексцес означає відносно загострений розподіл (пік загострений) – це характерно для Вінницької, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Тернопільської та Хмельницької обл.

Таблиця 2.17

Значення описової статистики

Область	Стандартне відхилення	Дисперсія вибірки	Ексцес	Асиметрія	Інтервал	Рівень надійності (95,0 %)
АР Крим	0,01	0,00	-3,98	-0,22	0,03	0,02
Вінницька	0,07	0,00	1,84	1,18	0,21	0,06
Волинська	0,05	0,00	-2,28	0,38	0,12	0,05
Дніпропетровська	0,14	0,02	-2,54	-0,41	0,30	0,13
Донецька	0,02	0,00	3,79	1,82	0,06	0,02
Житомирська	0,09	0,01	4,13	2,05	0,25	0,08
Закарпатська	0,02	0,00	0,71	0,99	0,06	0,02
Запорізька	0,07	0,00	-2,72	-0,36	0,14	0,06
Івано-Франківська	0,09	0,01	-2,04	0,06	0,23	0,08
Київська	0,08	0,01	-2,62	-0,34	0,18	0,08
Кіровоградська	0,13	0,02	-1,46	0,70	0,32	0,12
Луганська	0,05	0,00	-1,00	1,04	0,12	0,05

Львівська	0,12	0,01	-1,02	-0,88	0,29	0,11
Миколаївська	0,05	0,00	-1,49	0,64	0,12	0,04
Одеська	0,11	0,01	-2,34	-0,40	0,24	0,10
Полтавська	0,07	0,00	-2,74	0,37	0,13	0,06
Рівненська	0,07	0,00	-1,98	0,50	0,15	0,06
Сумська	0,02	0,00	-1,34	-0,73	0,05	0,02
Тернопільська	0,08	0,01	0,47	1,19	0,22	0,08
Харківська	0,13	0,02	-2,69	-0,39	0,28	0,12
Херсонська	0,21	0,04	-2,27	0,32	0,50	0,19
Хмельницька	0,01	0,00	1,94	-0,17	0,02	0,01
Черкаська	0,01	0,00	-0,88	0,90	0,04	0,01
Чернівецька	0,10	0,01	-2,32	0,38	0,23	0,09
Чернігівська	0,08	0,01	-2,37	-0,36	0,19	0,07
м.Київ	0,17	0,03	-2,76	-0,38	0,35	0,16
м.Севастополь	0,10	0,01	-0,89	-0,11	0,24	0,16

Як зазначається в [157], «від’ємний ексцес означає відносно згладжений розподіл (пік закруглений). Якщо ексцес істотно відрізняється від нуля, то розподіл має або більш закруглений пік, або, навпаки, має гостріший пік (можливо, є декілька піків). Ексцес нормального розподілу дорівнює нулю. Асиметрія або асиметричність показує відхилення розподілу від симетричного. Якщо асиметрія істотно відрізняється від нуля, то розподіл несиметричний, нормальний розподіл абсолютно симетричний. Якщо розподіл має довгий правий хвіст, асиметрія позитивна; якщо довгий лівий хвіст – негативна». Як видно з табл. 2.17, в частини регіонів має довгий правий хвіст. Інтервал – це різниця між найбільшим і найменшим значенням вибірки. Бачимо, що за розглядуваний період діапазон значень змінювався по регіонах несуттєво.

Таким чином, на основі висновків вибірових характеристик статистичного аналізу зроблено припущення, що зв’язок між розвитком малого підприємництва і економічним розвитком регіону є лінійним. В результаті побудови лінійної регресії визначено парний коефіцієнт кореляції між показниками, значення якого наведено на рис. 2.10.

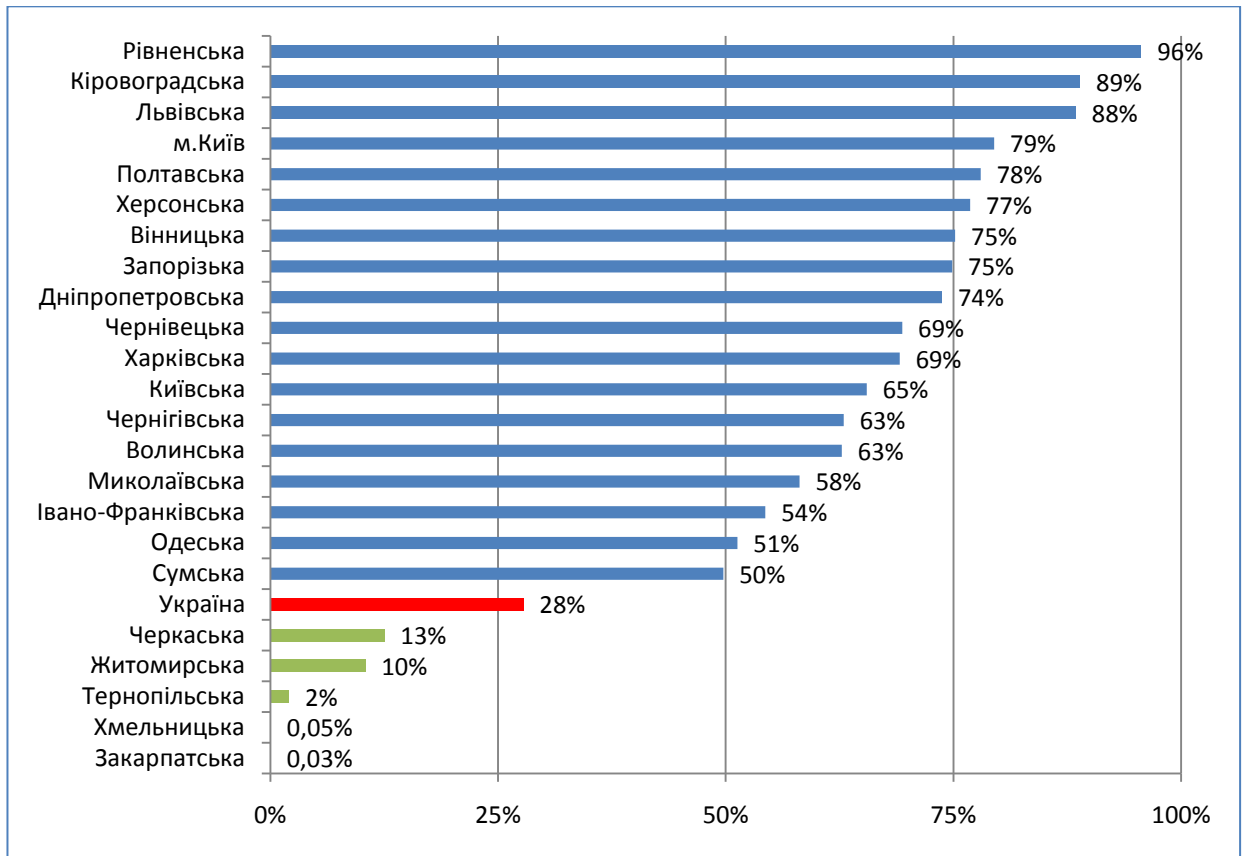

Рис. 2.10. Значення коефіцієнта кореляції між зведеним інтегральним показником розвитку малого підприємництва і показником економічного розвитку регіону

Отримані розрахунки дозволяють зробити висновок, що найбільший вплив спостерігається в Рівненській обл. та м. Севастополь. Слабкий вплив малого підприємництва на економічний розвиток регіону притаманний Закарпатській, Хмельницькій, Тернопільській, Донецькій, Житомирській та Черкаській обл. Незначним є внесок МП і у економічний розвиток країни в цілому. Для визначення конкретних причин наявної диференціації показників регіонів України необхідне проведення глибшого дослідження, спрямованого на виявлення додаткових чинників, що впливають на розвиток малого підприємництва.

Окремо варто відмітити, що вплив діяльності малого бізнесу на рівень економічного розвитку регіонів України залишається практично незмінним.

За період 2010-2018 рр. досліджуваний вплив в середньому по Україні залишився на тій самій позначці.

В ході дослідження було виявлено, що функціонування МП різною мірою впливає на економічний розвиток регіону. Найбільший вплив малий бізнес має на галузеву структуру території та на рівень зайнятості населення, а найменший – на інфраструктуру та екологічний стан регіону.

В якості чинників, що визначають рівень ефективності функціонування МП, а також тих, що найбільшим чином впливають на рівень економічного розвитку регіону, були виділені кількість малих підприємств; оборот реалізованої продукції; кількість зайнятих та з них частка найманих працівників в МП.

Слід зазначити, що з урахуванням специфіки малого підприємництва, найбільш сильний вплив воно здійснює на економічне положення локальних територій. В зв'язку з цим, для більш поглибленого вивчення зв'язків між мірою розвитку малого бізнесу і рівнем економічного розвитку територій, необхідно провести додаткові виміри з використанням локального зрізу статистичної інформації (наприклад, окремо великих міст – обласних центрів, гірських територій, зон екологічного лиха тощо). Для цього необхідно визначити специфіку функціонування малого бізнесу на локальному рівні і розробити відповідний методичний інструментарій для проведення його оцінки. Розробка цієї методики дозволить об'єктивніше визначити конкретні причини, що перешкоджають розвитку малого підприємництва в існуючих локаціях, і розробити заходи для вирішення існуючих в цій сфері проблем.

1. Доведено, що галузеву структуру в регіоні необхідно аналізувати з точки зору рівня стійкості, спеціалізації або диверсифікації, взаємозв'язку виробництва в регіоні, повноти та повторюваності виробничого та

технологічного циклів. При цьому такого роду аналіз доцільно здійснювати на основі показника зайнятості як основоположної і ключової детермінанти регіонального розвитку, базованої на знаннях.

2. Встановлено, що моделі економічної бази є компактним апаратом дослідження виробничих чинників економічного розвитку регіону. Вони досліджують виключно економічний розвиток регіону, а не розвиток економічного регіону. Виокремлено наступні показники теорії економічної бази: коефіцієнти надлишку працівників і локалізації, показники концентрації і диверсифікації, регіональний мультиплікатор і коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій.

3. На сучасному етапі дедалі частіше звертаються до спеціалізації на окремих рівнях або функціях економічної діяльності, а не спеціалізації на окремих галузях виробництва. Тому виділено такі рівні (функції) економічної діяльності як управління, дослідження і розвиток, виробництво та інфраструктура.

4. Для 11 видів економічної діяльності у 2008-2012 роках та 16 – у 2013-2018 роках визначено середні значення показників теорії економічної бази, а також здійснено їх порівняння з галузевою структурою по Україні в цілому. Отримані значення коефіцієнта надлишку працівників та коефіцієнта локалізації дозволили визначити рівень регіональної спеціалізації та домінуючу функціональну спеціалізацію регіону, які спричинені демографічними умовами, умовами навколишнього середовища та сформованим інфраструктурним середовищем. Окрім коефіцієнтів спеціалізації, для аналізу економічного розвитку регіонів використано показники концентрації та диверсифікації. На основі розрахованих значень коефіцієнта концентрації видно, що всі регіони України мають диверсифіковану галузеву структуру.

5. При визначенні регіонального мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій ми не виходили з класичної ідеї

визначення цих показників, тобто поділу галузей регіону на основні, допоміжні, і ті, які обслуговують виробництво і населення. Використавши математичну конструкцію цих коефіцієнтів, було зосереджено увагу на поділі за функціональною ознакою економічної діяльності: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток. До виробництва віднесено сільське господарство, промисловість, будівництво. До інфраструктури віднесено торгівлю, транспорт, готельний і ресторанный бізнес, інформацію і телекомунікацію, фінансову і страхову діяльність, операції з нерухомим майном, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок та інші види економічної діяльності. Сфера досліджень та розвитку охоплює професійну, наукову та технічну діяльність та освіту, а сфера управління – державне управління й оборону. Розрахунок середніх значень регіонального мультиплікатора та коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій показали, що виробництво та інфраструктура мають приблизно однакові просторові тенденції зміни, в той час, як управління та R&D не володіють такими характеристиками.

6. Проведено дефініційний аналіз регіональної інфраструктури, на основі якого виокремлено наступні її функціональні рівні: виробничий, соціальний та ринковий. На підставі визначень кожного з рівнів регіональної інфраструктури вдалось встановити їх складові. До виробничої інфраструктури входять транспорт, зв'язок, енергетика, водна інфраструктура та охорона навколишнього середовища. Соціальна інфраструктура охоплює науку, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, культуру та відпочинок. До ринкової інфраструктури віднесено торгівлю, фінансову і страхову діяльність, операції з нерухомим майном, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, інші види економічної діяльності.

7. Здійснено побудову моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури в два етапи. Перший етап полягав у підборі показників-репрезентантів виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури та показника економічного розвитку регіонів України. На другому етапі вирішувалась задача оцінки взаємозв'язку між показниками регіональної інфраструктури та показником економічного розвитку регіонів. Для реалізації другого етапу використано теорію метрики (відстані).

8. Результати проведених розрахунків за моделлю взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури показали, що за показником виробничої інфраструктури діяльність виробничо-інфраструктурних об'єктів АР Крим та м. Севастополь не в змозі забезпечувати необхідні умови організації сфери підприємництва. При визначенні зв'язку соціальної інфраструктури з ВРП простежується помірна реляція в Донецькій та Луганській областях, та відсутня в АР Крим та м. Севастополь. Слабкі зв'язки простежуються між ринковою інфраструктурою та економічним розвитком регіону в АР Крим та м. Севастополь. За складовою «Фінансова і страхова діяльність» та економічним розвитком регіону маємо помірні зв'язки для більшості областей України. Всі решта складові та узагальнена характеристика інфраструктури регіонів демонструють тісні взаємозв'язки між виробничою, соціальною та ринковою інфраструктурою та економічним розвитком регіону.

9. Попри існуючу різноманітність підходів до розуміння сутності регіональної інфраструктури та існування відповідних концепцій, виділення різних рівнів регіональної інфраструктури, кожен з її елементів виконує свою функцію в економічній системі регіону. Тому класифікація регіональної інфраструктури за функціональною ознакою на виробничу, соціальну та ринкову інфраструктуру є, на нашу думку, найбільш точною. Як показав проведений аналіз виділених елементів регіональної інфраструктури, існує тісний зв'язок між ними та економічним розвитком регіонів.

10. Розглянуто мале підприємництво як чинник розвитку регіонального рівня, що впливає на економічний розвиток регіону. Це пов'язано з тим, що, як невід'ємний сектор ринкової економіки, підприємництво має виражену регіональну орієнтацію. А відтак орієнтованість малого бізнесу на локальний ринок праці тісно пов'язує його з наявними в регіоні соціально-економічними умовами.

11. Встановлено, що головними критеріями оцінки ефективності підприємств малого бізнесу на даний час є: підвищення темпів розвитку підприємництва як одного із чинників економічного розвитку регіону; мінімізація матеріальних і соціальних втрат суспільства; збільшення частки малого бізнесу у формуванні ВВП; підвищення рівня соціальної захищеності працівників та ін. Для їх забезпечення запропоновано використати методичний підхід до оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону.

12. В рамках запропонованого методичного підходу визначено пріоритетні напрями впливу малого підприємництва на розвиток регіону та проведено аналіз міри вкладу малого бізнесу в рівень економічного розвитку для кожного регіону. Результати розрахунків зведеного інтегрального показника в розрізі регіонів України за період з 2010 по 2016 рр. показали, що найбільший вплив спостерігається в Рівненській обл. та м. Севастополь. Слабкий вплив малого підприємництва на економічний розвиток регіону притаманний Закарпатській, Хмельницькій, Тернопільській, Донецькій, Житомирській та Черкаській обл. Незначним є внесок МП і у економічний розвиток країни в цілому. Окремо варто відмітити, що вплив діяльності малого бізнесу на рівень економічного розвитку регіонів України залишається практично незмінним. За період 2010-2018 рр. досліджуваний вплив в середньому по Україні залишився на тій самій позначці, причому, якщо в європейських країнах МП забезпечує до 60 % надходжень до бюджету, то в Україні ця цифра становила тільки 0,18 %.

Основні результати наукового дослідження, що отримані в даному розділі опубліковані автором у наукових працях [82, 88, 95, 97, 98, 102, 103, 104, 273, 274].

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку нової економіки

На даний час спостерігається зростання зацікавленості тематикою, пов'язаної з побудовою нової економіки, тобто економіки, в якій знання, будучи стратегічним запасом суспільства, стають її основою функціонування. У економічному сенсі знання трактуються однаково і як економічне благо, і як головний чинник розвитку економіки. Знання можуть створювати і використовувати у своїй діяльності тільки люди, тому в новій економіці зростає значення людського капіталу.

Головними чинниками розвитку нової економіки є:

- інноваційні знання та інновації, що є основою нових видів продукції і послуг, що дозволяє підприємствам і регіонам отримати конкурентоспроможні переваги;

- навчання і людський капітал, який може бути використаний в господарській діяльності з інноваційним характером і який трактується однаково і як джерело, і як потенційна ланка передачі знань до економіки.

У даному параграфі зосереджено увагу на людському капіталі як чиннику економічного розвитку і ключових факторів успіху регіонів в новій економіці.

Основні положення щодо дослідження людського капіталу сформувалася, в основному, на основі вивчення наукових праць таких вчених, як Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісон, Дж. Кендрик, Н. В. Перепелиця, Ю. А. Корчагін, В. Т. Смірнов, Г. П. Тугускіна, В.П. Антонюк, О. В. Левчук, Н. В. Голікова, М. М. Критський, А. Н. Добринін та ін.

Так, Е. Денісоном у 70-і роках ХХ ст. визначено чинники економічного зростання країни. До них віднесено якість робочої сили, в тому числі, рівень освіти, яка, на думку вченого, є найважливішою складовою людського капіталу [196].

В роботах Дж. Кендрика отримали подальше удосконалення методи оцінки впливу людського капіталу на економічне зростання країни [115].

А от саме визначення «людський капітал» вперше було запропоновано Т. Шульцом [257] та у працях Г. Беккера [184]. За розробку та розвиток теорії людського капіталу ці вчені отримали Нобелівські премії з економіки у 1979 та 1992 роках відповідно.

Т. Шульцом вперше запропоновано поняття «людський капітал» визначати як виробничий фактор. Даний науковець вважав нагромадження здібностей особи до праці, її ефективну діяльність в суспільстві та підтримку здоров'я як основоположні результати інвестицій у працівника. Т. Шульцом вперше введено поняття здатності до накопичення та відтворення людського капіталу [257].

На відміну від Т. Шульца, який досліджував людський капітал на макроекономічному рівні, Г. Беккер вперше запропонував проводити відповідний аналіз на мікроекономічному рівні. Г. Беккером визначено поняття людського капіталу як сукупність навиків, вмінь та знань працівника [184]. Автор визначив витрати на освіту та навчання працівника як основні інвестиції в нього. Для обчислення доходу від вищої освіти Г. Беккером введено формулу обчислення різниці між величиною отриманих протягом усього життя доходів працівників, які отримали освіту в коледжі, і величиною доходів тих, хто отримав тільки середню освіту.

Варто зазначити, що при обчисленні величини інвестицій у навчання Г. Беккер враховував не тільки прямі витрати на навчання, але й непрямі у вигляді втраченого потенційного доходу за період навчання. У результаті вченим було визначено співвідношення між доходами та витратами на навчання у розмірі 14% [184].

Окремою заслугою даного автора є виокремлення спеціального навчання, спеціальних навиків та вмінь особи, що формують конкурентні переваги підприємства. Також вчений виділив відмінні особливі риси продукції та поведінки підприємства на ринку, впровадження ним інноваційних технологій (ноу-хау), формування іміджу та брендингу [184].

Людський капітал належить до нематеріальних запасів і являє найважливішу складову інтелектуального капіталу. Він визначається як сукупність властивостей, притаманних людині, таких як знання, вміння, професійний досвід, психологічні характеристики, здоров'я і розвиток. Ці властивості мають якісний характер і володіють визначеною вартістю. Впливаючи на продуктивність роботи працівників, вони можуть бути джерелом майбутніх доходів однаково як для працівника, так і для організації.

Виділяють дві істотні ознаки людського капіталу:

- його запас не змінюється пропорційно до зміни чисельності населення. Це означає, що запаси людського капіталу не залежать від демографічного потенціалу, їх можна розглядати як в кількісному, так і в якісному аспекті;

- людський капітал не підпадає під усі ринкові закони, він не може змінювати власника, однак може бути збільшений через інвестування в нього.

Інвестування в людський капітал підвищує його якість і може охоплювати такі дії [184]:

- надання послуг, пов'язаних з охороною здоров'я;
- навчання на різних рівнях, також освіта для дорослих;
- міграції населення з метою пошуку кращої роботи;
- пошук інформації про ситуацію на ринку праці;
- наукові дослідження, що ведуть до розширення знань і можливості їх застосування.

Інвестиції в людський капітал мають комплементарний характер по відношенню до інвестицій у фізичний капітал, відповідне ж використання фізичного капіталу вимагає щораз більшого людського капіталу.

Людський капітал визначає працездатність людей, їх адаптацію до змін в зовнішньому середовищі та можливості прийняття нових рішень. Зростання працевлаштування завдяки розвитку людського капіталу являє собою істотний чинник, що сприяє повнішому використанню запасів праці. Ситуація на ринку праці стосовно рівня освіти, розвитку науки, охорони здоров'я чи доступності до знарядь, вироблених на базі нових технологій, відноситься до чинників, що формують людський капітал.

У дослідженнях нової економіки людський капітал відображається в вартісно-фінансовому та суспільно-демографічному вимірі. У першому випадку він трактується як сума капіталізованих коштів на відтворення і освіту людей працездатного віку в економічній діяльності. У другому випадку людський капітал визначають сукупні запаси знань, компетенцій і вмінь, отриманих в процесі навчання, і які можуть сприяти дослідній, освітній, практичній і господарській діяльності [24].

На даний час до найбільш видимих тенденцій розвитку загалом та регіонального розвитку, зокрема, відноситься прискорення наукового і технологічного прогресу, надається велике значення таким чинникам, як знання, дослідження і інновації. Темпи соціально-економічного розвитку регіонів і рівень їх ключових факторів успіху в меншій мірі тепер визначають природні і матеріальні ресурси, а у більшій – нематеріальні форми капіталу, а перш за все люди – освічені, такі, які володіють здібністю і бажанням до співробітництва, креативні, інноватори, здатні абсорбувати інновації.

Наголошується, що малорозвинений людський капітал сильно прив'язаний і залежить від місця проживання, натомість особи, добре освічені, виявляють більшу просторову рухливість. Тому бідні малорозвинені регіони характеризує дефіцит людей, які володіють знаннями і інноваційними здібностями. Якщо хочеться ефективно будувати людський

капітал в певному просторі, то варто водночас створювати умови для створення робочих місць, в протилежному випадку матиме місце відплив високо кваліфікованих працівників. Внаслідок цього сконцентровані локально витрати на створення людського капіталу не будуть покриті, а зиски матимуть місце на просторах, цілком випадкових (часто в іншій країні).

Вплив знань як основного чинника нової економіки на регіональний розвиток диференціюється з огляду на його ступінь просторової концентрації. Розвиток нової економіки в регіонах вимагає, щоб знання в них не лише розвивалися, але також використовувались, ведучи до отримання економічних вигод в галузях, що мають особливе значення для ключових факторів успіху регіонів.

Зростанню значення людського капіталу в економіці приписується в значному ступені інтенсифікація процесів метрополізації. У великих містах людський капітал створюється завдяки школам і вузам, абсорбується завдяки міграції і інтенсивно використовується на ринку праці. Регіонами з найбільшим потенціалом людського капіталу і разом з тим найбільшим його приростом в останні роки є простори метрополії великих міст. Швидкий розвиток найбагатших регіонів означає те, що зростає їх дивергенція до малорозвинених регіонів, а звідси варто очікувати посилення нерівності в доходах регіональних економік. Таким чином, утримання поділу на високо- і малорозвинені простори спричинене не тільки нерівномірністю розподілу засобів у фізичний капітал, але й диференційованими ознаками місцевих і регіональних спільнот.

Одним з головних чинників розвитку нової економіки, крім людського капіталу, є інноваційні знання і інновації, завдяки яким можуть розвиватися нові види виробництва продукції і послуг, підприємства можуть отримувати конкурентоспроможну перевагу, а регіони отримують можливість розвитку. Регіональний розвиток можна стимулювати через зростання інноваційності людей, краще освічених, збільшуючи їх період освіти, що знаходить

віддзеркалення у збільшенні їх рівня знань. У новій економіці якісна освіта і набуті вміння є чинниками, що визначають успіх на конкурентоспроможному ринку праці. Збільшення періоду освіти однак матиме тільки тоді вплив на економічний розвиток даного простору, коли отримані теоретичні знання зможуть бути використаними практично. Це означає, що високий рівень безробіття є чинником, що обмежує (знижує) вплив освіти на економічне зростання.

Деякі дослідники звертають увагу на наявність залежності, що полягає в тому, що економічний розвиток зумовлює збільшення попиту на освіту, а не навпаки. Швидший економічний розвиток сприяє збільшенню повернення індивідуальних інвестицій в освіту, іншими словами рівень освіти є тим вищим, чим вищим є рівень зростання ВВП/ВРП.

Треба також пам'ятати, що з однієї сторони збільшення періоду освіти, що знаходить віддзеркалення у збільшенні рівня знань, може стимулювати економічний розвиток через зростання інноваційності краще освічених людей, а з другої сторони економічний розвиток може бути пришвидшений через імпорт сучасних технологій і господарських рішень, застосовуваних на просторах, краще розвинених. Очевидно, що ефективне використання цих технологій і рішень вимагає підвищення рівня освіти населення. Варто також звернути увагу на той факт, що інноваційні процеси, впроваджувані зовнішніми чинниками по відношенню до даної місцевої спільноти, можуть стикнутись з неприхильною реакцією з боку цієї спільноти.

Істотними утруднюючими або унеможливлюючими бар'єрами для частини суспільства в плані вкладення інвестицій в людський капітал є розповсюджені соціальні нерівності. Супроводжують їх часто такі явища, як закріплене безробіття, бідність чи маргіналізація, які сприяють втраті людського капіталу, в результаті чого фактичний рівень накопичення людського капіталу нижчий від можливого. Такі явища спостерігаються на багатьох ринках праці в просторових системах, погіршують доступ проживаючого населення до знань, що негативно впливає на розвиток

людського капіталу. Вимушена безпорадність певних груп населення називається від'ємним людським капіталом. На зниження людського капіталу має вплив також міграція з цих просторів високо кваліфікованих кадрів.

Людський капітал визначається як сукупність властивостей, що притаманні людям, зокрема, таких, як знання, вміння, професійний досвід, психологічні характеристики, здоров'я і розвиток. Розглядаючи людський капітал відносно відособлених просторових одиниць, можна констатувати, що його рівень визначають такі складові, як частка населення з вищою освітою, студенти, академічні працівники, науково-дослідні працівники, а також можливість користування медичними послугами та послугами працевлаштування. Ці елементи варто досліджувати в двох аспектах: стану і тенденцій зміни їх запасів, а також їх використання.

Вимірювання людського капіталу вимагає ідентифікації емпіричних показників, що відносяться до елементів людського капіталу та визначають його якість.

У світлі вищезгаданих роздумів до показників, що описують людський капітал в просторовому трактуванні, можна віднести:

- кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону;
- кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону;
- кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні;
- забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тисяч населення в регіоні;
- частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці.

Аналізуючи кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону, варто зауважити значний розмах у формуванні цієї змінної. У 2010 році дана змінна досягла найвищого значення в м. Київ, становлячи 1981 студента на 10 тис. населення, найменшу ж у Закарпатській

області, становлячи тільки 228 студентів на 10 тис. населення (табл. 3.1). У 2018 році розмах став трохи менший, тому що аналізована змінна досягла найвищого значення в м. Київ (1285 студентів на 10 тис. населення), а найменшого у Кіровоградській області, становлячи 161 студента на 10 тисяч населення.

За аналізований період можна відмітити негативну тенденцію, а саме спад кількості осіб, що навчаються у вишах. Найбільший спад спостерігається в: Кіровоградській області (на 42,91%), місті Київ (на 35,13 %), Хмельницькій області (на 34,03%), найменший спад відмічається у Вінницькій області (на 8,09 %).

Наступна аналізована складова людського капіталу, що характеризує вищу освіту і науково-дослідну діяльність регіонів України, це кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону. У 2010 році найбільше значення даного показника було у м. Київ – 434 особи на 10 тисяч населення, а в 2018 році у Волинській області – 446 осіб. Найменша кількість працівників освіти у 2010 році була в Донецькій області, а в 2018 році – 86 осіб на 10 тисяч населення в Луганській області. Останнє вочевидь зумовлено воєнними діями на території цього регіону. Як видно розмах у формуванні цієї змінної становив 150 та 360 осіб у 2010 та 2018 роках відповідно.

За винятком Київської, Волинської та Тернопільської областей, в яких кількість працівників освіти в перерахунку на 10 тис. населення незначно зросла (від 2 до 5 %), у всіх інших областях спостерігається стагнація або спад значення цього показника. Критичною є ситуація в Луганській (на 70,36%) та Донецькій (на 56,61%) областях, в яких кількість працівників освіти зменшилась за досліджуваний період у 3,4 та 2,3 рази відповідно.

Не менш важливою характеристикою людського капіталу є кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок. У перерахунку на 1000 професійно активних осіб найбільше осіб в цій діяльності як в 2010, так і в 2018 році, було задіяно в м. Київ (26 та 32 особи на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні). Найменша кількість

працевлаштованих - 0,2 особи у Хмельницькій та 0,3 особи у Донецькій областях зареєстровано у 2010 та 2018 роках відповідно. Таким чином, розмах у формуванні аналізованої змінної становив в 2010 році 25,61 осіб, а в 2018 році вже 31,77 особи. Варто також відмітити, що без м. Київ та Харківської області, в яких значення даного показника в аналізованому періоді є найбільшими, варіація даної змінної в інших регіонах є незначною (від 5 до 7 осіб у 2010 та 2018 роках відповідно).

На відміну від двох попередніх показників, за складовою кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, спостерігається зростання в досліджуваному періоді в більшості регіонів. Найбільше зростання припадає на Хмельницьку область (384,59 %), а найбільший спад на Донецьку область (89,75 %).

Таблиця 3.1

Складові людського капіталу, що характеризують вищу освіту і науково-дослідну діяльність регіонів України за 2010 та 2018 роки

Область	Кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення, осіб			Кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону, осіб			Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 зайнятих осіб в регіоні, осіб		
	2010	2018	2018/2010, %	2010	2018	2018/2010, %	2010	2018	2018/2010, %
Україна	544	373	68,57	369	338	91,77	4	6	136,11
Вінницька	309	284	91,91	395	386	97,80	1	1	107,68
Волинська	324	257	79,32	431	446	103,44	1	1	99,92
Дніпропетровська	513	371	72,32	348	351	100,89	5	7	139,64
Донецька	387			284	123	43,39	3	0,3	10,25
Житомирська	346	250	72,25	395	379	95,97	1	1	134,95
Закарпатська	228	180	78,95	383	390	101,77	1	1	127,83

Запорізька	573	401	69,98	343	304	88,67	3	6	197,50
Івано-Франківська	397	276	69,52	391	391	99,88	1	1	65,31
Київська	235	170	72,34	356	375	105,25	3	2	83,08
Кіровоградська	282	161	57,09	367	370	100,95	1	1	134,70
Луганська	460			291	86	29,64	1	1	106,19
Львівська	618	493	79,77	407	409	100,52	4	4	119,39
Миколаївська	367	283	77,11	366	353	96,57	2	4	186,97
Одеська	597	475	79,56	406	377	92,69	3	3	124,91
Полтавська	437	341	78,03	352	329	93,51	2	2	142,34
Рівненська	432	311	71,99	408	413	101,24	0,4	1	156,97
Сумська	445	332	74,61	367	374	101,64	3	6	180,94
Тернопільська	507	399	78,70	415	425	102,63	1	1	170,28
Харківська	928	659	71,01	393	380	96,69	12	13	115,53
Херсонська	354	257	72,60	373	371	99,64	2	2	93,46
Хмельницька	382	252	65,97	391	390	99,70	0,2	1	384,59
Черкаська	407	314	77,15	380	361	95,09	2	2	94,71
Чернівецька	413	346	83,78	387	388	100,25	2	2	92,40
Чернігівська	294	204	69,39	363	362	99,61	1	2	145,39
м. Київ	198 1	128 5	64,87	434	414	95,20	26	32	124,38

Наступні дві аналізовані змінні, тобто забезпеченість населення лікарняними ліжками (кількість ліжок на 10 тисяч населення в регіоні) та частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці характеризують доступ населення до послуг охорони здоров'я та рівень використання людського капіталу в регіонах. Варто зауважити, що за своїм змістом другий показник є дестимулятором, що означає, що чим менше значення він приймає, тим більшим є його позитивний вплив на запаси людського капіталу.

Щодо забезпеченості населення лікарняними ліжками, то найкращу ситуацію в 2010 році можна було спостерігати в Чернігівській області (116 ліжко-місць), а в 2018 році в м. Київ (102 ліжко-місць). Натомість найгірш а ситуація за цією змінною притаманна в обох періодах Житомирській області

(80 та 69 ліжок на 10 тисяч населення в 2010 та 2018 роках відповідно). Відтак, розмах по регіонах за цим показником становив: у 2010 році – 36 та у 2018 році – 33 ліжко-місця.

Варто відмітити негативну тенденцію, що притаманна всім регіонам України у зменшенні забезпеченості населення лікарняними ліжками у досліджуваному періоді. Так, найбільше скорочення ліжко-місць відбулося в Херсонській області (на 25,05 %), Вінницькій області (на 21,3 %), Рівненській області (на 18,07 %). Найменше зменшилась кількість лікарняних ліжок у м. Київ (на 6,62 %), Харківській області (на 6,74 %), Тернопільській області (на 7,14 %).

Таблиця 3.2

Складові людського капіталу, що характеризують доступ населення до послуг охорони здоров'я та рівень використання людського капіталу в регіонах України за 2010 та 2018 роки

Область	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тисяч населення в регіоні, ліжко-місць			Частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці, %		
	2010	2018	2018/2010, %	2010	2018	2018/2010, %
Україна	94	74	79,04	8	9	114,81
Вінницька	88	69	78,70	10	10	97,00
Волинська	83	73	87,39	9	12	135,29
Дніпропетровська	106	88	83,40	7	8	111,27
Донецька	87			8	14	167,86
Житомирська	80	69	87,06	10	11	114,29
Закарпатська	81	69	85,50	9	10	114,94
Запорізька	93	85	91,70	8	10	133,33
Івано-Франківська	91	78	86,31	8	9	107,32
Київська	88	74	84,28	7	7	93,15
Кіровоградська	98	85	86,97	9	12	139,33
Луганська	105			7	16	222,22
Львівська	98	86	88,05	8	8	98,72
Миколаївська	86	74	86,61	8	10	115,48

Одеська	94	79	84,06	6	7	111,48
Полтавська	91	80	88,19	10	13	129,90
Рівненська	91	75	81,93	11	11	92,98
Сумська	97	85	87,80	11	9	87,74
Тернопільська	91	85	92,86	11	12	109,52
Харківська	92	86	93,26	7	6	88,89
Херсонська	102	77	74,95	9	11	130,23
Хмельницька	93	79	85,45	9	9	109,30
Черкаська	89	81	90,71	10	10	105,05
Чернівецька	90	75	83,91	9	9	102,35
Чернігівська	116	99	85,28	11	11	107,62
м. Київ	109	102	93,38	6	7	115,52

Наступною складовою людського капіталу, за якою здійснено аналіз, є частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці. Варто пам'ятати, що наявне безробіття є причиною, що людський капітал на даному просторі не тільки не розвивається, але й здешевлюється. Тому, чим менше безробіття, тим краще з точки зору людського капіталу.

У 2010 році найменший рівень зареєстрованого безробіття спостерігався в м. Київ та Одеській області (6 %), натомість найбільший відсоток – кожен десятий працівник безробітний - мають Рівненська, Сумська, Тернопільська, Чернігівська області. У 2018 році найнижчий рівень безробіття зареєстровано в Харківській області (6 %), а найвищий – в Луганській та Донецькій областях (16 та 14 % відповідно).

За аналізований період спостерігається значне зростання безробіття в Луганській області (більше, ніж у два рази). Значне зростання рівня безробіття характерне також для Донецької (167,8 %), Кіровоградської (139,3 %), Волинської (135,3 %), Запорізької (133,3 %) та інших областей України (табл. 3.2). Тільки в Сумській (87,7 %), Харківській (88,9 %), Рівненській (92,9 %), Київській (93,1 %), Вінницькій (97 %), Львівській (98,7 %) областях спостерігається незначний спад частки безробітних в числі населення у працездатному віці. Хоча такі тенденції не обов'язково вказують на те, що відбувається безпосередньо зростання числа працюючих. Такий спад може

бути спричинений збільшенням критеріїв, яким повинна відповідати особа, щоб бути зареєстрованою як безробітна, виїздом людей за кордон у пошуках роботи та відсутністю бажання у частини осіб, що залишаються без роботи і не бачать шансів на знаходження місця працевлаштування.

Інтегральний показник людського капіталу. У даній роботі здійснено обчислення інтегрального показника людського капіталу, використовуючи проаналізовані вище складові людського капіталу. Такий підхід слугуватиме подальшому формуванню рейтингу областей України за їх ключових факторів успіху в аспекті наявного людського капіталу.

Велике значення у дослідженні інтегрального показника людського капіталу має визначення характеру складових, що описують людський капітал. Беручи до уваги вплив зміни складових на рівень запасу людського капіталу, визначаються стимулятори, в разі використання яких має місце позитивна залежність між напрямом зміни складових та напрямом зміни запасів людського капіталу, та дестимулятори, у випадку використання яких така залежність обернена.

Змінні: кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону; кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону; кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні; забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 тисяч населення в регіоні є стимуляторами, що означає, що зростання їх величини впливає на зростання величини інтегрального показника людського капіталу.

Змінна, що визначає частку зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці, є де стимулятором. Це означає, що чим більше вона має значення, тим більшим є зниження рівня інтегрального показника людського капіталу. З метою заміни дестимулятора на стимулятор найбільше значення цього показника поділено на його значення для кожного регіону.

Також прийнято гіпотезу, що кожна змінна має однаковий вплив на рівень людського капіталу. Диференційована їх вага встановлюється зазвичай експертним методом або ж при використанні ускладнених обчислювальних процедур. Оскільки однак результати спроб визначення об'єктивних методів зважування діагностичних ознак, що використовуються, не були визначені як задовільні, тому в даній роботі кожній складовій людського капіталу приписано однакову вагу.

З метою нормалізації показників значення складових людського капіталу за окремими регіонами поділено на їх середнє значення по Україні. В результаті величина, більша за 1 свідчить про те, що дана складова використовується в даному регіоні краще, у порівнянні із середнім значенням по країні. Якщо ж дана величина менша за 1, то маємо обернену характеристику складової людського капіталу для конкретного регіону.

Далі для кожної територіальної одиниці підраховані величини підсумовано за всіма змінними і поділено на їх кількість. Таким чином, розраховано інтегральний показник людського капіталу, який володіє тими самими характеристиками, що й окремі його складові: дозволяє стверджувати про вищий від середнього рівень ключових факторів успіху окремих регіонів в аспекті наявного людського капіталу, якщо його величини на більша за 1, і нижчий від середньодержавного рівень ключових факторів успіху регіону в разі, якщо інтегральний показник людського капіталу менший за 1.

Крім того, значення інтегрального показника людського капіталу дозволяють визначити конкурентоспроможну позицію окремих регіонів. Чим вище його значення, тим вищою є конкурентоспроможна позиція даного простору в рейтингу регіонів.

Підраховані інтегральні показники людського капіталу дозволили сформулювати рейтинг регіонів з погляду на наявний людський капітал. У 2010 році регіони, в яких даний показник приймав значення, більші за 1, розпоряджалися людським капіталом в більшій мірі, ніж в середньому по

країні. Такими регіонами були: м. Київ (2,64), Харківська (1,5), Дніпропетровська (1,05), Львівська та Одеська (1,03) області (табл. 3.3).

В усіх інших областях даний показник приймав значення, менші за 1, при цьому найнижчі відмічено в Житомирській та Закарпатській областях (0,7).

Таблиця 3.3

Інтегральний показник людського капіталу за регіонами України в
2010 році

Область	1	2	3	4	5	ІІЛК	Рейтинг
Вінницька	0,57	1,07	0,22	0,93	0,81	0,72	23
Волинська	0,60	1,17	0,15	0,89	0,95	0,75	19
Дніпропетровська	0,94	0,94	1,10	1,13	1,14	1,05	3
Донецька	0,71	0,77	0,64	0,93	0,96	0,80	14
Житомирська	0,64	1,07	0,12	0,85	0,83	0,70	24
Закарпатська	0,42	1,04	0,24	0,86	0,93	0,70	25
Запорізька	1,05	0,93	0,66	0,99	1,08	0,94	6
Івано-Франківська	0,73	1,06	0,33	0,96	0,99	0,81	11
Київська	0,43	0,97	0,68	0,93	1,11	0,82	10
Кіровоградська	0,52	0,99	0,21	1,04	0,91	0,74	22
Луганська	0,85	0,79	0,26	1,12	1,13	0,83	9
Львівська	1,14	1,10	0,84	1,04	1,04	1,03	4
Миколаївська	0,67	0,99	0,52	0,91	0,96	0,81	12
Одеська	1,10	1,10	0,61	1,00	1,33	1,03	5
Полтавська	0,80	0,95	0,36	0,96	0,84	0,78	16
Рівненська	0,79	1,11	0,10	0,97	0,71	0,74	21
Сумська	0,82	1,00	0,75	1,03	0,76	0,87	7
Тернопільська	0,93	1,12	0,12	0,97	0,77	0,78	15
Харківська	1,71	1,07	2,61	0,98	1,13	1,50	2
Херсонська	0,65	1,01	0,37	1,09	0,94	0,81	13
Хмельницька	0,70	1,06	0,04	0,99	0,94	0,75	20
Черкаська	0,75	1,03	0,36	0,95	0,82	0,78	17
Чернівецька	0,76	1,05	0,54	0,95	0,95	0,85	8
Чернігівська	0,54	0,99	0,26	1,23	0,77	0,76	18
м. Київ	3,64	1,18	5,83	1,16	1,40	2,64	1

1 - кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону; 2 - кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону; 3 - кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в регіоні; 4 - забезпеченість населення лікарняними ліжками; 5 - частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці; ІІЛК - інтегральний показник людського капіталу; Рейтинг регіонів - «1» означає найвищу позицію.

У 2018 році інтегральний показник людського капіталу приймав значення, більші за 1, у регіонах: м. Київ (2,55), Харківській (1,54), Львівській (1,13), Дніпропетровській (1,11), Одеській (1,08) та Сумській (1,03) областях. В інших областях значення даного показника були рівні або менші за 1, при цьому найнижчі відмічено у регіонах: Луганській (0,35), Донецькій (0,36), Житомирській (0,73) та Закарпатській (0,74) областях (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Інтегральний показник людського капіталу за регіонами України в
2018 році

Область	1	2	3	4	5	ІІЛК	Рейтинг
Вінницька	0,76	1,14	0,18	0,93	0,96	0,79	18
Волинська	0,69	1,32	0,11	0,98	0,81	0,78	19
Дніпропетровська	0,99	1,04	1,13	1,19	1,18	1,11	4
Донецька	0,00	0,36	0,05	0,00	0,66	0,36	24
Житомирська	0,67	1,12	0,12	0,93	0,83	0,73	22
Закарпатська	0,48	1,15	0,22	0,93	0,93	0,74	21
Запорізька	1,08	0,90	0,95	1,15	0,93	1,00	7
Івано-Франківська	0,74	1,15	0,16	1,05	1,06	0,83	12
Київська	0,46	1,11	0,41	1,00	1,37	0,87	11
Кіровоградська	0,43	1,09	0,21	1,14	0,75	0,73	23
Луганська	0,00	0,26	0,21	0,00	0,58	0,35	25
Львівська	1,32	1,21	0,74	1,16	1,21	1,13	3
Миколаївська	0,76	1,04	0,72	1,00	0,96	0,90	9
Одеська	1,27	1,11	0,56	1,06	1,37	1,08	5
Полтавська	0,91	0,97	0,38	1,08	0,74	0,82	14
Рівненська	0,83	1,22	0,11	1,01	0,88	0,81	15
Сумська	0,89	1,10	0,99	1,14	1,00	1,03	6
Тернопільська	1,07	1,26	0,16	1,14	0,81	0,89	10
Харківська	1,77	1,12	2,21	1,15	1,45	1,54	2
Херсонська	0,69	1,10	0,26	1,03	0,83	0,78	20
Хмельницька	0,68	1,15	0,10	1,07	0,99	0,80	17
Черкаська	0,84	1,07	0,25	1,09	0,89	0,83	13
Чернівецька	0,93	1,15	0,37	1,01	1,07	0,90	8
Чернігівська	0,55	1,07	0,28	1,33	0,82	0,81	16
м. Київ	3,45	1,22	5,33	1,37	1,39	2,55	1

1 - кількість студентів вищих навчальних закладів на 10 тисяч населення регіону; 2 - кількість працівників освіти на 10 тисяч населення регіону; 3 - кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок на 1000 працевлаштованих осіб в

регіоні; 4 - забезпеченість населення лікарняними ліжками; 5 - частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці; ІПЛК - інтегральний показник людського капіталу; Рейтинг регіонів - «1» означає найвищу позицію.

За обидва досліджувані періоди 1 та 2 місця поділяли між собою м. Київ та Харківська область відповідно (табл. 3.5). За 3 та 4 місця у рейтингу використання запасів людського капіталу поперемінно змагались Дніпропетровська та Львівська області. Свою позицію в рейтингу ключових факторів успіху виправили області: Рівненська (з 21 місця на 15), Вінницька (з 23 місця на 18), Тернопільська (з 15 місця на 10).

Таблиця 3.5

Рейтинг ключових факторів успіху регіонів України з огляду на використання людського капіталу в 2010 та 2018 роках

Область	2010	2018	2010-2018	Область	2010	2018	2010-2018
Вінницька	23	18	+5	Миколаївська	12	9	+3
Волинська	19	19	0	Одеська	5	5	0
Дніпропетровська	3	4	-1	Полтавська	16	14	+2
<i>Донецька</i>	<i>14</i>			Рівненська	21	15	+6
Житомирська	24	22	+2	Сумська	7	6	+1
Закарпатська	25	21	+4	Тернопільська	15	10	+5
Запорізька	6	7	-1	Харківська	2	2	0
Івано-Франківська	11	12	-1	<i>Херсонська</i>	<i>13</i>	<i>20</i>	<i>-7</i>
Київська	10	11	-1	Хмельницька	20	17	+3
Кіровоградська	22	23	-1	Черкаська	17	13	+4
<i>Луганська</i>	<i>9</i>			Чернівецька	8	8	0
Львівська	4	3	+1	Чернігівська	18	16	+2
				м. Київ	1	1	0

Не змінили своєї позиції в рейтингу регіони: м. Київ, Харківська, Волинська, Одеська та Чернівецька області. Натомість через в першу чергу воєнний стан суттєво втратили свої позиції: Луганська (з 9 місця на 25) та Донецька (з 14 місця на 24), а також Херсонська область (з 13 місця на 20).

На даний час великим викликом для економік всіх рівнів, в тому числі й регіональної, є побудова нової економіки. Особливу роль в новій економіці виконує людський капітал: тільки людина вміє створювати знання і використовувати її у своїй діяльності. Освічені та креативні люди є основою нової економіки, тому дуже важливу роль варто відвести підвищенню їх кваліфікації, особливо в напрямках і спеціальностях, що сприяють регіональному розвитку.

Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

- на жаль, у досліджуваному періоді в усіх регіонах України спостерігається зменшення числа студентів, як і кількості працівників освіти в перерахунку на 10 тис. мешканців, при цьому перша змінна зменшувалась швидше, що свідчить про необхідність переосмислення і подальшої інноваційної зміни системи вищої освіти в країні;

- сфера використання людського капіталу занадто мала, про що свідчить занадто мале по відношенню до можливості працевлаштування в сфері діяльності з науково-дослідного розвитку;

- у просторовому аспекті розміщення людського капіталу виявляє сильну регіональну асиметрію; людський капітал зосереджується в регіонах, в яких є головна агломерація, що володіє великими академічними і науково-дослідними осередками;

- негативні наслідки має для регіонів України стан військових дій, який зумовлює міграцію людського капіталу в інші регіони, а то й за межі держави.

Таким чином, зважаючи на велику роль людського капіталу у формуванні нової економіки в регіонах України, регіональна політика повинна бути цілеспрямована на прагнення до вирівнювання міжрегіональних відмінностей через збільшення запасів людського капіталу в слабких економічних регіонах і на ефективне їх використання. Така стратегія дасть змогу розвивати нову економіку як основу регіональної активізації.

3.2. Інновації як основа регіонального економічного розвитку

В умовах переходу від індустріальної економіки до цифрової важливими стають матеріалізація знань, а відтак потреба у фінансуванні науково-технічних досліджень та розробок. Інноваційний характер такої діяльності вимагає також налагодження процесу перетворення новоотриманих ідей та знань в об'єкт економічних взаємовідносин.

Економічну стійкість та розвиток країни та її регіонів, а також їх перспективи розвитку в межах світового економічного ринку визначає інноваційний тип економічного розвитку. Як і інші економіки країн, українська економіка стикнулася з реаліями, в яких особливості ринкових відносин стали змінюватись через непередбачувані зміни у попиті, зміни в потребах споживачів, які можна задовольнити виключно якісно новою і, зазвичай, наукомісткою продукцією. Це зумовило потребу в реорганізації, реструктуризації, зміні орієнтирів регіональних економік та їх функціонування та розвитку на принципово інших нових засадах. Такі засади шляхом впровадження інноваційного, технологічного та інформаційного потенціалів на усіх щаблях економічної та господарської діяльності регіону забезпечують досягнення високого рівня ключових факторів успіху його діяльності.

Відтак, інновації, визначення та врахування їх особливостей відіграють важливу роль в цифровій економіці. А з іншого боку вони стають неодмінною передумовою забезпечення економічного розвитку держави в цілому та регіонів зокрема. У Законі України «Про інноваційну діяльність» термін «інновації» вживається в такому значенні: «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [56]. Вчені дають означення поняттю «інновацій як перетворення потенціального науково-технічного

прогресу у реальний, наслідком якого стають нові продукти, технології, способи виробництва» [138]. Саме ж дослідження інновацій та інноваційних процесів вимагає детального вивчення в частині економічної діяльності як складової інноваційного механізму розвитку регіонів. Це відповідно вимагає проведення кількісної оцінки характеру та інтенсивності впровадження інновацій в регіональному масштабі.

В європейській практиці для визначення рівня регіональної інноваційності запропоновано використовувати Європейське табло інноваційного розвитку (*European Innovation Scoreboard*), що обчислюється Євростатом [205]. Втім методологія *European Innovation Scoreboard (EIS)* для вимірювання ефективності національних дослідницьких та інноваційних систем не залишається поза критикою. Поступові зміни в методологію вводились практично кожного року, а особливо суттєві зміни відбулись в 2005, 2008, 2010 та 2017 роках. Перегляд *EIS* у 2008 році, наприклад, був відповіддю на наступні аспекти критики:

- у *EIS* бракувало базової моделі інновацій, яка б виправдовувала вибір інноваційних вимірів та показників та відобразила причини, на які може вплинути інноваційна політика;
- використання єдиного комбінованого індикатора та таблиці рейтингу не дає можливості відстежувати складність самого процесу інновацій;
- занадто багато показників визначають інновації у високотехнологічних галузях. Це зміщувало інноваційні показники на користь тих країн, що спеціалізувались на високотехнологічних галузях промисловості, зокрема, у високотехнологічному виробництві;
- багато показників є сильно корельованими, і ці показники, таким чином, можуть охоплювати та вимірювати один і той же аспект інноваційного процесу;

– для багатьох показників та країн дані недоступні. Відсутні дані можуть поставити під загрозу надійність та коректність порівняння результатів інноваційної діяльності країн. Відмінності в своєчасності фіксації та збору даних між показниками, а також між країнами за одним показником, спричинять подібні проблеми.

Так, зокрема, обчислення EIS у 2017 р. для України спиралось не на 27 показників, а тільки на 18 (тобто 2/3). Відповідно порівняння єдиного комбінованого індикатора, наприклад, України і Польщі (для останньої при розрахунку EIS використано всі 27 показників), на нашу думку, є некоректним.

В 2016 році ОЕСР розкритикувало *European Innovation Scoreboard* за наступне [234]:

- незбалансоване використання показників INPUT і OUTPUT;
- структурні відмінності між країнами не враховуються при розрахунку показників ефективності;
- відсутня концептуальна та теоретична дискусія;
- інформація у звіті *European Innovation Scoreboard* повинна бути доповнена додатковою контекстуальною та якісною інформацією для формування політики.

Окрім вищесказаного, зростає занепокоєння щодо своєчасності даних, що використовуються в *EIS*, оскільки використання даних на два-три роки старших, ніж рік, коли даний звіт оприлюднюється, може негативно вплинути на відповідність інноваційної політики *EIS*. У відповідь на останній, *EIS 2016* представив перспективний аналіз інноваційної діяльності ЄС, обговорюючи останні події, тенденції та очікувані зміни.

Одним з головних критичних зауважень є відсутність концептуальної та теоретичної моделі. Початкова розробка *EIS* на початку 2000-х років була побудована на такій моделі, однак через внесені зміни, зокрема, їх перегляд у 2010 році, в якому були введені показники, що не були добре вбудовані в

існуючу структуру *EIS* на той час, вимірювальна схема вважається менш пов'язаною з існуючими теоретичними моделями інновацій.

Редакція *EIS* 2017 року не спрямована на те, щоб повністю узгодити вимірювальну структуру з теорією, але вона усунула певні недоліки методології, впровадивши нові виміри та показники, що мають все більшу важливість для інновацій, зокрема, інформатизацію та підприємництво. Інформатизація має позитивний вплив на продуктивність завдяки інноваціям у технологіях управління, бізнес-моделях, робочих процесах та практиці використання людських ресурсів. Як зазначено в [189], «інформатизація змінює спосіб здійснення інновацій шляхом покращення вимірювання ділової активності в режимі реального часу, шляхом стимулювання швидших та дешевших бізнес-експериментів, полегшення обміну думками та збільшення можливостей імітації нововведень швидше та точніше».

Зважаючи на позитивний вплив інформатизації на інновації, в *EIS* 2017 були введені два показники, які відображають окремі аспекти цього процесу: використання широкопasmового доступу до Інтернет на підприємствах та підвищення кваліфікації працівників у сфері ІКТ.

У звіті за 2006 рік [203] було наголошено на «необхідності створення в Європі інноваційного ринку для своїх підприємств». Замість того, щоб підкреслити такі інноваційні вклади, як науково-дослідницька діяльність, у звіті підкреслювалась потреба в інноваціях та сукупності соціально-культурних чинників, що заохочують інновації, таких як підприємництво, ризик, гнучкість та адаптованість, а також мобільність.

У звіті 2013 року «Нові способи вимірювання інновацій» [188] визначено підприємництво як один із показників, який може відобразити інноваційність у бізнес-середовищі. Підприємництво тісно пов'язане з інноваціями, оскільки може перетворити винаходи на інновації шляхом успішного виходу на ринок, а підприємницька діяльність визначається як «підприємницька діяльність людини, спрямована на вироблення цінності шляхом створення або розширення економічної діяльності шляхом

виявлення та використання нових продуктів, процесів або ринків» [240]. Підприємництво суттєво впливає на загальний діловий клімат (зокрема, регуляторний тягар) та особисте ставлення до ризику (зокрема, освіти), і це є прямим стимулом для інноваційної діяльності. *EIS 2017* включає в себе один новий показник, який відображає відмінності в підприємницьких можливостях країн. Однак, не всі види підприємницької діяльності є актуальними. Наприклад, за часів економічних труднощів спостерігається збільшення темпів розвитку підприємницької діяльності, а люди, які втратили роботу, стають самозайнятими за необхідністю. Наскільки важливими є ті підприємницькі заходи, які намагаються використати нові можливості, включаючи комерціалізацію інновацій товарів та послуг. Глобальний моніторинг підприємництва (*GEM*) [263] створив Мотиваційний Індекс, який відображає відносну поширеність підприємців, які керуються поліпшенням, в порівнянні з тими, які обумовлені необхідністю. Використовуючи дані *GEM*, *EIS* вводить опитування думки величини даного індексу, оскільки його значення, на думку багатьох, є нижчим, ніж дані, надані національними статистичними службами. Офіційні статистичні дані про підприємницьку діяльність обмежуються даними про кількість зареєстрованих бізнесів, не розрізняючи причини для заснування нового підприємства (інноваційна можливість чи необхідність). Мотиваційний індекс вважається кращим з урахуванням зв'язку між підприємництвом та інноваціями.

Зміни у вимірювальній схемі *EIS 2017* в порівнянні з 2016 роком наступні. Перша відмінність пов'язана з перегрупуванням інноваційних параметрів *EIS*. Метою такого перегрупування є краще розмежування умов та інвестицій в інновації, інноваційну діяльність підприємств та впливу цих заходів.

Друга відмінність полягала у тому, щоб додати ще один вимір, щоб краще зафіксувати середовище, в якому працюють підприємства. Підприємства інноваційно реагують на зміни у своєму середовищі, зокрема,

на нові можливості для розширення свого бізнесу або на загрози, що виникають як від існуючих підприємств, так і нових учасників. Результати опитування *Community Innovation Survey (CIS)* показують, що більшість підприємств інноваційно вдосконалюють якість товарів чи послуг, збільшують асортимент товарів або послуг або збільшують свою частку на ринку. Брак внутрішніх коштів, надмірна інноваційна вартість або брак зовнішніх коштів для більшості підприємств є найважливішими чинниками, що перешкоджають їх інноваційній діяльності. Крім того, відсутність кваліфікованого персоналу, ринків, на яких домінують підприємства, та невизначений попит на інноваційні товари чи послуги, є чинником, що перешкоджає інноваціям. Навколишнє середовище, яке є «сприятливим для інновацій», буде діяти як каталізатор, який допомагає підприємствам інноваційно розвиватися.

Третя відмінність полягає в розбитті показників групи OUTPUT на вимірювання економічних ефектів у двох вимірах: вимірювання впливу на зайнятість та оцінку впливу на продажі.

Таким чином, ефективність регіональної інноваційності у 2017 році визначена наступними групами показників та їх складовими [234]:

1 СТВОРЕННЯ ЗНАНЬ І ПІДПРИЄМНИЦТВО

1.1 Людські ресурси

1.1.1 Кількість випускників аспірантури

1.1.2 Кількість населення у віці 25-34 років з післядипломною освітою (*post-secondary education*)

1.1.3 Навчання протягом усього життя

1.2 Привабливі дослідницькі системи

1.2.1 Кількість спільних наукових міжнародних публікацій

1.2.2 Найпопулярніші 10% публікацій

1.2.3 Іноземні PHD-студенти

1.3 Інноваційне середовище

1.3.1 Використання широкосмугового доступу в Інтернет

1.3.2 Можливість підприємницької діяльності

2 ІНВЕСТИЦІЇ

2.1 Фінанси і підтримка

2.1.1. Витрати на НДДКР у державному секторі

2.1.2 Венчурні капітальні витрати

2.2 Фірмові інвестиції

2.2.1 Витрати на НДДКР у бізнесі

2.2.2 Витрати на інновації, не пов'язані з НДДКР

2.2.3 Підприємства, що сприяють навчанню та вдосконаленню навичок

ІКТ своїх співробітників

3 ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1 Інноватори

3.1.1 Малі та середні підприємства (МСП) з новими продуктами або процесами

3.1.2 МСП з маркетинговими та організаторськими інноваціями

3.1.3 МСП з інноваціями в компанії

3.2 Зв'язки

3.2.1 Інноваційні МСП, що співпрацюють з іншими

3.2.2 Державно-приватні спільні публікації (винаходи, новинки)

3.2.3 Приватне співфінансування державних витрат на НДДКР

3.3 Інтелектуальні активи

3.3.1. Патентні заявки

3.3.2 Заявки на торговельні марки

3.3.3 Розробка додатків

4 ВПЛИВИ

4.1 Вплив на зайнятість

4.1.1 Зайнятість у діяльності, що вимагає знань

4.1.2. Зайнятість швидкозростаючих підприємств інноваційних секторів

4.2 Вплив на продажі

4.2.1 Експорт середніх і високотехнологічних товарів

4.2.2 Експорт послуг, що вимагають знань

4.2.3. Продажі новітніх ринкових та новітніх продуктів

В додатку В1 наведено показники регіональної інноваційності та методику їх обчислення згідно [234], а також їх згруповано окремо за типами INPUT і OUTPUT.

Далі для визначення рівня інноваційності регіонів України запропоновано використовувати з однієї сторони структурну міру розвитку як інструмент багатомірного статистичного аналізу, а з другої – показники *EIS* 2017. В процесі дискусії над визначенням рівня регіональної інноваційності з'являється ще багато проблемних питань. Як видно з проведеного вище аналізу, одним з них є трактування регіональної інноваційності як пропорційного співвідношення між показниками інноваційності типу INPUT і OUTPUT [234]. На основі такого підходу пропонується визначити ефективність регіональної інноваційності. Для цього необхідно виконати наступні кроки:

- на базі факторів регіональної інноваційності за типами INPUT і OUTPUT утворити множини статистичних даних;
- обчислити рівень інноваційності за регіонами України;
- визначити міру ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі [234].

1. Визначення множини статистичних даних на базі факторів регіональної інноваційності за типами INPUT і OUTPUT. *European Innovation Scoreboard* для обчислення рівня інноваційності регіонів виділяє чотири окремі простори [234]:

- 1) формування знань і підприємництво;
- 2) інвестиційна діяльність;
- 3) інновації;
- 4) впливи.

Ці простори далі групують як матриці за наступними ієрархічними або показниковими характеристиками:

- в національному розрізі,
- в розрізі регіонів в кожній країні,
- в розрізі вимірників кожної групи INPUT,
- в розрізі вимірників кожної групи OUTPUT.

За показниковими характеристиками показники регіональної інноваційності згруповано окремо за типами INPUT і OUTPUT і підібрано їх відповідні національні статистично обліковані показники та одиниці їх вимірювання (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Показники регіональної інноваційності за типами INPUT і OUTPUT

Показники регіональної інноваційності	Методика розрахунку та одиниці вимірювання
Чинники, що представляють регіональну інноваційність типу INPUT	
1 СТВОРЕННЯ ЗНАНЬ І ПІДПРИЄМНИЦТВО	
<i>1.1 Людські ресурси</i>	
1.1.1 Кількість випускників аспірантури	Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %
2 ІНВЕСТИЦІЇ	
<i>2.1 Фінанси і підтримка</i>	
2.1.1. Витрати на НДДКР у державному секторі	Відношення величини витрат на НДДКР у державному секторі та секторі вищої освіти до ВРП, %
<i>2.2 Фірмові інвестиції</i>	
2.2.1 Витрати на НДДКР у бізнесі	Відношення величини витрат на НДДКР у бізнесі до ВРП, %
Чинники, що представляють регіональну інноваційність типу OUTPUT	
3 ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
<i>3.1 Інноватори</i>	
3.1.1 Промислові підприємства з новими продуктами або процесами	Відношення кількості промислових підприємств з новими продуктами або технологічними процесами до загальної кількості промислових підприємств, %
3.1.2 Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями	Відношення кількості промислових підприємств, які впроваджували маркетингові та організаційні інновації, до загальної кількості промислових підприємств, %
3.1.3 Промислові підприємства з інноваціями	Відношення кількості промислових підприємств, які впровадили нові продукти або

в компанії	процеси як у власному виробництві, так і в інших компаніях, до загальної кількості промислових підприємств, %
<i>3.3 Інтелектуальні активи</i>	
3.3.1. Патентні заявки	Частка заявок на винаходи у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %
3.3.2 Заявки на торговельні марки	Частка патентів у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %
4 ВПЛИВИ	
<i>4.1 Вплив на зайнятість</i>	
4.1.1 Зайнятість у діяльності, що вимагає знань	Відношення кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, до ВРП, скоригованого відносно ІСЦ, %

Наступним етапом є побудова міри інноваційності регіону типу **INPUT** і **OUTPUT**. Побудова індексу інноваційності регіонів типу **INPUT** здійснюється за допомогою часткових індексів, що обчислюються у вигляді двох груп вимірників [234]:

- формування знань і підприємництво,
- інвестиційна діяльність.

Частковий індекс інноваційності регіонів типу **INPUT** для кожної групи вимірників визначається як середньою арифметичною величиною нормалізованих значень кожного показника для кожного регіону в кожній країні [234]. Для цього використовують статистичні дані для всіх регіонів у всіх країнах. Нормалізоване значення індексу обчислюється як співвідношення відхилення показника від мінімального по країні до відхилення максимального і мінімального значень по країні. Таким чином, обчислюють значення індексу, діапазон зміни якого встановлюється в межах від 0 до 1.

Обчислення індексу інноваційності регіонів типу **OUTPUT** базується на визначенні часткових індексів для визначених груп вимірників:

- інновації,
- впливи.

Методика обчислення часткових індексів є аналогічним, як і для індексів INPUT.

Обчислені часткові індекси є основою для розрахунку індексів регіональної інноваційності INPUT та OUTPUT. Дані індекси аналогічно розраховуються як середньоарифметичні величини своїх часткових індексів [234]. Отже, їх значення також варіюються в інтервалі [0, 1]. За методикою всі індекси EIS є стимуляторами. Тому характеристика даних показників може бути такою: чим ближчим є значення індексу до 1, тим оцінка індексу вказує на вищий рівень інноваційності типу INPUT або OUTPUT. Важливим є те, що обидва індекси також дозволяють впорядкувати регіони відповідно до рівня їх регіональної інноваційності в національному масштабі, з огляду на витрати на інновації та на ефекти інноваційності [234].

При обчисленні інноваційності регіонів особливо цінним є можливість оцінки її ефективності. Передумовою для оцінки ефективності інноваційності регіону є обчислення індексів типу INPUT і OUTPUT. Така методика забезпечує виокремлення регіональних просторів наступних класів [234]:

- Клас I - це регіони, в яких величина індексу INPUT більша за величину OUTPUT:

$$\frac{INPUT}{OUTPUT} > 1 + \alpha,$$

де α - величина, задана *a priori*.

- Клас II - це регіони, в яких оцінки індексів INPUT і OUTPUT рівні:

$$1 - \alpha \leq \frac{INPUT}{OUTPUT} \leq 1 + \alpha.$$

- Клас III - це регіони, в яких оцінка індексу INPUT менша за оцінку OUTPUT:

$$\frac{INPUT}{OUTPUT} < 1 - \alpha.$$

Введення параметра α до визначення ефективності інноваційності регіону дозволить індивідуалізувати оцінки через сприйняття дослідником

цієї оцінки [91]. Представлена процедура виміру регіональної інноваційності дозволяє визначити міру ефективності інноваційності регіону [259]:

$$M_k^n = 10^{c_k}, k = 1, \dots, K, n = 1, \dots, N,$$

де $c = 0, 1, 2$; M_k^n - міра ефективності інноваційності регіону p , що належить до країни P .

При цьому [91]:

$c = 0$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу I;

$c = 1$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу II;

$c = 2$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу III.

Як легко зауважити, міра M приймає наступні значення [91]:

$M = 1$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу I, тобто коли індекс інноваційності типу INPUT перевищує величину індексу інноваційності типу OUTPUT;

$M = 10$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу II, тобто значення індексу інноваційності типу INPUT наближено рівне величині індексу інноваційності типу OUTPUT;

$M = 100$, якщо k -тий регіон n -тої країни належить до класу III, тобто величина індексу типу INPUT нижча від величини індексу типу OUTPUT.

Економічна інтерпретація ефективності регіональної інноваційності потребує уточнення процедури класифікації регіонів відповідно до вибраної методики співвідношення індексів INPUT та OUTPUT [91]. Узагальнення дозволить визначити рівень ефективності регіональної інноваційності [91]. Запропонована міра ефективності інноваційності регіону дозволить визначити міру ефективності інноваційності країни в національному розрізі.

Останнім етапом є побудова міри ефективності інноваційності країни в ієрархічному регіональному розрізі. Ідея міри ефективності інноваційності країни в ієрархічному регіональному розрізі базується на врахуванні міжрегіональної диференціації. Як відомо, регіональна інноваційність може бути проінтерпретована в двох аспектах:

- по відношенню до регіону;
- по відношенню до країни з врахуванням регіонального виміру, отже, міжрегіональної диференціації.

Вимір регіональної інноваційності в ієрархічному трактуванні враховує вплив регіону на державний рівень в сфері інноваційності.

Ієрархічними об'єктами називатимемо об'єкти, для яких виконуються наступні залежності:

$$P_n = \{p_1^n \cup p_2^n \cup \dots \cup p_k^n \cup \dots \cup p_K^n\}, k = 1, \dots, K; n = 1, \dots, N; j = 1, \dots, m$$

де p_k^n - об'єкт нижчого порядку, що належить до n-того ієрархічного об'єкту;

P_n - ієрархічний об'єкт.

$$x_{nj} = \sum_{k=1}^K x_{kj}^n$$

де x_{nj} - величина j-тої змінної в n-тому ієрархічному об'єкті;

x_{kj}^n - величина j-тої змінної в k-тому об'єкті нижчого порядку, що належить до n-того ієрархічного об'єкту.

Отже, визначення ефективності інноваційності повинно також враховувати міжрегіональну диференціацію. З цією метою запропоновано міру ефективності регіональної інноваційності, яка враховує:

- зв'язки між країною і регіонами, що утворюють ієрархічну структуру, як, наприклад, класифікація NUTS (*The Nomenclature of Territorial Units for Statistics*) [264],

- зв'язки між індексом інноваційності регіону типу INPUT та індексом інноваційності регіону типу OUTPUT.

Міра ефективності інноваційності країни P в ієрархічному регіональному розрізі визначається за формулою [259]:

$$MEIK_k^n = \frac{\sum_{k=1}^K M_k^n}{K \cdot 100},$$

де $MEIK$ - міра ефективності інноваційності країни P ;

M_k^n - міра ефективності інноваційності регіону p , що належить до країни P ;

K – кількість регіонів n -тої країни, $n = 1, 2, \dots, N$.

Як легко зауважити, значення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі належать до числового діапазону $[0, 0,1; 1]$. Величини міри, ближчі до мінімуму, означають, що країна має слабку позицію з огляду на ефективність інновацій в регіональному розрізі, а ближчі до 1 значення свідчать про високу ефективність інноваційності країни в регіональному розрізі [91].

Продемонстрований підхід до визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі базується на використанні інструментів багатовимірного статистичного аналізу та даних статистики Євросоюзу чи Державної служби статистики України в галузі інноваційності. В даному параграфі проведено аналіз інноваційності на прикладі показників, відображених в табл. 3.6, для регіонів України за період 2010-2018 рр. В додатках В2-В10 наведено розраховані на основі даних Державної служби статистики України показники інноваційності. Далі дані показники нормалізовано.

На основі нормалізованих значень сформовано матриці індексів регіональної інноваційності окремо за типами INPUT і OUTPUT (табл. 3.7-3.8). Варто зауважити, що при розрахунку не використовувався показник «3.1.2 Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями», оскільки статистичні дані по ньому були тільки для 2010-2013 рр. Крім того, у зв'язку з відсутністю даних для АР Крим та м. Севастополя, у 2014-2018 рр. ці регіони не брали участі в розрахунку індексів.

Таблиця 3.7

Індекси регіональної інноваційності INPUT, %

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,22	0,22	0,22	0,24	0,14	0,17	0,15	0,14
АРК	0,13	0,10	0,09					
Вінницька	0,05	0,03	0,02	0,06	0,04	0,03	0,04	0,03

Волинська	0,03	0,03	0,04	0,05	0,17	0,17	0,19	0,23
Дніпропетровська	0,13	0,13	0,12	0,15	0,07	0,10	0,09	0,08
Донецька	0,09	0,07	0,08	0,02	0,01	0,00	-0,02	-0,04
Житомирська	0,02	0,02	0,02	0,04	0,03	0,02	0,03	0,03
Закарпатська	0,04	0,05	0,06	0,07	0,02	0,02	0,03	0,02
Запорізька	0,21	0,22	0,18	0,21	0,18	0,28	0,24	0,25
Івано-Франківська	0,12	0,09	0,04	0,06	0,07	0,06	0,04	0,03
Київська	0,12	0,10	0,09	0,10	0,01	0,03	0,00	-0,02
Кіровоградська	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02
Луганська	0,05	0,06	0,05	0,04	0,13	0,10	0,12	0,13
Львівська	0,29	0,22	0,24	0,26	0,14	0,12	0,10	0,07
Миколаївська	0,08	0,08	0,08	0,10	0,05	0,05	0,05	0,05
Одеська	0,15	0,16	0,16	0,19	0,13	0,13	0,14	0,13
Полтавська	0,03	0,04	0,05	0,06	0,04	0,04	0,05	0,05
Рівненська	0,02	0,01	0,01	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04
Сумська	0,09	0,15	0,10	0,16	0,08	0,09	0,10	0,09
Тернопільська	0,04	0,04	0,04	0,04	0,36	0,36	0,40	0,48
Харківська	0,69	0,70	0,72	0,76	0,45	0,45	0,44	0,38
Херсонська	0,07	0,06	0,06	0,08	0,02	0,02	0,02	0,01
Хмельницька	0,01	0,02	0,02	0,01	0,03	0,02	0,03	0,03
Черкаська	0,05	0,05	0,05	0,07	0,04	0,04	0,04	0,04
Чернівецька	0,11	0,07	0,07	0,10	0,05	0,04	0,04	0,02
Чернігівська	0,03	0,03	0,02	0,05	0,02	0,01	0,02	0,01
м.Київ	0,79	0,77	0,76	0,76	0,49	0,61	0,52	0,47
м.Севастополь	0,25	0,20	0,26					

Оскільки всі показники *EIS* є стимуляторами, то ближча до 1 величина індексу показує вищу інноваційність типу INPUT.

Таблиця 3.8

Індекси регіональної інноваційності OUTPUT, %

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,33	0,37	0,38	0,40	0,40	0,40	0,43	0,44
АРК	0,13	0,10	0,12					
Вінницька	0,20	0,26	0,37	0,29	0,25	0,25	0,28	0,29

Волинська	0,08	0,16	0,14	0,10	0,11	0,16	0,15	0,15
Дніпропетровська	0,23	0,24	0,27	0,28	0,23	0,35	0,32	0,34
Донецька	0,17	0,22	0,21	0,22	0,10	0,12	0,11	0,10
Житомирська	0,15	0,33	0,33	0,15	0,26	0,23	0,24	0,24
Закарпатська	0,28	0,24	0,19	0,25	0,36	0,25	0,29	0,30
Запорізька	0,31	0,47	0,50	0,46	0,46	0,47	0,52	0,54
Івано-Франківська	0,29	0,43	0,44	0,45	0,35	0,29	0,35	0,35
Київська	0,15	0,15	0,22	0,21	0,25	0,24	0,28	0,30
Кіровоградська	0,14	0,23	0,28	0,24	0,41	0,23	0,35	0,38
Луганська	0,11	0,18	0,18	0,21	0,22	0,10	0,18	0,18
Львівська	0,31	0,29	0,32	0,40	0,45	0,43	0,48	0,52
Миколаївська	0,25	0,31	0,34	0,34	0,56	0,41	0,52	0,57
Одеська	0,26	0,35	0,35	0,37	0,48	0,45	0,51	0,55
Полтавська	0,09	0,07	0,10	0,09	0,24	0,16	0,21	0,23
Рівненська	0,11	0,21	0,24	0,22	0,09	0,12	0,13	0,12
Сумська	0,47	0,44	0,39	0,38	0,43	0,41	0,39	0,38
Тернопільська	0,21	0,39	0,22	0,27	0,34	0,49	0,45	0,49
Харківська	0,67	0,81	0,85	0,94	0,94	0,94	1,04	1,09
Херсонська	0,21	0,28	0,32	0,29	0,36	0,27	0,34	0,35
Хмельницька	0,15	0,42	0,35	0,20	0,16	0,12	0,13	0,09
Черкаська	0,25	0,29	0,30	0,23	0,29	0,27	0,27	0,28
Чернівецька	0,24	0,24	0,21	0,21	0,41	0,38	0,40	0,44
Чернігівська	0,14	0,25	0,26	0,16	0,16	0,20	0,19	0,19
м.Київ	0,75	0,73	0,72	0,69	0,57	0,60	0,55	0,51
м.Севастополь	0,56	0,70	0,50					

Як видно з рис. 3.1, за досліджуваний період найвищий рівень інноваційності притаманний м. Київ та Харківській обл. Всі решта регіони мають значення, нижчі за 0,25. Відповідно можна зробити висновок про відсутність регіональної та державної політики стимулювання та підтримки інновацій, оскільки витрати на них є надто мізерними, особливо, в регіональному масштабі. Всі кошти на інновації залишаються в центрі, таким чином, стимулюючи розвиток економіки регіонів України за принципом

«центр-периферія». Така центроподібна модель призводить до зниження зацікавленості вітчизняних та особливо іноземних інвесторів у регіональній підтримці інноваційності, а з іншого боку, ще більше концентрує інноваційний потенціал в центрі.

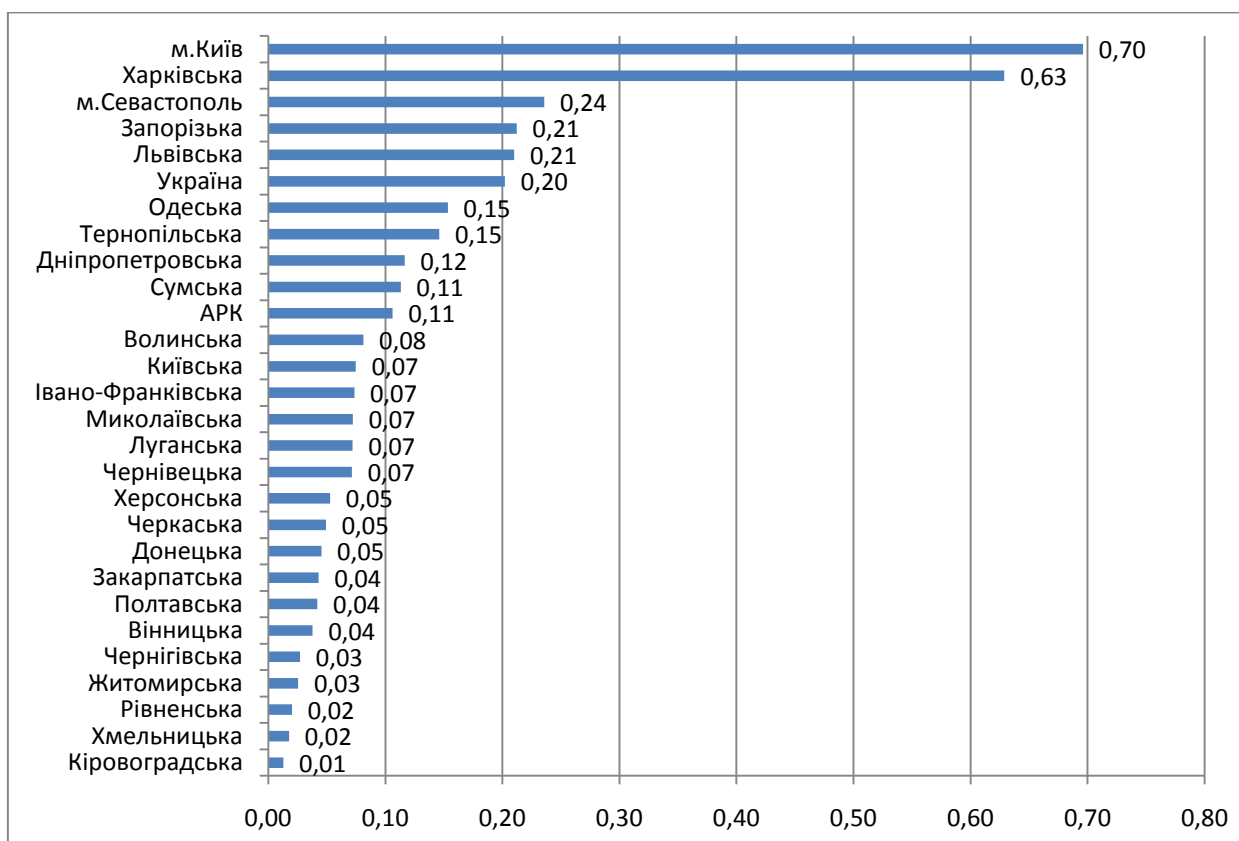

Рис. 3.1. Середні значення індексів інноваційності типу INPUT за період 2010-2018 рр.

Щодо результатів від впровадження інновацій, то лідируючі позиції знову займають Харківська обл., м. Київ та м. Севастополь (рис. 3.2). Трохи вищі значення в порівнянні з індексом INPUT мають Запорізька, Сумська, Одеська, Івано-Франківська, Миколаївська та Львівська області. Це свідчить про те, що на інноваційність мають вплив окрім фінансово-економічних та освітніх чинників ще й інші, не відображені в *EIS*. Результативність інновацій залежить також від технологічних (орієнтація на розвиток сучасних технологій і потреб ринку в нових продуктах), організаційно-

управлінських (стан менеджменту; здатність до інновацій, змін, перебудови; регіональна структура управління) та, особливо, соціально-психологічних (ставлення, очікування та реакція на введення інновацій) чинників.

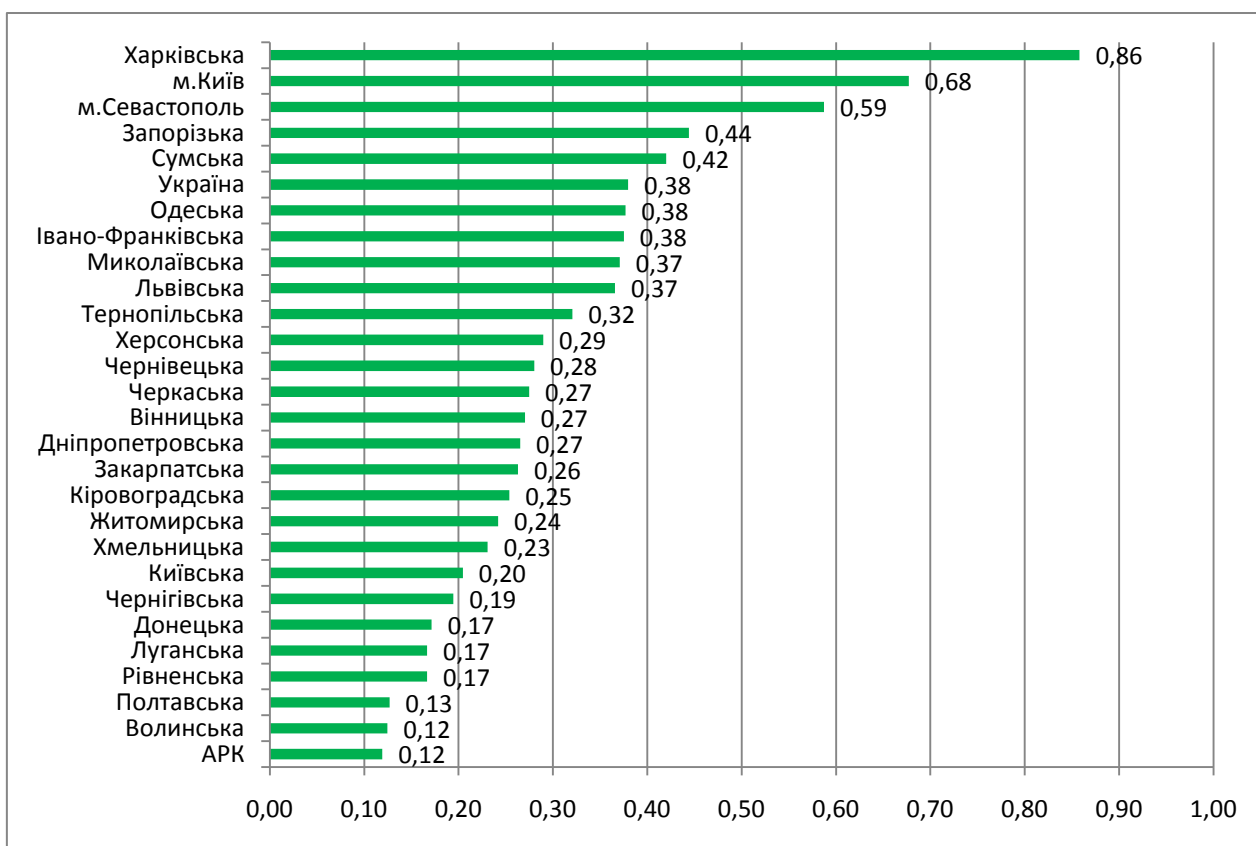

Рис. 3.2. Середні значення індексів інноваційності типу OUTPUT за період 2010-2018 рр.

Наступним кроком є оцінка ефективності регіональної інноваційності, визначена із порівняння індексів інноваційності типу INPUT до індексів інноваційності типу OUTPUT (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Оцінка ефективності інноваційності регіонів України

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,68	0,58	0,57	0,60	0,35	0,44	0,35	0,30
АРК	1,01	0,97	0,70					
Вінницька	0,24	0,10	0,07	0,19	0,15	0,14	0,13	0,12
Волинська	0,31	0,18	0,28	0,52	1,64	1,05	1,50	1,73

Дніпропетровська	0,57	0,54	0,45	0,54	0,29	0,30	0,25	0,19
Донецька	0,55	0,35	0,39	0,07	0,07	0,01	0,07	0,01
Житомирська	0,16	0,06	0,07	0,24	0,11	0,10	0,13	0,13
Закарпатська	0,15	0,19	0,29	0,28	0,07	0,08	0,10	0,08
Запорізька	0,67	0,46	0,35	0,47	0,39	0,60	0,45	0,43
Івано-Франківська	0,41	0,21	0,10	0,13	0,21	0,20	0,11	0,08
Київська	0,80	0,62	0,40	0,49	0,05	0,12	0,05	0,12
Кіровоградська	0,05	0,04	0,02	0,11	0,04	0,06	0,07	0,07
Луганська	0,44	0,31	0,28	0,21	0,62	0,99	0,84	0,94
Львівська	0,92	0,77	0,74	0,64	0,31	0,28	0,14	0,01
Миколаївська	0,31	0,25	0,24	0,30	0,08	0,12	0,08	0,04
Одеська	0,59	0,45	0,44	0,53	0,27	0,28	0,23	0,17
Полтавська	0,32	0,52	0,49	0,64	0,15	0,25	0,26	0,23
Рівненська	0,17	0,05	0,06	0,12	0,28	0,22	0,25	0,28
Сумська	0,20	0,35	0,26	0,41	0,20	0,22	0,25	0,25
Тернопільська	0,20	0,09	0,16	0,16	1,06	0,74	0,96	1,12
Харківська	1,04	0,87	0,85	0,81	0,47	0,48	0,35	0,23
Херсонська	0,32	0,23	0,20	0,27	0,06	0,07	0,02	-0,03
Хмельницька	0,06	0,04	0,05	0,07	0,17	0,20	0,21	0,24
Черкаська	0,20	0,15	0,16	0,29	0,15	0,15	0,17	0,17
Чернівецька	0,46	0,28	0,34	0,46	0,11	0,10	0,07	0,01
Чернігівська	0,24	0,12	0,09	0,29	0,12	0,06	0,08	0,06
м.Київ	1,05	1,05	1,05	1,10	0,86	1,02	0,95	0,94
м.Севастополь	0,44	0,28	0,53					

На основі оцінок регіональної інноваційності визначено міру ефективності інноваційності регіонів України, яка залежить від величини α . В табл. 3.10 та додатках В11-В15 наведено значення міри ефективності інноваційності регіонів України для різних α . Як видно з даної таблиці і додатків, величина α впливає на місце регіону в класифікації регіонів України з огляду на вибрану методику співвідношення індексів INPUT та OUTPUT.

Таблиця 3.10

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 0,01$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100
АРК	10	100	100					
Вінницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Волинська	100	100	100	100	1	1	1	1
Дніпропетровська	100	100	100	100	100	100	100	100
Донецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Житомирська	100	100	100	100	100	100	100	100
Закарпатська	100	100	100	100	100	100	100	100
Запорізька	100	100	100	100	100	100	100	100
Івано-Франківська	100	100	100	100	100	100	100	100
Київська	100	100	100	100	100	100	100	100
Кіровоградська	100	100	100	100	100	100	100	100
Луганська	100	100	100	100	100	100	100	100
Львівська	100	100	100	100	100	100	100	100
Миколаївська	100	100	100	100	100	100	100	100
Одеська	100	100	100	100	100	100	100	100
Полтавська	100	100	100	100	100	100	100	100
Рівненська	100	100	100	100	100	100	100	100
Сумська	100	100	100	100	100	100	100	100
Тернопільська	100	100	100	100	1	100	1	100
Харківська	1	100	100	100	100	100	100	100
Херсонська	100	100	100	100	100	100	100	100
Хмельницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Черкаська	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернівецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернігівська	100	100	100	100	100	100	100	100
м.Київ	1	1	1	1	100	1	100	1
м.Севастополь	100	100	100					

Так, при $\alpha = 0,01$ можна виділити наступні регіональні простори:

– м. Київ - належить до класу I, в якому витрати на інновації перевищують отримані результати протягом усього досліджуваного періоду (індекс інноваційності типу INPUT перевищує величину індексу інноваційності типу OUTPUT);

– клас II є порожньою множиною;

– Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, м. Севастополь - належать до класу III, тобто витрати на інновації є меншими за отримані результати (величина індексу типу INPUT нижча від величини індексу типу OUTPUT);

– всі решта області мігрували з одного класу в інший протягом досліджуваного періоду.

У випадку, коли $\alpha = 0,8$ (додаток B14), регіони перегрупувались за класами:

– клас I є порожньою множиною;

– Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь, АР Крим - належать до класу II, тобто витрати на інновації та отримані результати є приблизно однаковими за величиною;

– Кіровоградська, Хмельницька обл. - належать до класу III, тобто витрати на інновації є меншими за отримані результати (величина індексу типу INPUT нижча від величини індексу типу OUTPUT);

– всі решта області мігрували з одного класу в інший протягом досліджуваного періоду.

Цікаво, що при $\alpha = 1$ (додаток B15) всі регіони знаходяться в II класі. Таким чином, можна зробити висновок, що при наближенні α до 0 або 1 регіони концентруються в одному з класів. Якщо ж α знаходиться всередині діапазону між 0 та 1, то регіони розпоруються по різних класах.

Запропонована міра ефективності інноваційності регіонів дозволила визначити міру ефективності інноваційності країни (MEIK). В табл. 3.11 наведено оцінки MEIK для різних значень α .

Таблиця 3.11

Оцінка міри ефективності інноваційності в національному розрізі
(*MEIK*)

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
$\alpha=0,01$	0,89	0,96	0,96	0,96	0,92	0,92	0,94	0,94
$\alpha=0,2$	0,87	0,90	0,93	0,93	0,89	0,89	0,91	0,91
$\alpha=0,4$	0,80	0,83	0,87	0,86	0,85	0,82	0,85	0,86
$\alpha=0,6$	0,57	0,70	0,70	0,60	0,82	0,78	0,83	0,86
$\alpha=0,8$	0,30	0,43	0,43	0,35	0,60	0,53	0,60	0,64
$\alpha=1$	0,10	0,10	0,10	0,11	0,11	0,11	0,11	0,12

Як видно з табл. 3.11, значення міри ефективності інноваційності в національному розрізі належать до числового діапазону $[0,01; 1]$. Величини міри, ближчі до мінімуму, означають, що країна має слабку позицію з огляду на ефективність інновацій в регіональному розрізі, а ближчі до 1 значення свідчать про високу ефективність інноваційності країни в регіональному розрізі.

З рис. 3.3 видно, що збільшення величини α призводить до зниження оцінки міри ефективності інноваційності в національному розрізі. Тобто показник α можна трактувати як мультиплікатор інноваційності регіонів. Його величина безпосередньо визначає позицію країни відносно ефективності використання інновацій в регіональному розрізі, а тому може слугувати орієнтиром для національної політики в даному питанні.

Таким чином, на основі проведеного аналізу оцінки інноваційності запропоновано методичний підхід щодо визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі, який базується на використанні інструментів багатовимірного статистичного аналізу. Проведений аналіз інноваційності регіонів України на основі використання запропонованого методичного підходу дозволив зробити наступні висновки:

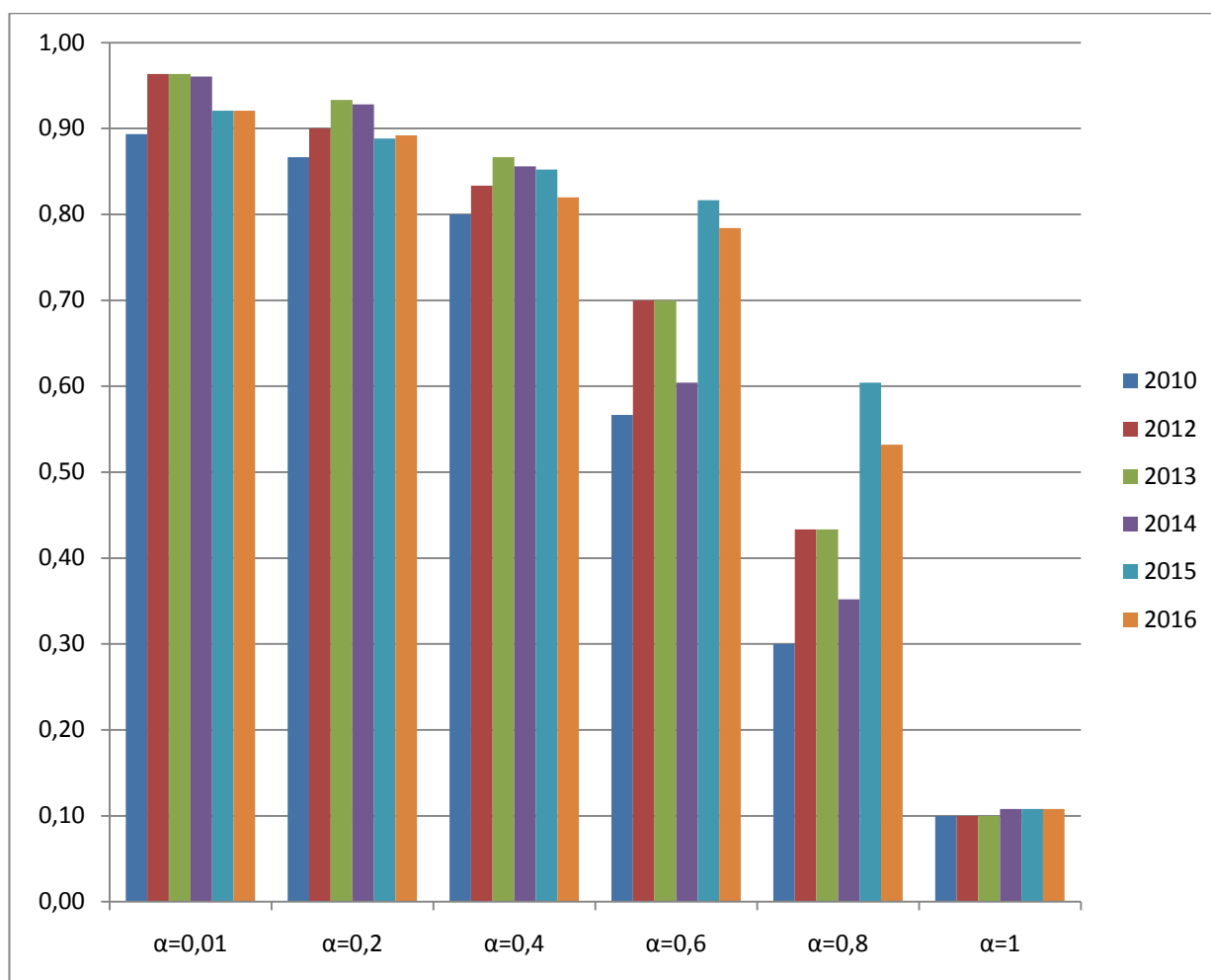

Рис. 3.3. Динаміка зміни міри ефективності інноваційності в національному розрізі в часі і в залежності від α

– запропонований *EIS* не містить базової моделі інновацій, яка б виправдовувала вибір інноваційних вимірів та показників та відобразила причини, на які може вплинути інноваційна політика;

– використання єдиного комбінованого індикатора та таблиці рейтингу не дає можливості відстежувати складність самого процесу інновацій;

– занадто багато показників визначають інновації у високотехнологічних галузях. Це зміщує інноваційні показники на користь тих країн, що спеціалізуються на високотехнологічних галузях промисловості, зокрема, у високотехнологічному виробництві;

– багато показників є сильно корельованими, і ці показники, таким чином, можуть охоплювати та вимірювати один і той же аспект інноваційного процесу;

– багато показників для української статистики недоступні, а тому відсутні дані можуть поставити під загрозу надійність та коректність порівняння результатів інноваційної діяльності України з іншими країнами;

– за досліджуваний період високий рівень інноваційності притаманний тільки м. Київ та Харківській обл. Всі решта регіони мають значення, нижчі за 0,25. Відповідно можна зробити висновок про відсутність регіональної та державної політики стимулювання та підтримки інновацій, оскільки витрати на них є надто мізерними, особливо, в регіональному масштабі. Всі кошти на інновації залишаються в центрі, таким чином, стимулюючи розвиток економіки регіонів України за принципом «центр-периферія»;

– за результатами оцінки впровадження інновацій, то лідируючі позиції займають Харківська обл., м. Київ та м. Севастополь. Трохи вищі значення в порівнянні з індексом INPUT мають Запорізька, Сумська, Одеська, Івано-Франківська, Миколаївська та Львівська області. Це свідчить про те, що на інноваційність мають вплив окрім фінансово-економічних та освітніх чинників ще й інші, зокрема, технологічні, організаційно-управлінські та, особливо, соціально-психологічні чинники;

– при обчисленні міри ефективності інноваційності регіонів України для різних α встановлено, що дана величина впливає на місце регіону в класифікації регіонів України з огляду на вибрану методіку співвідношення індексів INPUT та OUTPUT. Причому при наближенні α до 0 або 1 регіони концентруються в одному з класів. Якщо ж α знаходиться всередині діапазону між 0 та 1, то регіони розпоршуються по різних класах;

– при визначенні міри ефективності інноваційності в національному розрізі запропоновано показник α трактувати як

мультиплікатор інноваційності регіонів. Його величина безпосередньо визначає позицію країни відносно ефективності використання інновацій в регіональному розрізі, а тому може слугувати орієнтиром для національної політики в даному питанні.

3.3. Інституційні засади економічного розвитку регіонів в світлі формування інноваційних систем

До чинників, що впливають на рівень економічного розвитку регіонів, належить історично сформована інституційна основа економіки. Значення інституцій як чинника, що впливає на функціонування регіональної економіки, вперше почали підкреслювати економісти, які презентували так звану інституційну школу або класичний інституціоналізм. Класичний інституціоналізм розвинувся спочатку США в кінці XIX на початку XX століття, хоча значний вплив на його формування мала німецька «історична школа» в економіці. Найвидатніші представники інституційної школи Веблен, Коммонз, Мітчел, а з молодших Гелбрейт та Мирдал.

Формулювання поняття інститутів є утрудненим не тільки для економістів, але для представників інших напрямків науки. Ще Т. Веблен писав, що «суспільні інститути за своєю суттю відображають домінуючі способи мислення, що враховують в основному суспільні умови, основні функції індивіда і суспільства».

В загальному інститути відображають правила гри, що формують зв'язки між різними суб'єктами в процесі господарювання. Поняття інституцій можна також вживати для визначення сукупності установ і організацій, що формують середовище для функціонування суб'єктів господарювання. Подібно як обговорюваний раніше людський капітал, вони створюють фон для процесів економічного розвитку даного регіону.

Інституційне оточення визначається в науковій літературі по-різному. Часто визначають «інституційну структуру», яка інтерпретується як набір правил гри в даному суспільстві або інакше умови, що створені людиною для формування взаємодії між людьми [99]. До тієї структури відносять історичні умови, традиції, звичаї, норми поведінки людей, систему правосуддя, освітні, фіскальні умови.

Інакше інституційне оточення визначається в документах Європейської Комісії і ОЕСР, які визначають його через призму наступних складових:

- загальна освітня система, що визначає мінімальні стандарти навчання робочої сили та державного споживацького ринку;
- система вищої освіти;
- система спеціалізованої технічної освіти;
- науково-дослідна база;
- набір знань у вигляді публікацій, стандартів і технічних норм;
- інноваційна політика, зокрема, державна та політика в інших сферах, що впливають на інновації у фірмах;
- юридичне і макроекономічне оточення, таке як патентне та податкове право, принципи політики, що стосується процентних ставок, валютної політики, митних ставок і конкуренції;
- комунікаційна інфраструктура і телекомунікаційні мережі;
- фінансові установи, які сприяють полегшенню доступу до капіталу високого ризику (*venture capital*);
- доступність ринку, тобто можливість формування близьких зв'язків з клієнтами та такі аспекти, як величина ринку і легкість доступу до ринку;
- структура сектора та конкурентоспроможне оточення, в тому числі існування фірм-постачальників в комплементарних секторах [239].

Інституційна інфраструктура може також бути сформована у вузькому значенні через:

- державні установи (влада, вища школа);
- державно-приватні установи (наприклад, агентства регіонального розвитку);
- позаурядові установи громадянського сектора (наприклад, фонди і товариства розвитку підприємництва і інноваційності, центри, що підтримують трансфер технологій, технологічні парки, інкубатори);
- товариства приватного сектора (наприклад, професійні спілки);
- приватні установи (наприклад, фонди *venture capital*) [190].

Інституційне оточення створює можливості для використання в регіоні людського капіталу, є відповідальним за створення відповідного середовища для інноваційної діяльності. Виходячи з інституційних засад формування економічного розвитку регіонів, можна говорити про створення різних типів інноваційних систем. Звужена або первинна інтерпретація цього явища визначає систему інновації як зв'язок і співробітництво головних учасників процесу інновацій: сектора науки, державних і приватних науково-дослідних інститутів, а також великих економічних корпорацій. Цей підхід особливо характерний для аналізу процесів інновації на надрегіональному рівні, в основному державному, і віддзеркалює висхідну модель (*top-down*) щодо створення інновацій [242]. У широкому трактуванні концепція систем інновації поєднує в собі всі елементи і аспекти економічної структури, а також **інституційного укладу**, що має вплив на процес навчання, пошуку і використання інновації [226]. У цьому баченні система базується на інтерактивній моделі створення процесів інновації. Особливо важливим тут є суспільний і культурний контекст системи інновації, в якому вони є результатом суспільних взаємодій між учасниками. Тобто інновація є похідною взаємодій, що виникають в результаті співпраці багатьох

учасників, тобто є ефектом синергетичної і колективної, а не індивідуальної дії [99].

В [186] підкреслюється співіснування двох різних систем інновацій, так званих операційних систем та систем концептуальних. Операційний підхід віддзеркалює справжній феномен, що полягає у самостійному навчанні соціально-економічних систем. Концептуальна система інновацій є логічною абстракцією, теоретичною конструкцією, яка складається з принципів і прав, що тлумачать зв'язки між змінними і елементами системи. У цьому значенні термін «система» посилається на методологічний підхід, що є інструментом аналізу.

Виходячи з такого трактування, конструюються структури, що в повній мірі не відображають справжнього феномену систем інновації. Існуюча концептуальна різноманітність та емпіричне багатство постачає дослідникам багато типологій регіональних систем інновації [99]. В [186] запропоновано регіональні системи інновації поділяти за двома критеріями: способом організації і координації дій системи (так званий вимір *governance*) та структурою суб'єктів і внутрішніми бізнес-зв'язками.

Виходячи з першого критерію – способу організації і координації дій системи, виокремлено три типи моделей регіональних систем інновацій [99]:

- місцеві регіональні системи інновації. Цей тип системи інновації йде «знизу», є локальним або місцевим, організований через внутрішню координацію і функціонує, ґрунтуючись на місцевих джерелах фінансування (місцеві фонди, гранти, позики). Зазвичай це система спонтанна, створена природнім шляхом. Дослідні компетенції, зібрані в системі, дуже високі і близькі потребам ринку. Характеризується такий тип систем інновацій низьким рівнем технічної спеціалізації та більшою направленістю на розв'язування конкретних проблем, аніж на великі науково-дослідні проекти чи експертизи;

- сітьові регіональні системи інновації. Створення знань, інновації і трансфер технології в цьому виді систем є багаторівневим, що поєднує

місцевий, регіональний, державний і міжнародний рівні. Як наслідок, фінансування системи відбувається через угоди, підписані з банками, урядовими агентствами та корпораціями. Дослідні компетенції в сітвовій системі високі і беруть початок в науковому світі та НДДКР, та очевидно є наслідком ринкових потреб. Координація дії цієї системи висока як з огляду на великий масштаб, так і на різноманітність суб'єктів, що творять систему (в т.ч. малі фірми, великі національні та міжнародні корпорації, товариства, агентства, бізнес клуби). Такі системи характеризуються великою гнучкістю функціонування;

- регіональні системи інновації, що ґрунтуються на державному управлінні. Ця модель регіональної системи інновації є доволі стійкою внаслідок зовнішніх рішень і дій, що є результатом державної політики і рішень центральної влади. Фінансування суб'єктів, що створюють систему інновацій, здійснюється з державних ресурсів. Дослідження, здійснювані учасниками системи, зосереджуються на стратегічних державних розробках. Такі системи характеризуються високим ступенем спеціалізації і рівнем координації.

Зважаючи на структуру суб'єктів та внутрішні бізнес зв'язки, виділено такі моделі систем інновацій [99]:

- локалізовані регіональні системи інновації. Такі системи виникають в секторі малих і середніх фірм, великі суб'єкти ж виконують другорядні функції. Культура і інноваційні здібності місцевих суб'єктів господарювання добре не розвинені, але разом з тим місцеві дослідні одиниці відкриті і здатні до входження в мережі співробітництва з суб'єктами, що функціонують в регіоні. У таких системах істотну роль відіграє державний сектор інновації і НДДКР, приватний сектор має менше значення. Для них характерними є тенденції до створення мереж і різного виду товариств між суб'єктами господарювання та органами державної влади;

- інтерактивні регіональні системи інновації. У таких системах співіснують однаково як великі, так і малі фірми. В самій же системі існує

розумна рівновага між окремими суб'єктами і велика їх комплементарність (суб'єкти сектора малих і середніх підприємств, великі міжнародні корпорації, НДДКР, органи державної влади). Тут має місце збалансована змішана структура з точки зору фінансового походження фірми (внутрішні і зовнішні інвестиції), форми власності (державні і приватні суб'єкти і установи) чи джерел фінансування інноваційної активності і науково-дослідного розвитку. Такі системи характеризуються інтерактивною культурою та вищими за середні тенденціями до створення сітьових зв'язків і різних форм співробітництва, що мають віддзеркалення в кількості утворених товариств, регіональних промислових мереж чи бізнес клубів;

- світові регіональні системи інновації. У цього типу регіональних системах виступає домінування глобальних корпорацій, що підтримуються місцевим сектором малих і середніх підприємств (наприклад, мережі постачальників, що утворюють кластери), сильно залежним від великих корпорацій. Джерела інновації і науково-дослідний розвиток в значній мірі є похідною внутрішніх НДДКР, але разом з тим ті системи характеризуються добре розвиненою державною інфраструктурою підтримки інноваційності, адресованою до сектора малих і середніх підприємств. У такій системі домінують приватні джерела фінансування інноваційного і науково-дослідного розвитку.

Розвиток даної класифікації продовжено в [179], де типологія регіональних систем інновації здійснена, виходячи з логіки дії систем інновації:

- територіальна місцева система інновації. У такій системі в процесі створення інновації фірми об'єднуються на локалізованих взаємодіях і вченні, стимульованому географічною близькістю і безпосередніми зв'язками між суб'єктами, що створюють систему інновації. Така модель є ринковою моделлю, в якій чинники попиту зумовлюють напрями інновації. Ця система нагадує промисловий дистрикт (район), що характеризується сильними сітьовими зв'язками і локальними чинниками розвитку;

- регіонально пов'язана (сітьова) система інновації. Це також «місцева модель», що використовує локалізоване вчення і регіональну специфіку. Така система міцно пов'язана з **регіональною інституційною інфраструктурою** і характеризується (порівняно з територіальною) спланованим і координованим укладом державно-приватних дій. Істотну роль у функціонуванні системи відіграє **політика регіональної влади** - зміцнення інноваційних здібностей і співробітництва суб'єктів. Цей тип системи часто визначається як «ідеальна модель» регіональної системи інновації;

- «регіоналізована» національна система інновації - що домінує через великих, міжнародних господарських суб'єктів. **Інституційна інфраструктура** міцно інтегрована і взаємозалежна від державної системи інновації. Регіональне середовище інновації тісно пов'язане і залежить від зовнішніх партнерів. Дослідження цілеспрямовані на потреби великих суб'єктів господарювання. У системі домінують вертикальні зв'язки і зовнішня логіка співробітництва.

Запропонована типологія характеризує різні **інституційні структури** і механізми функціонування регіональних систем інновації. Зокрема, це: зв'язки всередині системи, ступінь внутрішньої координації і організації системи, значення і структура суб'єктів господарювання, джерела фінансування інноваційної активності і науково-дослідного розвитку, рівень дослідних компетенцій та функції органів державної влади, як **інституціональні чинники розвитку регіону** [99]. Кількість взаємозалежних елементів, що формують регіональні системи інновації, впливає на їх різноманітність та індивідуальний характер кожної з них [99].

Регіональна система інновації не є простим аналогом концепції національної системи інновації і навпаки. Спільною ознакою цих концепцій є багатовимірне і інтерактивне трактування процесів інновації. Зокрема, це комплементарні і взаємозалежні трактування процесів створення, абсорбції і дифузії інновації. У таких концепціях акцент робиться на інших елементах процесу створення і розвитку інновації [99].

У регіональній системі інновацій на першому місці є просторова близькість, що сприяє безпосереднім взаємодіям, та створює фундамент творення знань і інновації та процесів навчання. Істотну роль в цій концепції відіграє **соціально-культурно-інституційне середовище**, що є основою регіональних систем інновації. У більшості моделей регіональних систем інновації важливими також є вміння самоорганізації, низхідний характер процесів, що відбуваються в системі, та сітьовий характер зв'язків між суб'єктами [99].

У національній системі інновацій першочергову роль відіграє державний сектор та напрямки державної політики, що безпосередньо чи опосередковано впливають на процеси інновацій (в т.ч. фіскальна, промислова, науково-дослідна, освітня політика тощо). Важливою ланкою цієї системи є сфера регулювання і система державних суб'єктів, що формують інноваційну політику на рівні країни (наприклад, державний сектор науково-дослідних одиниць, державний сектор вищих навчальних закладів чи суб'єкти, безпосередньою метою яких є допомога процесам інновацій). Національна система інновацій має більш концептуальний характер, який у висхідному порядку створює межі стимулювання процесів інновації. Така система є швидше знаряддям формування процесів інновації на рівні країни, аніж природною і сітьовою системою інновації.

Концепція регіональних систем інновацій базується на декількох основних, і в той же час паралельних теоретичних течіях. Фундаментальне значення для розвитку інтерпретації регіональної системи інновації має низка науково-дослідних робіт, здійснюваних групою GREMI щодо дослідження інноваційного середовища [218]. Вагомий внесок в розвиток теоретичного фундаменту процесів інновації має також концепція регіонів, що «навчаються». Даний підхід характеризується тим, що чинники конкурентоспроможності підприємств, які уможливають їх функціонування на світових ринках, такі як: інновація, гнучкість, тісні мережеві зв'язки, виникають в умовах місцевого розвитку. Тематиці

територіального і системного контексту інноваційних процесів присвячено також концепція кластеру, популяризована М. Портером. Кластер, як одна з територіальних форм організації середовища підприємництва, значно збільшує здатність суб'єктів до створення, абсорбції і дифузії інновації. Особливе значення в створенні цих процесів і запасів знань мають інноваційні кластери під назвою дослідних кластерів чи кластерів, ґрунтованих на знаннях [99].

Як видно з типології, важливим аспектом формування регіональних систем інновацій є **заходи регулюючого впливу держави з метою дотримання визначених регіональних пріоритетів**. Сучасні прикладні інноваційні дослідження знаходяться в центрі уваги фахівців багатьох країн Центральної та Східної Європи, вони визначені як основний чинник інноваційного розвитку процесів, які зачіпають практично всі галузі, але, насамперед, галузі високих і середніх технологій. Такі пріоритетні напрями розвитку науки і техніки в країнах Східної Європи та Центральної Азії, визначають спеціалізації цих країн. Спільні міжтериторіальні дослідження являють собою інтеграційні ланцюжки між різними регіонами для співробітництва у сфері науки та інновацій. Таке співробітництво також сприяє активізації інноваційного розвитку в економічно слабших регіонах, та створює умови подолання територіальних дисбалансів.

Багаторічні статистичні та наукові дослідження доводять, що асиметрія регіонального інноваційного розвитку характерна не тільки для нашої країни. За даними досліджень Євростату окремі регіони країн ЄС значно випереджають не тільки інші регіони, а й рівень своєї країни загалом [110]. Так, столиці Угорщини – Будапешт та Словаччини – Братислава, мають рівень інноваційності, що відповідає середньому рівню регіонального розвитку ЄС, хоча держави відносяться до групи країн, чий загальний рівень інноваційного розвитку є значно нижчим за середній регіональний рівень ЄС.

В Болгарії пріоритетним напрямком є наукові дослідження з математики, астрономії, фізики, ядерних технологій, медичних і

фармацевтичних досліджень. В Чехії більша увага приділяється біологічним, медичним наукам, фізиці, математиці, хімії.

Угорщина має напрямок розвитку інформаційних технологій, біотехнологій, агропромислових технологій, фармацевції.

На Мальті пріоритетними є енергетика та навколишнє середовище, охорона здоров'я, біотехнологія. Серед пріоритетів Польщі можна визначити інновації у інформатиці, клінічній медицині, техніці, рослинництві та тваринництві. В Румунії більшість інвестицій спрямовано у технології та сільське господарство [110].

В Україні у відповідності до ЗУ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» стратегічними пріоритетними напрямами на 2011-2021 роки визначено:

- 1) «освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- 2) освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- 3) освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій;
- 4) технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- 5) впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- 6) широке застосування технологій екологічно чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;
- 7) розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки» [60].

Аналіз інноваційних пріоритетів показує, що майже всі держави мають два блоки пріоритетів: специфічні (які відповідають конкретним територіям – гірсько-добувні, енергетика, агропромислові, освоєння мінеральних ресурсів)

і загальні (інформаційні технології, біотехнології, охорона здоров'я). Саме ці загальні пріоритети можуть стати ланцюжком не тільки між країнами, але й окремими регіонами різних країн.

Такі точки перетину для спільних досліджень створюють сприятливе середовище для міжнародного наукового співробітництва та сприяють утворенню міжнародних мереж. Точками дотику можуть бути і специфічні інноваційні напрямки, але лише за умови їх ідентичності в різних країнах, наприклад, дослідження вугледобувних, коксохімічних технологій, які можуть бути цікавими і для інших країн, або їх окремих регіонів, частина територій яких розташована в таких районах.

Підвищення ефективності інноваційної активності регіонів в значній мірі залежить від стабільності регіональних структур у провадженні НДР і реалізації інноваційної політики. Фрагментарний характер прийнятих рішень і неякісність інноваційної політики через відсутність активності регіональної влади являє загрозу для поліпшення конкурентоспроможної позиції українських регіонів. Велика змінність структур і принципів формування регіональної системи інновацій часто нівелює здобутий в попередніх роках досвід і ефекти взаємодії, впроваджуючи разом з тим дезінтеграцію і нестабільність функціонування регіональних суб'єктів.

Фундаментальним простором інтервенції регіональної влади стає зміцнення координації і інтеграції дій на користь підвищення активності інноваційних регіонів. Брак у багатьох регіонах сильного і активного координатора і ініціатора проінноваційних дій спричиняє пасивність інноваційної політики, розосередження рішення і фрагментарність прийнятих регіональних заходів.

Загальним і основним викликом, перед яким стоять українські регіони, є інтенсифікація дій в області регіональної інноваційної політики. Українська регіональна інноваційна політика вимагає зміцнення і реорганізації в аспекті використання можливостей, які несе європейська інтеграція і можливостей фінансування проінноваційних дій. Необхідним завданням є перенесення

центру ваги з «м'яких заходів» на так звані «жорсткі дії», безпосередньо зорієнтовані на поліпшення технологічного потенціалу і інноваційного регіону. Не применшуючи значення «м'яких заходів», що збільшують знання, інформацію і підвищують проінноваційну свідомість, більший акцент повинен робитися на безпосередні заходи щодо зміни структури системи і інноваційних здібностей регіонів у побудові регіональної системи інновації.

Побудова міцного базису регіональної системи інновацій вимагає перенесення акценту на партнерські заходи, багато суб'єктні, ґрунтовані на співробітництві і мережових зв'язках. Побудова простору взаємодії і наявності довіри серед регіональних партнерів є основоположним чинником ефективності формування систем інновацій. Наявні заходи, що здійснюються на користь підвищення інноваційної активності, характеризуються у багатьох регіонах великою індивідуалізацією дії, наявністю конкуренції і небажанням до співробітництва. Як наслідок, в більшості регіонів спостерігається процес виникнення «острівних» інноваційних проектів і заходів, ізольованих від регіонального оточення, що характеризуються низьким рівнем мережових зв'язків.

Процес створення регіональної інноваційної політики в Україні в значній мірі є процесом, залежним від зовнішніх умов (в т.ч. від доступності ресурсів з європейських фондів). У меншій мірі він є результатом низової потреби і переорієнтації регіональної політики на проблеми, пов'язані з інноваційністю економіки. Українська регіональна інноваційна політика здається весь час перебуває в «повзаючій фазі». Брак знань і досвіду в цій сфері, низька проінноваційна свідомість органів державної влади, традиційний і консервативний підхід до формування здібності інноваційних регіонів, слабка координація проінноваційних заходів є величезною проблемою і викликом у формуванні регіональних систем інновації. Така політика вимагає більшого ангажування регіональної влади, зміцнення і глибокої реорганізації для повного використання можливостей, які несе європейська інтеграція.

Викликом для української регіональної політики має стати розповсюдження і ширше використання регіонального прогнозу (*foresight*) [235]. Повсюдно розроблені регіональні стратегії інновацій видаються сьогодні недостатнім інструментом для побудови ефективних інноваційних регіонів. Такі стратегії дають надто обмежену інформацію, що стосується майбутнього інноваційності регіональної економіки. Тому регіональний *foresight* повинен стати загальним і ключовим знаряддям стимулювання економічних змін.

Також збільшення моніторингу запасів і процесів інновацій разом з розповсюдженням і відкриттям доступу до цієї інформації широкому колу суб'єктів повинно стати фундаментом у побудові регіональних систем інновацій. Зібрані в результаті *foresightu* і моніторингу знання про механізми, що функціонують в регіональному середовищі, необхідні не тільки для розуміння цих процесів, але також повинні стати зумовлюючими чинниками регіональної інноваційної політики.

1. На даний час до найбільш видимих тенденцій розвитку загалом та регіонального розвитку, зокрема, відноситься прискорення наукового і технологічного прогресу, надається велике значення таким чинникам, як знання, дослідження і інновації. Темпи соціально-економічного розвитку регіонів і рівень їх ключових факторів успіху в меншій мірі тепер визначають природні і матеріальні ресурси, а у більшій – нематеріальні форми капіталу, а перш за все люди – освічені, такі, які володіють здібністю і бажанням до співробітництва, креативні, інноватори, здатні абсорбувати інновації. Відповідно спостерігається зростання зацікавленості тематикою, пов'язаної з побудовою нової економіки, тобто економіки, в якій знання, будучи стратегічним запасом суспільства, стають її основою функціонування.

2. У економічному сенсі знання трактуються однаково і як економічне благо, і як головний чинник розвитку економіки. Знання можуть створювати і використовувати у своїй діяльності тільки люди, тому в новій економіці зростає значення людського капіталу. Людський капітал належить до нематеріальних запасів і являє найважливішу складову інтелектуального капіталу. - його запас не змінюється пропорційно до зміни чисельності населення. Це означає, що запаси людського капіталу не залежать від демографічного потенціалу, їх можна розглядати як в кількісному, так і в якісному аспекті;

3. Наголошується, що малорозвинений людський капітал сильно прив'язаний і залежить від місця проживання, натомість особи, добре освічені, виявляють більшу просторову рухливість. Тому бідні малорозвинені регіони характеризує дефіцит людей, які володіють знаннями і інноваційними здібностями. Якщо хочеться ефективно будувати людський капітал в певному просторі, то варто водночас створювати умови для створення робочих місць, в протилежному випадку матиме місце відплив високо кваліфікованих працівників. Внаслідок цього сконцентровані локально витрати на створення людського капіталу не будуть покриті, а зиски матимуть місце на просторах, цілком випадкових (часто в іншій країні). Розвиток нової економіки в регіонах вимагає, щоб знання в них не лише розвивалися, але також використовувались, ведучи до отримання економічних вигод в галузях, що мають особливе значення для ключових факторів успіху регіонів.

4. Здійснено обчислення інтегрального показника людського капіталу, використовуючи показники, що описують людський капітал в просторовому трактуванні: кількість студентів ВНЗ, кількість працівників освіти, кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, забезпеченість населення лікарняними ліжками, частка зареєстрованих безробітних в кількості населення у працездатному віці. Такий підхід

слугуватиме подальшому формуванню рейтингу областей України за їх КФУ в аспекті використання наявного людського капіталу.

5. Проведене дослідження дало змогу зробити висновки про те, що у досліджуваному періоді в усіх регіонах України спостерігається зменшення числа студентів, як і кількості працівників освіти в перерахунку на 10 тис. мешканців, при цьому перша змінна зменшувалась швидше, що свідчить про необхідність переосмислення і подальшої інноваційної зміни системи вищої освіти в країні; сфера використання людського капіталу занадто мала, про що свідчить занадто мале значення по відношенню до можливості працевлаштування в сфері діяльності з науково-дослідного розвитку; у просторовому аспекті розміщення людського капіталу виявляє сильну регіональну асиметрію; людський капітал зосереджується в регіонах, в яких є головна агломерація, що володіє великими академічними і науково-дослідними осередками; негативні наслідки має для регіонів України стан військових дій, який зумовлює міграцію людського капіталу в інші регіони, а то й за межі держави.

6. В умовах переходу від індустріальної економіки до цифрової важливими стають матеріалізація знань, а відтак потреба у фінансуванні науково-технічних досліджень та розробок. Інноваційний характер такої діяльності вимагає також налагодження процесу перетворення новоотриманих ідей та знань в об'єкт економічних взаємостосунків. Економічну стійкість та розвиток країни та її регіонів, а також їх перспективи розвитку в межах світового економічного ринку визначає інноваційний тип економічного розвитку. Як і інші економіки країн, українська економіка стикнулася з реаліями, в яких особливості ринкових відносин стали змінюватись через непередбачувані зміни у попиті, зміни в потребах споживачів, які можна задовольнити виключно якісно новою і, зазвичай, наукомісткою продукцією. Це зумовило потребу в реорганізації, реструктуризації, зміні орієнтирів регіональних економік та їх

функціонування та розвитку на принципово інших нових засадах. Такі засади шляхом впровадження інноваційного, технологічного та інформаційного потенціалів на усіх щаблях економічної та господарської діяльності регіону забезпечують досягнення високого рівня ключових факторів успіху його діяльності.

7. Доведено, що дослідження інновацій повинно базуватись на кількісній оцінці характеру та інтенсивності впровадження інновацій в регіональному масштабі. В європейській практиці для визначення рівня регіональної інноваційності використовують Європейське табло інноваційного розвитку (*EIS*). Через недосконалість методології *EIS* для визначення рівня інноваційності регіонів України запропоновано використовувати з однієї сторони структурну міру розвитку як інструмент багатомірного статистичного аналізу, а з другої – показники *EIS: INPUT* та *OUTPUT*. На основі такого підходу запропоновано визначити ефективність регіональної інноваційності.

8. Проведений аналіз інноваційності регіонів України за індексом *INPUT* показав, що за досліджуваний період найвищий рівень інноваційності притаманний м. Київ та Харківській обл. Всі решта регіони мають набагато нижчі значення, з чого можна зробити висновок про відсутність регіональної та державної політики стимулювання та підтримки інновацій, оскільки витрати на них є надто мізерними, особливо, в міжрегіональному масштабі. Всі кошти на інновації залишаються в центрі, таким чином, стимулюючи розвиток економіки регіонів України за принципом «центр-периферія». Така центроподібна модель призводить до зниження зацікавленості вітчизняних та особливо іноземних інвесторів у регіональній підтримці інноваційності, а з іншого боку, ще більше концентрує інноваційний потенціал в центрі.

9. Щодо результатів від впровадження інновацій (*OUTPUT*), то лідируючі позиції знову займають Харківська обл., м. Київ та м. Севастополь. Трохи вищі значення в порівнянні з індексом *INPUT* мають Запорізька,

Сумська, Одеська, Івано-Франківська, Миколаївська та Львівська області. Це свідчить про те, що на інноваційність мають вплив окрім фінансово-економічних та освітніх чинників ще й інші, не відображені в *EIS*. Результативність інновацій залежить також від технологічних (орієнтація на розвиток сучасних технологій і потреб ринку в нових продуктах), організаційно-управлінських (стан менеджменту; здатність до інновацій, змін, перебудови; регіональна структура управління) та, особливо, соціально-психологічних (ставлення, очікування та реакція на введення інновацій) чинників.

10. Визначено міру ефективності інноваційності в національному розрізі, значення якої показують, що збільшення величини α призводить до зниження оцінки міри ефективності інноваційності в національному розрізі. Тобто показник α можна трактувати як мультиплікатор інноваційності регіонів. Його величина безпосередньо визначає позицію країни відносно ефективності використання інновацій в регіональному розрізі, а тому може слугувати орієнтиром для національної політики в даному питанні.

11. Аналіз інституцій як чинника, що впливає на функціонування регіональної економіки, показав, що інституційна інфраструктура може бути сформована через: державні установи (влада, вища школа); державно-приватні установи (наприклад, агентства регіонального розвитку); позаурядові установи громадянського сектора (наприклад, фонди і товариства розвитку підприємництва і інноваційності, центри, що підтримують трансфер технологій, технологічні парки, інкубатори); товариства приватного сектора (наприклад, професійні спілки); приватні установи (наприклад, фонди *venture capital*).

12. Інституційне оточення створює можливості для використання в регіоні людського капіталу, є відповідальним за створення відповідного середовища для інноваційної діяльності. Виходячи з інституційних засад формування економічного розвитку регіонів, можна говорити про створення

різних типів інноваційних систем. Звужена або первинна інтерпретація цього явища визначає систему інновації як зв'язок і співробітництво головних учасників процесу інновацій: сектора науки, державних і приватних науково-дослідних інститутів, а також великих економічних корпорацій. Відповідно виокремлено різні типи моделей регіональних систем інновацій залежно від способу організації і координації дій системи, а також зважаючи на структуру суб'єктів та внутрішні бізнес-зв'язки. Запропонована типологія характеризує різні інституційні структури і механізми функціонування регіональних систем інновації. Зокрема, це: зв'язки всередині системи, ступінь внутрішньої координації і організації системи, значення і структура суб'єктів господарювання, джерела фінансування інноваційної активності і науково-дослідного розвитку, рівень дослідних компетенцій та функції органів державної влади, як інституціональні чинники розвитку регіону. Кількість взаємозалежних елементів, що формують регіональні системи інновації, впливає на їх різноманітність та індивідуальний характер кожної з них.

13. На основі розробленої типології інноваційних систем встановлено, що важливим аспектом формування регіональних систем інновацій є заходи регулюючого впливу держави з метою дотримання визначених регіональних пріоритетів. Аналіз інноваційних пріоритетів показує, що майже всі держави мають два блоки пріоритетів: специфічні (які відповідають конкретним територіям – гірсько-добувні, енергетика, агропромислові, освоєння мінеральних ресурсів) і загальні (інформаційні технології, біотехнології, охорона здоров'я). Саме ці загальні пріоритети можуть стати ланцюжком не тільки між країнами, але й окремими регіонами різних країн. Такі точки перетину для спільних досліджень створюють сприятливе середовище для міжнародного наукового співробітництва та сприятимуть утворенню міжнародних мереж. Точками перетину можуть бути і специфічні інноваційні напрямки, але лише за умови їх ідентичності в різних країнах, наприклад,

дослідження вугледобувних, коксохімічних технологій, які можуть бути цікавими і для інших країн, або їх окремих регіонів, частина територій яких розташована в таких районах.

Основні результати наукового дослідження, що отримані в даному розділі опубліковані автором у наукових працях [83, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 103, 106, 199].

РОЗДІЛ 4.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

4.1. Вплив еволюційних процесів на зміну концепції економічного розвитку регіонів

В умовах європейської інтеграції і децентралізації, тобто віддалення держави від централізованого ієрархічного контролю над економічними і соціальними процесами, роль регіонів як основних соціально-економічних систем стає ключовою. У новій реальності прогресуючої трансформації змінюється картина регіону, змінюються його функції і організаційні форми. Регіон стає суб'єктом, якому надається щораз більший рівень автономії у формуванні регіональних траєкторій розвитку в реаліях європейської інтеграції і глобалізації.

Процеси, що відбуваються у сучасному світі, вказують на високе співвідношення соціально-економічного розвитку країн і їх окремих регіонів, що належать до спільного цивілізаційно-культурного кола. Світ функціонує як система спареного посуду. Розвиток ресурсів масової комунікації, інформаційна революція, відмирання бар'єрів міжнародного обміну створюють міцні основи зближення суспільств і економічних структур в невідомому до тепер масштабі. Головним економічним мегатрендом на зламі ХХ-ХХІ ст. є перехід від національної економіки до глобальної. Спричиняються такі зміни збільшенням інтенсивності міжнародних економічних зв'язків, змінами в просторовій системі світового ринку та економічного потенціалу. Необхідність формулювання нової концепції регіонального розвитку є результатом глибоких структурних перетворень і супроводжуваних їх нових тенденцій соціально-економічного розвитку простору.

Наприклад, у новій концепції розвитку європейських регіонів має місце змішування політичних і економічних аспектів, вираженням яких є поширення нових стилів управління (мережі), скерованість на інноваційність (капітал знань) і роль ендогенних запасів (людський капітал), а також двоїстого (суперечливого) ставлення до території (транснаціональні течії vs. картина місця). Нову роль регіону в рамках цієї концепції значною мірою визначає дискурс нового регіоналізму, який являє тепер ідеологічну рамку не тільки для дебатів на тему регіонів, але також для програм публічних дій, цілеспрямованих на регіональний розвиток в Європі.

Наявна трансформація виробничої системи в істотній мірі впливає на співвідношення «простір – підприємство» [247] і спричиняє умови, в яких спостерігаються зростання значення регіонального масштабу і територіального чинника. Відтак теперішня система виробництва базується на цілком інших виробничих технологіях, взаєминах праці і територіальної організації. Наступив перехід від «фордівської промислової концепції», що характеризується інтенсивними капіталовкладеннями, великим масштабом виробництва, стандартизацією і стійкістю виробництва та олігополістичною рівновагою між великими підприємствами, у напрямі нової системи виробництва, еластичної, швидко змінюючої продукт, методи і процедури, визначеної як «постфордівська» [213]. Певною відповіддю на слабкі сторони «фордизму» став розвинений в Японії «тойотизм» [200], який завдяки своїй винятковій еластичності заявив про успіх японської виробничої моделі (рис. 4.1).

З іншого боку, можна зауважити, що на вибір місця виробництва впливають критерії, цілком нові в порівнянні з тими, що були ще кілька десятиків років тому. Це є наслідком розвитку технологій, зростання можливості використання дешевого транспортування сировини на значні відстані та появи нових нематеріальних обумовлюючих чинників здійснення господарської діяльності, таких як сприятливий бізнес-клімат, висока якість

інтелектуальної інфраструктури, відкритість і прихильність до «гостей» представників приймаючого регіону.

Рис. 4.1. Моделі «фордизму» і «тойотизму» в управлінні промисловістю [262]

На даний час до умов, що сприяють економічному розвитку в Європі, можна віднести наступні:

а) інноваційні - перш за все існування університетів і дослідних установ;

б) людський і креативний капітал - особливо можливість залучення висококваліфікованих спеціалістів, а також наявність коштів для працевлаштування фізичних працівників;

в) краса пейзажу і загальні умови життя – надання широкого спектру культурних і туристичних послуг та відповідної якості медичних послуг і освіти;

г) якість регіональної адміністрації – рівень оподаткування, готовність системи мережевих установ до підтримки підприємництва і регіонального розвитку;

д) рівень транспортної інфраструктури - якість доріг і близькість міжнародних аеропортів, у випадку метро полісів також наявність поблизу головних дорожніх артерій, мостів і кільцевих доріг;

е) агломераційні вигоди - допомога фінансових установ, що кредитують інвестиційні заходи, зменшення витрат планового виробництва, обмін професійним досвідом, що сприяє впровадженню новаторських організаційних і технологічних рішень.

Всі ці зміни, що з'являються в європейському соціально-економічному розвитку, дозволяють вирізнити новий етап розвитку ринку, ґрунтованого на капіталізмі, що відрізняється від двох раніше йому передуючих. По-перше, на противагу капіталізму ери доіндустріальної, ґрунтованого на землі, і капіталізму XIX-XX ст., ґрунтованого на промисловості і фінансах, капіталізм перелому XX-XXI ст. (так званий капіталізм *alliance*) динамічно розвивається, спираючись на знання і креативність [202]. Не зважаючи на збереження багатьох ознак ієрархічного капіталізму, визначальною характеристикою капіталізму XXI ст. є також визначення потреби в тісній співпраці та довіри між всіма учасниками господарського життя на кожному рівні (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Ознаки триступеневого ринкового капіталізму [202]

Важливим також є дослідження економіки, яка називається сьогодні креативною, та економікою, ґрунтованою на знаннях, та її перенесення з національного на глобальний рівень. Виникає така потреба з необхідності активної кооперації між собою головних суб'єктів ринку (у тому числі регіонів), щоб вони стали конкурентоспроможними на міжнародній арені. Лібералізацію індивідуальних ринків повинно супроводжувати схвалення через владу регіональної інтеграції і необхідності в ефективній гармонізації умов інвестування і торговельних режимів, що дозволить створити нове організаційне середовище, яке обумовлює реакції бізнесу на технологічні зміни. Тому в останні роки більшість урядів - однаково як розвинених європейських країн, так і країн, що розвиваються, - послідовно редукують бар'єри торгівлі і інвестицій, завдяки чому дозволяють збільшувати абсорбцію і придбання, або ж сприяють до їх заохочення.

Капіталізм *alliance* і розвиток економіки, ґрунтованої на знаннях, призвели до реконфігурації ролі кожного з трьох головних організаційних механізмів в ринковій економіці (відповідно до *OECD* основними елементами тріади організаційних механізмів є: уряд, ієрархія та ринок). Така

реконфігурація є результатом, з однієї сторони, змін в джерелах багатства у більшості індустріальних суспільств з натуральних джерел до активів, створених штучно, а особливо всіх форм знань. З іншого боку цей процес виникає з розширення географічного простору всіх видів господарської діяльності. Крім того, в глобальній економіці, в якій активи, ґрунтовані на знаннях, можуть легше ніж раніше перепливати через національні границі, уряди мають обмежену автономію у своїх економічних стратегіях і політиках. В реальності багато урядів конкурує між собою саме за ці активи, навіть тоді, коли торгівля в цих країнах дає нульовий результат.

Варто також підкреслити, що, крім дерегулювання і лібералізації багатьох ринків, вплив урядів на створення і використання міцного капіталу зростає. Відбувається так тому, що ринкова невдача (банкрутство) в більшості випадків стосується власне цих активів, а ніж натуральних. Ця невдача - в різних іпостасях – особливо помітна в просторах розвитку людських запасів, що спеціалізуються в неінноваційній діяльності і в розпорядженні державним капіталомістким майном, яке має довгий період повернення капіталу. Тому в моделях розвитку європейських регіонів обмеженню піддається роль капіталомістких напрямків промисловості, а зростає роль наукомістких галузей господарської діяльності. Це спричиняє до того, що простори з традиційними видами економічної діяльності (наприклад, видобувна галузь) втрачають роль в господарських процесах, результатом чого є необхідність виконання дорогих і довготривалих дій, пов'язаних з реструктуризацією регіонів.

Варто також підкреслити, і це зауважено вже давно, що просторові перетворення економіки в будь-якому масштабі, від локальної до глобальної, відбуваються під впливом індустріалізації і урбанізації. Доказом цього є концепція, згідно якої з початку промислової революції до половини ХХ століття спільно обумовлюючі чинники в різні періоди суттєво відрізнялися. Поясненням процесів просторової еволюції економіки займалися і займаються багато географів-економістів, таких як Ростов [252], Шумпетер

[254], Кондратьев [119]. Всі вони вважали, що процеси зростання, а в їх наслідку також розвиток, пробігають в хвильовий спосіб.

Ростов, якого вважають засновником теорії фазового економічного зростання [252], за зразок і стимул до дій запропонував рівень індустріалізації американської економіки. Він виходив з припущення, що в процесі розвитку окремих секторів виробництва можна виразно спостерігати сектори-лідери, які розвиваються швидше, «тягнуть» інших за собою. Вони представляють собою двигун цілої економіки і визначають її рівень, динаміку і напрям розвитку. Головною передумовою розвитку соціально-економічного простору, згідно цієї теорії, є ідентифікація і підтримка секторів-лідерів.

Ростов виділив чотири фази розвитку:

1) традиційне суспільство (виробництво базової продукції, відсутність використання наукового доробку і технічного прогресу);

2) суспільство перехідного періоду (зростання інвестицій, секторами-лідерами є сільське господарство і промисловість, яка використовує натуральну сировину);

3) суспільство, що розвивається (розвиток промисловості, підприємництва, інвестицій і заощаджень до рівня 5-10 % ВВП, політика зростання);

4) зріле суспільство (інвестиції на рівні 10-20 % ВВП, широка виробнича база, здатність до конкуренції на міжнародній арені в металургійній, хімічній, переробній і електротехнічній промисловості) [252].

Зростання доходів в третій фазі є дуже швидким (рис. 4.3), а потім наближається до певної асимптоти. Така зміна доходу за фазами зростання показує, що імпульс ззовні спочатку пришвидшує, а потім стримує прибуткову криву.

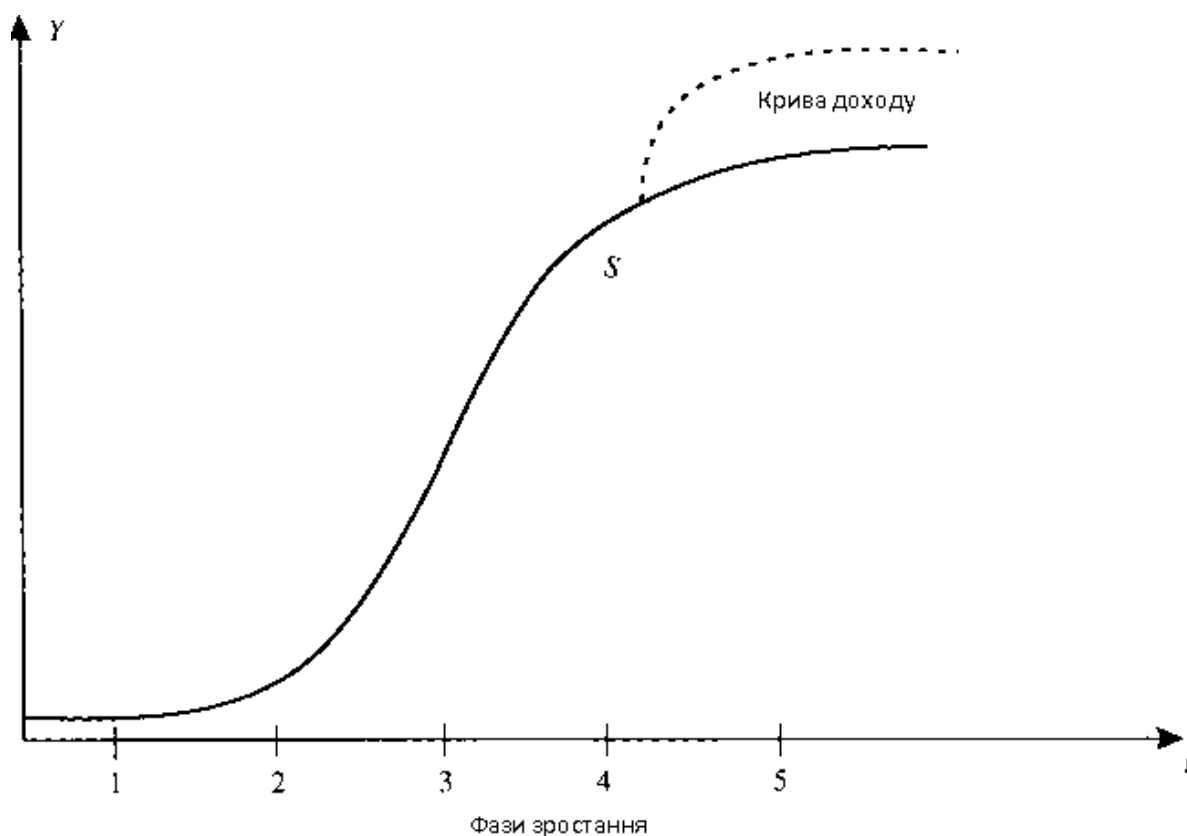

Рис. 4.3. Фазова модель зростання за Ростовим [252]

Ширше аспект циклічності розвитку був представлений в теорії Шумпетера [254], згідно якої в господарській системі існують водночас три різні типи циклів: довгий (цикл Кодратьєва, що триває приблизно п'ятдесят років), середній (цикл Жугляра, дев'ять років) і короткий (цикл Кітчина, п'ять років). Реальний розвиток господарських систем залежить від взаємодії окремих фаз цих циклів, яка відбувається через інновації при різних значеннях. Останнім часом інноваціям приділяється все більше уваги в аспекті їх впливу на просторову організацію та створення центрів розвитку таких просторів [180, 212]. Шумпетер вирізняв для періоду від 1785 року до 2020 року п'ять хвиль соціально-економічного розвитку. Економіку XXI століття було ідентифіковано як п'яту хвилю [217], яка спричиняється інноваціями та розповсюдженням процесів розвитку на інших просторах через їх просторову дифузю [180, 212].

Згідно теорії Кондратьєва, що п'ятдесят років наступає вершина довгої, технічної хвилі. Він звернув увагу на те, що в хвилях видимі є «зсуви вигоди», спричинені короточасними змінами кон'юнктури. Цикли Кондратьєва можна описати наступним чином [119]: перший (1785-1845 рр.) - це використання енергії води, виробництво тканин, другий (1845-1900 рр.) – це використання пари, побудова залізних доріг та розвиток металургійної промисловості, третій (1900-1950 рр.) - експансія хімічної, електричної і автомобільної промисловості. Добра кон'юнктура після другої світової війни, що триває до половини сімдесятих років та закінчується т.з. «нафтовим шоком», згідно Шумпетера, визначила четвертий цикл Кондратьєва, зумовлений розвитком мікроелектроніки, інформатики, телекомунікацій та нафтохімії. П'ятий цикл починається з 90-х років минулого століття і до сьогодні. Він спричиняється розвитком медицини, цифрових мереж, інформаційних технологій (рис. 4.4). Варто також зауважити, що кожна наступна хвиля стає коротшою в часі від попередньої.

Початок економічним хвилям, що містять в собі зміну позиції економічного регіону в європейському просторі, дають великі, епохальні інновації. Нова хвиля була спричинена т.зв. ланцюгом інновацій, що призвело, в свою чергу, до отримання надприбутків одними та припинення розвитку інших галузей. Така ситуація ніколи не триває довше, ніж двадцять років. Потім настає раптова криза, що веде до стагнації, в процесі якої нова техніка не здатна створити достатньої кількості робочих місць, що дозволяють розвиватись економіці.

Рис. 4.4. Хвилі Кондратьєва та прискорення розвитку*

* розроблено автором на основі [119]

Інструментом, використовуваним в розвитку інновацій, особливо в його інтеракційній формі, є також мережі. Мережі створюють умови для обміну інформацією і досвідом в галузі якості та отриманням через партнерів практичних знань, які можуть бути застосовані в їх організаціях. У зв'язку з цим все більше уваги присвячується мережам, а, перш за все, інноваційним мережам як інструменту міжрегіонального трансферу високих технологій. Розвиток мереж можна вважати еволюційним процесом, який був спричинений впливом інновації, тобто щораз більш ефективним симбіозом техніки (або технічних знань) і потреб споживачів. Такий процес є процесом колективного навчання.

Просторова дальність мережі очевидно дуже диференційована. Існують сконцентровані мережі і мережі на сильно віддалених просторах: локальні, регіональні, державні, наддержавні, глобальні. Вирізнити можна також мережі з територіальними інструментами і без них, мережі, що є комбінацією агломерації і дисперсії, симетричні мережі, в яких беруть участь фірми з однаковим рівнем капіталу, і асиметричні мережі, що складаються з малих і великих фірм. Мережеві концепції проникають також в геополітику. Їх реалізація надає нового змісту границям, державам і конституціям. Згідно Ламбуа «не існує глобального села, існує світ у вигляді мереж *F. Perroux*, які створюють власні ієрархії і ринки, переступаючи принципи, взяті в конституціях» [221].

Мережева концепція визначає виникнення іншої форми ринку, оскільки «в мережевих способах алокації запасів обмін відбувається не за посередництвом відособлених актів обміну, ані за посередництвом адміністративних повноважень, але за посередництвом мережі окремих осіб або установ, залучених до дій на умовах взаємної згоди і підтримки... Комплементарність і пристосування є наріжним каменем ефективних виробничих мереж» [236]. У теперішній мережевій організації можна відмітити тенденцію до появи зв'язків, які є, з однієї сторони, зв'язками відносно слабкими, визначеними доволі просто в порівнянні з традиційними правилами ринкового обміну, з другої ж сторони, зв'язки відносно стабільні, ґрунтовані на взаємній довірі і функціонуючі в довгому періоді, з рідшими змінами учасників, ніж на грошових ринках.

Продемонстровані еволюційні зміни в економіці дозволяють зробити висновок, що настають істотні зміни концепції економічного розвитку простору і з цього виникають нові господарські імплікації. Традиційна концепція економічного розвитку простору замінюється новою концепцією, що визначається як цілісна, екологічна чи системна (але жодна з них не відповідає цілком її природі). Основними постулатами нової концепції можна вважати наступні (рис. 4.5):

1. *Перехід від поняття Частини до поняття Сукупності.* Мислення згідно традиційної концепції базувалось на тому, що у випадку якої-небудь складної системи динаміку сукупності можна зрозуміти на основі ознак частини складових тієї ж сукупності. У сучасній концепції настає перехід від зв'язків між елементами до сукупності. Ознаки частини складових можуть бути осмислені тільки на підставі динаміки сукупності. Те, що називають частиною, є просто фрагментом нерозривної мережі зв'язків.

2. *Перехід від поняття Структури до поняття Процесу.* Традиційна концепція припускала, що існують первинні структури та сили і механізми, що спричиняють взаємодії між ними, завдяки чому виникають процеси. В основі сучасної концепції кожна структура розглядається як прояв процесу, який в собі ховає. Мережа зв'язків природно є динамічною.

3. *Перехід від поняття Об'єктивної науки до поняття Епістемологічної науки.* Традиційна концепція базувалась на тому, що наукові описи об'єктивні, отже незалежні від спостерігача і від процесу пізнання. Сучасна концепція припускає, що епістемологія, отже розуміння процесу виникнення знань, дослідження знань (епістеме) як таких, їх будови, структури, функціонування і розвитку. До цього часу не було одностайної думки щодо відповідного характеру епістемології, однак все частіше виникає загальне переконання, що епістемологія мусить бути невід'ємною частиною кожної наукової теорії.

4. *Перехід від поняття Основи до поняття Мережі як перенесення знань.* Передача знань як основа, що складається з фундаментальних і абсолютних знань, принципів, конструкційних цеглинок і т.д., домінувала в західній науці і філософії сотні років. У період зміни концепції вважають, що руйнуються основи знань. У трактуванні сучасної концепції ми сприймаємо реальність як мережу взаємозв'язків. У такій мережі немає ані абсолютних ієрархій, ані абсолютних основ.

5. *Перехід від поняття Точності до поняття Наближеного Опису.* Традиційна концепція базувалась на переконанні, що наукові знання здатні

дати нам абсолютну і остаточну певність. У контексті сучасної концепції вважається, що всілякі поняття, теорії і відкриття обмежені і наближені. Наука ніколи не забезпечить цілісного і остаточного розуміння реальності [243].

Рис. 4.5. Основні постулати традиційної та нової концепцій економічного розвитку регіонів*

*сформовано автором на основі [243]

У технології і економіці зміни піддаються прискоренню. Перша хвиля технології і економіки спиралася на сили природи, зокрема, людських м'язів, тваринної сили, енергії вітру і води. Енергія пари, як друга хвиля, вступила

на арену економіки лише в XVIII ст. Електричну силу як третю хвилю введено в XIX ст. Принципи масового виробництва - четверта хвиля – стосуються автопромисловості і пройшли десятки років, перш, ніж ті галузі здобули домінування. Нинішня, п'ята хвиля економіки, інформаційні технології, розвивається вже давно і тільки тепер видно, що вони стали рушієм досліджень технології і економіки (рис. 4.4). Однак кожна наступна хвиля ущільнюється. Це видно також і з фаз винаходів і нововведень, які мають тенденцію до прискорення, що особливо наочно демонструється на прикладі деяких важливих винаходів, які реалізувались протягом останніх 250 років (рис. 4.6). Спостерігається тенденція до зменшення розриву в часі між винаходом та втіленням його у виробничий процес.

Таким чином, варто вже тепер задуматися над технологіями і інститутами, що генерують майбутню шосту хвилю, яка має бути дружелюбною середовищу (*environment friendly*).

Ознакою мережевої концепції є гнучкість. Порядок в мережевій концепції виявляє здібність до реконфігурації будь-яких елементів процесів і просторових структур, ключову властивість в суспільстві, для якого типовими є неперервні зміни і організаційна плинність. Радикальна зміна правил без загрози знищення мережевої організації стала можливою, оскільки матеріальна основа організації може бути перепрограмована і переформатована в результаті функціонування горизонтальних зв'язків.

Крім того, в сучасних процесах розвитку європейських регіонів велике значення мають соціальні виклики, що виникають на основі як перетворень в економіці, так і цивілізаційних змін. До найважливіших варто віднести старіння суспільства, знищення навколишнього середовища і зростання соціальних патологій. Такі явища призводять до того, що ситуація в регіонах також змінюється. Не всі регіони готові до реалізації дій, що відповідають цим викликам. Це призводить до зростання диспропорцій між розвиненими і слабкими регіонами. Наслідком таких процесів може бути поляризація простору - поділ на високорозвинені регіони, в яких процеси розвитку

пробігатимуть правильно, та відсталі регіони, які являтимуть своєрідний тил для просторів високорозвинених.

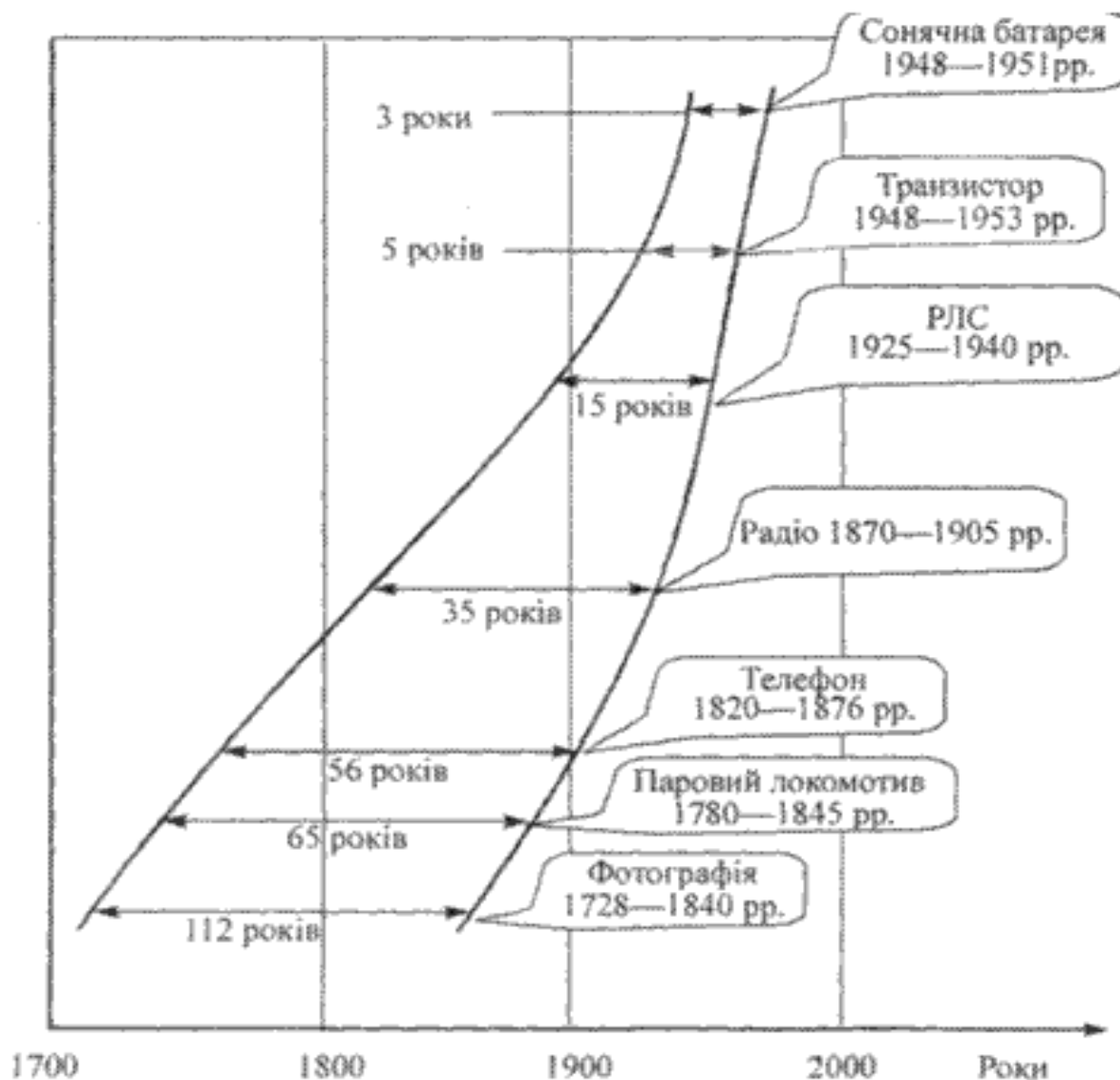

Рис. 4.6. Часовий цикл винаходів та втілення їх у виробництво

Слід констатувати, що регіони, як визначені суб'єкти соціально-економічного простору, підлягають не тільки процесам опредметнення, але все частіше також стають учасниками ринкових процесів. Простір стає щораз більш відкритим. Це означає, що деякі запаси даного регіону будуть особливо вразливі до дії зовнішніх чинників, локалізованих в сусідніх просторах. Така вразливість стосується природного явища зростаючої конкуренції, тобто так званого вимивання запасів. При цьому варто

пам'ятати, що конкуренція, як зараз підкреслюється в науковій літературі, може бути не тільки конкуренцією в її чистому вигляді, але часто пов'язується з співпрацею. Одночасно КФУ регіонів, незалежно від того, як вона себе визначає, завжди має щонайменше одну перевагу, а саме утримання запасів (у тому числі, фінансових і людських) на даній території.

Це повинно призводити до стримування (або принаймні обмеження) безкоштовного «експорту» високої якості запасів праці, інвестиційних і інших капіталів особливо цінних елементів запасів до інших регіонів.

Для процесів, що відбуваються в глобальному масштабі, характерним є те, що вони проходять у відносно невеликому числі регіональних переговорів. Це означає, що в недалекому майбутньому варто очікувати подальшого зростання поляризації розвитку в європейському соціально-економічному просторі. Результатом цього процесу буде поділ цього простору між двома принциповими групами. До першої будуть входити сильно розвинені регіони, які в результаті утримування своєї переваги, в т.ч. через створення сучасних інноваційних господарських рішень, стануть ще сильнішими. До другої входитимуть слабкі регіони, в яких домінуватимуть явища стагнації і відсталості. Така просторова система з дихотомічним характером буде мало піддатливою до змін структури і обмеженою в змінах у часі.

Сучасні форми організації економічної системи, що пристосовується до п'ятої довгої хвилі, вимагають врахування у формуванні процесів економічного розвитку регіонів постулатів, що лежать в основі нової концепції XXI століття. Варто зауважити, що наша планета може тільки раз перейти цю фазу глибокої науково-технічної революції. Можна мати надію, що витканий зі світлопроводів і супутникових антен навколо Землі плащ сьогодні започатковує універсальну економічну культуру. Ця глобальна економічна культура, що характеризується децентралізацією власності і капіталу та моделлю відкритого суспільства, що навчається, поширює нові вартості, такі як знання та тісно пов'язані з ними інноваційність і

креативність, як основні критерії прийняття рішень у всіх спектрах життя. Новий тип культури спричинить також зміни ситуації в економіці окремих регіонів в Європі, які інтегруються в неї.

Сучасна концепція просторової економіки має мультидисциплінарний характер і у зв'язку з цим зумовлює низку різноманітних чинників, явищ і процесів. Таким чином, представлений вище аналіз стосується еволюційних змін в економічному розвитку регіонів і являє собою преамбулу до дискусії на тему ефективності функціонування інноваційної економіки в просторі. Варто також підкреслити, що в процес еволюції економічного розвитку в просторовому вимірі характеризується поступовим економічним зростанням з періодичним прискоренням, зміною людських потреб та соціально-економічних структур.

4.2. Взаємозв'язок концепції економічного розвитку регіонів та рівня ключових факторів успіху

Для пояснення значущості залежності регіональної конкурентоспроможності від економічного розвитку і навпаки необхідно сформулювати поняття регіональної конкурентоспроможності, а також проаналізувати чинники, що впливають на неї.

Концепція ключових факторів успіху з'являється в літературі в багатьох сенсах, що призводить до великої кількості визначень, пов'язаних з різним розумінням її джерел і різного розуміння сфери застосування. В економіці можна говорити про конкурентоспроможність як на мікроекономічному рівні (по відношенню до підприємства) [143], так і на макроекономічному рівні (по відношенню до країни) [142, 244, 245], а також проміжних рівнів, які є галузями, секторами або специфічними, нижчими за національні територіальні одиниці [41, 42, 197, 248].

З точки зору регіону, конкурентоспроможність визначається як ступінь,

міра, до якої регіон здатен виробляти товари та послуги в ринкових умовах, які оцінюються на національних та міжнародних ринках, при збереженні або збільшенні реальних доходів резидентів у довгостроковій перспективі. Основною умовою ключових факторів успіху є успішна економічна діяльність, яка вважається зростаючим рівнем доходів і рівня життя, реалізованим в умовах відкритого ринку товарів і послуг, що виробляються даним регіоном. Рівень життя виступає тут як кінцевий результат ключових факторів успіху.

Регіональна конкурентоспроможність визначається як здатність регіональної економіки оптимізувати свої ендогенні ресурси, щоб конкурувати і розвиватися на національних і глобальних ринках, а також здатність адаптуватися до змін на цих ринках. Обмеженням такого підходу є те, що багато економічних заходів не стосуються рівня регіону, а діють лише на національному рівні.

Цілісний і інноваційний підхід до економічного розвитку регіонів в глобальній економіці сприяє ефективному використанню потенціалів і ресурсів цих просторових одиниць, а, як наслідок, отриманню стійкої конкурентної переваги і зміні місця регіонів на національній, а також на міжнародній арені.

Зміна концепції регіонального розвитку у напрямі нової економіки, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня ключових факторів успіху регіону необхідними стають не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, яка складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, але також розвиток людського капіталу та інституційного оточення, які створюють міцні підвалини для регіону, що розвивається у напрямі нової економіки.

До найважливіших чинників КФУ регіонів належать інноваційність і людський капітал, інститути і соціальний капітал, а звідси мережеві зв'язки між суб'єктами місцевої/регіональної мережі, ефективно функціонуюча регіональна адміністрація, кількість малих і середніх підприємств та

величина прямих іноземних інвестицій. Як видно, тут перераховано практично всі детермінанти традиційного та сучасного підходів щодо забезпечення економічного розвитку регіонів. Дані чинники і рівень їх використання в регіональному розрізі визначають рівень КФУ регіонів і диференціюють їх на сильні та слабкі регіони.

Політика регіональних КФУ полягає в активізації внутрішніх чинників, їх особливостей, які відрізняють даний регіон від сусідніх територіальних утворень. Ці фактори часто за допомогою зовнішньої підтримки - особливо фінансової - можуть визначити конструкцію конкурентного потенціалу регіону, прийняття рішення про рівень його привабливості [41].

При аналізі чинників регіональної КФУ важливою теж є їх класифікація на ті, що характеризують рівень КФУ, і ті, що характеризують потенціал КФУ. Огляд найбільш відомих моделей конкурентоспроможності засвідчує, що вони здебільшого будуються для мікро-, мезо- чи макроекономічного масштабу. Втім, у всіх моделях залежною змінною є конкурентна позиція, отримана регіоном, а незалежними змінними - фактори КФУ. Серед найбільш відомих моделей конкурентоспроможності - ті, які безпосередньо стосуються регіонального рівня, тобто: модель піраміди конкурентоспроможності Європейської Комісії, Європейський індекс конкурентоспроможності (*ECI*) та модель конкурентоспроможності, створена в Кембриджському університеті і *ECORYS-NEI* [216].

Часто застосовують моделі конкурентоспроможності, побудовані на основі одного синтетичного індикатора, розрахованого на основі алгоритму, що використовує набір специфічних факторів. Найбільш відомими моделями цієї групи є: модель факторів конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (*WEF*), модель Міжнародного інституту управління розвитком (*IMD*), модель Світового банку, модель системного аналізу конкурентоспроможності, модель конкурентоспроможності Ірландської національної ради та модель *BERI*. Очевидно, що окреме місце в дослідженні

конкурентоспроможності посідає ромб конкурентоспроможності М. Портера, навіть якщо ця модель зазвичай використовується на іншому рівні [143].

Однією з найбільш відомих моделей, що використовуються для опису конкурентоспроможності регіонів є піраміда конкурентоспроможності (рис. 4.7). Ця модель була розроблена в 1997 році Європейською Комісією як концепція, що представляє ключові фактори рівня конкурентоспроможності [209]. Ця модель виходить із системного підходу до класифікації факторів, що впливають на конкурентоспроможність регіону. З погляду оцінки конкурентоспроможності регіонів як результату їх економічного розвитку, дана модель описує всі ключові фактори конкурентоспроможності в довготерміновому періоді.

На вершині піраміди знаходиться показник якості життя, вимірний як ВРП на одну особу, який переходить до рівня зайнятості, продуктивності та продуктивності праці. На рівень зайнятості впливають: рівень активності, здатність створювати робочі місця, гнучкість ринку праці, демографія та нематеріальні інвестиції (кваліфікаційна структура). На продуктивність впливають: ринкова і фінансова ситуація, нематеріальні інвестиції (дослідження та розробки), інновації та інвестиції в основний капітал та соціальну інфраструктуру.

Фактори, що впливають на конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі, знаходяться в основі піраміди - це джерела КФУ. На середньому рівні піраміди знаходяться фактори розвитку, також відомі як розгорнута КФУ. Основні фактори конкурентоспроможності з'являються на вищому пірамідальному рівні, а на його вершині такі категорії, як добробут і рівень життя населення.

На основі такої піраміди конкурентоспроможності формуються моделі міжнародної, промислової та регіональної конкурентоспроможності, визначаються завдання органів державної влади як частина конкурентної політики.

Соціальні та економічні фактори, які є ключовими для довгострокового підвищення конкурентоспроможності, утворюють базис моделі регіональної конкурентоспроможності. Такі фактори включають:

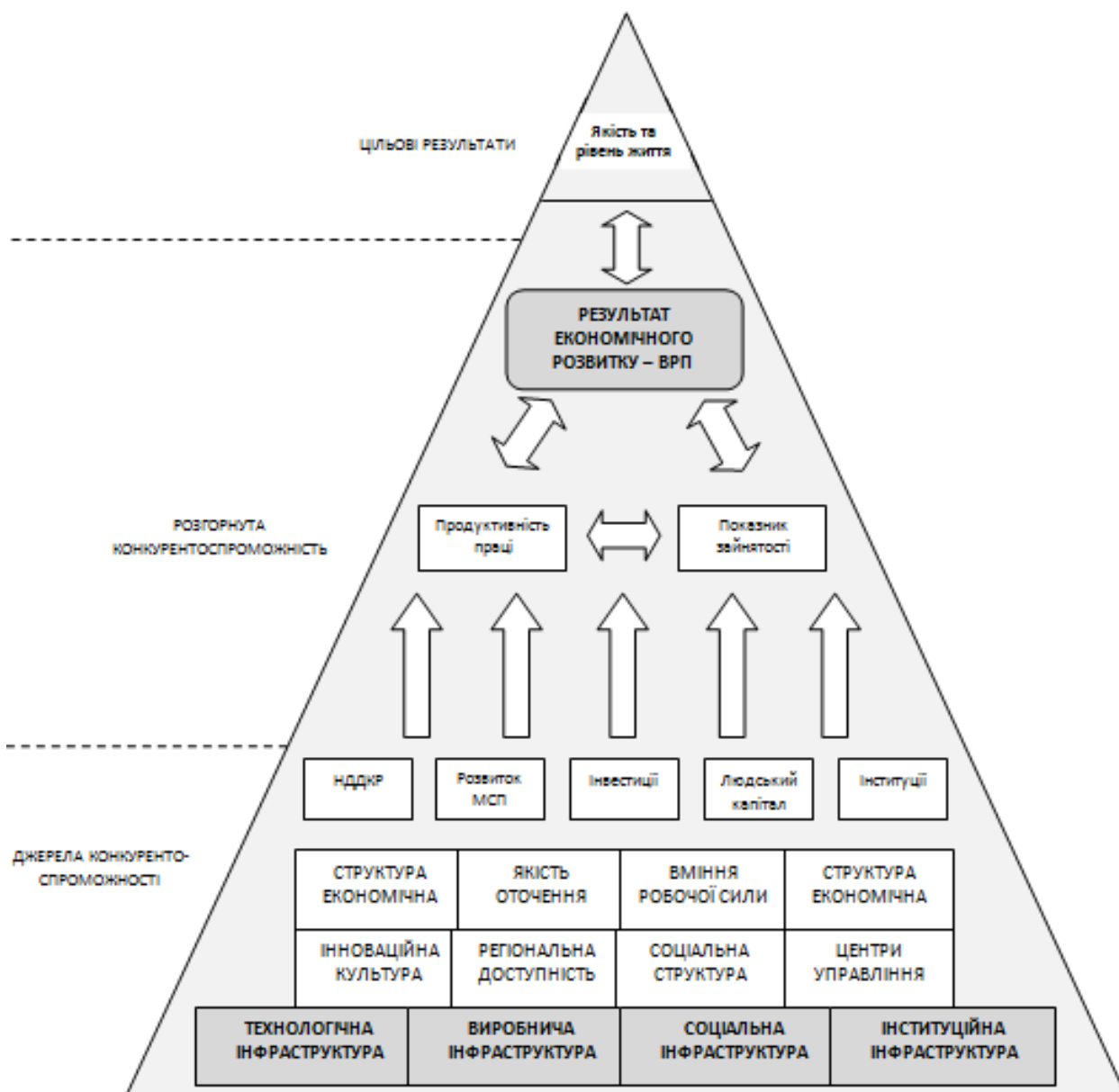

Рис. 4.7. Модель піраміди регіональної конкурентоспроможності [209]

1. Економічну структуру, в якій виділяють галузі та підприємства для внутрішньої та міжнародної конкуренції. Завдяючи тільки спеціалізації виробництва, а також сфери послуг можливим є розвиток регіону на основі його базового продукту.

2. Інвестиції - незалежно від джерел їх походження, з якими конкурентоспроможність регіону безпосередньо пов'язана. Зростання інвестицій підвищує КФУ, що приваблює нові інвестиції;

3. Технологічна та технічна інфраструктура - з особливим акцентом на інфраструктуру телекомунікацій та інформаційних технологій, завдяки якій щораз швидше відбувається отримання, обробка та передача інформації.

4. Соціальна структура відображає систему освіти, охорону здоров'я, соціальну допомогу та ін. Це впливає на якість робочої сили в регіоні.

5. Інноваційна культура. Науково-дослідна діяльність (НДДКР) представлена науково-дослідними установами та університетами, які сприяють інноваціям.

6. Якість середовища. Навколишнє середовище регіону та його охорона - сприятливе для життя, роботи та відпочинку. Діяльність самоврядування повинна бути зосереджена на проєкологічних проєктах, що захищають природне середовище.

7. Центри управління та бізнес-інститути - бізнес-інкубатори, кластери, економічні палати, регіональні агенції розвитку, фонди постачання тощо мають опосередкований вплив на перелічені фактори, тим не менше, посилюючи їх вплив на КФУ.

Досягнута конкурентна позиція базується на ефективності використання базисних факторів конкурентоспроможності. З цього можна припустити, що економічний розвиток забезпечується завдяки постійному зміцненню конкурентної позиції та підвищенню конкурентних переваг (на основі все більш розвинених факторів конкурентоспроможності) існуючих галузей та шляхом створення нових, високоефективних сегментів економіки. Відповідно до цього підходу економічний розвиток окремих країн, а також регіонів проходить три послідовні стадії, що характеризуються динамічним розвитком інших галузей або сегментів економіки. Ці етапи включають конкурентоспроможність на основі виробничих факторів, за якими йдуть конкуренція на основі інвестицій і, нарешті, конкурентоспроможність на

основі інновацій. Згідно етапів здійснюється поділ регіонів на ті, які є ідеальним місцем виробництва, регіони, які отримують вигоду від зростаючого ефекту масштабу (регіони як місця зростаючих доходів) і регіони, в яких домінує економіка знань.

Регіони, конкурентоспроможність яких базується на факторах виробництва, належать до найменш розвинених. У них переважають сектори економіки, які в якості основних факторів виробництва використовують природні ресурси або низько кваліфіковану робочу силу. Виробничі технології не є передовими і широко доступними, однак вони зазвичай імпортуються з-за кордону. Придбання технології здійснюється шляхом копіювання іноземних. Конкурентна перевага є нестабільною, оскільки опирається на традиційних факторах виробництва, легких в отриманні. На цьому етапі розвитку знаходяться в основному всі регіони (країни), що розвиваються.

Конкурентоспроможність, заснована на інвестиціях, типова для середньорозвинених регіонів і опирається на інвестиції в сучасні та ефективні технології та пристрої, найсучасніші технологічні рішення і розвиток виробничих потужностей, сучасні та передові товари шляхом придбання технологічних розробок. У регіонах на цьому етапі розвитку важливим є явище ефекту від масштабу [39]. Сформовані висококваліфіковані групи працівників здатні поглинати адаптовані технології та їх модифікацію. Кількість секторів економіки, в яких може конкурувати економіка даного регіону, є набагато ширшою, ніж у регіонах виробництва на основі ресурсів. Отримання конкурентної переваги в економіці, що базується на зростаючих доходах та інвестиціях, є зазвичай тільки в галузях з високою економією від масштабу, а також значною часткою трудових витрат у загальних витратах [38]. Їх виробництво базується на легкому отриманні технології, на основі якої виробляються стандартизовані товари, що домінують у їхній пропозиції.

Створення економіки, що базується на знаннях, є найвищим рівнем розвитку в регіоні. На даному етапі кількість сегментів економіки, в яких підприємства можуть успішно конкурувати, постійно розширюється. Внутрішній попит стає все більш витонченим, стимулюючи розвиток більш складних і просунутих товарів. Це стосується як окремих споживачів, так і промисловості, яка, стаючи виробником все більш витончених товарів, також починає формувати попит на більш просунуті товари. Сильна конкуренція на внутрішньому ринку стимулює безперервні інновації. З'являються нові конкурентоспроможні підприємства у суміжних і співпрацюючих галузях. Конкурентні переваги мають місце все рідше і це є наслідком більш низьких витрат, дедалі частіше через нецінові фактори. З'являються нові механізми для створення та вдосконалення інноваційних ресурсів. Компанії не тільки переймають новітні технології, створені за кордоном, але й створюють власні. На цьому етапі компанії конкурують на світових ринках у більш різноманітних сегментах. Конкурентна перевага є широкою від однієї галузі до іншої. Стимулюється конкурентоспроможність виробників кінцевих товарів. Велика кількість діючих підприємств у багатьох сегментах економіки стає основою для появи більшої кількості можливостей для інновацій та розвитку. Цей рівень конкурентоспроможності є найбільш стійким до економічних коливань і зовнішніх факторів. Основа конкурентної переваги підприємства - це технології, інновації та різноманітна пропозиція, а не виробничі витрати [222].

У таблиці 4.1 представлено фактори конкурентоспроможності для різних рівнів регіонального розвитку.

Крім факторів регіональної конкурентоспроможності, важливими є синтетичні показники, що дозволяють оцінити рівень конкурентоспроможності або конкурентну позицію регіону незалежно від рівня його розвитку.

Таблиця 4.1

Фактори конкурентоспроможності, що відносяться до регіонів за рівнем їх розвитку*

Концепція регіонального розвитку відповідно до характеру його конкурентоспроможності	Характеристики за вибраними показниками	Фактори конкурентоспроможності
Регіон як місце виробництва Конкурентоспроможність, заснована на засобах	Низький рівень ВРП на одну особу Високий рівень зайнятості в промисловості	Регіональна доступність Базова технічна інфраструктура Витрати на оплату праці
Регіон як місце зростаючих доходів Конкурентоспроможність, заснована на інвестиціях	Середній рівень ВРП на одну особу Висока продуктивність Кваліфікована робоча сила Наявність постачальників Вплив розміру ринку	Соціальний капітал Інвестиції Закордонний капітал
Регіон як місце створення знань Конкурентоспроможність на основі інновацій	Високий рівень ВРП на одну особу Високий рівень урбанізації Високий рівень зайнятості в сфері послуг Високий рівень зайнятості в НДДКР Галузева диференціація Висока якість життя	Інституції Управління Людський капітал Дослідження і розробки Система та культура інновацій

* розроблено автором на основі [38, 39, 222]

Для просторового дослідження КФУ регіонів спочатку виокремлюють певну кількість ознак (змінних), що визначають рівень конкурентоспроможності цих регіонів. Ознаки КФУ записують у вигляді наступної матриці даних:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1p} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{np} \end{bmatrix} \quad (4.1)$$

де x_{ik} – елементи матриці X , які показують величину для i -того об'єкту (регіону) ($i=1,2,\dots,n$) та k -тої ознаки (змінної) конкурентоспроможності ($k=1,2,\dots,p$).

В матриці X i -тий рядок розмірності ($1 \times p$) і вигляду:

$$(x_{i1} \quad x_{i2} \quad \dots \quad x_{ip}) \quad (4.2)$$

відображає інформацію про всі ознаки КФУ для обраного (i -того) регіону. В свою чергу k -тий стовпчик матриці X вигляду:

$$\begin{pmatrix} x_{1k} \\ x_{2k} \\ \dots \\ x_{nk} \end{pmatrix} \quad (4.3)$$

є $(k \times 1)$ -вимірним вектором величини обраної (k -тої) ознаки конкурентоспроможності для всіх досліджуваних регіонів (об'єктів).

Підбір ознак (змінних) для статистичного дослідження завжди залежить від мети і сфери аналізу. При усталенні початкового набору змінних варто дотримуватись певних загальних правил підбору ознак. Так, сукупність потенційних діагностичних ознак повинна [131]:

- репрезентувати різні аспекти пояснюваного явища;
- стосуватися тільки істотних аспектів і властивостей аналізованого явища;
- бути однозначно і стисло сформульованою;
- в міру можливості включати змінні, вимірювані кількісно;
- бути в причинно-наслідковому зв'язку з пояснюваним явищем;
- репрезентувати задокументовані джерела інформації;

- бути повним набором для всіх досліджуваних об'єктів.

Із статистичної точки зору набір специфікованих ознак не може бути занадто великий, а сукупність потенційних діагностичних ознак повинна, крім того, мати наступні характеристики [27, 123]:

- велику дисперсію діагностичних ознак;
- слабку взаємну кореляцію;
- високу кореляцію з пояснюваним явищем.

До усунення відмінностей між ознаками КФУ регіонів використовують процедуру стандартизації досліджуваних ознак. Стандартизацію зібраного статистичного матеріалу для i -того регіону ($i=1,2,\dots,n$) та k -тої ознаки ($k = 1,2, \dots, p$) можна зробити згідно з формулою:

$$Y_{ik} = \frac{x_{ik} - x_{\min,k}}{x_{\max,k} - x_{\min,k}} \quad (4.4)$$

де Y_{ik} – стандартизована k -та ознака для i -того регіону,

x_{ik} – початкова величина k -тої ознаки для i -того регіону,

$x_{\max,k} = \max(x_{1k}, x_{2k}, \dots, x_{nk})$, $x_{\min,k} = \min(x_{1k}, x_{2k}, \dots, x_{nk})$.

Стандартизація згідно цієї формули призводить до того, що завжди матимемо $0 \leq y_{ik} \leq 1$ за абсолютною величиною. Відповідно стандартизації отримуємо «нові» статистичні дані, які є умовними величинами, заданими наступною матрицею даних:

$$Y = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1p} \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2p} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ y_{n1} & y_{n2} & \dots & y_{np} \end{bmatrix} \quad (4.5)$$

де y_{ik} ($i = 1, 2, \dots, n$), ($k = 1, 2, \dots, p$) – це величина стандартизованої змінної, отриманої згідно формули (4).

Для визначення *рівня регіональної конкурентоспроможності* на основі її факторів розраховують середню арифметичну величину за всіма ознаками конкурентоспроможності, незалежно від рівня його розвитку:

$$\bar{Y}_i = \frac{1}{k} \sum_{k=1}^p Y_{ik}, \quad (4.6)$$

де p – кількість ознак конкурентоспроможності,

\bar{Y}_i – середня арифметична величина рівня КФУ i -того регіону.

При аналізі чинників регіональної конкурентоспроможності важливою також є можливість на їх основі визначати ще й *потенціал конкурентоспроможності регіону*. В загальному випадку потенціал КФУ регіону — це сукупність чинників регіональної конкурентоспроможності, що забезпечують його неперервну та ефективну діяльність. Як було зазначено вище, досягнута конкурентна позиція базується на ефективності використання базисних факторів конкурентоспроможності, але це не означає, що вона є ефективною.

Оскільки методологія обчислення рівня регіональної конкурентоспроможності не дає нам можливості встановити ефективність використання її чинників, то для цієї мети можна скористатись однією з методик непараметричного аналізу. Загалом виділяють два підходи до визначення потенційної (оптимальної) межі ефективності – параметричні і непараметричні методи. Обидва мають рівноправний характер, тому дослідники не віддають остаточної переваги котромусь з них. Суть параметричних методів полягає в економетричному аналізі та передбачає визначення функціональної залежності конкурентоспроможності. Непараметричні методи використовують математичне програмування і не потребують визначення функціональної форми моделі, що є однією з головних переваг цих методів над параметричними. Серед непараметричних методів чільне місце посідає DEA - Аналіз охоплення даних (*Data Envelopment Analysis*). Метод DEA заснований на визначенні межі ефективності, яка є аналогом виробничої функції для випадку, коли випуск не скалярний, а векторний. Існує багато різновидів моделей DEA [33]:

- лінійні на ділянках (англ. *Piecewise linear*) або частково нелінійні (англ. *Piecewise non-linear*) види виробничої функції;
- орієнтовані (*input*- або *output*-орієнтовані моделі), а також моделі без орієнтації;
- з постійною (англ. *Constant returns to scale, CRS*) або змінною (англ. *variable returns to scale, VRS*) віддачею масштабу.

Їх основні ідеї, переваги та недоліки наведено в роботах [176, 182, 191, 192, 197, 253, 256, 271]. Розширеної моделлю DEA, якій було приділено багато дослідної уваги, є «модель оболонки даних з вільним розміщенням (*free disposal hull, FDH*)», вперше сформульована в [197]. Основною метою розвитку даної моделі було дати гарантію, що оцінки ефективності є результатом виключно розглянутих фактичних, а не гіпотетичних параметрів.

Як відомо, значення ефективності більшості моделей DEA лежать в області $[0,1]$. При цьому всі ефективні регіони приймають значення в розмірі одиниці. При великому DEA-аналізі це призводить до того, що велика кількість регіонів вважаються ефективними, і подальше ранжування є неможливим. Цей недолік непараметричного методу вимірювання стає особливо явним, коли його результати зіставляються з результатами параметричного вимірювання, такого, як, наприклад, стохастичний граничний аналіз. Оскільки, як правило, при використанні параметричних методів вимірювання ефективності різних регіонів (*DMU* – об'єкт, що приймає рішення) мають різні значення ефективності [33].

В роботі [176] було запропоновано альтернативний метод визначення рейтингу ефективних регіонів. В результаті він став відомим як модель супереефективності. Суть даного методу полягає в тому, що визначається нова межа ефективності без *input-output*-комбінації цих ефективних регіонів, і ефективність даних регіонів вимірюється вже, виходячи з наявної граничної функції. Відповідно, ефективний регіон може збільшити свій *input*-вектор і при цьому залишитися ефективним. Значення ефективності відображає

радіальна відстань оцінюваного *DMU* до межі конкурентоспроможності, яка визначається без розглянутого регіону.

З цього випливає, що регіони, спочатку визначені за допомогою *DEA*-аналізу як ефективні, зі значенням ефективності 1,0 (на 100 % ефективні), слідуючи цьому методу матимуть значення більші за 1,0. Що стосується неефективних регіонів, які знаходяться поза межами можливостей, то на їх значення це не вплине, тобто вони так і залишаться меншими за одиницю. Математичне представлення моделі суперфективності ідентичне моделі *BCC* з врахуванням, що розглядуваний регіон виключається з набору регіонів [33].

Варто зауважити, що, на відміну від інших *DEA*-моделей, метод суперфективності дозволяє визначати регіони-лідери. Дуже високе значення ефективності може бути тому доказом і слугувати предметом до подальших досліджень регіонів-лідерів. Отже, модель суперфективності є *input*-орієнтованою з врахуванням змінного ефекту масштабу, для реалізації якої використовуються розроблені комп'ютерні технології або додатки, призначені для розв'язання задач оптимізації великої розмірності: *Excel Solver*, *DEAFrontier*, *DEAP 2.14*, *EMS 1.45* [256, 271].

Досліджуючи диференціацію в конкурентоспроможності між *i*-тим та *j*-тим регіонами, можна використовувати різні міри відстані аналізованих об'єктів, такі як Евклідова відстань (проста і зважена), Манхеттенська, Чебишева, Мінковського, Махалонобіса [52, 140, 157]. Загалом ці міри служать для оцінки диференціації конкурентоспроможності регіонів у зв'язку з оточенням. Найбільш популярною вважається проста Евклідова відстань:

$$O_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (y_{ik} - y_{jk})^2}. \quad (4.7)$$

Часто для оцінки відстані між регіонами можна використати Манхеттенську або міську відстань, визначену за формулою:

$$O_{ij} = \sum_{k=1}^p |y_{ik} - y_{jk}|. \quad (4.8)$$

На основі розрахованих за обраною мірою оцінок диференціації конкурентоспроможності регіонів використовують методика формування кластерів. До найбільш поширених відносять методи одиничного зв'язку, повного зв'язку, середнього зв'язку та метод Уорда. «Згідно методу Уорда приєднання об'єктів до кластерів здійснюється у випадку мінімального приросту внутрішньогрупової суми квадратів відхилень. Завдяки цьому утворюються кластери приблизно одного розміру, які мають форму гіперсфер. Оптимальною прийнято вважати кількість кластерів, яка визначається як різниця кількості спостережень і кількості кроків, після якої відстань об'єднання збільшується стрибкоподібно» [140].

Кластерний аналіз зазвичай, як і більшість методів дослідження стохастичного зв'язку, реалізують за допомогою різних програмних продуктів, як от *Statistica*.

В умовах територіального самоуправління і ринкової економіки викликом для самоврядування є побудова конкурентоспроможної позиції в масштабі регіональному, державному, і навіть міжнародному. Про здатність до конкуренції окремих регіонів свідчать однаково як засоби (їх потенціал використання, структура, доступність), так і дії місцевої влади (їх підприємництво і вміння управління засобами).

Суб'єктом в ринковій грі залишаються регіони, які конкурують між собою в основному як територіальні і адміністративні одиниці. Внутрішні і зовнішні обумовленості та зв'язки, що існують між ними, спричиняють до того, що регіон як адміністративна одиниця, створює деяку систему. В цій системі функціонують елементи, які впливають на себе по-різному і з різною силою.

Таким чином, на підставі аналізу взаємозв'язку концепції економічного розвитку регіонів та рівня їх конкурентоспроможності, встановлено, що чинники економічного розвитку регіонів лежать в основі побудови піраміди

регіональної конкурентоспроможності і визначають конкурентну позицію регіону в національному чи глобальному масштабах. З іншого боку, економічний розвиток регіону забезпечується завдяки постійному зміцненню конкурентної позиції та підвищенню конкурентних переваг існуючих галузей та шляхом створення нових, високоефективних сегментів економіки. Окрім чинників регіональної конкурентоспроможності, важливими є синтетичні показники, що дозволяють оцінити рівень конкурентоспроможності або конкурентну позицію регіону незалежно від рівня його розвитку. Тому для просторового дослідження конкурентоспроможності запропоновано методичний підхід щодо оцінки фактичного та потенційного рівнів КФУ регіону, а також оцінки диференціації регіонів за рівнем їх КФУ.

4.3. Інвестиційний механізм забезпечення економічного розвитку регіонів

В сучасних умовах господарювання регіонами відводиться принципово інша нова роль, яка ґрунтується на перерозподілі найважливіших повноважень, особливо у сфері прав і компетенцій при вирішенні питань їх соціально-економічного та культурного розвитку. Тому визначальним завданням регіональної інвестиційної політики є забезпечення комплексного соціально-економічного і культурного розвитку територій. При цьому вихідними напрямками її формування є передовсім визначення її критеріальної основи і цільової спрямованості, розробка механізму та структури управління інвестиційною сферою, зміцнення економічної бази будівельного комплексу, формування і розвиток нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності. Обґрунтування регіональної інвестиційної політики виходить з визначення її економічної сутності, структури та форм її здійснення і прогнозування можливостей ефективного інвестування відповідно до поставлених цілей, що істотно актуалізує

поліаспектні дослідження цієї важливої для України та її територій проблематики.

Останнім часом стає все більше праць стосовно теоретичних і прикладних аспектів інвестиційної діяльності в Україні та її регіонів, відтак наводити окремі із них, на наш погляд, справді нагальної необхідності немає. Проте, робіт, у яких би системно аналізувались саме особливості механізму інвестиційної політики, на жаль, все ще обмаль, що і стало метою та предметом розгляду у цій науковій розвідці.

Основним завданням даного дослідження є формування механізму інвестиційної розбудови різних територій на сучасному етапі розвитку ринкової економіки регіонів України.

Результативність інвестиційної стратегії регіону визначається загальноекономічною ефективністю інвестування із врахуванням соціальної спрямованості інвестиційної діяльності [144]. При цьому підвищення її загальної економічної ефективності дає реальну можливість підняти значення соціального і економічного чинників у процесі реалізації інвестиційної політики. Забезпечення узгодженості економічного та соціального блоків при здійсненні інвестиційної діяльності також відноситься до найважливіших її завдань у рамках відповідних територій. До того ж належні умови для залучення фінансових ресурсів у регіон визначаються головним чином рівнем його інвестиційної привабливості або, іншими словами, сформованим тут інвестиційно-інноваційним кліматом [73].

Інвестиційний клімат території складається із його об'єктивних можливостей – наявного інвестиційного потенціалу та різних умов діяльності інвестора і досягнутого рівня інвестиційного розвитку. Ці два показники є настільки взаємопов'язаними, що від'ємне значення одного із них автоматично перетворює територію у непривабливу з позицій інвестиційної діяльності. Тож, інвестиційний потенціал регіону визначається саме сумою об'єктивних передумов щодо інвестицій, які залежать як від наявності та різноманітності сфер і об'єктів інвестування, так і від їхніх основних

економічних характеристик. Кількісно він складається із макроекономічних показників, якими характеризують території, серед яких такі чинники виробництва: різноманітні природні та трудові ресурси, основні виробничі засоби і виробничі потужності, соціальна, інженерна, інші важливі регіональні інфраструктури тощо.

Другою складовою – інвестиційним ризиком – характеризується ймовірність втрати інвестицій та доходу від них. А основне значення цього показника – рішення стосовно вкладення коштів у певний проект, галузь, регіон або ж державу. Водночас ризик є немаловажною умовою правил гри на інвестиційному ринку. Вони можуть змінюватись у залежності від економічної ситуації. По суті ризик – це характеристика якісна, яка залежить від політичної, соціальної, економічної, екологічної та криміногенної ситуацій. І однією із найважливіших складових інвестиційного ризику є чинні законодавчі умови інвестування. До того ж специфіка України визначається загальнодержавним законодавчим фоном, який незначно змінюється в окремих регіонах під безпосереднім впливом відповідних регіональних нормативно-правових актів, якими належно регулюється й інвестиційно-інноваційна діяльність у регіоні.

Українське законодавство визначає можливості інвестування у ті або ж інші сфери і встановлює порядок доцільного використання у цьому різних чинників виробництва – складових наявного інвестиційного потенціалу території [170]. Його, як правило, оцінюють за такими основними параметрами:

- ресурсно-сировинний, який визначається як середньозважена забезпеченість збалансованими запасами основних видів різних природних ресурсів;
- виробничий – як узагальнений результат різних видів господарської діяльності різних категорій населення у межах конкретної території регіону;
- споживчий – сукупна купівельна спроможність усіх його мешканців;

- інфраструктурний – як економіко-географічне розташування території та її відповідне соціальне та інженерно-інфраструктурне облаштування;
- інтелектуальний – наявність різноманітних науково-дослідних і відповідних навчальних закладів, досягнутий стан їх матеріально-технічної бази;
- інноваційний – усталений рівень впровадження у проектну діяльність визначальних якісних результатів сучасного науково-технічного прогресу;
- комерційний – стан розвитку провідних структур ринкової економіки.

Інвестиційні ризики визначаються системою таких показників. Економічний ризик характеризує тенденції в економічному розвитку території. Він буває майновим (тобто, зводиться до загрози втрати прибутку та майна) і немайновим (й у тому числі ризик недобросовісного партнерства). Окрім цього, майновий ризик поділяється на фінансово-фіксований і комерційний. Фінансово-фіксований ризик пов'язують із абсолютним переважанням кредитних угод з короткими термінами та фіксованою плаваючою відсотковою ставкою, яку фінансові інститути, які діють у певному регіоні, згідно із кредитною угодою можуть змінювати без узгодження із позичальником у зв'язку із низькою платіжною дисципліною і довготривалими розрахунками. Натомість, комерційний ризик визначають, як правило, непередбачуваністю у застосуванні певного рівня закупівельних цін та непомірним зростанням витрат обігу і різними витратами при зберіганні та транспортуванні продукції. Політичний ризик характеризується насамперед поляризацією політичних поглядів населення за результатами останніх виборів чи соціологічних опитувань. Він може проявитись у ключових напрямках господарсько-адміністративної діяльності у випадку: націоналізації, експропріації без адекватної компенсації; відповідного трансферу який пов'язаний з можливим обмеженням конвертування валюти; розірвання контрактів через дії влади регіону, у якому і знаходиться компанія-контрагент; війни та громадські безпорядки. Соціальний ризик, основною характеристикою якого вважаються умови соціальної

напруженості у регіоні. Екологічний ризик, який найбільш повно характеризує стан забруднення навколишнього природного середовища. Кримінальний ризик, що детермінується рівнем злочинності у регіоні (із врахуванням тяжкості злочинів та ефективності роботи відповідних органів правопорядку щодо її належного нормативно-правового, зокрема, і об'єктивного законодавчо-правового унормування).

Основними інвесторами, які здійснюють вкладення власних і запозичених та залучених коштів у регіональну програму забезпечення комплексного соціально-економічного і культурного розвитку регіону, можуть бути:

- органи, уповноважені відповідними державними структурами здійснювати ефективне управління державним і комунальним майном, розпоряджатись відповідними (належними державі та місцевим радам) майновими правами;
- різного плану організації та підприємства і різні підприємницькі об'єднання, громадські організації та інші юридичні особи усіх форм власності;
 - різноманітні міжнародні структури, як і іноземні юридичні особи;
 - фізичні особи – громадяни України та різних іноземних держав.

Замовники – це інвестори, інші фізичні та юридичні особи, які уповноважуються інвесторами здійснювати реалізацію інвестиційних проектів з будівництва окремих об'єктів і комплексів. У зв'язку з цим слід особливо зауважити, що капітальні вкладення, необхідні з метою реалізації регіональних інвестиційних програм, можуть фінансуватись з таких основних джерел:

- власних фінансових (інвестиційних) ресурсів та внутрігосподарських резервів інвестора: прибутку, амортизаційних відрахувань, грошових накопичень і заощаджень юридичних осіб та окремих платоспроможних громадян;

- коштів, які виплачуються органами страхування у вигляді відшкодування понесених втрат від аварій, як і стихійних та інших нещасних випадків;
- залучених фінансових засобів інвесторів: коштів, одержаних від продажу акцій, пайових та інших внесків працівників, громадян, юридичних осіб;
- фінансових засобів, що надходять шляхом відповідної централізації об'єднаннями (спілками) підприємств у встановленому законодавством порядку;
 - різноманітних та у тому числі громадських і небюджетних фондів;
 - коштів із державного бюджету, які надаються на безповоротному і поворотному підґрунтях із регіональних або ж із інших місцевих бюджетів;
 - внесених у регіональну економіку обсягів іноземних інвестицій.

Відповідні капітальні вкладення у будівництво і об'єкти можуть здійснюватись як з одного, так і з декількох різних джерел. Фінансування державних централізованих капіталовкладень за кошти державного бюджету, які надаються на безповоротній основі, здійснюється відповідно із затвердженим переліком будов та об'єктів для загальнодержавних потреб за відсутності інших джерел чи згідно з державною програмою будівництва пріоритетних об'єктів виробничого призначення за максимального залучення власних і запозичених та інших необхідних з цією метою обсягів інвестиційно-інноваційних коштів.

Отже, інвестиційна політика території повинна реалізовуватись передовсім шляхом відповідних розробки і здійснення регіональних інвестиційних програм, які групуються у систему інвестиційних продуктів, формуються на основі визначення пріоритетів соціально-економічного і культурного розвитку регіону із врахуванням можливостей формування фінансової бази та її реалізації. При цьому і активність потенційних інвесторів значною мірою залежить від інвестиційної привабливості об'єктів, що входять у регіональну інвестиційну програму. Виходячи із цього, можна

визначити основні сектори ринку капіталів і нерухомості будь-якої території. У загальному плані об'єкти інвестиційної програми можуть бути розділені на таких дві основні групи:

1) якими надається реальна можливість одержати доволі високу норму прибутку у процесі їх відповідної експлуатації. Тут традиційними складовими є: рента (орендна плата від експлуатації), прибуток за самостійної експлуатації та від реалізації на вільному ринку нерухомості, відсоток за іпотечні кредити, які видаються та обслуговуються відповідною іпотечною компанією;

2) із низькою рентабельністю та навіть збиткові, що мають велике соціальне значення і необхідні з метою відповідного життєзабезпечення регіону.

Для інвестора найважливішим є і визначення форми власності майбутніх об'єктів. А це означає, що фінансове забезпечення інвестиційних програм має враховувати аспект створення різних форм власності, чим вимагається залучення різних джерел покриття вкладених коштів. Відтак, головні проблеми і основні завдання у сфері інвестування соціально-економічної та культурної розбудови різних регіонів України спричинені їхнім економічним станом і динамікою розвитку за попередні роки, вибором ключових напрямків та пріоритетів на найближчу і на більш віддалену перспективу та здійсненими розрахунками усіх матеріальних і фінансових та інших вадливих ресурсів.

Принципи і структура управління інвестиційною діяльністю у регіоні.

Важливою умовою ринкових стосунків є активна інвестиційна та інноваційна діяльність у кожному регіоні. Це потребує подальшого удосконалення і кардинальної перебудови управління нею на макро-, мезо- та мікрорівнях [111]. Насамперед слід уточнити принципи управління інвестиційною діяльністю у межах території. Такими вважаються правила, основні положення і висновки, які випливають із об'єктивних законів розподілу суспільної праці та відображають щонайбільш усталені стосунки між

об'єктом і суб'єктом менеджменту. Вони включають увесь цикл – від процесу капіталовкладень, їх концентрації у інвесторів (або у замовників) і обґрунтування напрямків використання, процесу освоєння інвестицій (забудова різних об'єктів та їх освоєння), повернення інвесторам усіх вкладених ними коштів аж до одержання прибутку. При цьому таку діяльність розглядають як підприємницьку справу, тобто, таку, яка здійснюється саме заради прибутку. Треба зазначати, що інвестиційні кошти чи інвестиції є сукупністю витрат, які вкладені у розвиток господарства регіону або його окремих галузей. Відомо, що капітал є одним з ключових елементів суспільного багатства та у сучасній економічній теорії визначається як ресурс, що створюють для виробництва все більшої кількості необхідних благ.

З метою утворення і подальшого збільшення капіталу потрібні вкладення грошових коштів – інвестицій. Інвестиційна діяльність закінчується, власне, створенням об'єктів і є циклічною системою, що відтворюється у різних місцях із новими обсягами капіталу. Структуру такої системи складають нерівноцінні процеси, які своєю чергою можна розглядати як відносно самостійні підсистеми. Вони знаходяться у відповідних відносинах та взаємозв'язках. Кожна із них складається із цілої множини елементів, що мають внутрішні – між елементами підсистеми і системи в цілому та зовнішні зв'язки – із елементами інших систем, які своєю чергою зумовлюються різними особливостями кожної із таких підсистем. Їх функціонування можна зобразити так:

- 1) розрахунки, які пов'язані з вивченням попиту та пропозиції коштів;
- 2) аналітична і виконавська робота, яка спричинена багатоваріантними інженерними розрахунками та їх техніко-економічним обґрунтуванням і пошуком необхідних об'єктно-планових та конструкторських рішень і різних організаційних або ж технологічних схем, економічних та інших розрахунків;
- 3) адміністративно-оформлювальна робота із укладання контрактів;

4) здійснення підготовчих та основних будівельних, будівельно-монтажних і оздоблюваних робіт та робіт, пов'язаних з пуском і освоєнням об'єктів.

Таким чином, процес формування капіталовкладень включає у себе різні стадії – від їхнього формування до одержання прибутку (або соціального ефекту) у результаті введених у дію за рахунок цих капіталовкладень об'єктів. Із врахуванням цього управління інвестиційною діяльністю у ринкових умовах доцільно здійснювати у відповідності із визначеними принципами, навколо яких тривають суперечки, а часом і гострі дискусії. Щонайважливішим принципом менеджменту інвестиційної діяльності є цільовий. Як відомо, серед її визначальних цілей – одержання прибутку та соціальний розвиток колективу, як і соціальний ефект для регіону, забезпечення населення необхідною продукцією чи послугами. Тож, інвестиційна діяльність спрямовується на задоволення не лише особистих, приватних, а і суспільних інтересів. Важливо підкреслити, що такий підхід є нетиповим для діяльності багатьох сучасних вітчизняних підприємців, хоч він щонайкраще відповідає довготерміновим, розрахованим і на перспективу, інтересам не тільки усього суспільства, а й окремого прошарку підприємців, інвесторів, замовників і акціонерів тощо. Відтак, цільовий принцип управління інвестиційною діяльністю на регіональному рівні відображається при формуванні інвестиційної програми з відокремленням регіонального замовлення. Її розробку та реалізацію спрямовують на забезпечення комплексного соціально-економічного і культурного розвитку регіону та створення відповідних соціально-побутових, культурних і екологічно безпечних умов проживання населення. Отже, виділення регіонального замовлення в окремий підрозділ інвестиційної програми спричинене цілою низкою обставин, найважливіші серед яких характеризуються:

- особливою роллю відповідних територіальних органів менеджменту в усталених процесах розробки такої місцевої цільової інвестиційної програми;
- відповідною специфікою формування її належної фінансової бази;

- пріоритетним положенням кожного із об'єктів соціальної сфери у відповідній будівельній програмі кожної із адміністративних територій регіону.

У зв'язку із цим така пріоритетність і є одним із головних принципів управління інвестиційною діяльністю, який і необхідно враховувати на усіх його стадіях, особливо при формуванні регіонального замовлення. На сучасному етапі менеджмент інвестиційної діяльності у регіоні визначається головним чином саме структурою акціонерного капіталу, який показує, якою групою акціонерів контролюється підприємство (ними можуть бути трудовий колектив, адміністрація і консолідовані власники крупних пакетів акцій). У цьому зв'язку можна виділити три категорії контролю та три форми управління. Повний контроль над підприємством, коли контрольний пакет акцій належить певній групі акціонерів (50 % плюс одна акція), до того ж консолідована блокуюча меншість (більше 25 % акцій) відсутня. Домінуючий контроль: контрольний пакет акцій теж знаходиться у відповідній групі акціонерів, однак, на відміну від першого варіанта, утворюється консолідована блокуюча меншість. Переважаючий контроль у акціонерному товаристві має місце за рівномірного розподілу акцій між різними групами акціонерів. Поряд з потребою документального закріплення розмежування прав власності одним із критеріїв розподілу об'єктів інвестиційної програми між її різними частинами може стати застосування соціальних норм і нормативів. Тож, при визначенні рівнів і етапів розвитку економіки територій таке їх функціональне призначення фактично складається стосовно величини фінансових виплат, субсидій і компенсацій для задоволення соціальних потреб населення. Найбільш досконало такий механізм розроблено у житловому будівництві, хоч його варто активно розповсюджувати і на визначення фінансових витрат і в інших галузях соціальної сфери, де мінімальний обсяг соціальних послуг, особливо для соціально незахищених верств населення, має бути профінансований за кошти регіонів і промислових підприємств, розташованих на їхній території.

Розрахований згідно з цим підходом обсяг ресурсів складатиме фонд гарантованих інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури. Це означає, що частка фінансових внесків визначає пропорції та розподіл об'єктів інвестиційних програми та розбудови соціальної інфраструктури регіону [53].

При проведенні приватизації в Україні набули найширшого розповсюдження інвестиційні конкурси. Вони проводяться у різних регіонах. Вкладення спрямовуються у різні галузі економіки та інвестиційні програми. Привабливими із цієї позиції є передовсім нафтогазова, електроенергетична промисловість, зв'язок, кольорова і чорна металургія, більш сприйнятливі до таких інвестицій – металургія та легка промисловість, а також індустрія будівельних матеріалів. При цьому сьогодні в Україні та у її регіонах все ще стоїть питання пошуку відповідних шляхів залучення внутрішніх інвестицій в економіку, у тому числі за допомогою ринку цінних паперів. І однією із необхідних умов довіри до фондового ринку, як відомо, суттєво підірваною «пірамідалною» діяльністю багатьох комерційних структур, що виникали і за потурання певних державних владних органів, є більш жорстке державне (нормативно-правове) регулювання цього ринку за допомогою законодавчої бази. Відтак, важливий крок у цьому напрямку було зроблено завдяки прийняттю Закону України від 16.01.2013 року № 436-IV і введенню в дію з 01.01.2004 року нового Господарського кодексу України [18] та інших супутніх йому законодавчих актів, зокрема [146], що було своєрідною революцією. Адже, у сучасній практиці правового регулювання економіки відбулись не лише кардинальні зміни стереотипів у правовій політиці у господарсько-економічній сфері, а й одночасно і у вітчизняній теорії її дієвого державного регулювання.

Відтак, хоча і з певними труднощами, регіональні органи управління все вишукують необхідні інвестиції. Крім того, важливе значення має вибір напрямків їхнього використання та пріоритетних проектів, визначення регіонального замовлення будівельному комплексу і підбір його виконавців

та укладення із ними відповідних угод. Все це теж входить у систему менеджменту інвестиційної діяльності території. У цій частині, наприклад, державними адміністраціями м. Києва, Івано-Франківської, Донецької, Львівської та деяких інших областей накопичено істотний досвід, який активно і успішно примножується [53]. Ця робота мала б стати ще ефективнішою у випадку безумовного запровадження одного із найважливіших регіональних заходів – місцевого замовлення, яке б і створювало відповідну конкуренцію між виконавцями незалежно від їхніх організаційно-правових форм або ж форм власності. Воно розподілялось би між ними на усталених конкурсних засадах відповідно до принципу конкуренції та стало б вигідним для виконавців, позаяк оплату гарантує виконавча влада території, а якісне та швидке його виконання дає можливість розраховувати на одержання замовлень у подальшому. Їх розподіл на конкурсних засадах вигідний для населення бюджету регіону, позаяк уможлиблює вибір організації (виконавця), який працює якісно і економно, додержуючись наперед встановлених проектних строків.

Ще одним важливим принципом управління інвестиційною діяльністю у регіоні є безперервність інвестиційного циклу, рівно ж як і взаємопов'язаність та взаємообумовленість усіх стадій інвестиційної діяльності. Найбільш складним є безпосередній менеджмент ходу будівництва, що вимагає більш гнучких методів і постійної уваги. Будівельний процес у великому місті чи у регіоні здійснюють багаточисельні, нерідко не підпорядковані та взагалі не пов'язані одна з одною організації. Проте, вже давно відомо, що закони виробництва загалом і закони ринкової економіки зокрема вимагають, із одного боку, щоб будівельний процес на кожному із окремих об'єктів здійснювався безперервно, а з іншого – послідовно. Саме завдяки цьому цикл зведення об'єкта або і комплексу може стати мінімальним за часом та за витратами. За наявності у великому місті чи регіоні десятків, і навіть сотень паралельно споруджуваних об'єктів, причому тих, що істотно відрізняються за своїми

масштабами і складністю, які розміщені у різних місцях, рівно ж як сотень різних за своєю спеціалізацією, масштабами та технічним оснащенням і підпорядкуванням будівельних, проектно-будівельних, ремонтних організацій забезпечення безперебійних будівельних робіт на таких об'єктах стає надзвичайно складним завданням. Водночас його вирішення полегшується тією обставиною, що, як правило, одні й ті ж вимоги до будівництва як особливої сфери помітно актуалізуються вже багато років. Поступово напрацьовується необхідний досвід і вводяться нові методи такої роботи і, особливо, управління процесом будівництва. Це твердження найбільш справедливе для Києва, де впродовж десятиліть вдосконалюється будівництво, а із майже півмільйонної когорти будівельників висуваються талановиті керівники, які успішно справляються із найскладнішими завданнями. У Києві, як і у деяких інших регіонах, відбувається перехід від спорудження переважно виробничих (промислових) об'єктів до будівництва, реконструкції та реставрації різних споруд соціальної сфери. А серед об'єктів, що будуються, хоч і зберігається значна частина типових споруд (житлові будинки, школи, дитячі заклади та ін.), однак щороку все більша частина сил і засобів спрямовується власне на будівництво за індивідуальними проектами та спорудження унікальних будов. Посилюється увага і до якості споруджуваних об'єктів та істотно зростає їхня складність і оснащеність сучасним обладнанням та сантехнікою тощо. Відповідно, сучасний Київський будівельний комплекс для України – це приклад справді успішного поєднання приватної ініціативи і конкуренції та інших ринкових важелів з чітко розробленим і послідовно здійснюваним державним регулюванням. Як видно із викладеного, у будівельному комплексі нашої столиці – місті Києві мають місце ті риси, які є характерними саме для сучасного постіндустріального суспільства.

Закордонний досвід підтверджує, що постіндустріальне суспільство постійно прагне до зростання ефективності виробництва і більш ефективного використання коштів на потреби соціально-економічного розвитку територій.

У зв'язку із цим у період їхнього переходу до ринкових відносин вдосконалення організаційних структур та стилю, рівно ж як і методів менеджменту – це нормальний постійний процес. Проте, він не може відбуватись методом проб та помилок, а повинен бути добре продуманим і науково обґрунтованим. Враховуючи досвід міста Києва і низки вітчизняних регіонів, можна використати схему, за якої інвестори, які здійснюють вкладення коштів у будівництво об'єктів територіального замовлення, можуть бути: обласні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, галузеві структурні підрозділи, підприємства і організації та різні підприємницькі об'єднання та інші юридичні особи усіх форм власності, міжнародні організації та закордонні юридичні структури, як і належно платоспроможні громадяни України.

Важливою складовою у формуванні фінансового підґрунтя територіального замовлення є насамперед залучення кредитів, позик і коштів населення. У зв'язку з цим розглянемо такі визначальні принципи належного управління інвестиційною діяльністю, як гарантованість своєчасного повернення інвестицій і кредитів та їхнє правове забезпечення. Учасниками таких кредитних стосунків можуть бути забудовник-інвестор, генпідрядник, субпідрядник та інші юридичні особи, які придбавають нерухомість. Кредитування будівництва повинне здійснюватись передовсім за умови відведення забудовнику у встановленому порядку земельної ділянки та наявності дозволу відповідних установ на будівництво об'єктів. А забезпеченням кредиту може стати застава позичальником відповідного нерухомого майна, включаючи споруджуване і те, яке придбавається за рахунок кредиту, майнових прав на нерухоме майно іншого позичальника. Позику доцільно видавати частинами, які відповідатимуть вартості завершальних етапів будівельно-монтажних робіт. При цьому банк має право фінансування шляхом поетапного авансування згідно з графіком будівництва. У такому процесі ним може здійснюватись інспекція етапів робіт і контроль за цільовим витрачанням коштів, дотриманням вартості та

графіка будівництва. Таку схему зазвичай оформляють відповідним кредитним договором та угодою щодо застави. І одним із ключових напрямків такого позабюджетного інвестування є і апробована часом сучасна система іпотечного кредитування.

З врахуванням цього на рис. 4.8 наведено принципову схему управління інвестиційною діяльністю у регіоні. Її функціонування має створити можливість комплексного стимулювання інвестиційної діяльності у ньому. Активізації інвестиційних процесів сприятиме головним чином розвиток інституту спеціалізованих інвестиційних банків і становлення іпотечних установ, які здійснюють кредитування під заставу землі та нерухомості. Належне стимулювання інвестиційної діяльності, залучення приватних вітчизняних і закордонних інвестицій сприятиме становленню українського ринку цінних паперів у міру досягнення фінансової стабільності. На інвестиційну активність значно впливає і попит на акції приватизованих підприємств. При цьому процес залучення іноземного капіталу в умовах, коли значна частина вітчизняних товаровиробників приватизовані, неминуче відбуватиметься шляхом продажу іноземному інвестору їхніх акцій. Яскравим прикладом цього є успішний повторний конкурсний продаж акцій такого підприємств, як «Криворіжсталь».

Найсприятливіший інвестиційний клімат формується насамперед завдяки застосуванню національного режиму, у тому числі до іноземних інвесторів. Залучення іноземного капіталу в українську економіку необхідно здійснювати у формі комерційних організацій, які створюються за участі іноземних інвестицій і кредитів. Ними не передбачається залежність вітчизняних підприємств від іноземних та банківських вкладень для кредитування на засадах їхнього повернення продукцією (компенсаційні угоди) і створення вільних економічних зон.

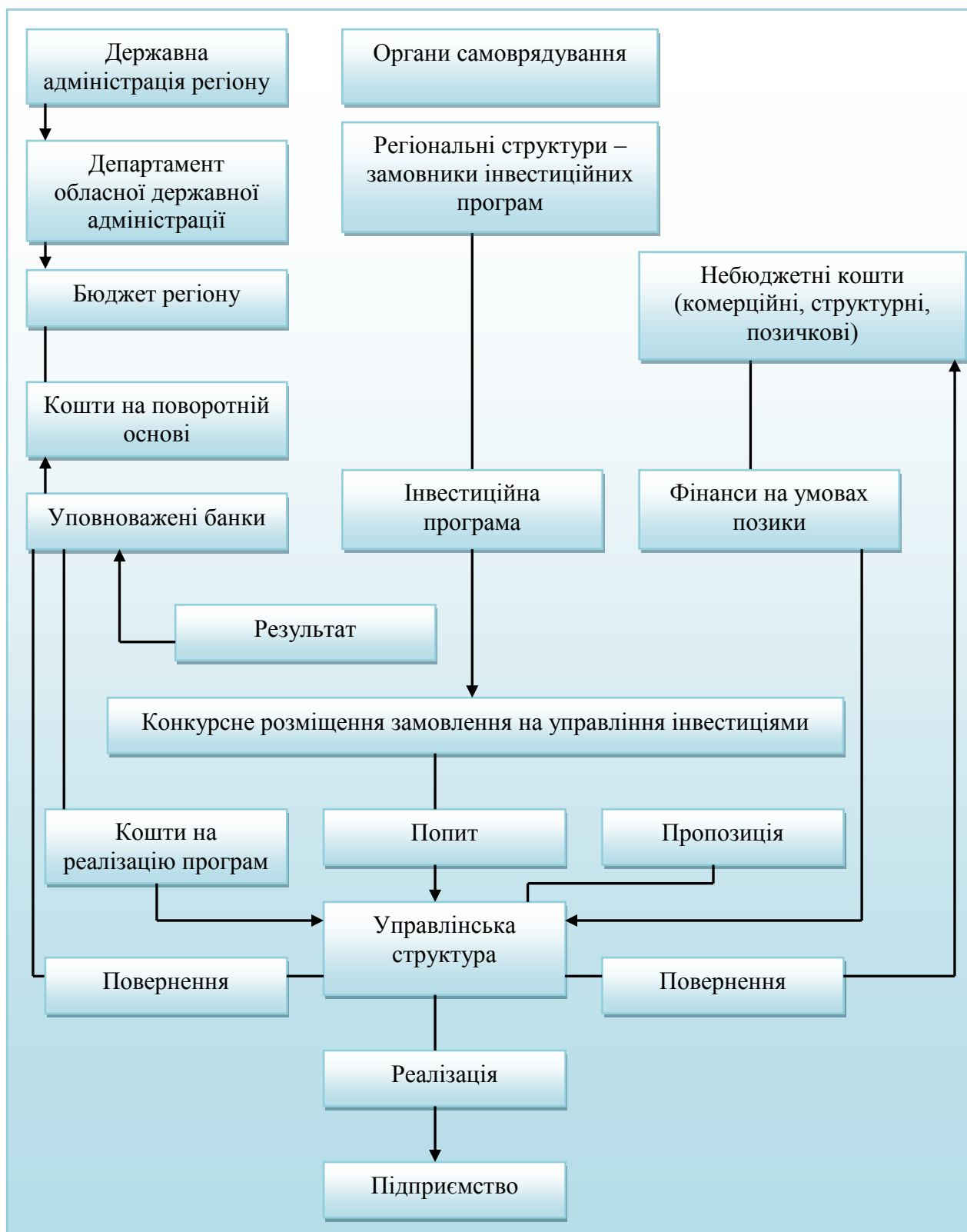

Рис. 4.8. Схема управління інвестиціями в регіоні [73]

При цьому принциповою особливістю сучасної інвестиційної політики є кардинальний перехід від розподілу відповідних бюджетних асигнувань в

інвестиції між галузями та регіонами до вибіркового часткового фінансування конкретних об'єктів і формування їх складу тільки на основі відповідних конкурсів. Тобто, тепер місцеві та регіональні органи державного управління отримали і можливість здійснювати такі *форми прямого та опосередкованого впливу на сучасний стан вітчизняного ринку інвестиційних ресурсів*:

1) збір статистичної інформації, аналіз даних про стан ринку інвестицій;

2) розробка перспективних рекомендацій і прогнозів та балансів;

3) відтворення і розвиток міжрегіональних економічних зв'язків;

4) відповідний фінансово-економічний вплив на усіх учасників інвестиційних процесів різних форм власності, в їх числі: надання пільгових кредитів; страхування комерційних ризиків; гарантування позик; пільгове оподаткування з податків до місцевого бюджету; звільнення від сплати податків у місцеві бюджети; кардинальне зменшення тарифів на оплату електро- і теплопостачання та й інших послуг регіональної інфраструктури; зменшення ставок орендної плати; застосування системи премій (штрафів) за виконання (недодержання) контрактів, що укладаються з місцевою владою (контрактні премії);

5) належний адміністративний контроль учасників інвестиційного ринку із приводу додержання прав споживачів та норм чинного законодавства;

б) розробка різних законодавчих та інших нормативно-правових актів, які належно сприяють стимулюванню інвестиційно-інноваційної діяльності;

7) моральне стимулювання подальшого збільшення припливу інвестицій на підґрунті відповідних конкурсів і оглядів, присудження премій тощо.

Отже, українське законодавство дає можливість інвестування у ті або ж інші сфери та досить чітко визначає порядок використання у цьому різних чинників виробництва – складових інвестиційного потенціалу території.

Основними інвесторами, які здійснюють вкладення власних, запозичених і залучених коштів, що спрямовуються на реалізацію регіональної програми комплексного соціально-економічного та культурного розвитку регіону, можуть бути: організації, підприємства, підприємницькі об'єднання і громадські організації та інші юридичні особи усіх форм власності; міжнародні структури, іноземні юридичні особи; фізичні особи – громадяни України та іноземних держав. При цьому інвестиційна політика територій має реалізовуватись передовсім шляхом розробки і здійснення відповідних інвестиційних програм, які групують у систему інвестиційних проектів, що формуються на основі визначення пріоритетів соціально-економічного та культурного розвитку регіону із врахуванням можливостей формування фінансової бази та її реалізації. Отже, дотримуючись саме цих ключових положень, центральні та регіональні органи управління мають настійно домагатись нарощення інвестиційних ресурсів, спрямованих на подальшу розбудову економіки України та її регіонів, активізуючи цим самим їх інтеграцію з європейськими і світовими структурами та, що є ще більш важливим, забезпечуючи підвищення життєвого рівня українських громадян.

4.4. Управління проектами як засіб запровадження концепції економічного розвитку регіонів

Подальше формування та забезпечення концепції економічного розвитку регіонів ефективними інвестиціями нерозривно пов'язане з розробкою таких же не менш ефективних і діючих проектів. Відтак, аналіз їхньої відповідності сучасним умовам, зокрема, і в Україні, є не тільки науково пізнавальним, а і доволі актуальним, у тому числі у прикладному контексті, що і стало основним предметом розгляду у пропонованій науковій розвідці.

Трансформаційні умови, які склались в Україні, спонукають

дослідників і практиків апробувати такі форми, методи та інструменти просторового управління, які б відповідали вимогам сучасного стану економічного розвитку регіонів. При цьому вивчення досвіду зарубіжних держав виявило доцільність використання для належного забезпечення управління просторовим розвитком тих принципів і технологій, на яких і базується теорія управління проектами. Позаяк відсутність адекватної методології управління ними є однією із вагомих причин подальшого поглиблення кризових явищ у розбудові регіонів України та унеможливлення реалізації спрямованих на їх подолання реформ, це призводить до того, що уся діяльність державних службовців (структур з управління розвитком просторових систем) зводиться лише більшою чи меншою мірою до оперативного реагування на проблеми, які виникають. Навіть цільові комплексні програми як вивірених інструмент реалізації регіональної політики економічного розвитку регіонів нині залишаються по суті недієвими [136].

Одночасно потрібно зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі доволі ґрунтовно розкриті базові теоретичні засади і узагальнено досвід просторового облаштування різного рівня територіальних систем та вмотивовано ключові підходи до розв'язання тих або інших регіональних проблем. Проте, наявні фахові розробки все ж не охоплюють усього комплексу методологічних завдань стосовно повномасштабного залучення регіонів у загальну схему належного облаштування території держави, які необхідно вирішувати для безумовного забезпечення економічного розвитку кожного із них, місця та ролі у цьому державних службовців, що і зумовило дослідження цієї важливої проблеми.

Принципово відмінною ознакою управління проектами від інших його видів є попередня розробка цілісної моделі проекту та її комплексний аналіз для його виконання після всебічного узгодження і затвердження. В основу методології такого управління покладено підходи сітьового планування, розроблені наприкінці 50-х років ХХ ст. у США, зокрема, утвореним там

Інститутом управління проектами, якому належить таке трактування цього терміну, як «... мистецтво керувати і координувати людські та матеріальні ресурси протягом життєвого циклу проекту, застосовувати систему сучасних методів і технік управління та мінімізації ризиків для досягнення визначених у проекті результатів за складом і обсягами робіт, вартістю, часом, якістю та задоволенням його учасників» [175]. Водночас, беручи до уваги, що «... управління розвитком просторових систем в Україні забезпечується на підґрунті реалізації відповідного пакету проектно-планової документації» [136], у розробці якої беруть участь архітектурно-містобудівні організації, провідна функція яких традиційно ідентифікується як проектування, логічно констатувати, що таке управління «... вже сьогодні за типом своєї діяльності є фрагментом просторового управління» [136]. При цьому управління економічним розвитком просторових систем є предметним горизонтом і стратегічного управління, а проектні підходи до цього є одним із джерел і його методології. Одночасно, як зауважує і Н. Павліха, «... застосування методології управління проектом у системі сучасного управління розвитком тієї чи іншої просторової системи передбачає оновлення самого процесу управління нею, тобто, відповідно, модернізацію, реконструкцію і заміну окремих ланцюгів, методів та інструментарію системи управління з метою подальшого підвищення його ефективності». Отже, мова йде про поетапну трансформацію традиційної адміністративної моделі управління, якій притаманне насамперед дотримання інструкцій, в нову менеджерську систему, в якій центральним системоутворюючим елементом є орієнтування на отримання наперед запланованого результату [136]. За такого підходу увага акцентується не лише на підвищенні ефективності управління на усіх його щаблях, а і на подальшому підвищенні рівня життя населення, поліпшенні наявної інфраструктури тощо.

До того ж зазначене не вичерпує усіх основних відмінностей управління проектами у порівнянні з домінуючими сьогодні підходами до процесів управління регіональним розвитком. Зокрема, за функціонального

управління, коли органічний зв'язок між плануванням і реалізацією унеможлиблюється через їх розмежування у різні функції, які пов'язані тільки технологічно, вони виконуються окремо, акцентуючи увагу в основному на підвищенні стабільності здійснення загалом дискретних операцій [124]. Водночас таке управління потенційно наближається до управління проектами, оскільки ґрунтується на горизонтальних зв'язках між окремими роботами і операціями, мовби з'єднуючи функціональні розриви. Але, у жодному випадку воно не здатне позбутись свого «процесного характеру», що зумовлює акцентування уваги саме на стабільності виконання процесу в цілому та мінімізації його відхилень від запланованих показників. Таким чином, традиційне управління, яке умовно можна розділити на два його види (функціональне та процесне), практично відособлюється від питань розробки цілей і технологій їхньої реалізації як єдиного цілого, розглядаючи таку діяльність лише як сукупність функцій, процесів та операцій. При цьому воно в цілому вписується у нескінченну послідовність загалом замкнутих циклів «команда – виконання – контроль» [124], через що його нерідко характеризують як стаціонарне (від лат. *stationarius* – нерухомий), статичне або гомеостатичне, тому що передбачає існування стабільних цільових показників (цілей, технологій, планів) діяльності та прагне стабілізувати відхилення від них на мінімальному рівні, а також регулятивним (від лат. *regula* – норма, правило) процесом, оскільки воно виходить з наявності зовнішніх у відношенні до самої діяльності стабільних норм і правил, ставлячи за мету утримувати зміни у межах тих величин, які характеризують ті чи інші процеси або операції. Окрім того, традиційне управління є загалом суб'єктивним – таким, що висуває на перший план особисті якості управлінців та інших задіяних стейкхолдерів в управлінні [136]. Одночасно особистісні чинники зазвичай все ж дають можливість розв'язувати доволі складні проблеми, але найчастіше призводять до ситуації, коли група людей (і державні службовці – не виняток) отримує досить посередні результати. Натомість, перенесення зусиль із окремих

персоналій на системи та структури і визначають поведінку колективу в цілому, дає групі навіть середнього рівня виконавців змогу домагатись спланованого результату. Це характерно саме для систем управління проектами, які головним своїм суб'єктом вбачають не окремо взятих людей, а відповідну, належно кваліфіковану, проектну команду.

Підсумовуючи зазначене, детальне порівняння традиційного управління та управління проектами наведено нами у табл. 4.2 [124]:

Таблиця 4.2

Традиційне управління	Управління проектом
Стаціонарне	Динамічне
Фрагментарне	Цілісне
Дискретне	Суцільне
Суб'єктивне	Об'єктивне
Лінійне	Нелінійне
Несистемне	Системне

Як бачимо, управління проектами як втілення системного підходу до нього суттєво відрізняється від регулятивних процесів, проте при цьому не витісняє їх повною мірою, більш того, містить у собі також базові підходи і до регулятивного управління. При цьому воно реалізується на нижчих рівнях декомпозиції проекту. У межах реалізації такого проекту створюються умови для забезпечення мінімального відхилення рішень, які відображені в моделі проекту, від досягнутих (або ж фактичних) результатів [136]. Відтак, методологія управління проектом цілком відповідає вимогам управління економічним розвитком просторової системи через взаємопов'язане виконання функцій менеджменту - планування, організації, регулювання, мотивації та контролю в просторовому вимірі.

Їхня реалізація за відповідними проектами дає можливість більш ефективно розв'язувати найширший спектр соціальних, економічних,

екологічних, нормативно-правових, національних і регіональних та інших (у тому числі локальних) проблем, а це можливо за умови розробки і реалізації адекватних їм моделей управління такими проектами економічного просторового розвитку як держави загалом, так і локальних у межах її територій зокрема. Водночас варто зазначити, що новітня концепція управління проектами базована на дослідженні проекту як об'єкта управління і загальної характеристики сутності цього процесу. У зв'язку із цим, на що звертається увага і у [136], таке означення, як «управління проектом» не зовсім точно розкриває суть цього явища. На відміну від нього, термін «проектне управління» є більш прийнятним тому, що «... підкреслює відмінність між цим та іншими видами управління» [136]. Вважаючи, що сама постановка цього питання не позбавлена сенсу, все ж не можна погодитись з позицією, щоби обидва поняття («управління проектом» і «проектне управління») розуміти як рівнозначні, адже, як зазначає сам її автор, друге із них насправді «... асоціюється з проектуванням та діяльністю проектно-дослідницьких організацій» [136].

Натомість, у теорії та практиці публічного адміністрування вже набув усталеного використання «принцип програмування», відповідно до якого політика, для прикладу, регіонального розвитку «... здійснюється на основі довгострокових стратегій, планів і програм розвитку як на державному, так і на регіональному, а за необхідності також на субрегіональному рівнях» [30]. Одночасно серед головних цілей нової, яка відповідає положенням Бюджетного кодексу України, системи міжбюджетних відносин виокремлюється перехід до програмно-цільового методу формування (і виконання – авт.) бюджетів [129], що повною мірою відповідатиме і основним засадничим принципам теорії та практики управління проектами, якщо його методологія застосовуватиметься і при розробці та реалізації таких цільових проектів і програм. За цих обставин вважаємо, що найбільш придатними саме для вітчизняного наукового вжитку аналогами терміну «управління проектом» (перекладеного з англійської) могли б стати

«програмне» або ж «програмно-цільове управління», які не допускають двоякого прочитання і при цьому найточніше відображають сучасні підходи до просторового розвитку держави та її регіональних та інших локальних утворень. До речі, переконливе підтвердження доцільності такого підходу знаходимо і в [136], де мова йде про те, що «... важливим елементом науково обґрунтованого впливу на процеси забезпечення просторового розвитку регіонів є використання програмно-цільового методу управління, зокрема, також програм державного і регіонального рівнів» [137], й, водночас, «... програмування забезпечує комплексний підхід і цілеспрямований розподіл ресурсів у розв'язанні певної проблеми та досягненні поставленої мети» [63]. Одночасно, як зазначає з дещо перебільшеною, на наш погляд, категоричністю автор ґрунтовної монографії «Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід» Н. Павліха, «... в сучасних умовах органи державного та регіонального управління не здатні враховувати і реалізовувати міждисциплінарний підхід, який би дозволив розв'язувати проблеми просторового планування і організації та регулювання розвитком регіонів на системній основі. ... Для цього необхідно створити Управління (департаменти) сталим просторовим розвитком в якості підрозділів обласних державних адміністрацій, а згодом в процесі адміністративної реформи підпорядкувати їх виконавчим комітетам обласних рад...» [136]. Не дискутуючи з приводу такого, загалом владно-адміністративного способу вирішення окресленого питання, адже визначальним у цьому завжди залишатиметься не назва, а функціональне наповнення тієї або ж іншої інституції, зазначимо, що принципово відмінний підхід до його реалізації, базований, власне, на методології управління проектами, запроваджується в останній час в Івано-Франківській області [72], де ключовими завданнями належного управління реалізацією Стратегії економічного і соціального розвитку регіону (надалі також Стратегія) визначено:

1. Побудову організаційної структури її реалізації.

2. Адаптацію з цією метою сучасних механізмів стратегічного управління.

3. Запровадження системи моніторингу і контролю.

4. Створення систем мотивацій, пов'язаних з реалізацією цілей Стратегії.

Для безумовного виконання наведених завдань робочою групою із розробки Стратегії сформовано також структуру її наповнення частковими проектами – стратегіями, програмами, проектами, бізнес-планами (рис. 4.9) і обґрунтовано відповідну систему управління процесом її реалізації (рис. 4.10), яке запропоновано здійснювати на двох рівнях: загальне управління Стратегією та за її стратегічними напрямками.

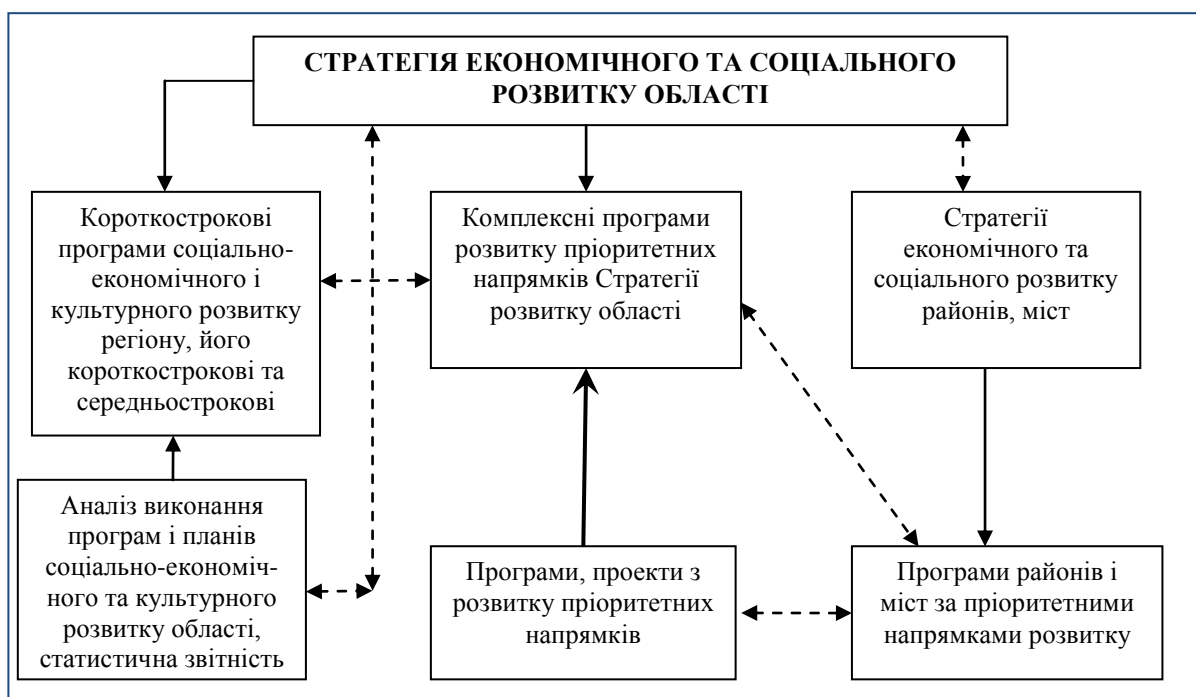

Рис. 4.9. Механізм наповнення Стратегії економічного і соціального регіону стратегіями, програмами, проектами суб'єктів стратегічного управління [145]

Перший з них забезпечується Координаційним комітетом – колегіальним органом з управління реалізацією Стратегії у складі чільних

керівників обласних органів влади, підприємницьких структур і громадськості, завданням якого є загальне керівництво та контроль над забезпеченням організаційно-методичних основ реалізації Стратегії, підготовка пропозицій щодо зміни або коригування стратегічних напрямків розвитку області. Другий рівень управління Стратегією забезпечують групи стратегічного управління за її пріоритетними напрямками. Ці пропозиції покладені в основу спільного розпорядження Івано-Франківської облдержадміністрації та обласної ради [145], яким затверджено Положення про Координаційний комітет з управління процесом реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку області та його персональний склад і групи стратегічного управління за її пріоритетними напрямками. Таким чином, сформовано відповідну організаційну структуру управління процесом реалізації Стратегії. Відповідно до зазначеного Положенням про Координаційний комітет його основними завданнями є [145]:

1. Координація роботи груп стратегічного управління, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і підприємницьких кіл та громадських організацій з реалізації Стратегії економічного і соціального розвитку області та її усіх адміністративно-територіальних одиниць.

2. Належна організація систематичного моніторингу реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку області за її основними напрямками.

3. Послідовне впровадження сучасних передових технологій і ключових методів вітчизняної та зарубіжної практики зі стратегічного управління просторовим розвитком відповідних адміністративно-територіальних утворень.

4. Формування обґрунтованих пропозицій із подальшого удосконалення і коригування Стратегії з метою її адаптації до змін зовнішніх та внутрішніх умов, сприяння розвитку громадської ініціативи з цих важливих питань.

5. Підготовка і внесення пропозицій стосовно належного

удосконалення відповідних норм чинного законодавства, методичної та інформаційної бази із визначальних проблем регіонального соціально-економічного розвитку.

Для досягнення ефективності управління реалізацією стратегії, «... яка є складним для управління об'єктом (мегапроектом), Координаційний комітет, органи влади залучають до цього процесу провідні наукові організації та підприємства, недержавні та громадські організації, відомих фахівців, експертів і консультантів, а методологічною основою управління Стратегією як мегапроектом стають відповідні методи та механізми управління проектами» [72]. Крім цього передбачається, що «... висока кваліфікація із управління проектами Груп стратегічного управління за окремими пріоритетними напрямками Стратегії забезпечується шляхом підвищення кваліфікації або навчання» [72]. При цьому періодичність такої перепідготовки державних службовців, які входять у ці групи, має визначатись тим, що у сучасних умовах професійні знання мають стійку тенденцію до швидкого старіння. Якщо раніше вищої освіти було достатньо для 20-25 років практичної діяльності, то зараз оптимальний строк її ефективності – від 5 до 7, а у галузях, які визначають науково-технічний прогрес (як і державних службовців, від яких і залежить створення сприятливих умов для їх розвитку – авт.) – 2-3 роки [12]. Одночасно «... усвідомлення значення безперервного навчання протягом трудового життя є необхідним складовим елементом прогресу суспільства, як і також створення багатства нації» [8].

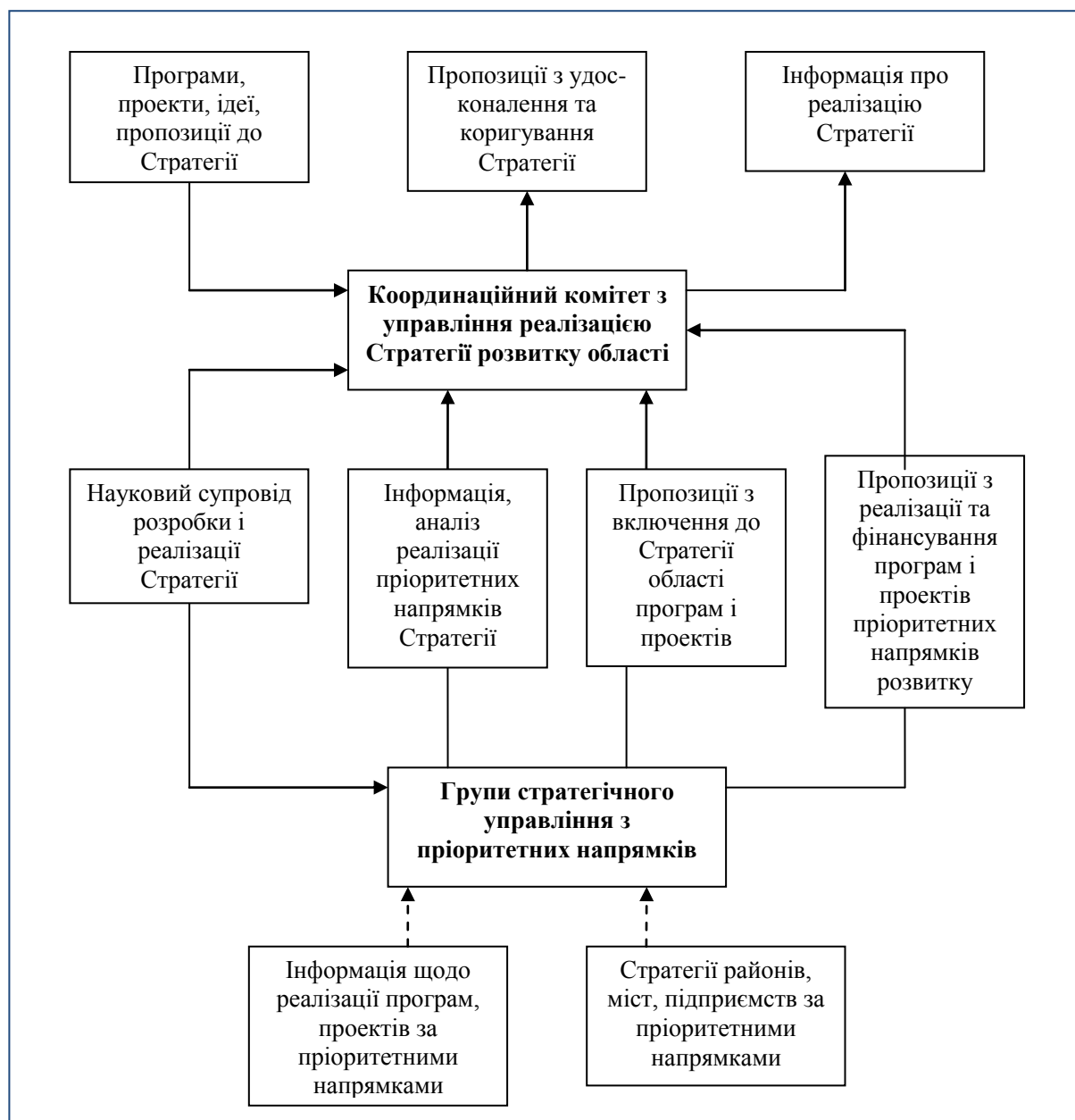

Рис. 4.10. Функціональна структура управління процесом реалізації Стратегії розвитку Івано-Франківської області [145]

Водночас відомо, що публічне адміністрування – багатопланове явище, предметна область якого окреслена такими основними поняттями, як держава, політика, публічне управління, влада. Відтак, його визначальним предметом є функціональний аналіз їх діяльності як політико-правового інституту управління суспільством і відповідних політико-правових та суспільних відносин. А це пред’являє також все більш високі вимоги і до самого процесу підготовки державних службовців та працівників органів

місцевого самоврядування і запровадження у їх практичну діяльність безперервної освіти та економіки знань.

Концепція безперервної освіти передбачає, що її окремі елементи мають бути узгоджені та скоординовані так, щоб кожний із них був продовженням попереднього і підготовкою до наступного. У такій системі вибір рівня освіти не пов'язаний безпосередньо з віком, адже переміщення у її межах ґрунтуються не лише на вимогах певного мінімуму знань, а визначаються і ставленням людини до навчання, її загальним розвитком та інтелектом, потребами суспільного становища і прагненням самовдосконалення. Тому концепція безперервної освіти та механізми її реалізації інтегровані по суті в усі сфери суспільного життя [173].

Необхідно зазначити, що ціла низка державних і муніципальних (органів місцевого самоврядування) службовців мала реальну можливість оволодіння методологією управління проектами та його практичним застосуванням у 2002 – 2004 роках у період реалізації в Івано-Франківській області у числі восьми регіонів України Проекту БІЗПРО, який виконувався за оригінальною схемою (моделлю), яка давала можливість охопити ним працівників місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, місцевих бізнес-асоціацій малого і середнього (МСП) підприємництва та експортів переважно із незалежних дослідницьких організацій (НДО) (рис. 4.11).

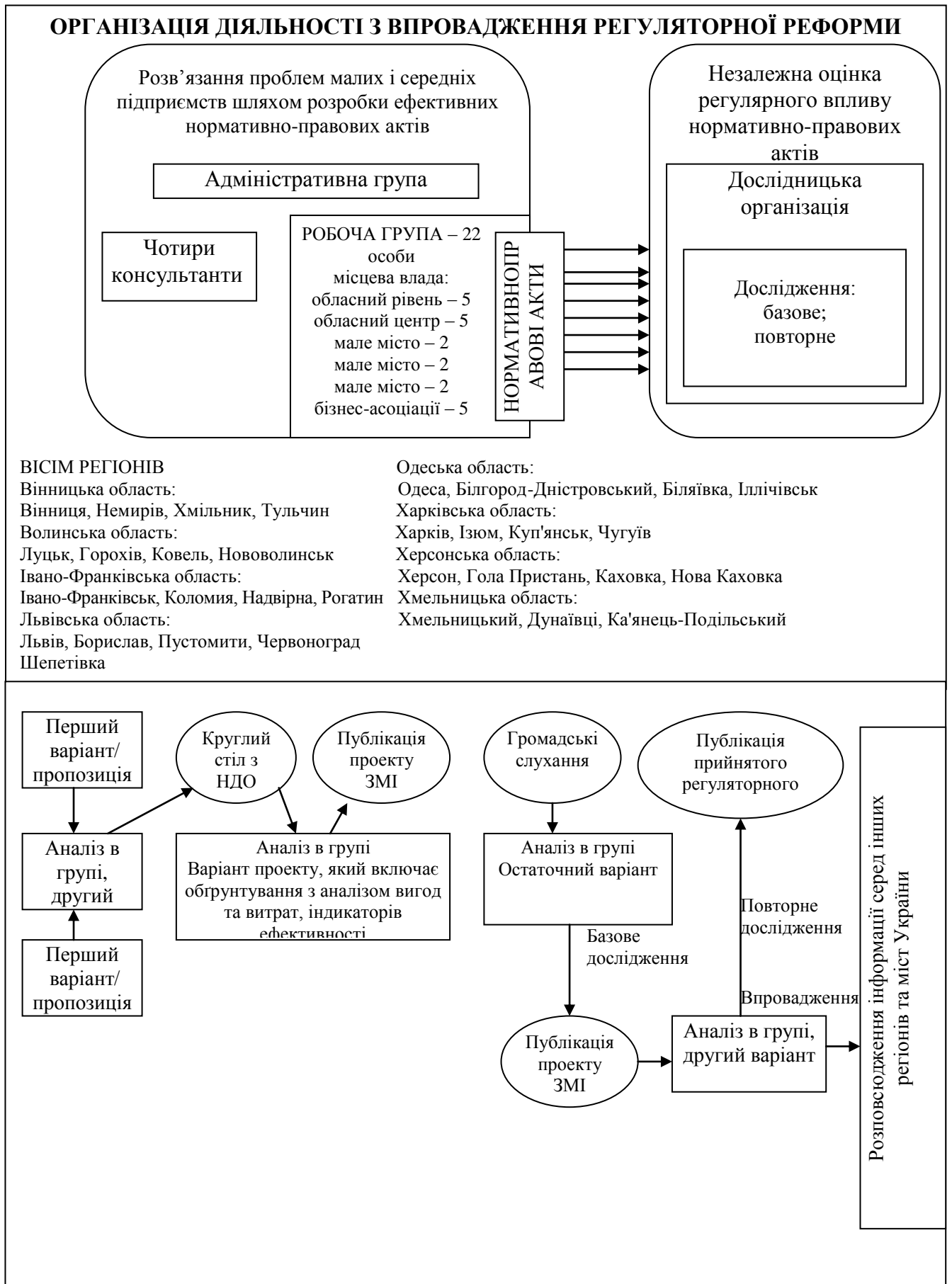

Рис. 4.11. Схема-модель проекту БІЗПРО [185]

У кожному з регіонів діяла робоча група, що складалась із представників обласної державної адміністрації (в Івано-Франківській області до неї згідно з відповідним розпорядженням облдержадміністрації входили заступник її голови, перші заступники начальників Головних управлінь економіки, промисловості та фінансів, Державної податкової адміністрації в області – авт.), органів місцевого самоврядування обласного центру і здебільшого трьох малих міст регіону (районних центрів та міст обласного значення) [185]. Ними були на початках міста Івано-Франківськ, Коломия, Надвірнянський, Рогатинський, Коломийський і дещо пізніше Тлумацький райони.

Додатково до цього до зазначеної робочої групи після започаткування проекту ЄС «Покращення середовища для розвитку малого і середнього підприємництва в Україні» було включено представників міст Яремче та Болехова і Городенківського району, що суттєво розширило можливість запровадження набутого працівниками проектного досвіду до найвіддаленіших куточків Івано-Франківської області [65]. Засідання робочих груп відбувалися у кожному регіоні і з ними працювали консультанти Проекту БІЗПРО, які періодично проводили з їх учасниками навчальні майстер-класи, надавали консультації із питань найефективнішого розв'язання тих чи інших проблем та їх правового забезпечення.

При цьому основним завданням робочої групи було їх належне врегулювання насамперед через розробку проектів локальних (регіональних та місцевих) регуляторних актів з безумовним застосуванням вже усталених принципів регуляторної реформи. Ці проекти могли ініціюватись членами робочої групи як від влади, так і від підприємницьких кіл, та стосуватись, зокрема, таких сфер, як комунальне майно, реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, видача різноманітних дозволів, місцеві податки і збори, торгівля на ринках, земельні відносини, розвиток підприємництва і послідовне запровадження на місцях справді ефективної регуляторної політики [185]. Кожен із проектів обговорювався на засіданні робочої групи,

обов'язково виносився на обговорення на круглих столах і громадських слуханнях за участю представників місцевого бізнесу та громади. За їх результатами робоча група їх доопрацьовувала, враховуючи висловлені зауваження і пропозиції, забезпечуючи тим самим прозорість у прийнятті рішень, їхнє поліпшення та водночас належну поінформованість щонайширших верств населення регіону.

У рамках цієї діяльності у восьми областях впродовж року від започаткування Проекту БІЗПРО розроблено 192 регуляторних акти (у регіоні ж – 32), з них 92 (а в області – 19) були прийняті за описаною процедурою [185], що підтверджує доволі високу кінцеву результативність методології управління проектами у будь-якій сфері життєдіяльності, зокрема, і у такій, природно консервативній, як державна служба. Відтак, «... праві ті економісти, які, використовуючи історичні порівняння, акцентують на тому, що для меркантилістів багатством були тільки гроші, у часи Сміта і Рікардо воно асоціювалось з накопиченням товарів, а у часи Рузвельта та Ерхарда – із масовим платоспроможним попитом, то тепер формується четверта форма багатства народів – економіка знань» [118]. Одночасно «... за умов постіндустріального суспільства змінюється ставлення до людини, забезпечується підвищення її освітнього, професійного, культурного рівнів, всебічний розвиток і переростання людини економічної у людину творчу» [168]. При цьому серед пов'язаних із цією проблемою системних досліджень заслуговує на увагу також популярна концепція Р. Акоффа [1], який запропонував для аналізу процесу формування знань та їхньої ролі у житті людини оригінальну схему з п'яти категорій: дані – інформація – знання – розуміння – мудрість, наголошуючи, що, якщо перші чотири компоненти її свідомості стосуються минулого, то п'ята (тобто, мудрість) – саме майбутнього.

Досягнення економічного розвитку держави та її регіонів є складною науково-практичною проблемою, розв'язання якої вимагає поглибленого вивчення соціальних, економічних, екологічних і нормативно-правових

аспектів щодо створення оптимальних умов для життєдіяльності населення та функціонування суб'єктів господарювання та їхньої економічної безпеки у просторі під якісно новим кутом зору – дії просторового чинника у розбудові суспільства.

Просторова система як синтетична та органічна цілісність включає у себе різноманітні елементи (підсистеми), які тісно взаємодіють між собою: населення з його демографічними, соціальними, культурними, етнічними, лінгвістичними характеристиками, економічний розвиток держави та її регіонів, природно-ресурсний потенціал і його екологічну детермінанту, організаційно-правову структуру суспільства, що вимагає адекватного їй управління цими процесами. При цьому загальна теорія управління не завжди враховує специфіку вимог до управління подальшим розвитком сучасних просторових систем, яка є діяльністю його суб'єктів (головним чином, державних і муніципальних службовців) стосовно просторової конкретизації та реалізації стратегій їхнього збалансованого соціально-економічного та культурного розвитку.

Відтак, для забезпечення належної ефективності цієї роботи пропонується науково обґрунтована методологія управління проектами (програмно-цільове управління) – особливий вид управлінської діяльності, який полягає у розробці та попередньому ретельному опрацюванні плану або моделі, які мають конкретні цільові установки, і його (її) реалізації. Водночас, беручи до уваги, що «... у вітчизняній регіоналістиці ще недостатньо висвітлені теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування у використанні такої системи» [136], корисним у системі безперервної освіти державних службовців може стати досвід застосування методології управління проектами при виконанні у регіонах різних міжнародних проектів технічної допомоги, зокрема, БІСПРО [185] та «Покращення середовища для розвитку малого і середнього підприємництва в Україні» [65], особливо, підхід до управління реалізацією Стратегії економічного та соціального розвитку, який із 2004 року запроваджується у

Івано-Франківській області [145]. При цьому, ґрунтуючись на переконанні, що відповідні надбання стосовно належного використання методології управління проектами є також в інших регіонах України, вважаємо за вкрай важливе їх узагальнення, зокрема, з врахуванням можливостей наукових (у тому числі випускних) робіт слухачів магістратур державної служби і усіх економічних спеціальностей та їх видання окремими збірниками по мірі накопичення відповідних матеріалів, розглядаючи цю важливу справу як ще один справді вагомий крок на шляху до забезпечення і належної ефективності безперервної освіти насамперед державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування, запровадження у їхню публічну діяльність сучасної економіки знань.

1. Встановлено, що в умовах інтеграції, децентралізації, глобалізаційних процесів роль регіонів як основних соціально-економічних систем стає ключовою. У новій реальності прогресуючої трансформації змінюється картина регіону, змінюються його функції і організаційні форми. Регіон стає суб'єктом, якому надається щораз більший рівень автономії у формуванні регіональних траєкторій розвитку в реаліях європейської інтеграції і глобалізації. Головним економічним мегатрендом на зламі XX-XXI ст. є перехід від національної економіки до глобальної, що спричинено збільшенням інтенсивності міжнародних економічних зв'язків, змінами в просторовій системі світового ринку та економічного потенціалу. Необхідність формулювання нової концепції регіонального розвитку є результатом глибоких структурних перетворень і супроводжуваних їх нових тенденцій соціально-економічного розвитку простору.

2. Аналіз розвитку європейських регіонів показав, що у новій концепції має місце змішування політичних і економічних аспектів, вираженням яких є поширення нових стилів управління (мережі), скерованість на інноваційність (капітал знань) і роль ендогенних запасів (людський капітал), а також

двоїстого (суперечливого) ставлення до території (транснаціональні течії vs. картина місця). Нову роль регіону в рамках цієї концепції значною мірою визначає дискурс нового регіоналізму, який являє тепер ідеологічну рамку не тільки для дебатів на тему регіонів, але також для програм публічних дій, цілеспрямованих на регіональний розвиток в Європі.

3. Проведений аналіз еволюційних змін економічного розвитку показав, що просторові перетворення економіки в будь-якому масштабі, від локального до глобального, відбуваються під впливом індустріалізації та урбанізації; процеси зростання, а в їх наслідку також розвиток, пробігають в хвильовий спосіб; початок економічним хвилям дають великі епохальні інновації; інструментом, використовуваним в розвитку інновацій, особливо в його інтеракційній формі, є мережі; регіональна інтеграція і гармонізація умов інвестування і торговельних режимів сприяють розвитку нової економіки.

4. Продемонстровані еволюційні зміни в економіці дозволяють зробити висновок, що настають істотні трансформації концепції економічного розвитку простору і з цього виникають нові господарські імплікації. Класична концепція економічного розвитку простору замінюється новою концепцією, що визначається як цілісна або системна. Основними постулатами нової концепції є перехід від понять частини, структури, об'єктивної науки, основи та точності до понять сукупності, процесу, епістемологічної науки, мережі та наближеного опису.

5. Запропоновано розглядати поняття регіональної конкурентоспроможності як здатності регіональної економіки оптимізувати свої ендогенні ресурси, щоб конкурувати і розвиватися на національних і глобальних ринках, а також здатності адаптуватися до змін на цих ринках. Зміна концепції регіонального розвитку у напрямі нової економіки, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня КФУ регіону необхідними стають не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, яка

складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, але також розвиток людського капіталу та інституційного оточення, які створюють міцні підвалини для регіону, що розвивається у напрямі нової економіки.

6. До найважливіших чинників конкурентоспроможності регіонів належать інноваційність і людський капітал, інститути і соціальний капітал, а звідси мережеві зв'язки між суб'єктами місцевої/регіональної мережі, ефективно функціонуюча регіональна адміністрація, кількість малих і середніх підприємств та величина прямих іноземних інвестицій. Як видно, тут перераховано практично всі детермінанти класичного та сучасного підходів щодо забезпечення економічного розвитку регіонів. Дані чинники і рівень їх використання в регіональному розрізі визначають рівень КФУ регіонів і диференціюють їх на сильні та слабкі регіони. При аналізі чинників регіональної конкурентоспроможності врахована також їх класифікація на ті, що характеризують рівень КФУ, і ті, що характеризують потенціал КФУ.

7. Однією з найбільш відомих моделей, що використовуються для опису конкурентоспроможності регіонів є піраміда конкурентоспроможності, яка описує всі ключові фактори конкурентоспроможності в довготерміновому періоді. На основі такої піраміди конкурентоспроможності формуються моделі міжнародної, промислової та регіональної конкурентоспроможності, визначаються завдання органів державної влади як частина конкурентної політики. Соціальні та економічні фактори, які є ключовими для довгострокового підвищення конкурентоспроможності, утворюють базис моделі регіональної конкурентоспроможності. Досягнута конкурентна позиція базується на ефективності використання базисних факторів конкурентоспроможності. З цього можна припустити, що економічний розвиток забезпечується завдяки постійному зміцненню конкурентної позиції та підвищенню конкурентних переваг (на основі все більш розвинених факторів конкурентоспроможності) існуючих галузей та шляхом створення нових, високоефективних сегментів економіки.

Відповідно до цього підходу економічний розвиток окремих країн, а також регіонів проходить три послідовні стадії, що характеризуються динамічним розвитком інших галузей або сегментів економіки. Ці етапи включають конкурентоспроможність на основі виробничих факторів, за якими йдуть конкуренція на основі інвестицій і, нарешті, конкурентоспроможність на основі інновацій. Згідно етапів здійснюється поділ регіонів на ті, які є ідеальним місцем виробництва, регіони, які отримують вигоду від зростаючого ефекту масштабу (регіони як місця зростаючих доходів) і регіони, в яких домінує економіка знань.

8. Крім факторів регіональної конкурентоспроможності, важливими є синтетичні показники, що дозволяють оцінити рівень КФУ або конкурентну позицію регіону незалежно від рівня його розвитку. Для просторового дослідження КФУ регіонів запропоновано: методичний підхід щодо оцінки *фактичного* рівня КФУ регіонів, який полягає у визначенні синтетичного показника КФУ регіону за всіма ознаками конкурентоспроможності, незалежно від рівня його розвитку. Для визначення *потенційного* рівня конкурентоспроможності регіону використовують сукупність чинників регіональної конкурентоспроможності, що забезпечують його (регіону) неперервну та ефективну діяльність. Оскільки методологія обчислення рівня регіональної конкурентоспроможності не дає нам можливості встановити ефективність використання її чинників, то для цієї мети використано методику непараметричного аналізу *DEA (Data Envelopment Analysis)*, яка дозволяє не тільки встановити нову межу ефективності регіонів, але й визначати регіони-лідери. Для оцінки *диференціації* регіонів за рівнем їх КФУ запропоновано використати методику формування кластерів.

9. Встановлено, що основним завданням регіональної інвестиційної політики є забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку територій. Водночас основними напрямками його формування є визначення його критеріальної бази та цільової орієнтації,

розвиток механізму та структури управління інвестиційною сферою, формування та розвиток правового та регуляторного забезпечення інвестиційної діяльності. В зв'язку з цим запропоновано інвестиційний механізм забезпечення економічного розвитку регіонів, в основу якого лягли основні положення та принципи регіональних економічних теорій, а також методи логічного узагальнення, аналізу та синтезу, стратегічного аналізу.

10. Розглянуто інвестиційний клімат території з точки зору його об'єктивних можливостей - наявного інвестиційного потенціалу, різних умов інвестора та досягнутого рівня інвестиційного розвитку. Проаналізовано українське законодавство з точки зору можливостей інвестування в різні сфери. Визначено процедуру доцільного використання при інвестуванні різних факторів виробництва - складових існуючого інвестиційного потенціалу території. Інвестиційні ризики визначено як систему компонентів, таких як економічні, політичні, соціальні, екологічні та кримінальні ризики. Визначено групу основних інвесторів, які інвестують власні та залучені та залучені кошти до регіональної програми забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку регіону.

11. Встановлено, що інвестиційна політика території має бути реалізована, насамперед, шляхом розробки та реалізації регіональних інвестиційних програм. Ці програми згруповані в систему інвестиційних продуктів. Кожен інвестиційний продукт відображає пріоритети соціально-економічного та культурного розвитку регіону. Вона також формується з урахуванням можливостей фінансової бази та її реалізації. Об'єкти інвестиційної програми класифікуються залежно від рівня їх інвестиційної привабливості.

12. Сформовано принципи та структуру управління інвестиційною діяльністю в регіоні. Як приклад успішного управління інвестиційною діяльністю території розглянуто будівельну галузь окремих регіонів України. Виділено форми прямого та опосередкованого впливу місцевої та

регіональної влади на сучасний стан внутрішнього ринку інвестиційних ресурсів. Визначено складові інвестиційного потенціалу території, де українське законодавство дає можливість для інвестицій. Основними інвесторами комплексного соціально-економічного та культурного розвитку регіону можуть бути: організації, підприємства, бізнес-асоціації та громадські організації та інші юридичні особи всіх форм власності; міжнародні структури, іноземні юридичні особи; фізичні особи - громадяни України та іноземних держав.

13. На даний час фундаментальною рисою сучасної інвестиційної політики є радикальний перехід від виділення відповідних бюджетних асигнувань на інвестиції між галузями і регіонами до вибіркового часткового фінансування конкретних об'єктів і формування їх складу лише на основі відповідних конкурсів.

14. Інвестиційна політика територій має здійснюватися насамперед шляхом розробки та реалізації відповідних інвестиційних програм. Дотримуючись цих ключових положень, центральні та регіональні органи влади повинні прагнути до збільшення інвестиційних ресурсів та активізації інтеграції регіонів України з європейськими та світовими структурами.

Основні результати наукового дослідження, що отримані в даному розділі опубліковані автором у наукових працях [37, 40, 78, 81, 85, 87, 93, 100, 103, 109].

РОЗДІЛ 5.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

5.1. Інституційно-організаційне середовище реалізації концепції економічного розвитку регіонів України

Аналіз визначених Конституцією України і Законом України про місцеве самоврядування в Україні та іншими законодавчими актами положень стосовно публічних функцій [57, 120], призводить до висновку, що *Україна тяжіє до централізованого типу управління територіями*. При цьому скерування регіонального розвитку має характер *деконцентрованого державного централізму* і місцеві органи державної виконавчої влади прямо, а представницькі – опосередковано включені у жорстку вертикаль державної виконавчої влади із підпорядкуванням Уряду. Однак, аналіз історичного розвитку підтверджує висновок про те, що регіональна політика Української держави мала б ґрунтуватись на раціональному симбіозі принципів централізації і децентралізації управління державою та, що найважливіше – на самоврядуванні. Водночас реалізація принципів централізації та децентралізації безпосередньо пов'язана із менеджментом державного сектору економіки, який має ще велику питому частку, і з процесами приватизації та демонополізації економіки, що і актуалізує дослідження цієї надважливої проблеми.

Спираючись на ідею соборності та для уникнення сепаратистських тенденцій і на аналіз відповідних ризиків, *на подальшу перспективу розбудови територіального устрою України офіційно обрано модель унітарної децентралізованої держави*. Тому далі розглядатимемо моделі територіального управління, притаманні унітарній державі, якою є і має

залишитись наша країна. Тип місцевого управління, на який необхідно орієнтуватись у пошуках оптимальної для України моделі, знаходиться у межах між децентралізованим та самоврядним. У зв'язку з цим слід більш детально розглянути *моделі обмеженої децентралізації, сильної децентралізації та регіональної автономії*. Спільним для них є сталий розвиток демократичних інститутів, у першу чергу системи місцевого самоврядування територіальних громад саме базового рівня.

Ключовою відмінністю таких моделей є насамперед різні підходи до формування територіального управління на регіональному рівні. В Україні та інших постсоціалістичних країнах особлива увага до регіонального рівня пов'язується із нагальною необхідністю демократизації суспільного життя. Одночасно нерідко і звичайна децентралізація ототожнюється з демократією. З одного боку, усіма усвідомлюється потреба у розосередженні державної влади, що дасть можливість розв'язати наболілі проблеми розвитку територій:

- врахування групових інтересів шляхом участі в управлінні на місцях представників опозиції та партій меншості [54, 59, 68, 69, 70];
- послаблення бюрократизму через виборчу систему;
- передачу функцій із надання послуг і пов'язаних з цим витрат з центру в регіони (на місця) перенесенням податкового тягаря на периферію або скороченням різних централізованих відрахувань тощо.

Але, з іншого боку, «стурбованість» з приводу справедливого розподілу різних видів допомоги за державними соціальними програмами, які залишились з минулого, призводить до концентрації відповідних функцій і матеріально-фінансових ресурсів для їх виконання у центрі. І до сьогодні у певних урядових колах дехто все ще переконаний, що більшим функціональним одиницям властиві й кращі показники діяльності та вищий коефіцієнт ефективності витрат і більша результативність (великі школи, вищі навчальні заклади і лікарні та центри надання соціальних послуг тощо).

Закладена у Концепцію адміністративної реформи в Україні [164] модель за раніше наведеною класифікацією є *моделлю обмеженої децентралізації*. Вона єдина із усіх зазначених моделей повністю відповідає вимогам, що встановлені Конституцією України стосовно територіальної організації влади на місцях і не суперечить сучасному законодавству. Водночас процеси децентралізації торкаються лише самого перерозподілу функцій між державою та місцевим самоврядуванням і між загальнодержавним сектором економіки та муніципальним. А щодо менеджменту на регіональному рівні, то тут основну увагу акцентують на деконцентрації державного управління та підвищенні статусу облдержадміністрацій: основні функції територіального управління регламентуються центром та, як наслідок, виникають суб'єктивний перерозподіл бюджетних ресурсів і адміністративний вплив на окремі території та доволі жорстке регламентування їх діяльності. При цьому на регіональному рівні – в областях та районах, містах Києві та Севастополі – виконавча влада здійснюється державними структурами таких двох типів: територіальними органами загальної компетенції – державними адміністраціями; периферійними структурними підрозділами відповідних центральних органів виконавчої влади, які функціонують на території регіону та не підпорядковуються місцевим держадміністраціям, при цьому координуючи із ними свою діяльність.

Регіональні державні адміністрації [58] є єдиноначальними органами виконавчої влади загальної компетенції, що уособлюються безпосередньо їх головами, які визнаються головними політичними фігурами та провідниками єдиної державної політики у регіонах. Вони призначаються на посаду і звільняються із посади Президентом України за поданням Прем'єр-міністра (Кабінету Міністрів) України. Заступники голови обласної державної адміністрації призначаються її головою за погодженням із Кабінетом Міністрів України (із віце-прем'єр-міністром із конкретного напрямку його функціональних повноважень). Районні державні адміністрації

організуються із врахуванням того, що функції їх голів за своїм змістом не мають визначальних ознак політичної діяльності. Однак, вони теж призначаються Президентом України, але вже за поданням голови облдержадміністрації із врахуванням висновку відповідного центрального керівного органу управління державною службою.

На обласні та районні державні адміністрації [58] покладається досить широке коло управлінських функцій з розвитку і життєдіяльності підлеглих територій. Поєднання прямого державного управління регіональним розвитком з місцевим самоврядуванням у контексті такої моделі відбувається через одночасне функціонування поряд з органами державної виконавчої влади органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів). Обласні ж і районні ради, що є представницькими органами на регіональному рівні, наділені статусом органів місцевого (а не регіонального) самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальних громад базового рівня – сіл, селищ і міст. Вони не мають адміністративної автономії децентралізованої влади. Реалізація управлінських функцій, що надаються їм законодавчо згідно зі ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57], в обов'язковому порядку делегується місцевим державним адміністраціям. *А це є значним переліком владно-управлінських повноважень.*

Таким чином, обласні та районні ради позбавлені реальної влади, відіграючи тільки узгоджувальну роль. Їх обов'язки є істотно обмеженими: затвердження та належний контроль за виконанням програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних областей та районів, районних і обласних бюджетів та дієвий контроль за їх виконанням; вирішення інших питань, які віднесені законом до їхньої компетенції. Міжрегіональний характер окремих функцій призведе до підвищення ролі обласних та районних рад у наданні допомоги для їх виконання. Адже, представницькі органи виконують по суті винятково наглядові функції за діяльністю Уряду у регіоні. Саме тому закріплений конституційно та

законодавчо штучний, багато у чому *надуманий симбіоз деконцентрованого державного централізму та місцевого самоврядування* вже, на жаль, призводив до серйозних непорозумінь у минулому, створюючи передумови дисбалансу між органами державної виконавчої влади та місцевими представницькими органами у регіонах, а загалом – власне, між державною владою і структурами (органами) місцевого самоврядування.

В цілому, орієнтуючись на західні демократичні цивілізації, *Україна прагне увійти до європейського співтовариства*. У 1996 році вона була прийнята до Ради Європи, а у 1997 році Верховною Радою ратифіковано підписання Європейської хартії місцевого самоврядування [50, 61]. Втім, через те, що Уряд нашої держави продовжує значною мірою впливати на територіальні органи та, відповідно, і на організацію місцевого самоврядування, серйозні претензії до України є у Раді Європи в особі представників у Конгресі місцевих і регіональних влад. Тут йдеться передовсім про необмежену владу та кола управлінських функцій при вирішенні місцевих справ, які привласнюються територіальними державними виконавчими органами – обласними і районними державними адміністраціями. Захист та зміцнення місцевого самоврядування у європейських країнах – це значний внесок у будівництво Європейського дому, який ґрунтується на принципах демократії та децентралізації влади. Водночас і в більшості унітарних демократичних держав самоврядування існує не лише на місцевому, а і на регіональному рівнях. Тому логічно розкрити *сутність моделі сильної децентралізації, яка беззастережно визнає та практикує саме ефективне регіональне самоврядування*.

Для розуміння суті такої децентралізованої моделі звернемося, зокрема, до досвіду Франції [172]. Децентралізація, що запроваджена тут відповідним законом від 2 березня 1982 року та наступними за ним нормативно-правовими актами про передачу компетенції, яка здійснювалась за такими принципами:

на регіональному рівні – передача представницьким органам регіонального рівня (президентам асамблей, департаментів та регіонів) тих виконавчих функцій, які раніше виконувались представником держави – префектом; блокований розподіл компетенції та її передача з метою їхнього виконання відповідних коштів; надання регіонам статусу повноправної територіальної спільноти шляхом обрання прямим загальним голосуванням регіональних рад, які розпочали діяти у березні 1986 року. Однак, для сучасних французьких регіонів було неоднозначно визнано статус територіальної спільноти, що у своєму розпорядженні має обмежені компетенцію та розвиткові фінансові ресурси;

на місцевому рівні – заборона будь-якої опіки одного рівня стосовно іншого, вільне самоврядування місцевих громад; передача згідно з наданою компетенцією засобів для їх здійснення (фінансових, людських, юридичних); заснування партнерських стосунків між державою та місцевими громадами.

В Україні у аспекті такої моделі реалізується перенесення основних важелів менеджменту соціально-економічних процесів із державного на регіональний рівень. Цим, з одного боку, передбачається надання ширшої компетенції головним чином місцевим державним адміністраціям і наділення їх керівників реальними управлінськими функціями щодо периферійних служб. У сфері економіки такими функціями, які доцільно делегувати облдержадміністраціям, є, наприклад, управління державним майном, земельними та іншими природними ресурсами, здійснення приватизації та демонополізації тощо. У цьому разі регіональні адміністрації й наділяються статусом інтеграційних органів, а через це їм підпорядковується діяльність більшості структурних підрозділів центральних органів виконавчої влади, які діють на території областей. З іншого боку, у проектах законів про адміністративну реформу в Україні передбачено підвищення статусу регіонів шляхом визнання обмеженої адміністративної автономії централізованих владних структур. Одночасно перерозподіл повноважень між загальнодержавним та регіональним рівнями управління має відбуватись

насамперед на засадах децентралізації державного управління. А це передбачає і наділення відповідними повноваженнями та управлінськими функціями представницьких органів (обласних, районних рад), створення для їх виконання необхідних виконавчих структур і автономного бюджету. Цей, значною мірою обмежений набір самоврядних функцій переважно соціального спрямування і будуть виконуватись виключно виконавчими комітетами місцевих рад. І тоді представницькі органи регіонів й отримають законодавчий статус повноправних суб'єктів управління їхнім розвитком.

Тобто, на регіональному рівні функціонуватимуть як виконавчі органи держави, так і представницькі, повноваження між якими поділяються. Державні органи будуть виконувати відповідні управлінські функції у повному обсязі, тоді як інші поділятимуться між державними та представницькими органами. Цими функціями, для прикладу, можуть бути: бюджетні питання, регіональне планування, визначення напрямків та обсягів субсидування місцевих бюджетів, будівництво великих муніципальних об'єктів і встановлення та збір місцевих податків і виконання окремих регіональних функцій, наприклад, суто соціальних – боротьба із бідністю та надання відповідної допомоги інвалідам, малозабезпеченим сім'ям і молоді та розв'язання найгостріших проблем працевлаштування і захисту прав та свобод громадян, а за необхідності – й різних міжнаціональних та міжрегіональних конфліктів тощо.

Світовий досвід переконливо підтверджує, що територіально-адміністративні одиниці проміжного рівня державного управління є одним з найбільш істотних інституціональних досягнень. У сучасних європейських державах його *реформування здійснювалось, зокрема, за такими основними напрямками:*

- регіональні органи влади обираються населенням, здійснюють у певних межах виконавчі та законодавчі повноваження (Іспанія, Італія, Португалія);

- окружну або вищу ланку самоуправління докорінно змінено і осучаснено (Великобританія, Данія, Норвегія, Швеція та окремі землі Німеччини);

- у деяких інших країнах (як-то Нідерланди, окремі земель Німеччини) регіонам надані нові, вкрай важливі для них адміністративно-владні функції;

- у багатих державах цей рівень став істотною частиною політичного життя і процесу демократизації, чинником становлення Європейського Союзу.

Тож, йдеться про *реальне регіональне самоврядування*. Стала ж децентралізація державного управління і роздержавлення усіх сторін суспільного життя вимагає концентрації зусиль уряду на наданні тільки найважливіших суспільних послуг, передачі інших функцій та відповідних ресурсів життєзабезпечення територій органам, максимально наближеним до населення. А цим і детермінується їх подальший розподіл між загальнодержавним, регіональним та місцевим рівнями. Тому вважаємо за доцільне розглянути ефективну *модель регіональної автономії*. У межах такої моделі передбачається розвиток саме проміжних регіональних утворень (областей) до більш високого рівня їх самостійності та значного спектру належної компетенції. Її відмінністю від розглянутої децентралізованої є те, що регіональні органи адміністрації отримують незалежність в адмініструванні і статус юридично автономних формувань, які діють з державою нарівні. При цьому на обласному та районних рівнях виконавчі органи влади – місцеві державні адміністрації, які безпосередньо підпорядковані уряду, анулюються. Регіональні представницькі органи та їх виконавчі структури наділені вичерпним набором управлінських функцій. Водночас їх повноваження мають лише адміністративний (а не конституційний та не законодавчий) характер, хоч і може підтримуватись їхня законодавча ініціатива у визначених сферах, а регіональні бюджети є автономними, відокремленими від державного. Регіональні та місцеві

представницькі органи мають вищий ступінь легітимності, позаяк формуються на вивіренних часом виборних засадах.

Перерозподіл повноважень між центральним і регіональним рівнями влади має здійснюватись на відповідних договірних засадах та обов'язково знизу вверх. Доцільно, щоб їхня діяльність регламентувалась пакетом законодавчих актів про статус регіонів України. Регіональним представницьким органам в умовах адміністративної автономії, крім виконання виконавчих функцій, можна надати і право ухвалення необхідних законодавчих та нормотворчих актів у межах визначеної законом компетенції. Як свідчить світова практика, у державах з триланковим територіальним устроєм застосовуються різні підходи до організації влади на рівні департаментів районів, провінцій і графств) з надання (ненадання) таким адміністративно-територіальним одиницям певної автономної компетенції. Відтак, розглянемо *два можливих випадки, коли адміністративні одиниці саме районної ланки можуть*: наділятися автономією децентралізованої влади та здійснювати місцеве самоврядування у контексті делегованих повноважень, чим підвищується його статус (територіально-адміністративні одиниці зі статусом муніципальних корпорацій) [51]. Вони створюються законодавчо за згодою мешканців відповідних територій, а їхні виконавчі органи виконують головним чином господарські функції, спеціалізуючись на виробленні та наданні суспільних товарів і послуг населенню та інших самоврядних функціях, які будуть їм у відповідному порядку делеговані; виконувати адміністративні функції допомоги владним структурам вищого рівня (територіально-адміністративні одиниці зі статусом квазімуніципалітетів). Їх створюють законодавчо і без будь-якого узгодження із населенням, яке проживає на відповідній території; усі їхні управлінські органи виконують функції, які делегуються їм виконавчими органами вищого рівня, на тій території, де знаходиться квазімуніципалітет; їм дозволена і обмежена законодавством певна локальноорієнтована нормотворча діяльність.

Тож, *модель регіональної автономії* характеризується передовсім тим, що кожний територіальний рівень – регіональний і базовий (комунальний) – наділяється статусом самоврядної територіальної одиниці, а їхні представницькі органи – власною компетенцією, у межах якої вони діють самостійно. Особливістю ж представленої моделі є і те, що її можна застосовувати як у межах існуючого територіально-адміністративного поділу, так і земельного устрою. У рамках такої моделі можливо реалізувати вже віддавна діючу у Європі практику надання різного статусу окремим територіальним угрупованням усередині однієї держави. Для прикладу, італійські регіони, німецькі землі, що наділяються особливим статусом, автономні іспанські общини зі звичайним статусом і здебільшого зі значно меншою регіональною автономією [51].

Необхідно зазначити, що ці розглянуті моделі передбачають і однаково розвинене місцеве самоврядування. Його загальні принципи визнані та гарантовані ст. 7 Конституції України, що є обов'язковою вимогою Європейської хартії місцевого самоврядування [50], а головне завдання Уряду – їх реалізація у повному обсязі. Аналіз українського законодавства стосовно відповідності її норм (гарантія розвитку місцевої демократії у Європі) і дає відповідь на питання: що позитивного та негативного привнесла започаткована реорганізація влади на місцях? Коли до того очікувати і наступну перебудову?

У Конституції України, хоча і у не повному обсязі, принцип самоврядування закладається тільки на первинному рівні, *що проявляється через* [120]:

- гарантоване державою конституційне право кожної із територіальних громад самостійно вирішувати усі життєдайні питання місцевого значення;
- законодавчо встановлений перелік самоврядних повноважень і функцій, який значною мірою обмежений та не відповідає європейським стандартам.

Автономія різних органів місцевого самоврядування обмежується головним чином шляхом делегування державою функцій і повноважень, за виконання яких вони підзвітні та підконтрольні Уряду, зокрема, і функціонування підрозділів подвійного підпорядкування, урядовий механізм по суті директивного формування місцевих бюджетів, контрольно-наглядову систему тощо. Одночасно представницькі органи місцевого самоврядування – сільські, селищні та міські ради – формуються лише на виборних засадах і мають повноважний юридичний статус таких органів та, відповідно, і власні виконавчі структури. При цьому легітимність сільського, селищного або ж і міського голови полягає у тому, що вони обираються усім населенням відповідної адміністративної одиниці (міста, села та селища). *Модель «слабка рада – сильний голова» підвищує статус голови ради.* Він же очолює і виконавчу владу.

Матеріально-фінансове підґрунтя місцевого самоврядування в Україні (як-то місцеві бюджети, комунальна власність, земельні та інші природні ресурси) має статус комунальної власності [57]. Водночас обсяги і шляхи її формування залишаються недостатніми для належної реалізації справжнього самоврядування. Структура самоуправління містом наведена авторами із використанням [51, 162] і чинної на сьогодні структури виконавчого комітету на прикладі Івано-Франківської міської ради [159] та подана на рис. 5.1. *Типовий статут територіальної громади міста*, як правило, складається із преамбули і дев'яти розділів. При цьому у його заключних положеннях серед іншого відзначається, що він приймається міською радою не менше, ніж двома третинами голосів її депутатів і підлягає обов'язковій реєстрації у Міністерстві юстиції України, набуваючи чинності не раніше від дня його офіційної публікації.

Процеси децентралізації державного управління реалізуються головним чином шляхом обов'язкового перегляду різних функцій органів державної виконавчої влади з подальшим перерозподілом владних повноважень між державними і самоврядними органами місцевого та

регіонального рівнів. Ті повноваження і компетенція, які відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57] здійснюють місцеві виконавчі органи, розподіляються на *власні* (самоврядні) та *делеговані*. Їх аналіз приводить до висновку, що значне коло делегованих державою функцій за своєю суттю є винятково місцевими справами.

Рис. 5.1. Місцеве самоврядування міста

Одночасно слід враховувати, що розподіл і передача функцій і повноважень за рівнями управління обов'язково мають здійснюватись знизу вверх, наділяючи органи нижчих рівнів, які є ближчими до населення, найбільшою компетенцією, яку вони і зможуть кваліфіковано виконувати. Органи ж місцевого самоврядування у межах, які встановлені законом, мають повну свободу дій у здійсненні ними власних ініціатив із будь-якого питання, яке не виключене з їхньої компетенції та не віднесене до компетенції іншого органу влади. Водночас кожна із ланок самоврядування наділяється і власною компетенцією, у межах якої діє незалежно та самостійно.

Там, де є справжнє самоврядування, немає жодної підпорядкованості органів влади одних територіальних одиниць іншим із підстав розподілу між ними повноважень, що не пересікаються, та дії горизонтальних договірних зв'язків і відносин. Наприклад, таке сполучення невеликих самоврядних територіальних громад призведе до об'єднання та уточнення функцій у новому центрі управління, а необхідність виконання міжрегіональних функцій – до їхнього делегування органам вищого рівня – районній або ж обласній раді тощо. Будь-які із цих повноважень повинні передаватись іншому органу влади із врахуванням обсягу та природи поставленого йому завдання і вимог щодо належної ефективності та відповідної економії бюджетних коштів [148].

Згідно із Конституцією України [120] і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [57] за місцевим самоврядуванням закріплено виняткове право на комунальну власність та гарантується його захист відповідно до законодавства на рівних умовах із правами власності інших суб'єктів. Це вимагає негайного врегулювання цілої низки проблем і протиріч, *що їх належить усунути муніципальній реформі*. Подальше формування та реформування фінансово-матеріальної основи місцевого самоврядування в цілому і комунальної власності зокрема має відбуватись *на основі функціонального підходу* – відповідно до покладених на місцеві органи

функції та інтереси населення міста, що дає змогу забезпечити ефективне функціонування місцевого господарства. До того ж для досягнення відповідності обсягу місцевих фінансів законодавчо наданим місцевим органам влади повноваженням *обов'язково потрібна реформа бюджетної системи України* [14]. Територіальна громада як самоврядний колектив має мати автономний, відокремлений від державного, місцевий бюджет. І, як цього вимагає Європейська хартія місцевого самоврядування [50], усі «...фінансові системи, на яких ґрунтуються кошти місцевих органів самоврядування, мають бути доволі різноманітними і гнучкими, щоб слідкувати за зміною витрат, які виникають при здійсненні власної компетенції усіх місцевих органів». Тому необхідно в обов'язковому порядку ліквідувати усі місцеві небюджетні фонди, які стають основою для зловживань і приховування дохідних джерел бюджету. Це унеможливило б визначення реальних меж його повноцінного наповнення та їх використання.

Самоврядування не визнає штучного поділу на міста обласного та районного підпорядкування (значення). Усі вони повинні отримувати статус *самоврядних територіальних громад*. Відтак, належної уваги вимагають і наявні проблеми відповідної організації міського управління у містах, які наділені статусом міст республіканського значення (Київ і Севастополь), та надання їм виняткового статусу самоврядних адміністративних одиниць – права виконання усіх повноважень стосовно забезпечення міста, як і виконання столичних функцій (для Києва) тільки органами місцевого самоврядування та їх виконавчими структурами. До недоліків існуючої моделі самоврядування слід віднести і те, що за неоднозначності, розмаїття територіальних спільнот і соціально-економічних умов, національних особливостей територій має місце жорстка регламентація та уніфікація підходів до розбудови системи управління територіально-адміністративними одиницями. При цьому таке ставлення до менеджменту характеризується відчутною неповороткістю і одноманітністю, не може врахувати конкретних територіальних особливостей, чим стримується ініціатива на місцях,

демократизація суспільства в цілому. Сьогодні право на впровадження власної організаційно-правової форми муніципального управління, визначення кількісного складу виконавчого апарату і відносин з найманим персоналом є предметом експериментів, які держава дозволяє здійснювати на власний розсуд окремим адміністративним одиницям, для прикладу, у м. Ірпінь, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області [55]. Настав час надати більші права і усім органам місцевого самоврядування, у тому числі самостійно визначати власну організаційно-функціональну структуру, змінюючи її незалежно від об'єктивних чи суб'єктивних умов. Наприклад, у муніципалітаріях (міських поселеннях зі статусом корпорації, що дає їм право управляти своїми справами) *управління здійснюють за такими апробованими схемами: мер – рада, мер – рада – адміністратор; рада – адміністратор; застосовується і комісійна схема.*

Для належного утвердження демократії необхідний подальший розвиток громадських інститутів, які сприяють становленню територіальних громад як носіїв місцевого самоврядування, його активній участі у прийнятті рішень щодо життєзабезпечення місцевої громади. Треба створювати і відповідні умови для безпосереднього волевиявлення населення через загальні збори громадян, а в окремих щонайважливіших випадках – і місцевих референдумів; підтримувати територіальну самоорганізацію населення (громадські комітети, ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети тощо). У Європі із метою полегшення територіального управління формуються нові партнерські стосунки між державою та місцевими громадами, які володіють і вільним самоврядуванням у межах законодавства стосовно дотримання і так званих позитивних прав. Здійснення таких прав – насамперед на працю та гідні соціальне забезпечення, медичне обслуговування і чисте навколишнє природне середовище та інші соціальні, економічні та екологічні права – у європейських державах здійснюється одразу ж на двох рівнях – конституційному і місцевого самоврядування. До того ж у 1992 році

Постійною конференцією місцевих і регіональних органів влади Європи (CLRAE) Ради Європи була прийнята «Європейська декларація прав міст» [49], де відображені й зобов'язання щодо забезпечення жителів європейських міст рівними правами у розв'язанні їх життєвих проблем (правова, екологічна безпека, праця, житло, охорона здоров'я тощо).

У моделях децентралізованого типу у аспекті контролю за діяльністю на місцях громад, яка здійснюється місцевими адміністраціями, має переважати адміністративний нагляд за законністю, а не доцільністю їх дій. Такий контроль на практиці доповнюється фінансовою опікою. *Адміністративний нагляд та фінансова опіка – взаємодоповнюючі види контролю.* Для прикладу, якщо перший з них послаблюється, державні органи посилюють фінансовий нагляд за доцільністю дій місцевих рад. При цьому треба виходити із того, що повноваження органів місцевого самоврядування не можуть бути заперечені або обмежені іншим органом влади – центральним чи регіональним. Це має відбуватись тільки у межах, встановлених законом. Здійснення адміністративного контролю передбачається лише у формах і у випадках, теж визначених законом. Предметом такого контролю є дотримання законності та конституційних принципів (а не доцільність тих чи інших органів самоврядування) і виконання делегованих повноважень. Забезпечення відповідного правового захисту місцевого самоврядування реалізується через судову систему (система судів, а також виділення таких питань у окрему галузь права тощо).

Щонайповніше цей підхід здійснюється *в моделі регіональної автономії*: центральний уряд і його органи позбавляються права адміністративного втручання у життєдіяльність місцевих громад. Єдиною формою контролю у такому випадку є діяльність законодавчої та судової гілок влади. Розвинена судова система, яка притаманна самоврядному типу управління, і є умовою нагляду територіальної громади та її окремих членів за належною діяльністю органів влади і посадовців, органів місцевого самоврядування та самоорганізації населення [62]. При цьому, як

зазначалось, у сучасній світовій практиці контрольні функції щодо місцевого самоврядування реалізуються тільки за умови безумовного дотримання законності (а не доцільності) дій відповідних місцевих органів самоврядування і голів, які їх очолюють, спираючись на добре розвинену судову систему. Ліквідується і будь-який загальний нагляд за діяльністю місцевих громад та їхніми установами. Європейська хартія місцевого самоврядування [50] мету та доцільність такого контролю трактує так: «Адміністративний контроль над органами місцевого самоврядування належить здійснювати так, щоб ступінь втручання контролюючого органу відповідав значущості саме тих інтересів, які це втручання і повинне захистити».

Територіальні органи управління у синхронному режимі із різними інститутами державного рівня мають вичерпно відслідковувати, вирізняти та враховувати на регіональному рівні усі зміни у співвідношеннях підприємств, регіонів, держав, транснаціональних компаній та міждержавних інтеграційних об'єднань, особливості інтеграційних процесів на рівні внутрішніх виробничо-економічних систем держав та міжнародних економічних угруповань, особливо, глобальних корпорацій. І саме ці органи управління можуть і повинні захищати інтереси населення перш за все за допомогою важелів внутрішньої та регіональної інтеграції та синергії на основі соціально орієнтованого ринкового господарювання та вимог глобального виміру. Сьогодні потрібно активно здійснювати дії зі створення передовсім неформальних територіально-виробничих систем різного рівня – соціально-економічних систем адміністративних районів обласного значення і економічних макрорегіонів, які б давали змогу акумулювати фінансові, інтелектуальні, соціальні та виробничі ресурси для розв'язання спільних проблем шляхом відповідного розширення коопераційних зв'язків і міжрайонної економічної інтеграції. При цьому управління економічною розбудовою територій логічно характеризувати саме як практику управління людським капіталом. І залежно від старанності, хисту, здібностей і

освіченості керівників обирають об'єкти та способи впливу і формують відповідний діловий клімат, через систему неформального впливу використовують адміністративний ресурс та здійснюють тиск і вирішують кадрові питання. За цієї практики підвищення економічного розвитку та збільшення регіональної конкурентоспроможності стає загалом досить значною проблемою. Так, пошук нових методів та важелів потребує поглиблених методологічних підходів, глибокого розуміння конкретної ситуації, сучасних тенденцій та реалій у глобальному масштабі, у центрі та на місцях.

Формування і реалізація регіональної економічної політики – справа спільних синхронних та узгоджених підходів органів територіально-адміністративних одиниць. У підґрунті технології реалізації такої регіональної політики повинні бути чітко визначені дії влади кожного рівня. Із цією метою зазвичай включають усі наявні ефективні важелі докорінного піднесення ділової активності. А регіональні ринки розподіляються на сегменти у відповідності до природно-ресурсних особливостей, досягнутих конкурентних переваг і тенденцій та цілей розвитку тощо. На цій основі й формуються відповідні бізнес-пропозиції, що акцентують увагу насамперед на особливостях і сильних сторонах територій: чітко визначаються цільові ринки; повно відображається те, як їхня економіка вписується у регіональну та загальнодержавну моделі; передбачаються потенціал та проблеми, які віддзеркалюють унікальні можливості територій; надаються відповіді на специфічні питання потенційних підприємців і основних інвесторів. Вони розкривають невикористані ресурси та незадоволені потреби, перспективи підприємництва і доцільність (ступінь ризику) інвестицій, доводять цю інформацію до широкого загалу ефективними засобами ринкових інформаційно-комунікативних та усіх інших наявних у них найсучасніших організаційно-технічних можливостей [67].

Визначальний вектор зміни змісту функцій територіального управління – формування та використання передовсім чинників переходу від

індустріальної до новітньої *постіндустріальної інтелектуально-інформаційної моделі суспільного розвитку* – інтелектуалізація, інформатизація різних сторін життя, орієнтація на стратегію випереджувального інтелектуально-інноваційного розвитку. А це є нічим іншим, як якісно новою, надзвичайно динамічною системою регіонального менеджменту у інноваційно-інвестиційному напрямку із використанням насамперед *інформаційних технологій*. Регіони мають залучати і використовувати інновації, інвестиції та зайнятість принципово нового зразка, що настійно детермінує структурні перетворення ринку праці та соціальних структур. Основні ж складові такої орієнтації – центри інтелектуального продукту та інноваційного зростання і екологічна перебудова та вичерпна ліквідація наслідків екологічної шкоди і оновлення систем транспорту, комунікацій, охорони здоров'я та інтернаціоналізований освітній ринок і народження та виховання дітей і рекреація та туризм. Адже, нові робочі місця можливо отримати тільки за безумовного поєднання технічних інновацій з такими послугами, як інтернет-сервіс і сервіс сортування інформації, формування мережі та менеджменту знань; організація телепраці, мультимедій; лікування і профілактика генетично зумовлених хвороб, геотехніка тощо. Передовсім території, використовуючи найсучасніші інформаційні та комунікаційні технології, можуть і повинні надавати громадянам незалежно від місця, де вони проживають, однакові шанси для отримання освіти та кваліфікованої медичної допомоги і доступу до інтелектуального продукту у найширшому розумінні цього та реальної участі у прийнятті доленосних для суспільства політико-правових та інших найважливіших у цій сфері рішень.

Економічні реалії України примушують діяти за такими напрямками:

- 1) здійснення найжорсткішої монетарної та фіскальної політики із метою недопущення надмірної інфляції та розсіювання наявного капіталу [67];
- 2) належне стимулювання інфляції попиту, як і реструктуризації [67];

3) найактивніше вишукування різних інноваційних ніш за програмно-цільовим принципом, підтримання базисних інновацій та їхніх найсучасніших каналів інновацій, які є визначальними «точками економічного зростання» [66];

4) активні дії із досягнення дифузії інноваційних та високоінноваційних технологій для безперервного нарощування конкурентних переваг [71].

Рух на випередження може забезпечити лише 3-ій із зазначених напрямків. І саме він вимагає від усіх територіальних органів управління осмислення та бачення механізму, конкретної технології дій і необхідних важелів. Регіони у взаємодії з центром мають ініціювати та невідкладно завершити законодавче, нормативне, методичне, організаційне забезпечення системи інноваційних структур, широку гаму типів, форм і видів, які вже запропонували світова та вітчизняна наука і практика. Визначаються також їхня соціально-економічна суть і взаємовідносини із суспільством та моделі їхнього створення. Із огляду на те, що основними ознаками інноваційних структур поряд зі створенням і продажем високотехнологічної продукції повинні бути їхня регіональна незалежність і спільне використання їхніми складовими земельних ділянок та інфраструктури, потрібно об'єднати усе те, що вже робиться у цьому напрямку, із ще незадіяними можливостями з їх створення і функціонування у регіонах за єдиною програмою. Враховуючи фінансові проблеми держави, треба запроваджувати спеціальні інвестиційні режими, які б не стосувались бюджетного процесу. Спеціальний режим (систему пільг) доцільно поширювати на новостворені суб'єкти господарювання, які втілюють інновації та засвідчують реальне залучення інвестицій і фактичне створення нових робочих місць та дотримуються відповідних норм екологічної безпеки.

Функції територіальних органів управління повинні містити у собі адекватні відповіді щодо майбутнього *поняття праці у глобалізованому постіндустріальному світі*. У світовій практиці вже вимальовується

перспектива декількох видів такої праці: найманої, власної, громадської, освітньо-виховної. Йдеться, *по-перше*, про те, що домашнє господарство могло би стати місцем продуктивної діяльності на якісно вищому технологічному рівні, залишаючись і основним місцем проведення вільного часу. Нові високі технології будуть сприяти і відповідному ренесансу приватного господарства. Завдяки *телепраці* власна оселя і мала б стати, принаймні частково, і місцем роботи. *По-друге*, територіальні органи здатні віднайти шляхи та важелі для того, щоб громадяни змогли безпосередньо обмінюватись працею, створюючи при цьому другий значний її ринок. Було підраховано: якщо б кожне приватне господарство щотижнево використовувало тільки 4 години роботи інших осіб – від приватних уроків до відповідного догляду за старшими людьми – це дало б змогу створити 4 млн. повноцінних робочих місць [172]. *По-третє*, мова йде і про створення територіальними органами управління привабливої інфраструктури для суспільно-корисної праці: запровадження інституту її координаторів і видання диференційованого переліку пропозицій та відповідних інтересам різних груп населення; ухвалення дієвої системи визнання – від сертифікатів і аж до фінансового заохочення у формі громадських коштів. Та, *по-четверте*, місцеві органи влади можуть спільно із центром створити чітку систему визнання кваліфікації, яка би діяла і за межами найманої праці.

Принципова *схема трансформації функцій територіального управління* на основі наявних досліджень наведена на рис. Д1 додатку Д. «Пропускаючи» кожну з функцій через усі складові, які, до речі, постійно змінюються, і трансформуючи концептуальні підходи до змісту функцій територіального менеджменту, є можливість зайняти стартові позиції і для пошуку конкретних прийомів (технологій) дій.

Отже, враховуючи зазначене, сучасні підходи до подальшого удосконалення менеджменту економічного розвитку регіону повинні забезпечувати його сталий прогрес, чим передбачається і збалансоване врегулювання наявних проблем та належне збереження природно-ресурсного

потенціалу, надійного біосферного простору для задоволення усіх життєво необхідних потреб людей і сучасного українського суспільства в цілому. При цьому сьогодні вже складалась загалом доцільна система розбудови регіонів, проте їй все ж притаманний і досить істотний недолік – надмірна централізація управління територіями, при цьому на шкоду місцевому самоврядуванню. Тож, і серед визначальних завдань у цьому напрямку потрібно окремо наголосити на важливості його поступового наближення до вимог, які містить Європейська хартія місцевого самоврядування, особливо в умовах подальшої невпинної інтеграції України у європейський і у тому числі Європейського Союзу, як і світовий економічний та політичний простори.

5.2. Формування та аналіз пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх ключових факторів успіху

Як показано в попередньому розділі, існує безліч моделей оцінки КФУ регіонів, як простих, що базуються на аналізі первинної статистичної інформації, так і таких, що полягають у побудові синтетичних критеріїв оцінки даного явища.

З погляду оцінки конкурентоспроможності регіонів як результату її взаємозв'язку з економічним розвитком, на нашу думку, доречно скористатись принципами побудови піраміди конкурентоспроможності регіонів. Ця модель виходить із системного підходу до класифікації факторів, що впливають на конкурентоспроможність регіону в довготерміновому періоді. На рис. 5.2 відображено піраміду конкурентоспроможності регіонів, побудовану на основі проаналізованих показників економічного розвитку регіонів, які презентують його класичні та сучасні підходи. Важливим аспектом використання власне чинників економічного розвитку регіонів при оцінці та аналізі регіональної конкурентоспроможності є можливість на їх основі характеризувати як рівень, так і потенціал КФУ. Результатом такого

дослідження є класифікація регіонів за критерієм використання наявних і потенційних конкурентних переваг та, нарешті, оцінка економічного розвитку регіону. В цьому і полягає взаємозалежність досліджуваних понять: чинники економічного розвитку регіонів – конкурентоспроможність регіонів – економічний розвиток регіонів.

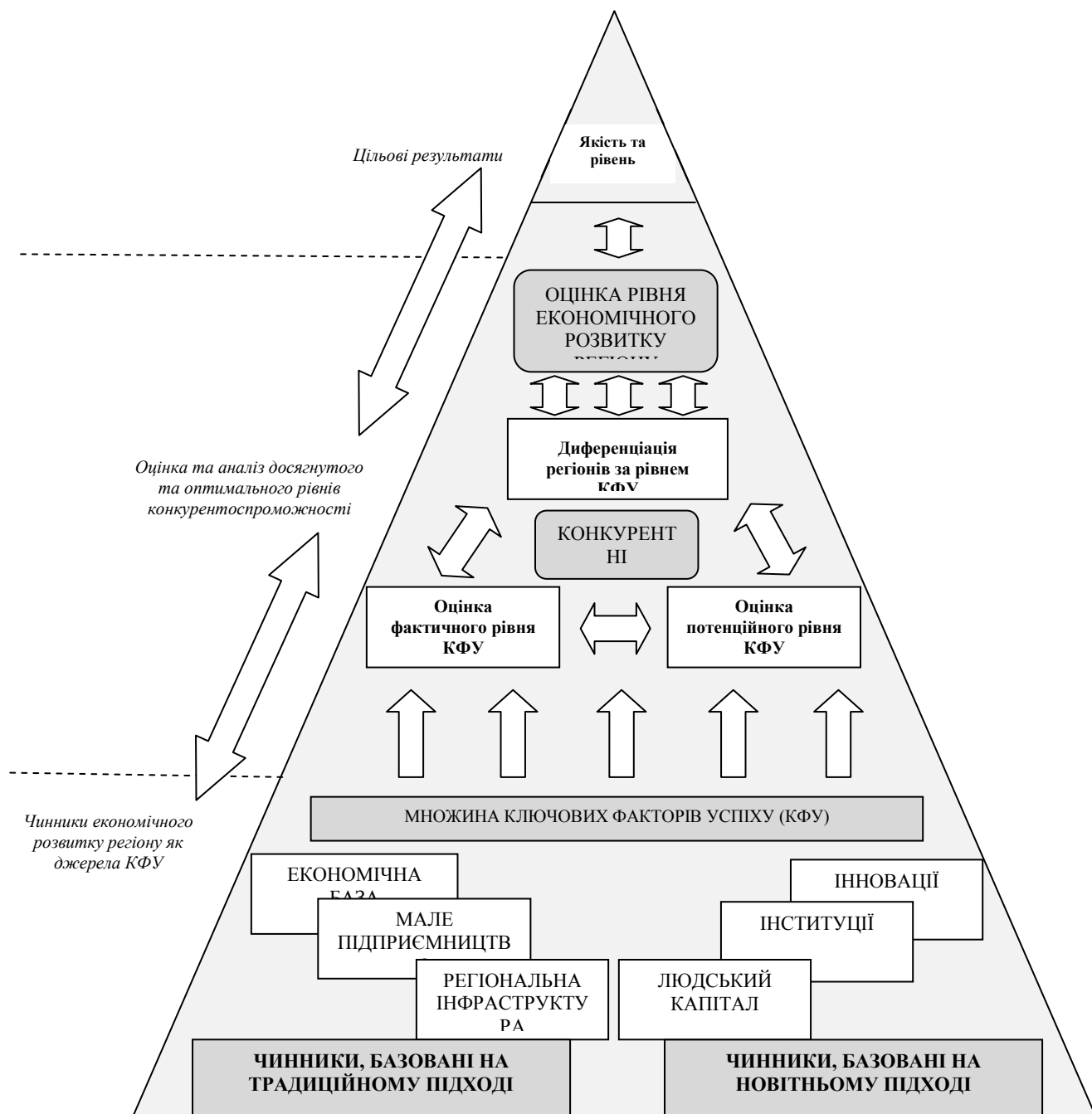

Рис. 5.2. Піраміда КФУ регіонів, побудована на основі класичних та сучасних чинників економічного розвитку регіонів*

* розроблено автором

Використовуючи піраміду конкурентоспроможності регіонів (рис. 5.2), як своєрідну схему алгоритму оцінки та аналізу конкурентоспроможності регіонів, проведемо дане дослідження на показниках, раніше проаналізованих в роботі. З метою формування множини ознак КФУ регіонів було використано показники економічного розвитку регіонів України, які презентували його класичні та сучасні детермінанти.

В табл. 5.2 представлено початкову сукупність показників та їх середні значення по регіонах України за 2010-2018 рр. При формуванні початкового набору змінних було дотримано наступних вимог щодо ознак сукупності: репрезентації різних і в той же час істотних аспектів і властивостей конкурентоспроможності регіонів; характеристики конкурентоспроможності є однозначно і стисло сформульовані; усі змінні є кількісними оцінками і мають причинно-наслідковий зв'язок з конкурентоспроможністю; презентують тільки задокументовані джерела інформації; є повним набором в просторовому (за областями України) і часовому (2010-2018 рр.) вимірах.

Таблиця 5.2

Початкова множина ознак КФУ регіонів

Детермінанти	Показники	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018
Результуюча ознака	ВРП	20423,9 3	24718,1 9	27746,4 4	29081,4 1	32743,8	41897,6	42846,8 6
Виробничі чинники	Коефіцієнт концентрації	0,11407 4	0,11814 8	0,11814 8	0,12518 5	0,122	0,1228	0,1228
	Коефіцієнт диверсифікації	10,0422 2	9,67814 8	9,76925 9	9,21740 7	9,376	9,3588	9,3324
	регіональний мультиплікатор							
	виробництво	2,77	2,71	2,72	2,74	2,75	2,76	2,78
	інфраструктура	2,15	2,16	2,16	2,27	2,29	2,32	2,32
	управління	16,49	19,17	18,86	19,90	19,23	17,25	17,11
	дослідження і розвиток	11,73	11,87	11,91	9,44	9,11	9,06	9,21
	Коефіцієнт інтенсивності							
	виробництво	0,38	0,39	0,39	0,39	0,39	0,39	0,39
інфраструктура	0,47	0,47	0,47	0,45	0,44	0,44	0,44	

	управління	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06
	дослідження і розвиток	0,09	0,09	0,09	0,11	0,11	0,11	0,11
Інфраструктурні чинники	Транспорт	1,71	2,33	3,08	1,80	1,53	1,60	1,58
	Зв'язок	6,61	6,61	8,65	19,66	-246,34	6,32	-108,00
	Енергетика	3,88	3,99	4,09	4,17	4,39	4,32	4,49
	Водна інфраструктура	424,88	12201,63	-1524,77	1762,42	-482,31	16,27	1639,35
	Охорона навколишнього середовища	7,42	7,42	-63,48	-18,12	-31,83	-60,06	-67,42
	Наука	24,38	24,38	24,38	18,66	16,63	15,80	13,52
	Освіта	53,56	55,41	57,22	60,85	60,87	61,04	63,90
	Охорона здоров'я	93,09	90,17	88,63	87,37	86,85	85,65	83,79
	Соціальний захист	10,22	11,96	11,96	11,96	11,60	11,60	12,13
	Культура та відпочинок	642,30	655,67	657,19	687,00	559,08	389,72	446,21
	Торгівля	108,19	108,19	111,84	105,80	92,64	79,97	81,72
	Фінансова і страхова діяльність	14,47	14,47	62,01	31,18	21,76	6,22	20,00
	Операції з нерухомим майном	-4,87	-4,87	-0,72	-1,38	-21,40	-13,19	-16,92
	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-7,80	-7,80	-6,55	-3,53	-12,78	-7,90	-8,97
Інші види діяльності (діяльність громадських, екстериторіальних організацій і органів)	0,49	0,49	2,21	1,16	0,18	1,97	1,63	
Мале підприємництво	Коефіцієнт концентрації МП	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03	0,04
	Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.	153,36	155,88	162,70	178,90	266,89	259,22	241,71
	Частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону, %	22,66	21,98	21,90	21,98	21,38	23,52	24,61
	Частка зайнятих на МП в загальній чисельності зайнятого населення регіону, %	31,91	30,93	31,06	31,79	30,70	30,71	31,45
	Середньомісячна заробітна плата працівника МП в порівнянні із середньомісячною заробітною платою по регіону	0,55	0,63	0,63	0,63	0,62	0,63	0,60
	Частка найманих працівників МП до загальної кількості найманих працівників відповідного регіону, %	30,58	30,13	29,91	30,40	29,24	29,12	30,14
Ськи й	Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на	480,111 1	446,185 2	418,592 6	396,777 8	382,260 9	364,173 9	360,913

	10000 населення							
	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення	93,0851 9	90,1740 7	88,6259 3	87,3703 7	86,8478 3	85,6521 7	80,5434 8
	Безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП)	8,49629 6	8,49629 6	7,85185 2	7,45185 2	9,548	9,74	10,028
Інновації	Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %	14,46	14,82	14,59	14,26	14,29	12,73	13,13
	Витрати на НДДКР у державному секторі, %	0,20	0,36	0,34	0,14	0,25	0,24	0,22
	Витрати на НДДКР у бізнесі, %	0,11	0,11	0,09	0,07	0,05	0,07	0,04
	Промислові підприємства з новими продуктами або процесами, %	11,90	13,58	12,39	11,02	15,30	15,89	15,73
	Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями, %	3,28	3,13	2,61	2,34	2,01	1,67	1,34
	Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %	7,84	9,19	8,78	7,65	10,87	11,41	11,47
	Частка заявок на винаходи у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %	0,19	0,14	0,15	0,10	0,06	0,07	0,03
	Частка патентів у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %	0,15	0,09	0,09	0,06	0,04	0,04	0,01
	Зайнятість у діяльності, що вимагає знань	8,35	5,99	5,29	3,23	3,06	2,70	0,86

Для перевірки початкового набору ознак на відповідність статистичним характеристикам було проведено наступні розрахунки:

1) кожна ознака перевірялась на кореляцію із результуючою величиною – ВРП. Ті показники, для яких коефіцієнт Пірсона був нижчим за 0,8 (табл. Д1 додатку Д), вилучались із сукупності. В результаті було отримано початкову множину ознак КФУ після оцінки тісноти зв'язку із результуючою ознакою (табл. Д2 додатку Д);

2) для виконання умов великої дисперсії діагностичних ознак та їх слабкої взаємної кореляції було повторно розраховано коефіцієнт Пірсона між кожною парою ознак з табл. Д2 додатку Д. Ті з них, для яких виконувалась умова, що коефіцієнт кореляції менший за 0,8, залишались у вибірці. В результаті було отримано кінцеву сукупність показників -

множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України, на основі яких в роботі буде проводитись подальше дослідження КФУ регіонів (табл. 5.3).

Як видно з таблиці 5.3, в сукупності показників представлені усі детермінанти економічного розвитку регіонів.

Таблиця 5.3

Кінцева множина ознак КФУ регіонів - пріоритетів економічного розвитку регіонів України

Детермінанта	Показник
Виробничі чинники	Коефіцієнт інтенсивності : дослідження і розвиток
Інфраструктурні чинники	Охорона навколишнього середовища
	Освіта
	Культура та відпочинок
Мале підприємництво	Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.
Людський капітал	Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення
	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення
Інновації	Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %
	Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %

Причому усі вони - як класичні, так і сучасні - презентують регіони з точки зору більше інноваційного розвитку, ніж розвитку виробництва чи інвестицій. Маємо в даній сукупності інноваційну, соціальну та екологічну складові економічного розвитку – характерні підходу нової економіки, а не виробничу та технологічну, які притаманні відповідно виробничому та інвестиційному підходам.

Отже, сформовано множину ознак КФУ регіонів України - пріоритетів економічного розвитку:

x_{i1} - синтетичний показник: коефіцієнт інтенсивності - дослідження і розвиток;

x_{i2} - синтетичний показник: охорона навколишнього середовища;

x_{i3} - синтетичний показник: освіта;

x_{i4} - синтетичний показник: культура та відпочинок;

x_{i5} - кількість малих підприємств в регіоні;

x_{i6} - кількість студентів вищих навчальних закладів;

x_{i7} - забезпеченість населення лікарняними ліжками;

x_{i8} - кількість випускників аспірантури;

x_{i9} - промислові підприємства з інноваціями в компанії,

де всі ознаки КФУ обчислені для кожного (і-того) регіону України.

Оцінки ознак КФУ регіонів України у 2012 та 2018 роках наведено в таблицях Д3-Д4 додатку Д.

Далі для приведення ознак КФУ регіонів до одновимірного вигляду проведено процедуру їх стандартизації. Використання математичного інструментарію стандартизації показників, запропонованого в попередньому розділі, дозволило отримати умовні значення пояснювальних змінних, які змінюються в діапазоні від 0 до 1 за абсолютною величиною включно (таблиці Д5-Д6 додатку Д). Здійснимо аналіз зміни показників КФУ регіонів України на основі стандартизованих змінних.

Найбільш популярний макроекономічний показник, що використовується в оцінці рівня економічного розвитку, і в той же час результуючий показник стану економіки регіону - це ВРП на одну особу, представлено в таблиці 5.4. Як видно з табл. 5.4, практично всі регіони збільшили величину ВРП за розглядуваний період, окрім Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей. В останніх двох негативна зміна пов'язана із воєнними діями на їх території. Цікаво, що в м. Київ показник ВРП за розглядуваний період демонстрував стабільність і займав традиційно лідируючу позицію. Варто зауважити, що жоден з решти регіонів не наблизився до регіону-лідера (м. Київ). Найближчі в рейтингу – це Дніпропетровська обл. зі спадною тенденцією, Полтавська, Київська, Харківська, Запорізька та Одеська обл. Регіонами-аутсайдерами – значення близьке до 0 - були Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області.

Для АР Крим і м. Севастополя дані за 2018 рік не обчислювались у зв'язку з відсутністю достовірної статистичної інформації по цих регіонах. Тому тут і далі порівняльний аналіз цих регіонів не здійснювався.

Таблиця 5.4

Зміна ВРП на одну особу за регіонами України (дані умовні)

Регіон	2010	2018	Відхилення, %	Регіон	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,09	-	-	Одеська	0,20	0,21	1
Вінницька	0,06	0,17	11	Полтавська	0,31	0,36	5
Волинська	0,05	0,13	8	Рівненська	0,05	0,11	6
Дніпропетровська	0,40	0,35	-5	Сумська	0,08	0,15	7
Донецька	0,30	0,09	-21	Тернопільська	0,01	0,07	6
Житомирська	0,06	0,13	7	Харківська	0,21	0,23	2
Закарпатська	0,02	0,06	4	Херсонська	0,06	0,11	5
Запорізька	0,21	0,24	3	Хмельницька	0,04	0,13	9
Івано-Франківська	0,07	0,14	7	Черкаська	0,11	0,19	8
Київська	0,26	0,32	6	Чернівецька	0,00	0,05	5
Кіровоградська	0,08	0,20	12	Чернігівська	0,08	0,15	7
Луганська	0,15	0,00	-15	м.Київ	1,00	1,00	0
Львівська	0,09	0,16	7	м.Севастополь	0,16	-	-
Миколаївська	0,16	0,20	4				

Першим і єдиним з групи виробничих факторів показником конкурентоспроможності вибрано коефіцієнт інтенсивності виконання базових функцій в групі - дослідження і розвиток (x_{i1}). Він має найтісніший зв'язок з ВРП на одну особу (0,81). Якщо в другому розділі встановлювався взаємозв'язок різних видів економічної діяльності за функціональною ознакою: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток, то тут проаналізуємо як змінилося в часі значення показника сфери досліджень та розвитку, яке охоплює професійну, наукову та технічну діяльність та освіту, та які місця посідали регіони в рейтингу за цим

коефіцієнтом. Оскільки розрахунок x_{i1} здійснювався на основі кількості зайнятих у відповідних сферах економічної діяльності, то з табл. 5.5 бачимо, що за період з 2010 по 2018 роки відбувся катастрофічний відтік працівників із сфери НДДКР. В таких областях, як Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, цей показник знизився більше, ніж на 50 %. В Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Одеській, Чернівецькій обл. кількість зайнятого населення в групі - дослідження і розвиток теж зменшилась практично вдвічі. Позитивну тенденцію зростання має тільки м. Київ, яке в 2018 році займає лідируючу позицію. Намічені тенденції пов'язані перш за все із припиненням фінансування з боку держави науково-дослідних установ та корумпованістю системи освіти та науки загалом.

Таблиця 5.5

Коефіцієнт інтенсивності - дослідження і розвиток (x_{i1})

Регіон	2010	2018	Відхилення, %	Регіон	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,16		-	Одеська	0,71	0,28	-43
Вінницька	0,73	0,26	-47	Полтавська	0,44	0,15	-29
Волинська	0,96	0,54	-42	Рівненська	0,88	0,33	-55
Дніпропетровська	0,29	0,23	-6	Сумська	0,56	0,20	-36
Донецька	0,00	0,05	5	Тернопільська	1,00	0,43	-57
Житомирська	0,66	0,27	-39	Харківська	0,53	0,32	-21
Закарпатська	0,63	0,23	-40	Херсонська	0,48	0,23	-25
Запорізька	0,28	0,14	-14	Хмельницька	0,64	0,30	-34
Івано-Франківська	0,93	0,29	-64	Черкаська	0,57	0,22	-35
Київська	0,42	0,47	5	Чернівецька	0,68	0,23	-45
Кіровоградська	0,55	0,26	-29	Чернігівська	0,48	0,23	-25
Луганська	0,06	0,00	-6	м.Київ	0,55	1,00	45
Львівська	0,75	0,36	-39	м.Севастополь	0,75		-
Миколаївська	0,43	0,12	-31				

В групу «Синтетичні інфраструктурні чинники» ввійшли один показник виробничої та два показники соціальної інфраструктури. Аналіз їх стандартизованих значень (таблиця 5.6) показує, що:

- за показником охорони навколишнього середовища більшість регіонів мають позитивні тенденції (стандартизоване значення зростає). З негативними тенденціями тільки м. Київ, Львівська та Херсонська обл. Таким чином, ефективність інвестицій в охорону навколишнього середовища в більшості регіонів зросла, причому, наприклад, в Івано-Франківській обл. на 85 %. Це частково пов'язано із зниженням капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів у зв'язку із призупиненням діяльності низки хімічних заводів в цей період на Прикарпатті. Відповідно область з регіону-аутсайдера попала в регіони-лідери за цим показником;
- за показником освіти маємо менш стрімкі тенденції. Загальна чисельність вихованців дошкільних навчальних закладів змінюється паралельно із кількістю народжених на два-три роки раніше дітей в кожному регіоні. У зв'язку із загальною тенденцією по Україні відновлення діяльності дошкільних навчальних закладів можна говорити по загальну позитивну динаміку зміни цього критерію. У зв'язку з відсутністю даних за 2018 р. Донецька та Луганська обл. не аналізувались по показнику освіти;
- за показником культури та відпочинку маємо негативні тенденції по більшості регіонів. Це пов'язано із недостатньою увагою з боку держави та місцевих органів самоврядування в розглядуваний період до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку. Приймаючи до уваги реформу децентралізації, можна надіятись на покращення цього та попередніх показників в майбутньому за рахунок відновлення фінансування таких установ з боку ОТГ.

Таблиця 5.6

Синтетичні інфраструктурні чинники ($x_{i2} - x_{i4}$)

Регіон	Охорона навколишнього середовища, x_{i2}			Освіта, x_{i3}			Культура та відпочинок, x_{i4}		
	2010	2018	Відхилення, %	2010	2018	Відхилення, %	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,58			0,44			0,51		
Вінницька	0,66	0,9	24	0,66	0,76	10	0,72	0,21	-51
Волинська	0,54	0,96	42	0,34	0,36	2	0,52	0,17	-35
Дніпропетровська	0,66	0,8	14	0,72	0,7	-2	0,85	1	15
Донецька	0,61	0,85	24	0,84			0,91	0,31	-60
Житомирська	0,24	0,87	63	0,66	0,79	13	0,44	0,13	-31
Закарпатська	0,25	0,94	69	0,25	0,39	14	0,47	0,32	-15
Запорізька	0,57	0,84	27	0,78	0,73	-5	0,24	0,24	0
Івано-Франківська	0	0,85	85	0	0	0	0,69	0,43	-26
Київська	0,54	1	46	0,81	0,82	1	0,43	0,39	-4
Кіровоградська	0,66	0,86	20	0,66	0,67	1	0,46	0,58	12
Луганська	0,49	0,9	41	0,5			0,8	0,11	-69
Львівська	0,97	0,86	-11	0,22	0,27	5	0,47	0,04	-43
Миколаївська	0,51	0,98	47	0,78	0,85	7	0,46	0,31	-15
Одеська	0,41	0,91	50	0,41	0,42	1	1	0,78	-22
Полтавська	0,29	0,85	56	0,75	0,88	13	0,93	0,92	-1
Рівненська	0,42	0,91	49	0,22	0,42	20	0,49	0,16	-33
Сумська	0,74	0,91	17	1	1	0	0,7	0,78	8
Тернопільська	0,85	0,9	5	0,34	0,42	8	0,22	0,01	-21
Харківська	0,53	0,72	19	0,63	0,67	4	0,8	0,83	3
Херсонська	1	0,95	-5	0,78	0,82	4	0,41	0,39	-2
Хмельницька	0,67	0,9	23	0,84	0,76	-8	0,79	0,24	-55
Черкаська	0,51	0,9	39	1	0,91	-9	0,93	0,95	2
Чернівецька	0,56	0,9	34	0,59	0,52	-7	0,31	0,08	-23
Чернігівська	0,59	0,92	33	0,63	0,76	13	0,48	0,53	5
м. Київ	0,56	0	-56	0,78	0,76	-2	0,03	0	-3
м. Севастополь	0,57			0,88			0		

В таблиці 5.7 наведено зміну значень стандартизованої оцінки кількості МП в регіонах України. Негативні зміни в м. Київ, Харківській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській областях свідчать про погіршення клімату для малого підприємництва загалом по Україні, оскільки

дані регіони представлені містами-мегаполісами, а, отже, найбільшою концентрацією осіб, які бажають займатись підприємництвом. Це особливо засвідчує зміна в рейтингу міста м. Київ з позиції лідера в 2010 році на останнє місце в 2018 р.

Таблиця 5.7

Кількість малих підприємств в регіоні (x_{i5})

Регіон	2010	2018	Відхилення, %	Регіон	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,46	-	-	Одеська	0,81	0,14	-67
Вінницька	0,22	0,75	53	Полтавська	0,43	0,71	28
Волинська	0,20	0,50	30	Рівненська	0,05	0,50	45
Дніпропетровська	0,61	0,04	-57	Сумська	0,03	0,24	21
Донецька	0,52	0,96	44	Тернопільська	0,15	0,30	15
Житомирська	0,04	0,48	44	Харківська	0,77	0,04	-73
Закарпатська	0,32	0,36	4	Херсонська	0,50	1,00	50
Запорізька	0,60	0,11	-49	Хмельницька	0,13	0,31	18
Івано-Франківська	0,71	0,66	-5	Черкаська	0,25	0,23	-2
Київська	0,46	0,11	-35	Чернівецька	0,76	0,62	-14
Кіровоградська	0,62	0,80	18	Чернігівська	0,00	0,17	17
Луганська	0,32	0,75	43	м.Київ	1,00	0,00	-100
Львівська	0,46	0,04	-42	м.Севастополь	0,72	-	-
Миколаївська	0,95	0,59	-36				

Складові людського капіталу, що характеризують вищу освіту і науково-дослідну діяльність регіонів України, в даному дослідженні представлені показником «Кількість студентів вищих навчальних закладів». Як видно з табл. 5.8, негативні тенденції по даному показнику спостерігались у Донецькій та Луганській областях, що пов'язано із переведенням студентів з вишів цих областей в інші регіони. Тому ті позитивні зміни, які відбулися в інших ВНЗ, пов'язані саме з цією подією. Традиційно лідером в наданні освітніх послуг залишається столиця України – м. Київ. Всі решта регіони знаходяться в рейтингу нижче рівня 0,5 по відношенню до регіону-лідера.

Складові людського капіталу, що характеризують доступ населення до послуг охорони здоров'я, відображені показником забезпеченості населення лікарняними ліжками.

Таблиця 5.8

Чинники людського капіталу, x_{i6} - x_{i7}

Регіон	Кількість студентів вищих навчальних закладів, x_{i6}			Забезпеченість населення лікарняними ліжками, x_{i7}		
	2010	2018	Відхилення, %	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,03			0,23		
Вінницька	0,05	0,11	6	0,23	0	-23
Волинська	0,05	0,09	4	0,1	0,12	2
Дніпропетровська	0,16	0,19	3	0,74	0,6	-14
Донецька	0,09	-0,14	-23	0,21		
Житомирська	0,07	0,08	1	0	0,01	1
Закарпатська	0	0,02	2	0,03	0	-3
Запорізька	0,2	0,21	1	0,37	0,49	12
Івано-Франківська	0,1	0,1	0	0,31	0,28	-3
Київська	0	0,01	1	0,23	0,15	-8
Кіровоградська	0,03	0	-3	0,5	0,48	-2
Луганська	0,13	-0,14	-27	0,72		
Львівська	0,22	0,3	8	0,51	0,53	2
Миколаївська	0,08	0,11	3	0,18	0,17	-1
Одеська	0,21	0,28	7	0,4	0,31	-9
Полтавська	0,12	0,16	4	0,31	0,33	2
Рівненська	0,12	0,13	1	0,33	0,18	-15
Сумська	0,12	0,15	3	0,48	0,49	1
Тернопільська	0,16	0,21	5	0,32	0,48	16
Харківська	0,4	0,44	4	0,35	0,52	17
Херсонська	0,07	0,09	2	0,63	0,23	-40
Хмельницька	0,09	0,08	-1	0,37	0,32	-5
Черкаська	0,1	0,14	4	0,27	0,37	10
Чернівецька	0,11	0,16	5	0,28	0,19	-9
Чернігівська	0,04	0,04	0	1	0,9	-10
м.Київ	1	1	0	0,81	1	19
м.Севастополь	0,13			0,26		

Цей критерій дає картину матеріального забезпечення медицини. Маємо негативні зміни даного показника для Херсонської, Вінницької, Рівненської та Дніпропетровської областей.

Регіонами-лідерами в покращенні матеріального забезпечення в медицині можна вважати м. Київ та Чернігівську, не зважаючи на негативну тенденцію, область. У зв'язку з відсутністю даних за 2018 р. Донецька та Луганська обл. не аналізувались по даному показнику.

Група чинників інновацій представлена двома різноякісними та різнорідними ознаками:

- показником потенційного використання людського капіталу в науці
- кількістю випускників аспірантури, які за результатами закінчення аспірантури повинні захистити свої наукові результати та впровадити їх в практичну діяльність (в більшості наук). За цим показником регіони України демонструють стабільні позиції, окрім Донецької області, яка, у зв'язку з воєнними діями, втратила свої науково-освітні установи. Лідером в рейтингу кількості випускників аспірантури, як і за кількістю студентів, є м. Київ. Всі решта області залишаються далеко позаду (нижче рівня 0,35);

- показником реального використання людського капіталу на практиці - часткою промислових підприємств, які впровадили нові продукти або процеси як у власному виробництві, так і в інших компаніях. А, як відомо, за будь-якою організацією стоять люди, то цей показник, на нашу думку, можна вважати критерієм реального використання людського капіталу на практиці. На відміну від попереднього показника, тут області демонструють в часі різкі тенденції зміни. Суттєво покращились рейтингові позиції у Запорізькій, Тернопільській, Дніпропетровській та Миколаївській областях. Суттєвих погіршень зазнали м. Київ, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернігівська області. Відповідно за аналізований період змінились позиції лідерів та аутсайдерів. Такі тенденції

можна пояснити і кількістю відкритих, починаючи з 2015 року, підприємств в різних регіонах України.

Таблиця 5.9

Чинники інновацій, $x_{i8} - x_{i9}$

Регіон	Кількість випускників аспірантури, x_{i8}			Промислові підприємства з інноваціями в компанії, x_{i9}		
	2010	2018	Відхилення, %	2010	2018	Відхилення, %
АР Крим	0,02			0,03		
Вінницька	0,02	0,09	7	0,31	0,23	-8
Волинська	0,03	0,1	7	0,09	0,43	34
Дніпропетровська	0,07	0,09	2	0,06	0,35	29
Донецька	0,06	0	-6	0,21	0,09	-12
Житомирська	0,03	0,04	1	0,23	0,35	12
Закарпатська	0	0,03	3	0,32	0,11	-21
Запорізька	0,09	0,11	2	0	0,62	62
Івано-Франківська	0,03	0,09	6	0,65	0,42	-23
Київська	0,02	0,04	2	0,19	0,27	8
Кіровоградська	0,01	0,03	2	0,38	0,46	8
Луганська	0,04	0,04	0	0,12	0	-12
Львівська	0,19	0,23	4	0,35	0,37	2
Миколаївська	0,01	0,03	2	0,23	0,49	26
Одеська	0,17	0,22	5	0,43	0,41	-2
Полтавська	0,04	0,09	5	0,25	0,34	9
Рівненська	0,01	0,04	3	0,23	0,25	2
Сумська	0,06	0,14	8	0,73	0,75	2
Тернопільська	0,05	0,08	3	0,57	1	43
Харківська	0,33	0,35	2	0,34	0,68	34
Херсонська	0,03	0,04	1	0,37	0,31	-6
Хмельницька	0,03	0,05	2	0,32	0,23	-9
Черкаська	0,06	0,09	3	0,59	0,6	1
Чернівецька	0,02	0,06	4	0,56	0,65	9
Чернігівська	0,01	0,04	3	0,47	0,27	-20
м.Київ	1	1	0	1	0,43	-57
м.Севастополь	0,1			0,21		

З рис. 5.3 видно скупчення відкритих промислових об'єктів в Запорізькій, Дніпропетровській та Миколаївській областях та на території Західної України.

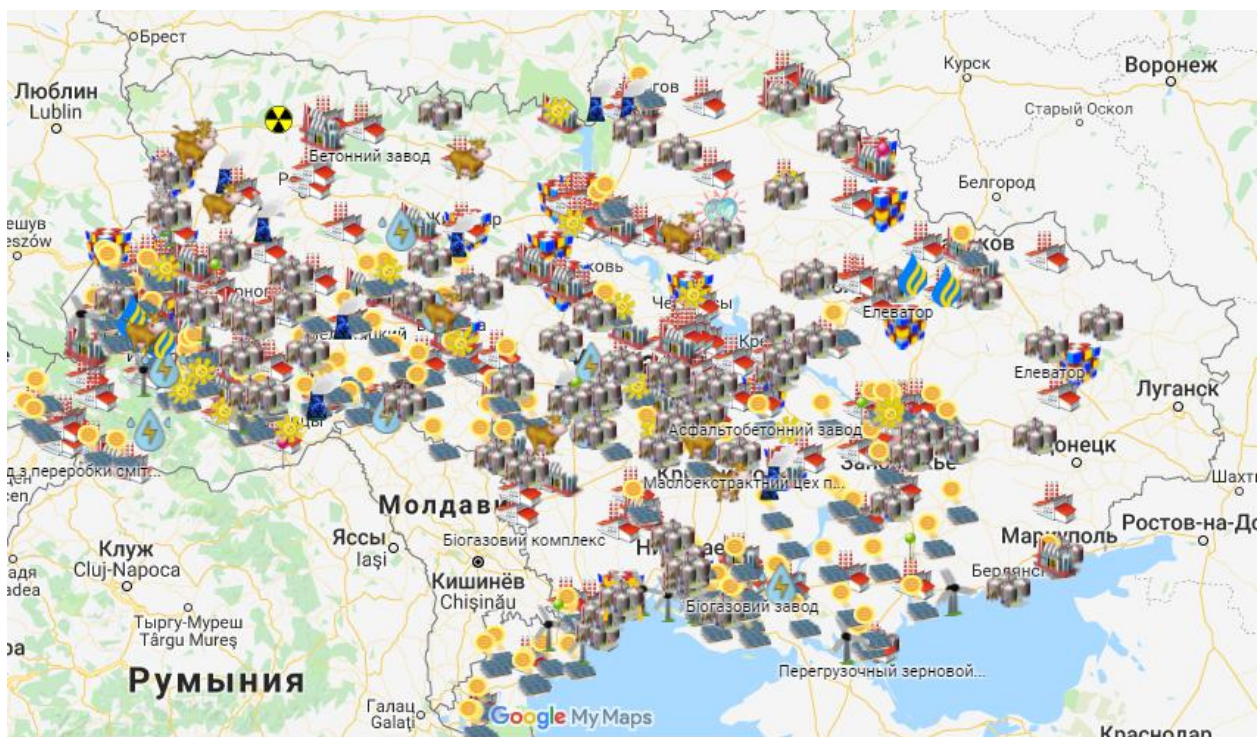

Рис. 5.3. Підприємства, відкриті в Україні з початку 2015 року [132]

На основі факторів регіональної конкурентоспроможності визначено рівень КФУ як середню арифметичну величину за всіма її ознаками, незалежно від рівня економічного розвитку регіону. В таблиці 5.10 наведено його значення для 2010 та 2018 років. За конкурентною позицією бачимо різке погіршення для Донецької та Луганської областей, що зумовлено об'єктивними чинниками.

Зниження в рейтингу відбулось також для м. Київ та Львівської області. Ці тенденції не були характерні для ВРП цих регіонів, що говорить про відмінності у формуванні структури конкурентоспроможності та рівня економічного розвитку для таких мегаполісів.

Таблиця 5.10

Рівень КФУ регіонів України

Регіон	2010	2018	Відхи- лення , %	Регіон	2010	2018	Відхи- лення , %
АР Крим	0,27			Одеська	0,51	0,42	-9
Вінницька	0,40	0,37	-3	Полтавська	0,40	0,49	10
Волинська	0,31	0,36	5	Рівненська	0,31	0,32	2
Дніпропетровська	0,46	0,44	-2	Сумська	0,49	0,52	3
Донецька	0,38	-0,13	-52	Тернопільська	0,41	0,43	2
Житомирська	0,26	0,34	7	Харківська	0,52	0,51	-1
Закарпатська	0,25	0,27	1	Херсонська	0,47	0,45	-2
Запорізька	0,35	0,39	4	Хмельницька	0,43	0,35	-8
Івано-Франківська	0,38	0,35	-3	Черкаська	0,48	0,49	1
Київська	0,34	0,36	2	Чернівецька	0,43	0,38	-5
Кіровоградська	0,43	0,46	3	Чернігівська	0,41	0,43	2
Луганська	0,35	-0,19	-54	м.Київ	0,75	0,58	-17
Львівська	0,46	0,33	-13	м.Севастополь	0,40		
Миколаївська	0,40	0,41	0				

Втім, при порівнянні місця регіонів України за рівнями КФУ та економічного розвитку в загальному рейтингу (табл.5.11), бачимо, що м. Київ традиційно зберігає за обома критеріями лідируючі позиції у 2010 та 2018 роках. Однакові місця за обома критеріями посідають також Волинська, Закарпатська, Луганська та Хмельницька області в 2018 році. Для 2010 року таких співпадінь не було, що свідчить про те, що обрана сукупність ознак КФУ, які відповідають економічному розвитку, базованому на знаннях, була не притаманна для даного періоду. Загалом варто відмітити меншу диференціацію у рейтингу регіонів для 2018 року у порівнянні з 2010 роком.

Таблиця 5.11

Рейтинг регіонів України за рівнями КФУ та економічного розвитку

Регіон	2010			2018		
	Рівень конкурентоспроможності	Рівень економічного розвитку	Відхилення	Рівень конкурентоспроможності	Рівень економічного розвитку	Відхилення
АР Крим	25	13	12			
Вінницька	16	19	-3	15	11	4
Волинська	23	22	1	16	16	0
Дніпропетровська	7	2	5	8	3	5
Донецька	18	4	14	24	21	3
Житомирська	26	20	6	20	17	3
Закарпатська	27	25	2	23	23	0
Запорізька	21	6	15	13	5	8
Івано-Франківська	19	18	1	19	15	4
Київська	22	5	17	17	4	13
Кіровоградська	11	15	-4	6	8	-2
Луганська	20	11	9	25	25	0
Львівська	8	14	-6	21	12	9
Миколаївська	14	9	5	12	9	3
Одеська	3	8	-5	11	7	4
Полтавська	17	3	14	4	2	2
Рівненська	24	23	1	22	19	3
Сумська	4	16	-12	2	13	-11
Тернопільська	13	26	-13	10	22	-12
Харківська	2	7	-5	3	6	-3
Херсонська	6	21	-15	7	20	-13
Хмельницька	9	24	-15	18	18	0
Черкаська	5	12	-7	5	10	-5
Чернівецька	10	27	-17	14	24	-10
Чернігівська	12	17	-5	9	14	-5
м.Київ	1	1	0	1	1	0
м.Севастополь	15	10	5			

Таким чином, сформовано множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх впливу на рівень КФУ. До них віднесено інноваційну, соціальну та екологічну складові економічного розвитку –

характерні підходу нової економіки, а не виробничу та технологічну, які притаманні відповідно виробничому та інвестиційному підходам. Порівняльний аналіз визначених рівнів КФУ та економічного розвитку регіонів показав, що ВРП на одну особу не є вирішальним чинником конкурентної позиції для регіонів України. Це означає, що регіон може мати високий рівень показників КФУ, незважаючи на низький рівень економічного розвитку (Київська, Запорізька, Полтавська обл. - у 2010 році, Київська та Львівська обл. - у 2018 році).

5.3. Сценарії економічного розвитку регіонів України на основі їх конкурентних переваг

При дослідженні регіональної конкурентоспроможності важливим етапом (див. рис. 5.2 - піраміда конкурентоспроможності регіонів) є оцінка та аналіз її потенціалу, визначення якого дозволить формувати основні конкурентні переваги регіону. Ідея даного дослідження полягає в тому, щоб на основі сформованих конкурентних переваг регіонів окреслити сценарії економічного розвитку регіону. Тим самим зреалізується концепція взаємозалежності досліджуваних понять: чинники економічного розвитку регіонів – конкурентоспроможність регіонів – економічний розвиток регіонів. Ще одним результатом даного дослідження стане диференціація регіонів за рівнем КФУ.

Отже, для оцінки потенціалу КФУ використано DEA-модель суперективності. В якості вихідних даних взято статистичні оцінки ознак КФУ регіонів України у 2010 та 2018 р. (таблиці Д3-Д4 додатку Д). Реалізація моделі проведена у середовищі *EMS 1.3* (таблиці Д7-Д8 додатку Д). Отримані оцінки потенціалу регіональної конкурентоспроможності наведено в таблицях 5.12-5.13.

Таблиця 5.12

Результати реалізації DEA-моделі суперфективності для оцінки потенціалу конкурентоспроможності за регіонами України за 2010 р.

Регіон	Оцінка ефективності	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	ВРП
АР Крим	72,01%	0,06	16,93	45,87	554,28	131,81	276,53	77,5	7,23	4,19	16507
Вінницька	59,34%	0,08	-4,73	52,82	713,63	133	295,94	81,65	7,27	6,36	14332
Волинська	58,41%	0,08	2,7	45	602	126,62	318,71	78,05	8,3	4,6	13916
Дніпропетровська	140,56%	0,08	52,92	57	922	168	513	106	12,37	4,6	34709
Донецька	111,72%	0,06	33,07	61	983	160	387	87,1	10,79	6,27	28986
Житомирська	150,88%	0,09	-128,32	55	526	117	346	79,6	8,4	6,49	14616
Закарпатська	130,51%	0,09	-124,83	42	557	142	228	80,7	5,38	7,6	12278
Запорізька	117,18%	0,08	15,58	59	328	167	573	92,8	14,02	3,86	23657
Івано-Франківська	big	0,1	-229,73	34	768	177	397	90,6	8,76	11,45	14814
Київська	157,68%	0,08	1,22	60	522	154	235	87,8	7,14	6,09	26140
Кіровоградська	66,40%	0,08	18,94	54,14	495,34	148,3	234,4	84,94	6,39	6,38	15533
Луганська	70,58%	0,07	-21,82	50	850,63	140,26	427,72	91,5	9,65	5,05	19788
Львівська	53,12%	0,07	103,25	41	540,6	139,46	615,61	86,31	24	6,41	16353
Миколаївська	83,69%	0,07	-11,45	55,18	534,46	149,53	258,85	81,24	6,81	5,78	20276
Одеська	73,92%	0,07	-56,21	47	788,79	150,65	597	84,22	21,83	7,43	22544
Полтавська	172,28%	0,08	-106,05	58	1007	152	437	90,6	9,74	6,81	29652
Рівненська	69,77%	0,07	-50,82	41	577	112,23	311,66	72,11	6,43	5,35	13785
Сумська	63,64%	0,07	53,44	48,88	672,94	116	409,11	81,43	10,75	6,67	15711
Тернопільська	57,00%	0,08	59,03	45	311	123,26	379,15	77,11	10,47	7,33	11713
Харківська	58,63%	0,08	-2,82	52,72	723,54	167,2	894,6	92	36,99	7,82	23639
Херсонська	55,26%	0,08	89,27	59	502	154,8	296,47	93,52	7,96	7,01	14346
Хмельницька	55,53%	0,08	-18,44	53,39	841,23	125	370,37	82,82	8,1	6,39	13602
Черкаська	62,96%	0,08	-10,05	54,88	878,69	136	407	85,95	10,12	6,91	17325
Чернівецька	49,10%	0,08	6,33	53	402	160,19	327,72	83,55	7,41	7,93	10939
Чернігівська	75,89%	0,06	-13,55	46,5	520,86	114	241,31	77,91	5,95	5,83	15406
м.Київ	351,39%	0,09	10,14	59	131	203	1981	108,8	102,37	15,46	70424
м.Севастополь	149,26%	0,09	12,86	62	98	178	464	89,1	14,72	6,25	20455

Таблиця 5.13

Результати реалізації DEA-моделі суперфективності для оцінки потенціалу конкурентоспроможності за регіонами України за 2018 р.

Регіон	Оцінка ефективності	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	ВРП
Вінницька	77,68%	0,1	-2,97	50,75	244	130,97	221,33	57,21	10,11	6,62	39096
Волинська	70,02%	0,1	-1,5	44,59	209	113,93	223,77	55,8	11,03	7,59	33122
Дніпропетровська	288,54%	0,11	-144,3	63	860	36	371	88,4	9,98	10,2	65568
Житомирська	110,11%	0,11	-41,63	66	182	277	250	69,3	5,93	10,3	32079
Закарпатська	58,88%	0,09	55,62	43,65	274,03	135,45	139,04	52,77	4,61	5,22	22092
Запорізька	99,38%	0,09	-74,53	48,14	264	73	254,82	57,09	11,86	7,01	49647
Івано-Франківська	63,22%	0,11	-71,94	39,31	415	287,58	229,04	59,15	9,77	8,98	33568
Київська	191,49%	0,13	146,71	67	382	74	170	74	5,89	8,65	61191
Кіровоградська	98,53%	0,11	-54,31	23,61	478,99	451	100,79	29,42	4,83	7,11	42780
Львівська	69,84%	0,09	-200,19	37,19	115	25,71	388,51	55,62	21,35	6,68	37077
Миколаївська	96,45%	0,09	80,03	49,16	325	101,64	148,46	54,72	4,75	6,64	43161
Одеська	61,04%	0,11	-174,93	54	648,78	91	462,91	77,38	20,37	10,14	44266
Полтавська	111,01%	0,1	-70,01	69	799	405	341	79,9	9,8	10,06	66589
Рівненська	80,97%	0,09	19,89	48,98	207	147,83	195,51	56,55	5,77	7,05	29895
Сумська	57,80%	0,1	-67,72	62,54	571,96	143	332	75,03	14,37	12,56	36092
Тернопільська	90,06%	0,05	-76,29	22,91	85	32,42	174,67	30,19	8,82	4,93	24239
Харківська	57,76%	0,11	-370,68	56,11	569,96	36	612,37	79,69	30,97	12,33	47511
Херсонська	57,69%	0,11	79,13	59,71	387	290,13	203,85	68,33	5,65	8,34	30337
Хмельницька	74,43%	0,11	10,91	54,45	267	184	199,62	61,86	6,57	7,8	32072
Черкаська	70,06%	0,1	-63,11	62,12	719,59	138	314	76,98	9,73	10,88	42226
Чернівецька	62,15%	0,08	-15,53	39,51	146	151,86	220,78	49,41	7,58	8,77	20399
Чернігівська	74,45%	0,1	39,11	52,54	435,41	104	176,54	67,82	5,45	7,53	36252
м.Київ	big	0,18	-1275,56	65	80	13	1285	101,6	84,94	11,98	161049

У 2010 році ефективними за рівнем КФУ були 10 регіонів: м. Київ (351,39%), Івано-Франківська, Полтавська (172,28%), Київська (157,68%), Житомирська (150,88%), м. Севастополь (149,26%), Дніпропетровська (140,56%), Закарпатська (130,51%), Запорізька (117,18%) та Донецька (111,72%) області. Причому Івано-Франківська область мала дуже високе значення ефективності (*big*), що дозволяє визначати її як регіон-лідер за рівнем ефективності використання базисних чинників конкурентоспроможності.

В 2018 році погіршення економічної та політичної ситуації в країні, воєнні дії на Сході України призвели до того, що ефективними залишились тільки 6 регіонів: м. Київ, Донецька, Дніпропетровська (288,54%), Київська (191,49%), Полтавська (111,01%) та Житомирська (110,11%) області. Доказом того, що м. Київ відноситься до регіонів-лідерів, стало дуже високе значення ефективності (*big*). В 2018 році DEA-аналіз не проводився для АР Крим та м. Севастополь у зв'язку з повною відсутністю даних, для Донецької та Луганської областей – через часткову відсутність даних.

Як засвідчує сформована класифікація регіонів України за оцінкою потенціалу КФУ (рис. 5.4), загалом в 2010-2018 рр. регіоном-лідером в Україні залишався тільки м. Київ. Регіони-лідери – це області, для яких рівень ефективності використання базисних чинників конкурентоспроможності був дуже високим (*big*). Дніпропетровська, Житомирська, Київська та Полтавська області віднесені до регіонів-претендентів, тобто це області, для яких рівень ефективності використання базисних чинників конкурентоспроможності був вищим за 100 %. Регіони-послідовники, тобто області, в яких потенціал КФУ був вищим за 70 %, - це Запорізька, Миколаївська, Чернігівська області. Всі решта регіони або стрімко міняли свою потенційну конкурентну позицію (Закарпатська, Івано-Франківська області), або ж протягом обох періодів неефективно використовували свій потенціал КФУ.

Регіони-лідери		Регіони-претенденти		Регіони-послідовники		Регіони-аутсайтери	
2010	2018	2010	2018	2010	2018	2010	2018
Івано-Франківська м.Київ	м.Київ	Дніпропетровська Донецька Житомирська Закарпатська Запорізька Київська Полтавська м.Севастополь	Дніпропетровська Житомирська Київська Полтавська	АР Крим Луганська Миколаївська Одеська Чернігівська	Вінницька Волинська Запорізька Кіровоградська Миколаївська Рівненська Тернопільська Хмельницька Черкаська Чернігівська	Вінницька Волинська Кіровоградська Львівська Рівненська Сумська Тернопільська Харківська Херсонська Чернівецька	Закарпатська Івано-Франківська Львівська Одеська Сумська Харківська Херсонська Чернівецька

Рис. 5.4. Класифікація регіонів України за оцінкою потенціалу КФУ

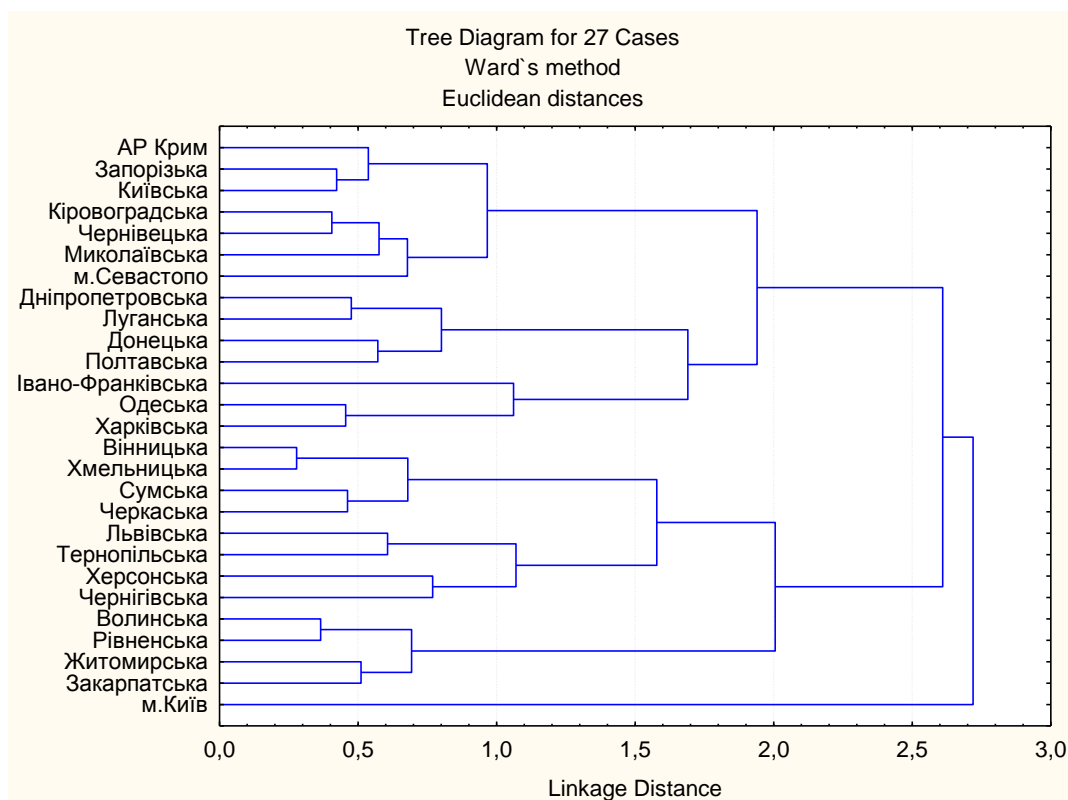
На основі сформованих ознак КФУ регіонів України здійснимо також порівняльний аналіз КФУ між парами регіонів та на основі цього визначимо оцінки диференціації конкурентоспроможності регіонів у зв'язку з оточенням. Для оцінки відстані між регіонами було використано класичний апарат кластеризації об'єктів дослідження - Евклідову відстань. Розрахунки проведено в програмному середовищі *Statistica 8.0*.

В табл. Д9-Д10 додатку Д наведено числову оцінку відстаней між регіонами України за рівнем КФУ (фрагменти). Як видно з даних таблиць, числове значення відстані по основній діагоналі матриці рівне 0. Відстань

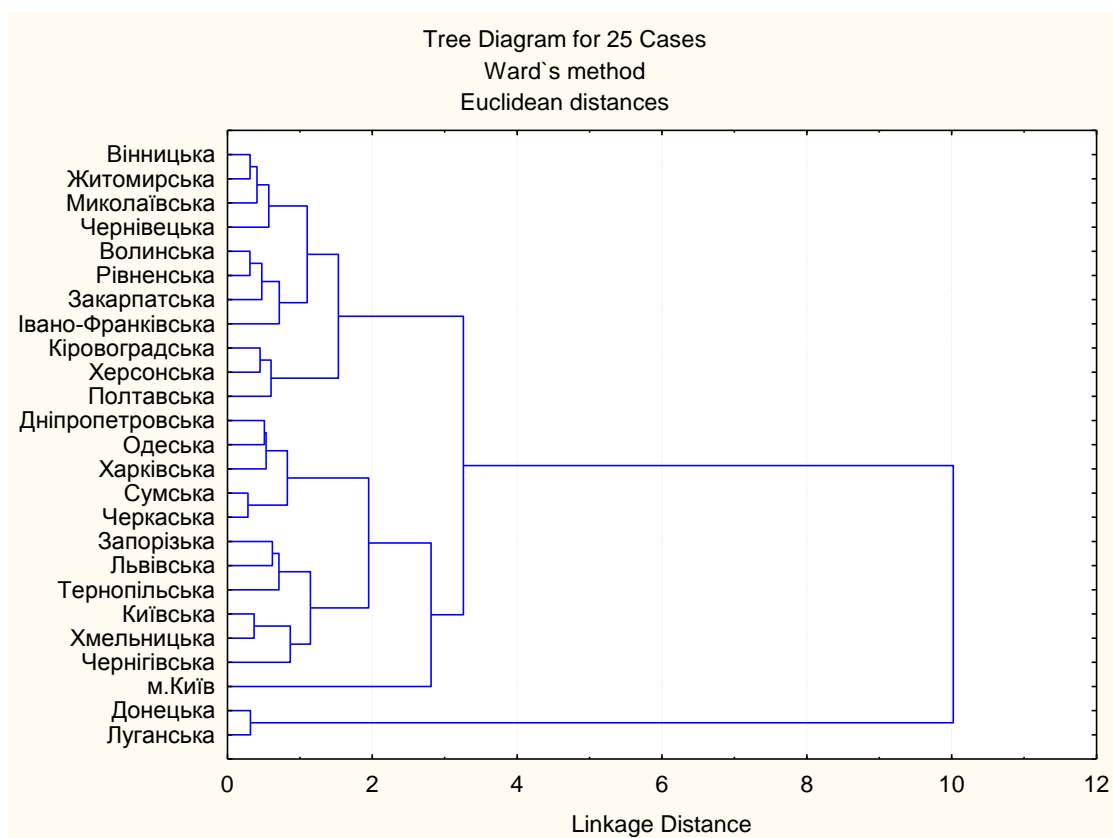
між регіонами збільшується пропорційно збільшенню їх числового значення. Наприклад, з табл. Д10 додатку Д видно, що найменша диференціація у 2018 році була між Житомирською та Вінницькою, Рівненською та Волинською областями (0,31), а найбільша - між м. Київ та Донецькою обл. (4,32) тощо.

З табл. Д11 додатку Д видно, що значення внутрішньогрупової суми квадратів відхилень є незначними, окрім Луганської (0,93) та Донецької (0,97) областей у 2018 році. Тому, виключивши дані області з подальшого аналізу, здійснимо об'єднання регіонів в кластери за допомогою методу Уорда.

На рис. 5.5 наведено горизонтальну дендрограму об'єднання регіонів в кластери. По осі ординат вказано регіони, а по осі абсцис відстань, за якою здійснено об'єднання. Найбільше скупчення об'єднань знаходиться в інтервалі від 0 до 1. Всі регіони, зв'язки між якими описуються цією відстанню, є близькими між собою за рівнем КФУ.

а) 2010 рік

б) 2018 рік

Рис. 5.5. Дендрограма об'єднання регіонів України в кластери

Принципи об'єднання виходять з розрахованих значень відстаней, на основі яких сформовано кластерні групи регіонів за рівнем КФУ:

- Кластер 1 - менше 0,5;
- Кластер 2 - від 0,51 до 0,75;
- Кластер 3 - від 0,76 до 1,0;
- Кластер 4 - більше 1,1.

На рис. 5.6 наведено групи регіонів, які увійшли в кожен кластер у 2010 та 2018 роках.

Відповідно до побудованих карт конкурентних переваг регіонів України сформовано матрицю сценаріїв економічного розвитку регіону

(рис. 5.9). Дана матриця містить 9 блоків, кожен з яких відображає варіант – сценарій розвитку регіону, головні принципи, покладені в основу такого

кластер 1		кластер 2		кластер 3		кластер 4	
2010	2018	2010	2018	2010	2018	2010	2018
Вінницька	Вінницька	АР Крим	Дніпропетровська	Херсонська	Чернігівська	Івано-Франківська	м.Київ
Волинська	Волинська	Донецька	Закарпатська	Чернігівська		м.Київ	
Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Запорізька				
Запорізька	Житомирська	Закарпатська	Івано-Франківська				
Київська	Київська	Львівська	Львівська				
а	Кіровоградська	м.Севастополь	Львівська				
Кіровоградська	Луганська	Миколаївська	Одеська				
Луганська	Миколаївська	Полтавська	Полтавська				
Одеська	Рівненська	Тернопільська	Тернопільська				
Рівненська	Сумська		Харківська				
Сумська	а		Чернівецька				
Харківська	Херсонська						
Хмельницька	Хмельницька						
Черкаська	Черкаська						
Чернівецька	ка						

Рис. 5.6. Об'єднання регіонів України в кластери

сценарію, основні передумови для реалізації цього варіанту сценарію, основні результати застосування такого сценарію в перспективі – економічні, соціальні, екологічні, політичні. Варто зауважити, що такий матричний поділ містить чисті і змішані сценарії розвитку:

Регіони-лідери				Івано-Франківська м.Київ
Регіони-претенденти	Дніпропетровська Запорізька Київська	Донецька Житомирська Закарпатська м.Севастополь Полтавська		
Регіони-послідовники	Луганська Одеська	АР Крим Миколаївська	Чернігівська	
Регіони-аутсайтери	Вінницька Волинська Кіровоградська Рівненська Сумська Харківська Хмельницька Черкаська Чернівецька	Львівська Тернопільська	Херсонська	
	<i>Кластер 1</i>	<i>Кластер 2</i>	<i>Кластер 3</i>	<i>Кластер 4</i>

Рис. 5.7. Карта конкурентних переваг регіонів України у 2010 році

- блоки 1-4 належать до групи чистих сценаріїв, що характеризуються високою корельованістю з іншими сценарними варіантами;
- блоки 5-9 охоплюють групу змішаних сценаріїв, які є перехідними станами між висококорельованими варіантами економічного розвитку.

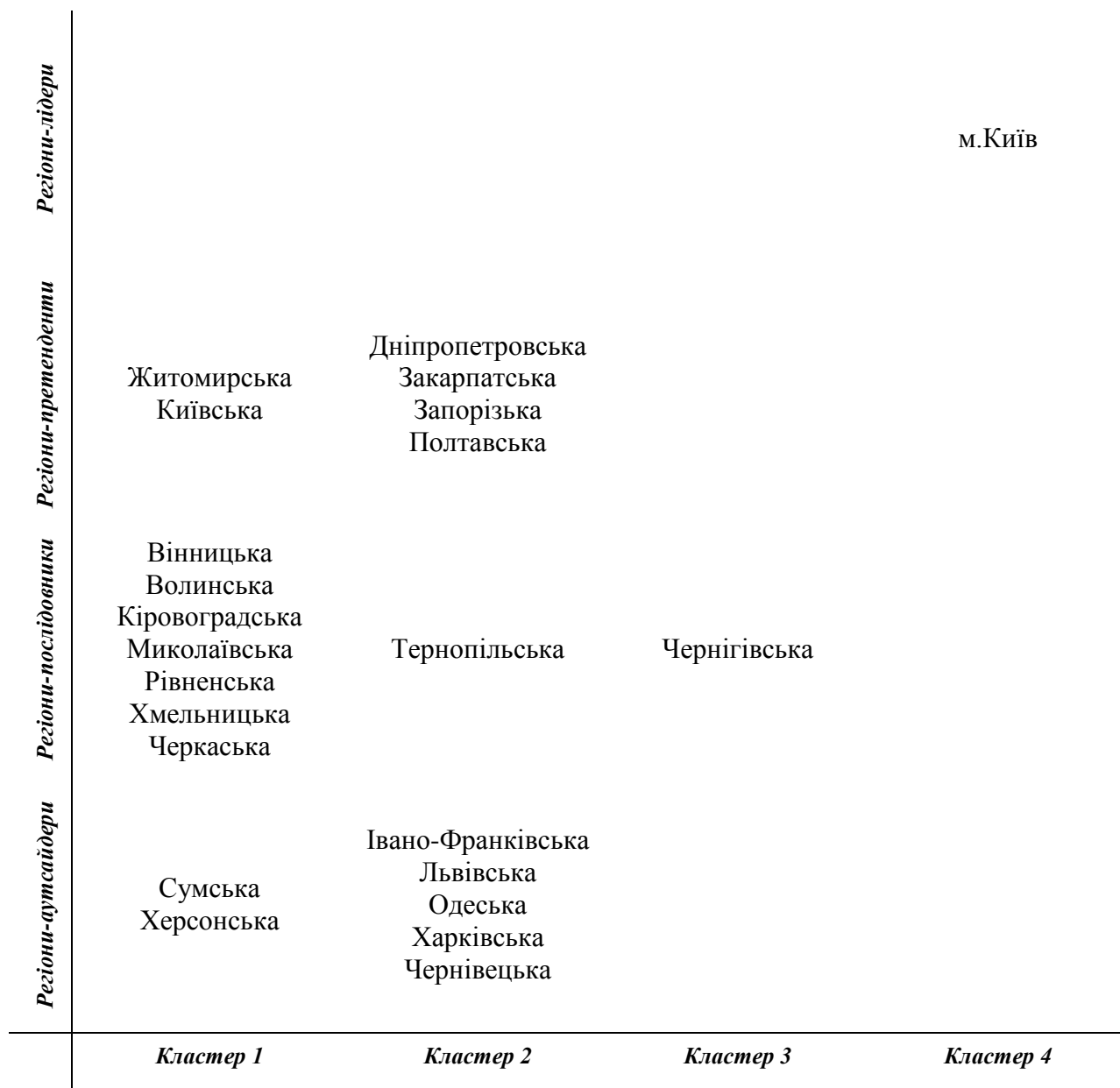

Рис. 5.8. Карта конкурентних переваг регіонів України у 2018 році

Подібне групування сценаріїв матричної моделі безпосередньо впливає на формування принципів та передумов і можливих наслідків (результатів) застосування кожного сценарію в перспективі.

<i>Регіони лідери</i>	2 ←	6	→ 1
<i>Регіони претенденти</i>	↓	5	↓
<i>Регіони послідовники</i>	7		9
<i>Регіони аутсайдери</i>	↑	8	↑
	← 3		→ 4
	<i>Кластер 1</i>	<i>Кластер 2</i>	<i>Кластер 3</i>
			<i>Кластер 4</i>

Рис. 5.9. Матриця сценаріїв економічного розвитку регіону

Отже, дамо характеристику кожного зі сценаріїв економічного розвитку:

1. Сценарій статус-кво. Його ще називають пасивним сценарієм розвитку. Тому *головні принципи, покладені в основу такого сценарію*, полягають в тому, що регіон всі сили спрямовує на збереження зайнятої конкурентної позиції на ринку, здійснення діяльності, не привертаючи уваги конкурентів.

Основні передумови для реалізації цього варіанту сценарію. Регіони мають найбільші конкурентні переваги в порівнянні з іншими, а також зазвичай невикористаний потенціал КФУ. Останнє призводить до того, що для них зростає зацікавлення у зовнішніх ринках збуту. Зовнішній попит на експортні товари для даного регіону трактується як функція ціни цих товарів, рівня прибутковості ринків експорту та цін субституційних товарів на цих ринках. Такі чинники, як якість продуктів і післяпродажне обслуговування, також мають вплив на попит і можуть доповнювати функцію попиту.

Основні результати застосування такого сценарію в перспективі. Конкурентоспроможність експортного сектора даного регіону на світових ринках впливатиме на його зростання через ціни і якість продуктів, що

виробляються в ньому. Зі сторони пропозиції всі чинники, що мають істотний вплив на витрати виробництва, можуть впливати на конкурентоспроможну позицію регіону на світових ринках. До них відносять витрати на заробітну плату, капітал, сировину, напівпродукти, а також стан технології.

2. *Сценарій уникнення конкурентів* базується на диверсифікації виробничих процесів, розширенні ринкових ніш і впровадженні ноу-хау з метою обходу конкурентів в галузі. *Головні принципи, покладені в основу такого сценарію* - технологічний ривок, довгострокові структурні зміни як причини економічного зростання.

Основні передумови для реалізації цього варіанту сценарію. Дана група регіонів має значний невикористаний потенціал і незначні конкурентні переваги. Зазвичай цей сценарій реалізують в тих просторах, які мають значні незадіяні виробничі потужності, які у зв'язку з розвитком технологій та ноу-хау морально застаріли, але ще не дійшли до повного матеріального зносу.

Основні результати застосування такого сценарію в перспективі. Розвиток таких регіонів може полягати в привабленні інвесторів, що виробляють на експорт конкурентоспроможні товари. Зростання експорту виникає зі зростанням зовнішнього попиту. Доходи, які приносить експорт, фінансуватимуть імпорт та придбання місцевих товарів і послуг, наслідком чого є внутрішньо регіональний ефект мультиплікатора. Найбільш бажаними галузями промисловості у зв'язку з цим є ті, що ґрунтуються на розвинених технологіях, та послуги, що являють підтримку для технологічних змін, реалізованих фірмами задля високої конкурентоспроможної позиції.

Успішність розвитку таких регіонів забезпечує виробнича спеціалізація, що полягає у виробленні продуктів, які є конкурентоспроможними на зовнішніх ринках. Вигоди, що виникають із спеціалізації, ростуть у міру її поглиблення, що виникає зі зменшення

транзакційних витрат, поліпшення якості продуктів та удосконалення процесу виробництва і дистрибуції.

3. *Сценарій наступу* - це виклик регіонам-лідерам в напрямках, які на даний момент не є об'єктом конкуренції. *Головні принципи, покладені в основу такого сценарію* - концентрація зусиль проти слабких позицій лідера.

Основні передумови для реалізації цього варіанту сценарію. Регіони за таким сценарієм не мають якихось відмінних переваг і не мають потенціалу розвитку КФУ. Тому їм так би мовити, «нічого втрачати». Концепція розвитку таких регіонів полягає у створенні та абсорбції знань та навиків, які мають інші регіони. Тобто їх можна назвати регіонами, що навчаються. Для конкурентоспроможності таких територій ключове значення має вміння створення специфічних і стратегічних засобів. В якості останніх визнаються перш за все вміння і знання. Підкреслюється, що створення цих засобів є процесом, оскільки знання мають вартість тільки тоді, коли вони є актуальними. В таких умовах значення набирає також швидкість засвоєння знань. Фірма чи регіон, які швидко засвоюють інформацію, отримують кращу конкурентоспроможну позицію.

Основні результати застосування такого сценарію в перспективі. Дотепер господарська діяльність регіонів, що розвивають даний сценарій, була пов'язана із забезпеченістю натуральною сировиною та із здатністю до розвитку промисловості. Нова епоха капіталізму схилила до конкуренції ідеями і спричинила, що реалізований з успіхом регіональний зв'язок інновації і виробництва стає ключем до забезпечення глобального впливу. Нова епоха вимагає нового типу базового регіону, подібно як фірма, ґрунтована на знаннях, на неперервному прагненні до досконалості, нових задумках, виробництві знань і неперервному навчанні. Регіони, приймаючи принципи створення знань і неперервного навчання, стають «регіонами, що навчаються», свого роду генераторами ідей і знань. Вони створюють відповідне середовище і інфраструктуру, що підтримує потік ідей і знань.

4. Сценарій пошуку ринкової ніші – базується на виокремленні вузької спеціалізації або ж незначних розмірах ринкової ніші чи сегмента, щоб уникнути уваги основних конкурентів в галузі. Регіони, що обрали цей сценарій, зазвичай обирають моно діяльність у вузькій ринковій ніші, яка з тих чи інших причин була проігнорована регіонами-лідерами. Регіони, які вибрали даний вид сценарію, таким чином уникають прямої конфронтації з головними конкурентами. *Головні принципи, покладені в основу такого сценарію* - вертикальна або горизонтальна диверсифікація. У першому випадку здійснюється пошук регіонів-конкурентів, з якими може бути налаштована співпраця у вузьких сегментах ринку. У другому випадку відбувається пошук такого диверсифікованого виробничого процесу, який би задовольнив попит споживачів даного цільового ринкового сегменту. Основною передумовою успішної реалізації даного сценарію пошуку ринкової ніші є висока якість, унікальність та чітке визначення ринкового сегменту.

Основні передумови для реалізації цього варіанту сценарію. Регіони за таким сценарієм мають незначний потенціал КФУ, однак відмінні від інших конкурентні переваги. Зазвичай цей сценарій підходить регіонам з особливими природно-кліматичними умовами, унікальними традиціями і цінностями.

Основні результати застосування такого сценарію в перспективі. Конкурентоспроможний успіх даного сценарію закладений у географічній локалізації регіонів. Ключові чинники успіху регіонів охоплюють формування локальної бази кваліфікованих працівників, зростання допоміжних галузей, що підтримують регіональну спеціалізацію, а також можливість розподілу праці між фірмами. У випадку вертикальної диверсифікації згаданий вище людський капітал відноситься до зв'язків, що виступають між локалізованими на даній території виробничими підприємствами і сферою послуг, науково-дослідними установами та установами оточення бізнесу. Такі зв'язки можуть мати матеріальний і

ринковий характер, але також і неформальний. Наявні зв'язки уможливають організацію творчого процесу, ґрунтованого на домовленостях щодо співпраці. Необхідними чинниками для правильного функціонування такого сценарію є довіра, а також схильність до обміну інформацією. Все це спричиняє, що в описуваному сценарії, крім існуючої конкуренції між регіонами, з'являється співпраця. Для реалізації описуваного сценарію необхідною є поява спільних проблем, у вирішенні яких зацікавлені конкуруючі регіони. До таких проблем відносять вдосконалення системи виробництва, спільні дослідження та пошук ринків збуту.

Інші сценарії 5-9 тяжіють до одного з вище описаних в залежності від співвідношення потенціал КФУ – конкурентна позиція.

Наприклад, *сценарій 9* знаходиться між Сценаріями статус-кво та пошуку ринкової ніші. Тяжіння сценарію 9 до сценарію 1 призведе до того, що покращення стану регіонів трактуватиметься як функція попиту на їх експорт. Попит на експорт регіону стане функцією рівня зростання у світовому попиті та рівня зростання цін продуктів з цього регіону відносно світових цін. Цей другий чинник залежить від рівня зростання зарплати зменшеної через рівень зростання продуктивності (зміна в заробітних платах, що припадають на вироблену одиницю продукту). Ключовий елемент в цьому циркуляційному і кумулятивному процесі пов'язаний із способом, в який щораз кращі результати ведуть до збільшення продуктивності.

Або ж сценарії 5,6 та 9 знаходяться в околі Сценарію статус-кво. Їх тяжіння до останнього вказує на те, що таке, базоване на експорті, зростання міжрегіональних відмінностей є короткостроковим і має саморегулюючу природу. Експансія експорту регіону, що розвивається за сценарієм 1, призведе до зростання попиту на використовувані там чинники виробництва, ціна яких виросте по відношенню до інших регіонів. Це, в свою чергу, повинно спричинити спад рівня продуктивності регіону та зниження його КФУ, а також перенесення капіталу до регіонів-сусідів з нижчими цінами. Імплікацією є те, що міжрегіональні відмінності в конкурентоспроможності і

економічному зростанні не повинні утримуватися в довгостроковому періоді виключно на регіональних відмінностях в спеціалізації і інших структурних умовах господарювання. Дане твердження є основою регіональних моделей конвергенції, які набули популярності в останні роки.

Ще один цікавий *результат застосування будь-якого із вище наведених сценаріїв в перспективі*. У всіх цих сценаріях ключову роль відіграє публічна адміністрація, що може виникати з локалізації в регіоні великої кількості публічних інститутів, або урядових установ. Домінуючу роль відіграє кілька чинників позаринкового характеру, що обмежують конкуренцію і ставлять в залежність розвиток регіону від безапеляційних політичних рішень. Тобто всі істотні для регіону рішення приймаються за його межами.

Таким чином, в умовах територіального самоврядування і ринкової економіки викликом для самоврядування є побудова конкурентоспроможної позиції в масштабі регіональному, державному, і навіть міжнародному. Проздатність до конкуренції окремих регіонів свідчать однаково як засоби (їх потенціал використання, структура, доступність), так і дії місцевої влади (їх підприємництво і вміння управління цими засобами).

Представлені варіанти сценаріїв економічного розвитку регіонів України дають погляд на перебіг і ефект цих процесів в перспективі найближчих 20 років. Реалізація аналізованих сценарних моделей розвитку однак залежить від цілої низки чинників. До них належать не тільки створення відповідної інфраструктури, але й необхідність прийняття важких політичних рішень на місцевому і регіональному рівнях. Втім, як показують представлені варіанти, це є необхідними кроками, припинення яких може призвести до зниження і так низької конкурентної позиції України в міжнародному вимірі.

Представлені варіанти сценаріїв розвитку не є всеохоплюючими, проте вони є основою для оцінки інвестиційної складової і організаційних зусиль для їх реалізації. Перед прийняттям подальших управлінських рішень в

цьому відношенні необхідно провести поглиблений аналіз розглянутих питань на рівні міст, районів та ОТГ, докладна інформація по яких дозволить раціонально оцінити можливості аплікації окремих сценаріїв розвитку.

Завершальним етапом дослідження є формування організаційно-економічного механізму реалізації концептуальної моделі забезпечення економічного розвитку регіонів (рис. 5.10).

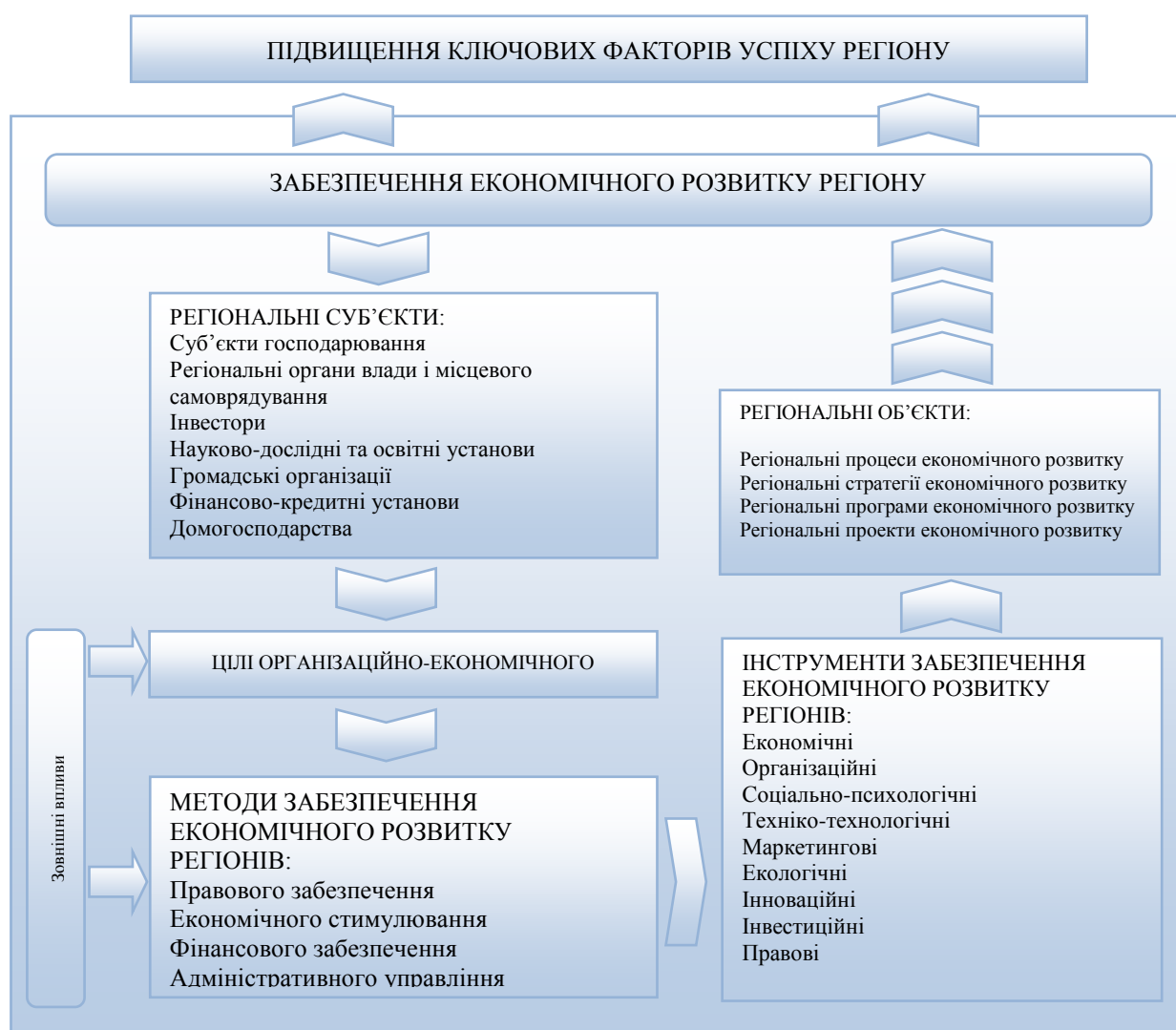

Рис. 5.10. Схема організаційно-економічного механізму реалізації концептуальної моделі забезпечення економічного розвитку регіонів

Розглядати організаційно-економічний механізм варто як сукупність цілей, методів, об'єктів, суб'єктів, інструментів - важелів впливу на економічні відносини і процеси, що відбуваються у регіоні. Підвищення

ключових факторів успіху українських регіонів – це з найважливіших проблем сучасного господарювання, яка може бути реалізована завдяки формуванню ефективного організаційно-економічного механізму.

Утворення та реалізація дієвого механізму функціонування забезпечується такими основоположними інструментами як, економічні, організаційні, соціально-психологічні, техніко-технологічні, маркетингові, екологічні, правові. Впровадження даних інструментів можливе завдяки комплексу використовуваних показників, що дозволяють провести їх оцінювання. Зазначені інструменти формують базис для забезпечення ефективності регіонального управління. При цьому формування організаційно-економічного механізму скеровується на забезпечення ефективності цих інструментів.

Таким чином, на основі сформованих конкурентних переваг регіонів та потенціалу КФУ окреслено сценарії економічного розвитку регіонів України. Встановлено, що в умовах територіального самоврядування і ринкової економіки викликом для самоврядування є побудова конкурентоспроможної позиції як в регіональному, так і в державному, і навіть міжнародному масштабах. Про здатність до конкуренції окремих регіонів свідчать однаково як засоби (їх потенціал використання, структура, доступність), так і дії місцевої влади (їх підприємництво і вміння управління цими засобами).

1. Аналіз історичного розвитку Української держави показав, що тип місцевого управління, на який необхідно орієнтуватись у пошуках оптимальної для України моделі, знаходиться у межах між децентралізованим та самоврядним. У зв'язку з цим проаналізовано моделі обмеженої децентралізації, сильної децентралізації та регіональної автономії. Спільним для них є сталий розвиток демократичних інститутів, у першу чергу, системи місцевого самоврядування територіальних громад саме базового рівня.

2. Встановлено, що в Україні згідно з Концепцією адміністративної реформи діє *модель обмеженої децентралізації*, за якою обласні та районні ради позбавлені реальної влади, відіграючи тільки узгоджувальну роль. Такий закріплений конституційно та законодавчо штучний, багато у чому надуманий дуалізм державницької централізації та місцевого самоврядування вже мав негативні наслідки в ретроспективі, створюючи передумови дисбалансу між органами державної виконавчої влади та місцевими представницькими органами у регіонах, а загалом між державною владою і органами місцевого самоврядування.

3. Розкрито сутність *моделі сильної децентралізації*, яка беззастережно визнає та практикує саме ефективне регіональне самоврядування. Для розуміння суті такої децентралізованої моделі проаналізовано досвід Франції. В Україні така модель реалізується перенесенням основних важелів менеджменту соціально-економічних процесів із державного на регіональний рівень. Цим, з одного боку, передбачається надання ширшої компетенції головним чином місцевим державним адміністраціям і наділення їх керівників реальними управлінськими функціями щодо периферійних служб. У сфері економіки такими функціями є: бюджетні питання, регіональне планування, визначення напрямків та обсягів субсидування місцевих бюджетів, будівництво великих муніципальних об'єктів і встановлення та збір місцевих податків і виконання окремих регіональних функцій, наприклад, суто соціальних – боротьба із бідністю та надання відповідної допомоги інвалідам, малозабезпеченим сім'ям і молоді та розв'язання найгостріших проблем працевлаштування і захисту прав та свобод громадян, а за необхідності – й різних міжнаціональних та міжрегіональних конфліктів тощо.

4. Стала ж децентралізація державного управління і роздержавлення усіх сторін суспільного життя вимагає концентрації зусиль уряду на наданні тільки найважливіших суспільних послуг, передачі інших функцій та

відповідних ресурсів життєзабезпечення територій органам, максимально наближеним до населення. Тому розглянуто ефективну *модель регіональної автономії*. Її відмінністю від розглянутої децентралізованої є те, що регіональні адміністративні одиниці отримують адміністративну автономію і статус юридичних адміністративних утворень, які діють з державою нарівні. Регіональні бюджети є автономними, відокремленими від державного. Регіональні та місцеві представницькі органи мають вищий ступінь легітимності, позаяк формуються на вивірених часом виборних засадах.

5. Для належного утвердження демократії необхідний подальший розвиток громадських інститутів, які сприяють становленню територіальних громад як носіїв місцевого самоврядування, його активній участі у прийнятті рішень щодо життєзабезпечення місцевої громади. Територіальні органи управління у синхронному режимі із різними інститутами державного рівня мають вичерпно відслідковувати, вирізняти та враховувати на регіональному рівні усі зміни у співвідношеннях підприємств, регіонів, держав, транснаціональних компаній та міждержавних інтеграційних об'єднань, особливості інтеграційних процесів на рівні внутрішніх виробничо-економічних систем держав та міжнародних економічних угруповань, особливо, глобальних корпорацій.

6. Побудовано модель КФУ регіонів України в довготерміновому періоді, результатом реалізації якої є класифікація регіонів за критерієм використання наявних і потенційних конкурентних переваг та, нарешті, оцінка економічного розвитку регіону. В цьому і полягає взаємозалежність досліджуваних понять: чинники економічного розвитку регіонів – конкурентоспроможність регіонів – економічний розвиток регіонів.

7. Сформовано множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України. Причому усі вони - як традиційні, так і сучасні - презентують регіони з точки зору більше інноваційного розвитку, ніж розвитку виробництва чи інвестицій. Дана сукупність містить інноваційну, соціальну

та екологічну складові економічного розвитку – характерні підходу нової економіки, а не виробничу та технологічну, які притаманні відповідно виробничому та інвестиційному підходам.

8. На основі факторів регіональної конкурентоспроможності визначено рівень КФУ регіонів України. За конкурентною позицією бачимо різке погіршення для Донецької та Луганської областей, що зумовлено об'єктивними чинниками. Зниження в рейтингу відбулось також для м. Київ та Львівської області. Ці тенденції не були характерні для ВРП цих регіонів, що говорить про відмінності у формуванні структури КФУ та рівня економічного розвитку для даних мегаполісів. Втім, при порівнянні місця регіонів України за рівнями КФУ та економічного розвитку в загальному рейтингу, м. Київ традиційно зберігає за обома критеріями лідируючі позиції. Однакові місця за обома критеріями посідають також Волинська, Закарпатська, Луганська та Хмельницька області в 2018 році. Для 2010 року таких співпадінь не було, що свідчить про те, що обрана сукупність ознак КФУ, які відповідають економічному розвитку, базованому на знаннях, була не притаманна для даного періоду. Загалом варто відмітити меншу диференціацію у рейтингу регіонів для 2018 року у порівнянні з 2010 роком.

9. Для оцінки потенціалу КФУ використано DEA-модель суперефективності. Як засвідчила сформована класифікація регіонів України за оцінкою потенціалу КФУ, регіоном-лідером в Україні залишався тільки м. Київ. Регіони-лідери – це області, для яких рівень ефективності використання базисних чинників конкурентоспроможності був дуже високим. Дніпропетровська, Житомирська, Київська та Полтавська області віднесені до регіонів-претендентів, тобто це області, для яких рівень ефективності використання базисних чинників конкурентоспроможності був вищим за 100 %. Регіони-послідовники, тобто області, в яких потенціал КФУ був вищим за 70 %, - це Запорізька, Миколаївська, Чернігівська області. Всі решта регіони або стрімко міняли свою потенційну конкурентну позицію (Закарпатська,

Івано-Франківська області), або ж протягом обох періодів неефективно використовували свій потенціал КФУ.

10. На основі сформованих ознак конкурентоспроможності регіонів України здійснено порівняльний аналіз конкурентоспроможності між парами регіонів та на основі цього визначено оцінки диференціації КФУ регіонів у зв'язку з оточенням. Для оцінки відстані між регіонами було використано класичний апарат кластеризації об'єктів дослідження - Евклідову відстань та метод Уорда для побудови кластерів.

11. На основі сформованих конкурентних переваг регіонів та потенціалу КФУ запропоновано сценарії економічного розвитку регіону. Представлені варіанти сценаріїв економічного розвитку регіонів України дають погляд на перебіг і ефект цих процесів в перспективі найближчих 20 років. Реалізація аналізованих сценарних моделей розвитку однак залежить від цілої низки чинників. До них належать не тільки створення відповідної інфраструктури, але й необхідність прийняття важких політичних рішень на місцевому і регіональному рівнях. Втім, як показують представлені варіанти, це є необхідними кроками, припинення яких може призвести до зниження і так низької конкурентної позиції України в міжнародному вимірі.

12. Завершальним етапом дослідження є формування організаційно-економічного механізму реалізації концептуальної моделі забезпечення економічного розвитку регіонів. Підвищення ключових факторів успіху українських регіонів – це з найважливіших проблем сучасного господарювання, яка може бути реалізована завдяки формуванню ефективного організаційно-економічного механізму.

Основні результати наукового дослідження, що отримані в даному розділі опубліковані автором у наукових працях [40, 76, 77, 80, 87, 89, 101, 103, 105, 272].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливу науково-прикладну проблему щодо розроблення теоретико-методологічних засад, науково-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо формування концепції забезпечення економічного розвитку регіонів України в контексті нової економіки.

1. Проведений аналіз сутності економічного розвитку регіону та узагальнено теоретичні основи його дослідження. Регіон розглянуто як простір для життя людей та функціонування різних інститутів і суб'єктів господарювання, а його економічний розвиток як якісні й структурні зміни в економіці регіону внаслідок економічного зростання. Результатом таких зв'язків повинно бути сприяння економічній активності, підвищення конкурентних переваг та інноваційності економіки, формування просторового порядку з одночасним збереженням культурної спадщини і природного середовища на користь майбутніх поколінь. Виокремлено категорію глокалізації як антипроцес глобалізації, який має різновекторні тенденції. В умовах глобалізації відбуваються процеси збереження і посилення регіональних відмінностей, що призводить до нових можливостей розвитку регіонів.

2. На основі компаративного аналізу концепцій регіонального розвитку встановлено, що теорії, які описують регіон як місце експортної спеціалізації або як джерело зростаючих доходів, не мають завданням заперечення теорій, що трактують регіон як центр створення знань, а швидше навпаки - повинні одна одну доповнювати. Сучасні теорії регіонального розвитку, що розглядаються в сукупності, пропонують пропозиції цілісного пояснення явищ регіонального розвитку. Проведений аналіз теоретичних концепцій економічного розвитку регіонів дозволив стверджувати, що це процеси, обумовлені різноманітними і диференційованими чинниками, вплив

яких накопичується у процесі визначення економічного стану регіону. Показано, що регіоналізм і глобалізм стають частиною самого процесу економічної трансформації, а водночас у світі без границь країни стають неприродними, а часом дисфункціональними територіальними одиницями.

3. Встановлено, що методологічним базисом вважають організацію діяльності щодо наповнення знаннями (формування) концепції економічного розвитку регіону, яка відображає систему поглядів, що визначають основний напрям, стратегію і тактику реалізації якісних та структурних змін в економіці регіону. Розроблено ланцюг реалізації методології формування концепції економічного розвитку регіону, який включає парадигму наукового пізнання (вхід - в теорії систем та системного аналізу), концепцію економічного розвитку регіону (чорна скринька) та конструкт економічного розвитку регіону (вихід).

4. Проведено аналіз виробничих чинників економічного розвитку регіонів України, зокрема, зроблено наголос на дослідженні структури зайнятості як основоположної і ключової детермінанти регіонального розвитку, базованого на знаннях. Здійснено класичний аналіз галузевої структури регіональної економіки на основі використання таких показників теорії економічної бази, як коефіцієнти надлишку працівників і локалізації, коефіцієнти концентрації і диверсифікації. Також здійснено модифіковані розрахунки галузевого мультиплікатора і коефіцієнта інтенсивності виконання базових функцій через поділ цих показників за функціональною ознакою економічної діяльності: виробництво та інфраструктура, управління, дослідження і розвиток, що дозволило використати добре відомий теоретичний апарат до дослідження нової економіки.

5. Розроблено модель взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури. На підставі аналізу різноманітних підходів до розуміння сутності регіональної інфраструктури та існування відповідних концепцій виділено рівні регіональної інфраструктури, кожен з яких виконує

свою функцію в економічній системі регіону та демонструє тісні взаємозв'язки з економічним розвитком регіону.

6. Здійснена класифікація регіональної інфраструктури за функціональною ознакою на виробничу, соціальну та ринкову та проведений аналіз за виділеними елементами ще раз засвідчили, що відставання розвитку інфраструктури від темпів розвитку галузей промислового виробництва призводить до гальмування всього процесу виробництва та розвитку інших сфер економіки, а це тягне за собою погіршення якості життя населення, зростання соціальної напруги та інших негативних наслідків. І навпаки, якщо розвиток інфраструктури є достатнім або випереджаючим, то в суспільстві можуть бути сформовані передумови для активних відтворювальних процесів в усіх галузях економіки, активізуються інвестиційні потоки, значно ефективніше використовуються ресурси та ін.

7. Розроблено методичний підхід до оцінки впливу розвитку малого підприємництва на економічний розвиток регіону. Економіко-статистичний аналіз показав, що вплив діяльності малого бізнесу на рівень економічного розвитку регіонів України залишається практично незмінним. За період 2010-2018 рр. досліджуваний вплив в середньому по Україні залишився на тій самій позначці, причому, якщо в європейських країнах МП забезпечує до 60 % надходжень до бюджету, то в Україні ця цифра становила тільки 0,18 %. В ході дослідження було виявлено, що функціонування МП різною мірою впливає на економічний розвиток регіону. Найбільший вплив малий бізнес має на галузеву структуру території та на рівень зайнятості населення, а найменший – на інфраструктуру та екологічний стан регіону. В якості чинників, що визначають рівень ефективності функціонування МП, а також тих, що найбільшим чином впливають на рівень економічного розвитку регіону, були виділені кількість малих підприємств; оборот реалізованої продукції; кількість зайнятих та з них частка найманих працівників в МП.

8. На даний час викликом для економік всіх рівнів, в тому числі й регіональної, є побудова нової економіки. Особливу роль в новій економіці виконує людський капітал: тільки людина вміє створювати знання і використовувати їх у своїй діяльності. Розвиток нової економіки в регіонах вимагає, щоб знання в них не лише розвивалися, але також використовувались, ведучи до отримання економічних вигод в галузях, що мають особливе значення для формування та використання КФУ регіонів. На підставі проведеного таксономічного аналізу зроблено висновок про те, що, зважаючи на велику роль людського капіталу у формуванні нової економіки в регіонах України, регіональна політика повинна бути цілеспрямована на прагнення до вирівнювання міжрегіональних відмінностей через збільшення запасів людського капіталу в слабких економічних регіонах і на ефективне їх використання. Такий підхід дасть змогу розглядати нову економіку як основу регіональної активізації.

9. На основі проведеного аналізу оцінки інноваційності запропоновано методичний підхід щодо визначення міри ефективності інноваційності в ієрархічному регіональному розрізі, який базується на використанні інструментів багатовимірного статистичного аналізу. Проведений аналіз інноваційності регіонів України на основі використання запропонованого методичного підходу дозволив зробити наступні висновки: за досліджуваний період високий рівень інноваційності притаманний тільки м. Київ та Харківській обл. Всі решта регіони мають значення, нижчі за 0,25, що свідчить про відсутність регіональної та державної політики стимулювання та підтримки інновацій, оскільки витрати на них є надто мізерними, особливо, в регіональному масштабі. Всі кошти на інновації залишаються в центрі, таким чином, стимулюючи розвиток економіки регіонів України за принципом «центр-периферія».

10. Компаративний аналіз інституцій різних територіальних укладів як чинника, що впливає на функціонування регіональної економіки, показав,

що інституційна інфраструктура може бути сформована через: державні, державно-приватні, позаурядові установи громадянського сектора, товариства приватного сектора та приватні установи. Показано роль різних інституційних структур у функціонуванні регіональних систем інновацій. На основі розробленої типології інноваційних систем встановлено, що важливим аспектом формування регіональних систем інновацій є заходи регулюючого впливу держави з метою дотримання визначених регіональних пріоритетів.

11. Проведено аналіз еволюційних змін економічного розвитку регіонів, який показав, що сучасний світ представлено глобальною економічною культурою, яка характеризується децентралізацією власності і капіталу та моделлю відкритого суспільства, що навчається, поширює нові вартості, такі як знання та тісно пов'язані з ними інноваційність і креативність, як основні критерії прийняття рішень у всіх спектрах життя. Новий тип культури спричинив також зміни в економіці окремих регіонів, особливо тих, які інтегруються в неї. Відтак з'явилась потреба у формуванні нової концепції економічного розвитку простору, основними постулатами якої є поняття сукупності, процесу, епістемологічної науки, мережі та наближеного опису.

12. На підставі аналізу взаємозв'язку концепції економічного розвитку регіонів та рівня їх КФУ встановлено, що чинники економічного розвитку регіонів лежать в основі побудови піраміди КФУ і визначають конкурентну позицію регіону в національному чи глобальному масштабах. З іншого боку, економічний розвиток регіону забезпечується завдяки постійному зміцненню конкурентної позиції та підвищенню конкурентних переваг існуючих галузей та шляхом створення нових, високоефективних сегментів економіки. Окрім регіональних КФУ, важливими є синтетичні показники, що дозволяють оцінити конкурентну позицію регіону незалежно від рівня його розвитку. Тому для просторового дослідження КФУ запропоновано методичний підхід щодо оцінки фактичного та потенційного рівнів КФУ регіону, а також оцінки диференціації регіонів за їх рівнем.

13. Сформовано множину пріоритетів економічного розвитку регіонів України в контексті їх впливу на рівень КФУ. До них віднесено інноваційну, соціальну та екологічну складові економічного розвитку – характерні підходу нової економіки, а не виробничу та технологічну, які притаманні відповідно виробничому та інвестиційному підходам. Порівняльний аналіз визначених рівнів КФУ та економічного розвитку регіонів показав, що ВРП на одну особу не завжди є вирішальним чинником конкурентної позиції для регіонів України. Це означає, що регіон може мати високий рівень КФУ, незважаючи на незначний рівень зміни валового регіонального продукту.

14. На основі сформованих конкурентних переваг регіонів та потенціалу КФУ окреслено сценарії економічного розвитку регіонів України. Встановлено, що в умовах децентралізації і нової економіки викликом для самоврядування є формування КФУ як в регіональному, так і в державному, і навіть міжнародному масштабах. Про здатність до конкуренції окремих регіонів свідчать однаково як засоби (їх потенціал використання, структура, доступність), так і дії місцевої влади (їх підприємництво і вміння управління цими засобами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Акофф Р. – М., 1985. – 340 с.
2. Аксьонова І. В. Регіональна статистика / І.В. Аксьонова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 128 с.
3. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2007. – 348 с.
4. Бабкіна Н. І. Розвиток малого підприємництва туристичної сфери в курортному місті / Н. І. Бабкіна // Держава та регіони. – 2010. – № 4. – С. 4-6.
5. Бауман З. Глокалізація, или кому глобалізація, а кому локалізація / З. Бауман // Глобалізація: Контури ХХІ века: реф. сб. – М., 2002. - С. 134.
6. Благун І.С. Аналіз підходів до формування концепцій регіонального розвитку / І.С. Благун, Л.І. Дмитришин, І.М. Романків // Вісник Прикарпатського університету, Серія Економіка. – 2012. – Вип. 9. – С. 130-134.
7. Благун І.С. Моделювання сталого розвитку регіону. монографія / І.С. Благун, Л.І. Сисак, О.О. Солтисік – Івано-Франківськ.: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій, 2006. – 166 с.
8. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / Близнюк В.В. // Економіка і прогнозування, 2005. – № 2. – С. 64-78.
9. Богатов О.И. Рейтинговое управление экономическими системами / О.И. Богатов, Ю.Г. Лысенко, В.Л. Петренко, В.Г. Скобелев. – Донецк, ДонГУ, 1999. – 110 с.

10. Бойчик І.М. Ринкова інфраструктура: сутність та характеристика / І.М. Бойчик // Сталый розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 34-41.
11. Большой энциклопедический словарь. – М.: Мысль, 1998. – 960 с.
12. Боровик В. С. Занятость населения: Учеб. пособ. / В. С. Боровик, Е. Е. Ермакова, В. А. Похвощев. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 320 с.
13. Брітченко І.Г. Вплив малого бізнесу на регіональний розвиток / І.Г. Брітченко // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2010. – № 4 (43). – С. 15-18.
14. Бюджетний кодекс України . – Режим доступу: zakon0.rada.gov.ua.
15. Валентюк І. Регіональна інфраструктура: сучасний формат та інструменти розвитку / І. Валентюк, Н. Сич, В. Сухенко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2010. – Вип. 1. – С. 148-161.
16. Валлерстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи / І.Валлерстайн // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика: Альма Матер – Знання, 2002. – С.49-67.
17. Варналій З. Актуальні проблеми зміцнення потенціалу регіонів України / З. Варналій // Банківська справа. – 2004. – №2. – С. 71-84.
18. Вахович І.М. Вплив економіки знань на економічний розвиток регіонів країни/ Пиріг С.О., Вахович І.М.// Зб. наук. пр. «Економічні науки». – Серія «Регіональна економіка». – Випуск 14 (54). – Ч. 2. – Луцьк: ЛНТУ, 2017. – С.65-71.
19. Верхоглядова Н. І. Стратегічні важелі регіонального економічного розвитку (на прикладі Дніпропетровської області) / Н. І. Верхоглядова, О. Д. Чередніченко, І. Б. Стенічева // Держава та регіони. – 2010. – № 4. – С. 29–32.
20. Визначення МСП Єврокомісії (англ.). Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/sme_definition/index_en.htm

21. Вітлінський В.В. Моделювання рейтингової оцінки вищого навчального закладу / В.В. Вітлінський, Т.Є. Оболенська, Н.В. Жигоцька // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3-4. – С.64-73.

22. Внукова Н. М. Методологія та практика побудови статистики обсягів послуг виробничого характеру на регіональному рівні / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук // Статистика України. – 2002. – №4. – С. 30 – 36.

23. Герасимчук З. Комплексна оцінка рівня стійкого розвитку регіонів України / З. Герасимчук // Економіка України. – 2002. – №2. – С. 34-42.

24. Голікова Н. В. Людський капітал – ключовий фактор економічного зростання / Н. В. Голікова // Інноваційний фактор сталого економічного зростання : зб. наук. праць. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2002. – 128 с.

25. Господарський Кодекс України. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

26. Грабовецький, Б. Є. Планування та економічне прогнозування : навчальний посібник / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 66 с.

27. Грін В. Економетричний аналіз / В. Грін. – Пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук. – К.: Вид-во «Основи», 2005. – 1197 с.

28. Гуманецька В. Адаптація малого та середнього бізнесу до господарювання в умовах кризи / В. Гуманецька // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2010. – № 2 (12). – С. 13-15.

29. Державна служба статистики України. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

30. Державна стратегія регіонального розвитку України до 2020 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385. Режим доступу: zakon5.rada.gjuv.ua.

31. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів / М.О. Джаман. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 384 с.

32. Длугопольський О. Промисловий розвиток регіону: методичні аспекти дослідження / О. Длугопольський // Регіональні перспективи. – 2002. – №20. – С. 11-14.

33. Дмитришин Л.І. Формування структури сільськогосподарського виробництва в регіонах: теорія та практика / Л.І. Дмитришин, Б.С. Бринзей. – Івано-Франківськ: ПП Супрун, 2018. – 218 с.

34. Дмитришин Л.І. Генезис підходів до ідентифікації фінансових інновацій / Л.І. Дмитришин, С.І. Благун // Моделирование поведения хозяйствующих субъектов в условиях изменяющейся рыночной среды: коллект. моногр. / Под ред. докт. экон. наук, проф. В.С. Пономаренко, докт. экон. наук, проф. Т.С. Клебановой. – Бердянск, Издатель Ткачук А.В., 2016. – С. 128-138.

35. Дмитришин Л.І. Картографічне дослідження чинників регіональної конкурентоспроможності // Л.І. Дмитришин, А.В. Кацедан // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність економіки України в процесі глобалізації». – Запоріжжя: Запорізький національний технічний університет, 2015. – С.15-18.

36. Дмитришин Л.І. Концептуальний підхід до моделювання просторово-структурної диференціації грошових доходів населення / Л.І. Дмитришин // Актуальні проблеми економіки. – Київ, 2013. – №6(144). – С. 114-122.

37. Дмитришин Л.І. Методичні аспекти формування концепції економічного розвитку регіону / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Corporate governance: strategies, processes, technology: materials of International scientific conference (Kaunas, Lithuania, 20 October 2017) – Kaunas, 2017. – С. 148-150.

38. Дмитришин Л.І. Моделювання взаємозв'язку «нерівність доходів–економічне зростання» за допомогою теорії каскадних переваг / І.С. Благун, Л.І. Дмитришин // Проблеми економіки. – 2012. – № 12. – С. 216–221.

39. Дмитришин Л.І. Моделювання просторово-структурної диференціації грошових доходів населення : монографія / Л.І. Дмитришин. – Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2013. – 403 с.

40. Дмитришин Л.І. Оцінка конкурентоспроможності регіонів у контексті використання людського капіталу / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації (Клайпеда, Литва, 23 березня 2018 року) – Клайпеда, 2018. – С. 231-235.

41. Дмитришин Л.І. Просторова інтерпретація потенціалу регіональної конкурентоспроможності на основі гравітаційної моделі / І.С. Благун, Л.І. Дмитришин, А.В. Кацедан // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 8 (158). – С. 411-418.

42. Дмитришин Л.І. Просторова модель уніфікації та конкуренції в регіональному туристичному секторі / Л.І. Дмитришин, Т.Д. Павлюк // Проблеми економіки. – 2014. – № 3. – С. 335-340.

43. Дмитришин Л.І. Удосконалення процесів управління стійкістю розвитку регіональної економіки з використанням нейронечітких технологій / Л.І. Дмитришин, І.М. Романків // Бізнес Інформ. – Харків, 2015. – № 4. – С. 67-77.

44. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети / М.І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 512 с.

45. Долішній М. І. Соціально-економічне районування України / М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук, Л. Т. Шевчук. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. – 50 с.

46. Дунаєв І.В. Вплив інтеграційних процесів на модернізацію регіональної економічної політики / І.В. Дунаєв // Теорія та практика державного управління, 2016. - № 1(52). – С. 1-10.

47. Економічний район, його головні ознаки, районоутворюючі фактори. Режим доступу: <http://www.novageografia.com/vogels-62-1.html>

48. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності: монографія // За заг. ред. А.І.Ковальова. – Одеса: Атлант, 2014. – 178 с.

49. Європейська декларація прав міст (18 березня 1992 року). Режим доступу: studfiles.net.

50. Європейська хартія місцевого самоврядування. Режим доступу: uk.m.wikipedia.org.

51. Єпіфанов А. О. Управління регіоном: навч. посібн. / Єпіфанов А. О., Мінченко М. В., Додашев Б. А.; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 361 с.

52. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. посіб / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.

53. Забарна Е.М. Стратегування як інструмент соціально-економічного розвитку реального сектору регіонів / Випереджаючий інноваційний розвиток: теорія, методика, практика : монографія / за ред. к.е.н., доцента Ілляшенко Н.С. – Суми : Триторія, 2018. – С. 93-116.

54. Закон України «Про громадські об'єднання». Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua.

55. Закон України «Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпінь, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області». Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua.

56. Закон України «Про інноваційну діяльність». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

57. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua.

58. Закон України «Про місцеві державні адміністрації». Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua.

59. Закон України «Про політичні партії в Україні». Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua.

60. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
61. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування». Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua.
62. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua.
63. Запоточний І. В. Державне регулювання регіональної економіки / Запоточний І. В., Захарченко В. І. за заг. ред. д. е. н., проф. Захарченка В. І. – Харків-Львів-Одеса: ТОВ «Одісей», 2003. – 592 с.
64. Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань: колективна монографія/ Міжнародний інститут менеджменту (МІМ Київ); За наук. ред. Ю.В.Полунєєва. – К.: ТОВ «Інжиніринг», 2007. – 256 с.
65. Зварич І. Слово партнера проекту: Івано-Франківська обласна державна адміністрація // Моделі позитивного досвіду з підтримки і розвитку малого підприємництва / Зварич І.Т. // Програма технічної допомоги Європейського Союзу Україні. – Київ-Івано-Франківськ-Луцьк, 2004. – С. 7-9.
66. Зварич І. Т. Моделювання і оцінювання впливу на економічне зростання інвестиційної політики / Зварич І. Т. // Вісник Хмельницького нац. ун-ту, 2005. – № 5, ч. 2, т. 2. – С. 218-220.
67. Зварич І. Т. Організація управління процесом реалізації стратегії розвитку регіону / Зварич І. Т., Кузьмин В. М., Федорук З. І. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Стратегічне планування регіонального розвитку (Зб. наук. праць). Вип. 5 (XLIX) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 21-29.
68. Зварич І. Т. Політико-правові засади референдумів в Україні: політологічний контекст / Зварич І. Т. – Віче, 2012. – С. 14.
69. Зварич І. Т. Пошуки української мови парламентської опозиції / Зварич І. Т., Дутчак Ж. І. // Сучасна українська політика. Політики і

політологи про неї. – К.: Український центр політ. менедж., 2009. – Вип. 18. – С. 28-37.

70. Зварич І. Т. Право на політичне представництво як ресурс врегулювання етнополітичних та регіональних конфліктів в Україні / Зварич І. Т. // Нова парадигма: [журн. наук. праць] / гол. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 84. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 100-113.

71. Зварич І. Т. Щодо підходів до територіальної сутності зворотнього зв'язку соціально-економічних системах / Дзвінчук Д. І., Зварич І. Т., Немчук О. В., Петренко В. П. // Теорія та практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем. Матер. III Всеукр. наук.-практ. конф., 21-22.10.2011 року, м. Івано-Франківськ (зб. тез допов.). – Івано-Франківськ: Вид-во ПП «Курилюк В. Д.», 2011. – С. 13-15.

72. Зварич І. Т. Організація управління процесом реалізації стратегії розвитку регіону / Зварич І., Кузьмин В., Федорук З. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Стратегічне планування регіонального розвитку (Зб. наук. праць). Вип. 5 (XLIX) НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Ред. кол.: відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2004. – С. 21-29.

73. Зварич І.Т. Аналіз і оцінювання впливу на економічне зростання інвестиційної політики / Зварич І.Т. // Моделювання регіональної економіки. – 2005. – № 1(5). – С. 65-74.

74. Зварич І.Т. Деякі особливості інвестиційної діяльності в областях Карпатського регіону / Зварич І.Т. , Зварич О.І. // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – Вип. 8. – С. 195-204.

75. Зварич І.Т. Економічний націоналізм: поняття, явище, політика і домінанта національної ідеї / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Сучасні тенденції і перспективи соціально-економічного розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 6-5

травня 2017 року). - Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2017. – С. 23-33.

76. Зварич І.Т. Історіографія становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2017. – № 1 (29). – С. 188-203.

77. Зварич І.Т. Методологія управління проектами сталого розвитку регіону як засіб запровадження безперервної освіти і економіки знань у публічне адміністрування / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2017. – № 2 (30). – С. 200-217.

78. Зварич І.Т. Регіон у системі міжнародних конкурентних відносин / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 11. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 33-38.

79. Зварич І.Т. Система менеджменту соціально-економічного і культурного розвитку регіонів України / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія «Економіка». – Івано-Франківськ: Плай, Вип. 13. – 2018. – С. 171-178.

80. Зварич І.Т. Сучасні засоби ефективного управління житлово-комунальним комплексом регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2018. – № 1 (31). – С. 75-84.

81. Зварич І.Т. Сучасні концептуальні підходи до здійснення регіональної соціально-економічної політики в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 20. – С. 103-111.

82. Зварич О.І. Аналіз економічного розвитку регіону на основі узагальненої моделі економічної бази / О.І. Зварич // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика: матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6-8 жовтня 2017 р.) – Хмельницький, 2017. – С. 39-41.

83. Зварич О.І. Аналіз інноваційних пріоритетів регіонального розвитку / О.І. Зварич // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-25 травня 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 125-129.

84. Зварич О.І. Аналіз методичних підходів до оцінювання стану економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 2 (26). – С. 453-464.

85. Зварич О.І. Генезис концепцій регіонального розвитку в контексті економічного зростання / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 1 (25). – С. 520-530.

86. Зварич О.І. Глобалізаційні чинники у формуванні економічного регіону / О.І. Зварич // Український журнал прикладної економіки. – Тернопіль, 2016. – № 5.– Т.1. –С. 41-47.

87. Зварич О.І. Економічні аспекти формування нової парадигми регіонального розвитку / О.І. Зварич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2017. – Вип. 2(50). – С. 131-137.

88. Зварич О.І. Експортна спеціалізація і зростаючі доходи як чинники регіонального розвитку / О.І. Зварич // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 29-30 вересня 2017 р.) – Хмельницький, 2017. – С. 36-39.

89. Зварич О.І. Етимологія дефініції «регіональний розвиток» та його системоутворюючих елементів / О.І. Зварич // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – Херсон, 2016. – № 23(12). – С. 96-100.

90. Зварич О.І. Інвестиційна діяльність у регіоні: управління інструментами грошово-кредитної політики: монографія / О.І. Зварич // Івано-Франківськ: Вид-во Лік, 2016. – 208 с.

91. Зварич О.І. Індекси інноваційності регіонів типу INPUT і OUTPUT / О.І. Зварич // Актуальні проблеми моделювання та управління

соціально-економічними системами в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 11 травня 2018 р.) – Дрогобич, 2018. – С. 147-151.

92. Зварич О.І. Інституційні засади економічного розвитку регіонів в світлі формування інноваційних систем / О.І. Зварич // Ефективність та напрями вдосконалення політики економічного зростання: теорії та пропозиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.) – Запоріжжя, 2018. – С. 93-96.

93. Зварич О.І. Концептуальні аспекти економічного розвитку регіонів як центрів створення знань / О.І. Зварич // Інвестиції: практика та досвід. – Київ, 2017. – № 18. – С. 38-43.

94. Зварич О.І. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку економіки, базованої на знаннях / О.І. Зварич // Бізнес Інформ. – Харків, 2017. – № 12. – С. 157-165.

95. Зварич О.І. Мале підприємництво як пріоритетний чинник економічного розвитку регіону / О.І. Зварич // Організаційно-правове та фінансово-економічне забезпечення розвитку підприємництва у галузях економіки, туристичному та готельно-ресторанному бізнесі: монографія / Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2017. – С. 292-303.

96. Зварич О.І. Методичні аспекти оцінки інноваційності економічного розвитку регіонів України / О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 21. – С. 111-122.

97. Зварич О.І. Методологічні аспекти формування інфраструктурних чинників економічного розвитку регіону / О.І. Зварич // *Fundamentalis scientiam*. – Spain, 2017. – Vol. 12. – P. 6-12.

98. Зварич О.І. Побудова моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури / О.І. Зварич // Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 42-45.

99. Зварич О.І. Побудова регіональних систем інновацій / О.І. Зварич // Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 7-8 червня 2017.) – Одеса, 2017. – С. 96-99.

100. Зварич О.І. Просторова еволюція парадигми економічного розвитку / О.І. Зварич // Новий погляд на розвиток економіки країни: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 грудня 2018 р.) – Харків, 2018. – С.52-55.

101. Зварич О.І. Регіональний розвиток і його чинники: утилітарність інтерпретації / О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 13. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 39-43.

102. Зварич О.І. Розвиток туристично-рекреаційної сфери – важлива складова подальшої розбудови економіки Прикарпаття / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2016. – № 1 (27). – С. 129-136.

103. Зварич О.І. Системно-функціональні детермінанти економічного розвитку регіонів України : монографія / О.І. Зварич; ДВНЗ «Прикарпатський націон. ун. ім. В. Стефаника»: Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2019. – 304 с.

104. Зварич О.І. Структурний аналіз економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Проблеми економіки. – Харків, 2017. – № 4. – С. 195-205.

105. Зварич О.І. Сучасні підходи до методології управління проектами сталого розвитку в контексті безперервної освіти державних службовців / О.І. Зварич // Вісник Київського нац. ун-ту технологій та дизайну. – № 5 (155), 2017. – С. 11-23.

106. Зварич О.І. Типологізація систем інновацій: регіональний аспект / О.І. Зварич // Вісник Хмельницького національного університету, Серія Економічні науки. – 2017. – № 3. – Т. 1. – С. 207-211.

107. Зварич О.І. Традиційні та новітні підходи до формування поняття регіону економічного / О.І. Зварич // Економіка, фінанси та управління:

теорія та практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 30 червня 2017 р.) – Полтава: ЦФЕНД, 2017. – С. 51-56.

108. Зварич О.І. Утилітаризм інтерпретації регіонального розвитку та його чинників / О.І. Зварич // Актуальні питання економічних наук : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9-10 червня 2017 р.) : Запоріжжя: 2017. – С. 58-61.

109. Зварич О.І. Формування парадигми економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Причорноморські економічні студії. – Одеса, 2018. - № 35. – С. 92-96.

110. Інноваційна політика зарубіжних країн: концепції, стратегії, пріоритети : інформаційно-аналітичні матеріали, підготовлені комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти та Міністерством закордонних справ України. Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48725>

111. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економ. систем : монографія / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, І. А. Островський та ін. ; за заг. ред. В. П. Решетило ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2013. – 241 с.

112. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / [С.В.Степаненко, С.Н.Антонюк, В.М.Фещенко, Н.О.Тимочко] ; за ред. проф. С.В.Степаненка. – К.: КНЕУ, 2010. – 743 с.

113. Карпов В. І. Методологія європейської регіональної статистики (основні теоретичні положення і практичне значення для України) / В. І. Карпов // Статистика України. – 2002. – №4. – С. 19-26.

114. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова; под ред. д.э.н., проф. Л. П. Куракова. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.

115. Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы экономики. – 1976. – № 11. – С. 54–56.

116. Керецман В. Ю. Регіональний моніторинг як інформаційно-аналітична база державного регулювання розвитку регіонів / В. Ю.Керецман // Статистика України. – 2004. – №4. – С. 23 – 26.
117. Клебанова Т.С. Анализ экономического роста. Учебное пособие / Т.С. Клебанова, Н.А. Дубровина, К.А. Стрижиченко. – Харьков: Изд. ХГЭУ, 2002. – 224 с.
118. Колот А. Н. Фундаментализация и индивидуализация экономического образования как ведущие тенденции его развития / Колот А.Н. // Экономическая теория. – 2006. –1. – С. 94-107.
119. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Сост. Ю. В. Яковец. – М.: Экономика, 2002. – 768 с.
120. Конституція України (зі змін. і доп.). Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua.
121. Кулинич О. І. Економічна статистика / О.І Кулинич. – Хмельницький: Вид. «Поділля», 2000. – 286 с.
122. Лендшел М. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / М. Лендшел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак. – К. : К.І.С., 2007. – 120 с.
123. Лук'яненко І. Економетрика: Підручник / І. Лук'яненко, Л. Краснікова. – К.: Тов. «Знання», КОО, 1998. – 494 с.
124. Лялин А. М. Управление социально-экономическим развитием территориальных систем (теория, методология, опыт) / Лялин А. М. – М., 2002. – 340 с.
125. Максимова Т.С. Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування) : монографія / Т.С. Максимова. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2003. – 304 с.
126. Мамонова В.В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія / В.В. Мамонова. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 196 с.

127. Мельник А.Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : монографія / А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирний. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 476 с.
128. Мир управління проектами: Пер. с англ. / Под ред. Ж. Решеке, Х. Шелле. – М.: Аланс, 1994. – 218 с.
129. Міжбюджетні відносини / Мінфін України. – К., 2002. – 17 с.
130. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону / за наук. ред. Я. О. Побурка. – Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2006. – 306 с.
131. Наконечний С.І. Економетрія / С.І. Наконечний, Т.О. Терещенко, Т.П. Романюк. – К.: КНЕУ, 2000. – 296с.
132. Національний промисловий портал. Режим доступу:<http://uprom.info/maps-business/>
133. Новиков А.М. Методологія / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: Синтег, 2007. – 523 с.
134. Осітнянко А.П. Планування розвитку міста: монографія / А.П. Осітнянко. – К.: КНУБА, 2005. – 385 с.
135. Охорона навколишнього природного середовища й екологічна безпека. Режим доступу: <http://www.novaecologia.org/voeco-470.html>
136. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: монографія / Павліха Н. В. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.
137. Павлов В. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / Павлов В. І.; під наук. ред. М. І. Долішнього. – Луцьк: Настир'я, 2000. – 580 с.
138. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: «Лібра», 2002. – 472 с.

139. Піскунова О. В. Моделювання розвитку малого підприємництва за різних форм державної фінансової підтримки / О. В. Піскунова // Фінанси України. – 2010. – № 8. – С. 115–124.
140. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / Плюта В. ; пер. с польск. В. В. Иванова. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 175 с.
141. Побурко Я. О. Основи організації регіональної статистики / Я. О. Побурко. – Львів: НАН України, ІРД, 2004. – 196 с.
142. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М.: Международные отношения. 1993. – 896 с.
143. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
144. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560-ХІІ / Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
145. Про реалізацію Стратегії економічного та соціального розвитку області і визначення її пріоритетних напрямків до 2015 – 2020 рр. Розпорядження Івано-Франківської облдержадміністрації та Івано-Франківської обласної ради від 30. 06. 2004 р. № 395/140-р. Режим доступу: www.if.gov.ua.
146. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 року № 2850-IV / Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.
147. Пугачова М. В. Нові підходи до методології побудови та використання синтетичних індикаторів для статистичного моніторингу економічних тенденцій / М. В. Пугачова // Статистика України. – 2006. – №4. – С. 18-26.
148. Пухтинский Н. А. Аппарат исполкома местного Совета и информационное обеспечение его работы / Н. А. Пухтинский [и др.]. – К., 1999. – 208 с.

149. Регіональна економіка : підручник : затв. МОНУ / Є. П. Качан, Г. П. Баб'як, Л. П. Запорожан [та ін.] ; за ред. Є. П. Качана. – Київ : Знання, 2011. – 670 с.

150. Рекуненко І.І. Роль і місце інфраструктури ринку в ринковій економіці / І.І. Рекуненко, Р.В. Коробка // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2. – С. 20-24.

151. Реформа галузі водопостачання та водовідведення в Україні. Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2003/S23_ukr.pdf

152. Ротар Н. Кейнс Джон Мейнард // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.

153. Система індикаторів євразійської інтеграції II. – ЦИИ ЕАБР, 2014. – 110 с.

154. Словник іншомовних слів. Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua>

155. Советский энциклопедический словарь. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 264 с.

156. Соціально-економічний розвиток регіону : механізми державного впливу : монографія / кер. авт. кол. доц. О.П. Крайник ; авт. кол. : Г.С. Третяк, О.М. Чемерис, І.І. Козак. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 232 с.

157. Сошникова Л. А. Многомерный статистический анализ в экономике / Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Уэбе Г. ; под ред. В. Н. Тамашевича. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 598 с.

158. Стандарти ГП НАЕК «Енергоатом». Режим доступу: http://www.atom.gov.ua/ru/about/strategy/general_provisions/

159. Статут територіальної громади міста Львова. Режим доступу: Lvivrada.gov.ua.

160. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000. – 224 с.

161. Сторонянська І. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів: порівняльний аналіз України та Польщі: монографія / Сторонянська І., Прокопюк А. – Львів-Білосток, 2018. – 328 с.
162. Структура виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради. Режим доступу: mvk.if.ua.
163. Теоретико-методологічні основи управління розвитком регіону : монографія / Н. С. Миколайчук, А.Г. Ахламов, М.М. Миколайчук та ін.; за ред. Н.С. Миколайчук. – Херсон: Стар, 2007. – 273 с.
164. Указ Президента України від 22. 07. 1998 року № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» (зі змін. і доп.). Режим доступу: zakon5.gov.ua.
165. Фатеев В. Проблема развития регионов и городов мира в начале XXI века / Фатеев В. // Проблемы региональной экономики, 2002. – № 4-6. – С. 24-43.
166. Хохлова О. А. Региональная диагностика как методологическая база статистического исследования экономики региона / О. А. Хохлова // Вопросы статистики. – 2006. – №9. – С. 52-58.
167. Черниш О. І. Ринок послуг: механізми державного регулювання в трансформаційній економіці / О. І. Черниш, В. В. Дорофієнко (заг. ред.). – Донецьк : ТОВ «РВК-ПРОМО», 2005. – 410 с.
168. Чухно А.А. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі / Чухно А.А. // Економіка України, 2004. – № 4-5. – С. 15-27.
169. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія світу / О. І. Шаблій. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.
170. Шайбанова Л. Региональное регулирование инновационных процессов / Шайбанова Л. // Экономист. – 1996. – № 9. – С. 59-64.
171. Шелегеда Б.Г. Стратегічний розвиток соціально-економічної інфраструктури регіону : монографія / Б.Г. Шелегеда, Л.М. Кузьменко, Л.В.

Кравцова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті; Донецький ун-т економіки та права. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2011. – 320 с.

172. Экономическая и социальная политика Франции: Подготовлено Генеральным комиссариатом планирования. – Париж, 1992. – 120 с.

173. Яйко О. Роль освіти у формуванні людського капіталу підприємства / Яйко О. // Вісник Київського нац. торг.-економ. ун-ту, 2007. – № 5. – С. 20-24.

174. Amin, A., Thirft, N., 1992, Neo-Marshallian nodes in global networks, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 16, pp. 12-19.

175. Anand, S., Sen, A., 1996, Sustainable human development: concepts and priorities (Discussion Paper Series), New York: UNDP. Office of Development Studies, pp. 45-60.

176. Andersen, P., Petersen, N. C., 1993, A procedure for ranking efficient units in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 39, pp. 1261-1264.

177. Andersson, M., 2003, A dynamic approach to the tendency of industries to cluster, European Regional Science Association Conference, 27–30.08.2003 Jyvaskyla, p. 9.

178. Aschauer, D. 1987, Is the Public Capital Stock Too Low? *Chicago Fed Letter*, October, pp. 34-56.

179. Asheim, B., 2007, Differentiated knowledge bases and varieties of regional innovation systems, *Innovation. The European Journal of Social Sciences*, September, Vol. 20, Issue 3, p. 230.

180. Audretsch, D., Feldman, M., 1995, Innovative clusters and the industry life cycle, paper no. 1161, Center for Economic Policy Research, London.

181. Aydalot, P., Keeble D., 1988, *Innovation, High-Technology Industry and Local Environments: The European Experience*, Routledge, London.

182. Banker, R. D., Charnes, A., Cooper, W. W. 1984, Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 30(9), pp. 1078-1092.

183. Barro, R., Sala-i-Martin, X., 1995, *Economic growth*, The McGraw-Hill Company, New York.
184. Becker, Gary S. 1964, *Human Capital*. – N.Y. : Columbia University Press, 412 p.
185. BIZPRO, 2003, № 10, 20 c.
186. Braczyk, H.J., Cooke, Ph., Heidenreich, M., 1998, *Regional innovation systems. The role of governances in a globalized world*, University College London, p. 11.
187. Bramante, A., 1998, *From space to territory: relational development and territorial competitiveness. The GREMI Approach within the Contemporary Debate, SME' and Districts: Hybrid Governance Forms, Knowledge Creation & Technology Transfer*.
188. Bruno, N., Izsak, K., Hollanders, H., 2013, *New ways of measuring innovation*, IUS Exploratory reports. Brussels: European Commission. Available at: hollanders.unu-merit.nl/EIS/New%20ways%20of%20measuring%20innovation.pdf
189. Brynjolfson, E. Available at: <http://digital.mit.edu/erik/>
190. Chądzyński, J., Nowakowska A., Przygodzki Z., 2007, *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, CedeWu.pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa, s. 119.
191. Charnes, A., Cooper, W. W., Golany, B., Seiford, L. M., Sturz, J., 1985, *Foundations of data envelopment analysis for Pareto-Koopmans efficient empirical production functions*, *Journal of Econometrics*, 30, pp. 91-107.
192. Charnes, A., Cooper, W., Lewin, A., Seiford, L., 1994, *Data envelopment analysis. theory, methodology and applications*, Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London.
193. Coleman, J.S., 1988, *Social capital in the creation of human capital*, *American Journal of Sociology*, vol. 94, pp. 95–120.
194. Cooke, P., 2003, *Regional innovation and learning systems, clusters, and local and global value chains*, in: Brocker J., Dohse D., Soltwedel R.,

Innovation clusters and interregional competition, Springer Verlag, Berlin–Heidelberg, pp. 28–49.

195. Cuadredo-Rouna, J.R., 1994, Regional disparities and territorial competition, in: *Moving Frontiers*, red. J.R. Cuadredo-Rouna, P. Nijkamp, P. Salva, Economic restructuring, regional development and emerging networks, Avebury, Aldershot-Brookfield USA.

196. Denison, E., 1979, Accounting for slower economic growth: The United States in the 1970, Washington, DC, 1979. 232 p.

197. Deprins, D., Simar, L., Tulkens, H., 1984, Measuring labor efficiency in post offices, in: Marchand, M., Pestieau, P., Tulkens, H. (eds.): *The performance of public enterprises: Concepts and Measurement*, Amsterdam, North Holland, pp. 243-267.

198. Dmytryshyn, L., Pavliuk T., 2014, The role and place of competitiveness in regional tourism management , *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, № 9-10, pp. 294-297.

199. Dmytryshyn, L., Zvarych, O., 2018, Innovations as a priority factor of the regional economic development, *Baltic Journal of Economic Studies*, Latvia, Vol. 4, Issue. 2, pp. 70-77.

200. Dourille-Feer E., 1997, L'avenir du modele de production japonais, *Problemes economiques* , nr 2536.

201. Drabiniak, A., 2002, Zastosowanie analizy kosztów i korzyści w ocenie projektów publicznych, *Akademia Ekonomiczna w Katowicach*, s.107–108.

202. Dunning, J.H., 1997, Technology and the changing boundaries of firms and governments, in: *Industrial Competitiveness in the Knowledge-Based Economy. New Role of Governments*, OECD Proceedings, Paris 1997, pp. 53-54.

203. Esko Aho. Available at: http://ec.europa.eu/invest-in-research/action/2006_ahogroup_en.htm

204. European Commission, Green paper on innovation, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1995.

205. European Innovation Scoreboard. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/24829>
206. Florida, R., 1995, Toward the learning region, *Futures*, vol. 27, 5, pp. 533.
207. Florida, R., 2008, Who`s your city. How the creative economy is making where to live the most important decision of your life, Basic Book, New York, p. 27.
208. Fujita, M., Mori, T., 2005, *Frontiers of the new economic geography*, Discussion Paper, 27, Institute of Developing Economies, Chiba.
209. Gardiner, B., Martin, R., 2004, *The factors of regional competitiveness. Final Report for the European Commission*, University of Cambridge, Cambridge
210. Gibbons, M. and other, 1994, *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*. SAGE Publications, London.
211. *Guide to infrastructure investing*, J.P. Morgan Asset Management, s. 18.
212. Harrison, B., Grant, J., Kelley, M., 1996, Innovative firm behavior and local milieu: Exploring the intersection of agglomeration, firm effects, industrial organization and technological change, *Economic Geography*, 72 (3), pp. 233-258.
213. Hausner, J., 1994, Postfordowski paradygmat przemysłowy, *Gospodarka Narodowa*, 4, pp. 8.
214. Hellwig, Z., 1968, On the optimal choice of predictors. Study VI in Z. Gostkowski (ed.): *Toward a system of quantitative indicators of components of human resources development*; Paris: UNESCO, 23 p.
215. Hellwig, Z., 1972, *The selection of a set of «core» indicators of social-economic development*. – UNESCO, 30 p.
216. Huggins, R., Davies, W., 2006, *European Competitiveness Index 2006–07*, Robert Huggins Associates Ltd. Режим доступу: <http://www.cforic.org/pages/competitiveness-reports.php>

217. Innovation in Industry, *The Economist*, 20-26.02.1999.
218. Innovative clusters: drivers of national innovation systems, OECD Publication, Paris 2001.
219. Key World Energy Statistics. Режим доступа: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/key-world-energy-statistics.html>
220. Krugman, P., 1995, *Development Geography and Economic Theory*, MIT-Press, Cambridge–London, pp. 31–67.
221. Lambooy J.G., 1991, Complexity, formations and networks, in: *Complexes, Formations and Networks*, red. M. Smidt, E. Wever, London, P. 21.
222. Lambooy, J.G., 2002, Knowledge and urban economic development: an evolutionary perspective, *Urban Studies*, vol. 39, 5-6, pp. 1019-1035.
223. Lichty, R., Knudsen K., 1999, Measuring regional economic base, *Economic Development Review*, pp. 47–52.
224. Lucas, R.E., 1988, On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 22, Chicago, pp. 3-42.
225. Lucas, R.E., 1990, Why doesn't capital flow from rich to poor countries? *The American Economic Review*, 80, pp. 92-96.
226. Lundvall B. A., 1992, *National systems of innovation: towards a theory of innovation and interactive learning*, London Printer, p. 12.
227. Malecki, E.J., 1997, *Technology and economic development. The dynamics of local, regional and national competitiveness*, Longman, London.
228. Malizia, E.E., Feser, E.J., 1999, *Understanding local economic development*, Center for Urban Policy Research, Rutgers, New York, pp. 60–63.
229. Malmberg, A., Maskell P., 1997, Towards an explanation of regional specialization and industry agglomeration, *European Planning Studies*, 2, pp. 25–41.
230. Markusen, A., 1996, Sticky places in slippery space. A typology of industrial districts, *Economic Geography*, 72, pp. 297–302.

231. Martin, R., 2000, Institutional approaches in economic geography, in: Sheperd, E., Barnes, T.J., *A Companion in Economic Geography*, Blackwell, Oxford, pp. 77–94.

232. Martin, R., 2003, Study on the factors of regional competitiveness. A final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, Cambridge Econometrics & ECORYS NEI, Cambridge, pp. 616–618.

233. Martin, R., Sunley, P., 1996, Paul Krugman's geographical economics and its implications for regional development theory: A critical assessment, *economic geography*, vol. 72/3, pp. 259–292.

234. Methodology Report on European Innovation Scoreboard 2017. Режим доступа: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/25101>

235. Moulaert, F., Hamdouch, A., 2006, New views of innovation systems. Agents, rationes, networks and spatial scales in the knowledge infrastructure, *The European Journal of Social Sciences*», Vol. 19, Issue 1, pp. 34-67.

236. Murdoch J., 1995, Actor-networks and the evolution of economic forms: combining description and explanation in theories of regulation, flexible specialization and networks, *Environment and Planning A*, London P. 741.

237. Nelson, R., Phelps, E., 1966, Investment in humans, technological diffusion, and economic growth, *The American Economic Review*, 51, pp. 69–75.

238. North, D.C., 1955, Location and regional economic growth, *Journal of Political Economy* vol. 63, pp. 243–258.

239. OECD, 2010, *Innovation Strategy, Getting a Head Start of Tomorrow*, OECD Publishing. Ottaviano, G., Thisse, J.F., 1998, *Agglomeration and Trade Revisited*, Discussion paper series, Centre for Economic Policy Research, CEPR, London.

240. OECD, 2012, *Entrepreneurship at a Glance*, Paris: OECD.

241. Ottaviano, G., Thisse, J.F., 1998, *Agglomeration and trade revisited*, discussion paper series, Centre for Economic Policy Research, CEPR, London.

242. Pietrzyk, I., 2000, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

243. Popper, K.R., *Mit schematu pojęciowego - w obronie nauki i racjonalności*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995, s. 274.
244. Porter, M.E., 1990, *The competitive advantage of nations*, A Division of Simon & Schuster Inc, New York.
245. Porter, M.E., Schwab, K., 2008, *The Global Competitiveness Report 2008–2009*, Global Competitiveness Network, Geneva.
246. Putnam, R.D., 2003, *The prosperous community. Social capital and public life*, *The American Prospect*, vol. 4, no. 13 <http://prospect.org/print/V4/13/putnamr.html> .
247. Quevit, M., Van Doren, P., 1993, *Strategies et innovation et referents territoriaux*, *Revue d`Economie Industrielle*, nr 64.
248. *Regional competition* / P.W.J. Batey, P. Friedrich (Eds.), Springer, 2000. <http://link.springer.com/book/10.1007/978-3-662-04234-2>.
249. Richardson, H.W., 1973. *Regional growth theory*. Macmillan, London.
250. Romer, P.M., 1992, *Two strategies for economic development: using ideas and producing ideas*, *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, Washington.
251. Romer, P.M., 1998, *Increasing returns and long-run growth*, *The Journal of Political Economy*, vol. 94, no. 5, pp. 1002–1037.
252. Rostow, W.W., 1956, *The take-off into sustained growth*, *Economic Journal*, pp. 25-48.
253. Schefczyk, M., 1996, *Data envelopment analysis. Eine Methode zur Effizienz- und Erfolgsschätzung von Unternehmen und öffentlichen Organisationen*, *Die Betriebswirtschaft*, 56, pp. 167-183.
254. Schumpeter, J.A., 1934, *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*, Transaction Publishers, 255 p.
255. Scott, A.J., 1993, *Technopolis, high-technology industry and regional development in Southern California*, University of California Press, Berkeley.

256. Seiford, L., Zhu, J., 1999, Infeasibility of super-efficiency data envelopment analysis models, *INFOR*, 37, pp. 174-187.
257. Shultz, T. 1968, Human capital in the international encyclopedia of the social sciences, New York : Macmillan, vol. 6., pp.20-27.
258. Sternberg, R., 2009, Regional dimensions of entrepreneurship, foundations and trends in entrepreneurship, vol. 5, no. 4, pp. 211–230.
259. Strahl, D., 2007, Propozycja miary efektywności innowacyjności w hierarchicznym przekroju regionalnym z wykorzystaniem European Innovation Scoreboard, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Ekonometria*, № 19, S. 9-18.
260. Straubhaar, T., Suhrcke, M., Urban, D., 2002. Divergence – is it geography ? Hamburg Institute of International Economics. HWWA Discussion Paper 181. Hamburg.
261. Stroper, M., 1997, The regional word. Territorial development in a global economy, The Guilford Press, New York.
262. Technology and the Economy: The Key Relationships, OECD, Paris 1995, P. 94.
263. The Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Available at: <http://www.gemconsortium.org/>
264. The Nomenclature of Territorial Units for Statistics Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts>
265. Tiebout, Ch.M., 1956, Exports and regional growth, *Journal of Political Economy*, no. 64, p.162.
266. Tondl, G., 1997, Regional convergence in Europe during the past 40 years. Seminar papers presented in the European Forum 1996/1997. European University Institute. Florence.
267. Tondl, G., 2001. The Changing Pattern of Regional Convergence in Europe, *Jahrbuch fur Regionalwissenschaft*, T. 19, № 1, pp. 1-33 .
268. Wang, X. Hofe, R.A., 2007, Research methods in urban and regional planning, Springer.

269. World Development Indicators. Режим доступа:
<https://data.worldbank.org/products/wdi>

270. Yin, L., Zestos, G.K., Michelis, L., 2003, Economic convergence in the European Union, *Journal of Economic Integration*, vol. 18 (1), pp. 188-213.

271. Zhu, J., 2014, *Quantitative models for performance evaluation and benchmarking: data envelopment analysis with spreadsheets*, 3-ed., Springer, 420 p.

272. Zvarych, O., 2016, Linguistic problems of modern migration processes, *European Journal of Literature and Linguistics*, Austria, pp. 8-10.

273. Zvarych, O., 2017, Evaluation of production factors of economic development region *European Journal of Economics and Management*, Czech Republic, Vol. 3, Issue 5., pp. 30-41.

274. Zvarych, O., 2017, Small business influence evaluation on economic development of the region, *Baltic Journal of Economic Studies*, Latvia, Vol. 3, Issue 5, pp. 151-156.

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Зварич О.І. Інвестиційна діяльність у регіоні: управління інструментами грошово-кредитної політики: Монографія / О.І. Зварич // Івано-Франківськ: Вид-во Лік, 2016. – 208 с., 12,1 д.а.

2. Зварич О.І. Мале підприємництво як пріоритетний чинник економічного розвитку регіону / О.І. Зварич // Організаційно-правове та фінансово-економічне забезпечення розвитку підприємництва у галузях економіки, туристичному та готельно-ресторанному бізнесі: Монографія / Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2017. – С. 292-303, 0,8 д.а. (особистий внесок автора 0,8 д.а: підготовлено окремий розділ стосовно малого підприємництва як важливого чинника прогресуючого соціально-економічного зростання регіону).

3. Зварич О.І. Системно-функціональні детермінанти економічного розвитку регіонів України : Монографія / О.І. Зварич; ДВНЗ «Прикарпатський націон. ун. ім. В. Стефаника»: Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2019. – 304 с., 17,67 д.а.

Публікації у наукових фахових виданнях України:

4. Зварич О.І. Генезис концепцій регіонального розвитку в контексті економічного зростання / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 1 (25). – С. 520-530, 0.58 д. а.

5. Зварич О.І. Регіон у системі міжнародних конкурентних відносин / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 11. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 33-38, 0.25 д. а. (особистий внесок автора 0.1 д. а.: узагальнено і проаналізовано різні регіональні аспекти сучасних міжнародних конкурентних відносин в умовах поглиблення глобалізації економічних процесів).

6. Зварич О.І. Аналіз методичних підходів до оцінювання стану економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2015. – № 2 (26). – С. 453-464, 0.64 д. а.

7. Зварич О.І. Етимологія дефініції «регіональний розвиток» та його системоутворюючих елементів / О.І. Зварич // Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. – Херсон, 2016. – № 23(12). – С. 96-100, 0.22 д. а.

8. Зварич О.І. Розвиток туристично-рекреаційної сфери – важлива складова подальшої розбудови економіки Прикарпаття / О.І. Зварич //

Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2016. – № 1 (27). – С. 129-136, 0.12 д. а.

9. Зварич О.І. Глобалізаційні чинники у формуванні економічного регіону / О.І. Зварич // Український журнал прикладної економіки. – Тернопіль, 2016. – № 5.– Т.1. –С. 41-47, 0.26 д. а.

10. Зварич О.І. Регіональний розвиток і його чинники: утилітарність інтерпретації / О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського університету. Економіка: Вип. 13. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 39-43, 0.18 д. а.

11. Зварич О.І. Сучасні підходи до методології управління проектами сталого розвитку в контексті безперервної освіти державних службовців / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Київського нац. ун-ту технологій та дизайну. – № 5 (155), 2017. – С. 11-23, 0. 96 д. а. (особистий внесок автора 0.36 д. а.: здійснено порівняльний аналіз ефективності вже традиційного управління та сучасних новітніх підходів до менеджменту різних проектів сталого економічного розвитку регіону).

12. Зварич О.І. Історіографія становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2017. – № 1 (29). – С. 188-203, 0.85 д. а. (особистий внесок автора 0.35 д. а.: виокремлено та проаналізовано відповідні положення чинного законодавства України стосовно місця і ролі місцевого самоврядування у суспільному, зокрема, економічному, житті держави).

13. Зварич О.І. Методологія управління проектами сталого розвитку регіону як засіб запровадження безперервної освіти і економіки знань у публічне адміністрування / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2017. – № 2 (30). – С. 200-217, 0.95 д. а. (особистий внесок автора 0.45 д. а.: проаналізовано накопичений досвід системної реалізації у регіонах стратегій соціально-економічного та культурного розвитку, у тому числі у Івано-Франківській області).

14. Зварич О.І. Сучасні концептуальні підходи до здійснення регіональної соціально-економічної політики в Україні / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 20. – С. 103-111, 0.52 д. а. (особистий внесок автора 0.12 д. а.: проаналізовано застосовувані підходи до розв'язання проблем соціально-економічного і культурного розвитку регіонів України).

15. Зварич О.І. Сучасні засоби ефективного управління житлово-комунальним комплексом регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ, 2018. – № 1 (31). – С. 75-84, 0.48

д. а. (особистий внесок автора 0.18 д. а.: виокремлено і проаналізовано різні фінансові аспекти діяльності житлово-комунального комплексу Івано-Франківської області).

16. Зварич О.І. Методичні аспекти оцінки інноваційності економічного розвитку регіонів України / О.І. Зварич // Вісник ВІЕМ. – Луцьк, 2018. – № 21. – С. 111-122, 0.65 д. а.

17. Зварич О. І. Система менеджменту соціально-економічного і культурного розвитку регіонів України / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія “Економіка”. - Івано-Франківськ: Плай, Вип. 13. - 2018. - С. 171-178, 0.52 д. а. (особистий внесок автора 0.22 д. а.: визначено та охарактеризовано відповідні фінансові проблеми в управлінні розвитком регіонів в ринкових умовах).

Публікації в іноземних виданнях та наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

18. Зварич О.І. Типологізація систем інновацій: регіональний аспект / О.І. Зварич // Вісник Хмельницького національного університету, Серія Економічні науки. – 2017. – № 3. – Т. 1. – С. 207-211, 0.42 д. а.

19. Зварич О.І. Економічні аспекти формування нової парадигми регіонального розвитку / О.І. Зварич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2017. – Вип. 2(50). – С. 131-137, 0.22 д. а.

20. Зварич О.І. Структурний аналіз економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // Проблеми економіки. – Харків, 2017. – № 4. – С. 195-205, 0.58 д. а.

21. Zvarych O. I. Evaluation of production factors of economic development region / O. I. Zvarych // European Journal of Economics and Management. – Czech Republic, 2017. – Vol. 3 – Issue 5. – P. 30-41, 0.7 д. а.

22. Зварич О.І. Концептуальні аспекти економічного розвитку регіонів як центрів створення знань / О.І. Зварич // Інвестиції: практика та досвід. – Київ, 2017. – № 18. – С. 38-43, 0.36 д. а.

23. Зварич О.І. Методологічні аспекти формування інфраструктурних чинників економічного розвитку регіону / О.І. Зварич // *Fundamentalis scientiam*. – Spain, 2017. – Vol. 12. – P. 6-12, 0.7 д. а.

24. Зварич О.І. Людський капітал регіону як один з визначальних чинників розвитку економіки, базованої на знаннях / О.І. Зварич // Бізнес Інформ. – Харків, 2017. – № 12. – С. 157-165, 0.48 д. а.

25. Zvarych O. Small business influence evaluation on economic development of the region / O. Zvarych // *Baltic Journal of Economic Studies*. – Latvia, 2017. – Vol. 3 – Issue 5. – P. 151-156, 0.35 д. а. *Web of Science*.

26. Zvarych O. Innovations as a priority factor of the regional economic development / L. Dmytryshyn, O. Zvarych // *Baltic Journal of Economic Studies*. – Latvia, 2018. – Vol. 4 – Issue. 2 – P. 70-77, 0.4 д. а. (особистий внесок автора 0.12 д. а.: охарактеризовано інновації як визначальний чинник соціально-економічного та культурного розвитку регіону). *DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-70-77 Web of Science*.

27. Зварич О.І. Формування парадигми економічного розвитку регіонів / О.І. Зварич // *Причорноморські економічні студії*. – Одеса, 2018. – № 35. – С. 92-96, 0,4 д.а.

28. Зварич О.І. Механізм інвестиційного розвитку регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // *Інтелект XXI*. – Київ, 2019. – № 1. – С. 85-92, 0.4 д. а. (особистий внесок автора 0.2 д.а.: сформовано механізм управління інвестиціями в регіоні).

29. Зварич І.Т. Моделюючі чинники територіального управління економічним розвитком регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // *Науковий погляд: економіка та управління (правонаст. наук. журн. «Вісник Академії митної служби України», Серія «Економіка»)*. – 2019. – № 4(66). – С. 21-27, 0.68 д.а. (особистий внесок авторки 0.34 д.а.: здійснено характеристику моделей територіального управління у державах світу).

Відомості про апробацію результатів дисертації:

30. Зварич О.І. Економічний націоналізм: поняття, явище, політика і домінанта національної ідеї / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // *Сучасні тенденції і перспективи соціально-економічного розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 6-5 травня 2017 року)*. - Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2017. – С. 23-33, 0.64 д. а. (особистий внесок автора 0.24 д. а.: окреслено та проаналізовано визначальні пріоритети соціально-економічного розвитку України та її регіонів).

31. Зварич О.І. Побудова регіональних систем інновацій / О.І. Зварич // *Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях : матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 7-8 червня 2017.)* – Одеса, 2017. – С. 96-99, 0.24 д. а.

32. Зварич О.І. Утилітаризм інтерпретації регіонального розвитку та його чинників / О.І. Зварич // *Актуальні питання економічних наук :*

матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9-10 червня 2017 р.) : Запоріжжя: 2017. – С. 58-61, 0.32 д. а.

33. Зварич О.І. Традиційні та новітні підходи до формування поняття регіону економічного / О.І. Зварич // Економіка, фінанси та управління: теорія та практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 30 червня 2017 р.) – Полтава: ЦФЕНД, 2017. – С. 51-56, 0.34 д. а.

34. Зварич О.І. Експортна спеціалізація і зростаючі доходи як чинники регіонального розвитку / О.І. Зварич // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 29-30 вересня 2017 р.) – Хмельницький, 2017. – С. 36-39, 0.2 д. а.

35. Зварич О.І. Аналіз економічного розвитку регіону на основі узагальненої моделі економічної бази / О.І. Зварич // Механізми, стратегії, моделі та технології управління економічними системами за умов інтеграційних процесів: теорія, методологія, практика: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 6-8 жовтня 2017 р.) – Хмельницький, 2017. – С. 39-41, 0.12 д. а.

36. Зварич О.І. Методичні аспекти формування концепції економічного розвитку регіону / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Corporate governance: strategies, processes, technology: materials of International scientific conference (Kaunas, Lithuania, 20 October 2017) – Kaunas, 2017. – С. 148-150, 0.17 д. а. (особистий внесок автора 0.07 д. а.: визначено узагальнено і проаналізовано основні застосовувані підходи до формування сучасної концепції соціально-економічного та культурного розвитку регіонів України)

37. Зварич О.І. Побудова моделі взаємозв'язку економічного розвитку регіону і його інфраструктури / О.І. Зварич // Розвиток соціально-економічних систем в сучасних умовах: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 2-3 лютого 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 42-45, 0.18 д. а.

38. Зварич О.І. Оцінка конкурентоспроможності регіонів у контексті використання людського капіталу / Л.І. Дмитришин, О.І. Зварич // Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації (Клайпеда, Литва, 23 березня 2018 року) – Клайпеда, 2018. – С. 231-235, 0.22 д. а. (особистий внесок автора 0.1 д. а.: ідентифіковано і проаналізовано визначальні емпіричні показники оцінювання людського капіталу у аспекті регіонального соціально-економічного розвитку)

39. Зварич О.І. Індекси інноваційності регіонів типу INPUT і OUTPUT / О.І. Зварич // Актуальні проблеми моделювання та управління

соціально-економічними системами в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 11 травня 2018 р.) – Дрогобич, 2018. – С. 147-151, 0.28 д. а.

40. Зварич О.І. Аналіз інноваційних пріоритетів регіонального розвитку / О.І. Зварич // Моніторинг, моделювання та менеджмент емерджентної економіки: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-25 травня 2018 р.) – Одеса, 2018. – С. 125-129, 0.28 д. а.

41. Зварич О.І. Інституційні засади економічного розвитку регіонів в світлі формування інноваційних систем / О.І. Зварич // Ефективність та напрями вдосконалення політики економічного зростання: теорії та пропозиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15 грудня 2018 р.) – Запоріжжя, 2018. – С. 93-96. 0.2 д. а

42. Зварич О.І. Просторова еволюція парадигми економічного розвитку / О.І. Зварич // Новий погляд на розвиток економіки країни: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21-22 грудня 2018 р.) – Харків, 2018. – С.52-55. 0.28 д. а.

43. Міжкафедральний семінар розширеного засідання кафедр економічної кібернетики, теоретичної та прикладної економіки, менеджменту та маркетингу, фінансів, обліку і аудиту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, 27.01.2020 р., Протокол № 11).

В інших виданнях:

44. Зварич О.І. Деякі особливості інвестиційної діяльності в областях Карпатського регіону / І.Т. Зварич, О.І. Зварич // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: ред. вид. відділ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 195-204, 0.55 д. а. (особистий внесок автора 0.25 д. а.: визначено та проаналізовано основні напрямки інвестиційно-інноваційної діяльності у регіоні).

45. Zvarych O. Linguistic problems of modern migration processes / O. Zvarych // European Journal of Literature and Linguistics. – Austria, 2016. – P. 8-10, 0.24 д. а.

Додаток А1

Чинники економічного розвитку регіону і пов'язані з ними теоретичні концепції регіонального розвитку

Чинники	Типові теоретичні концепції регіонального розвитку
Капітальні інвестиції	<ul style="list-style-type: none"> - накопичення капіталу в неокласичній моделі і новій теорії зростання R.M.Solow(1956); G.H.Borts, J.L.Stein(1964); H.W.Richardson(1973); P.Romer(1986) - інвестиції MSP, стимулюючі розвиток в моделі ендogenous розвитку W.Molle, R.Cappellin(1988) - внутрішні інвестиції, які є чинником розвитку в новій кумулятивній концепції причинності N.Kaldor(1970)
Торгівля	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток, що виникає з попиту, сформованого через експорт і імпорт товарів в теорії економічної бази (economic base theory) і концепціях кумулятивної причинності D.C.North(1955); G.Myrdal(1957); N.Kaldor(1970) - спеціалізація експорту в новій кумулятивній концепції причинності N.Kaldor(1970) - вільна торгівля як чинник розвитку в моделі ендogenous розвитку L.A.Riviera-Batiz, D.Xie(1993)
Освіта	<ul style="list-style-type: none"> - людський капітал як чинник виробництва в новій теорії зростання E.Lucas(1988, 1990); R.Varo, X.Sala-i-Martin(1991) - ефект навчання через діяльність (learning-by-doing) в новій теорії зростання E.Lucas(1988, 1990) - реклама загальної освіти, професійних вмінь, організаційних навиків і спрямованих на формування сектора високих технологій в концепції ендogenous регіонального розвитку R.Camagni(1992)
Технологічні інновації	<ul style="list-style-type: none"> - технологічні інновації як екзогенний чинник в неокласичній моделі розвитку G.H.Borts, J.L.Stein(1964); H.W.Richardson(1973) - ефект розливання інформації spillover в новій кумулятивній концепції причинності N.Kaldor(1970) - інновації як основний чинник розвитку, при підтримці наукових і технологічних парків, концепції ендogenous регіонального розвитку E.J.Malecki, P.Nijkamp(1988) - теорія ендogenous зростання: технологічний прогрес через розвиток НДДКР (B&R) P.Romer(1990) - концепція регіонів, що навчаються в концепції ендogenous регіонального розвитку B.Asheim(1995) - процес поширення знань і вмінь (knowledge spill-over) в новій теорії зростання G.Tondl(2001)
Публічні інвестиції Інфраструктура матеріальна і соціальна	<ul style="list-style-type: none"> - реклама місцевої матеріальної і соціальної інфраструктури в концепції ендogenous регіонального розвитку D.Biehl(1986) - публічні і приватні інвестиції, як основні чинники виробництва і розвитку в моделі ендogenous розвитку D.A.Aschauer(1989)
Переваги агломерації Переваги масштабу	<ul style="list-style-type: none"> - модель полюсів зростання F.Perroux(1955) - теорія поляризації A.O.Hirschman(1958) - модель інноваційного середовища GREMI P.Aydalot(1986) - концепція нових промислових просторів D.Keeble, E.Weaver(1986) - виробничі мережі в моделі ендogenous розвитку E.M.Bergman, G.Maier, F.Todtling(1991) - переваги масштабу в концепції нової економічної географії P.Krugman(1991, 1995); P.Krugman, A.Venables(1995); M.Fujita, P.Krugman, A.J.Venables(1999) - концепція грон M.E.Портер(1990); M.E.Портер(2000)

ДОДАТОК Б

Таблиця Б1

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2008 рік

Регіон	Всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
Україна	20972,3	3322,1	3871,4	1043,4	4744,4	1465,8	394,9	1150,4	1067,5	1702,4	1369,9	840,1
АРК	918,7	170,4	98,8	41,9	230,2	64,9	13	58,9	45	65,4	91,2	39
Вінницька	725,6	195,4	98,2	27,4	140,5	51,6	9,7	25,3	40	64,9	54,2	18,4
Волинська	438,6	111,2	60,1	16,7	96,8	22,9	6,8	14,9	23,4	43	29,2	13,6
Дніпропетровська	1580	109,3	463,6	69,8	385,1	110,4	36,4	88,5	59,2	118,6	93,4	45,7
Донецька	2138,8	174,5	631,2	134,5	490,2	177,6	29,8	101,7	71,7	128,9	121,3	77,4
Житомирська	568,2	75,1	96,6	28,9	142,2	42,9	8,1	20,6	37,6	52	41,3	22,9
Закарпатська	552,2	139,5	66,9	30,2	109,5	32,3	6,9	12,3	24,5	46,5	31,9	51,7
Запорізька	850,4	108,3	230,1	32,5	190	50	15,2	47,1	35,2	62,7	54,3	25
Івано-Франківська	541,9	128,8	85,7	28,4	101,1	29,2	8,5	20,1	22,7	54	38,8	24,6
Київська	796,1	75,9	151,2	53,9	173,8	78,2	17,2	51,5	46,2	60,3	56,8	31,1
Кіровоградська	459,1	141,4	63	16,6	78,1	31,5	5,3	13,6	25,3	36,9	31	16,4
Луганська	1068,8	129,6	288	52,1	266,5	70,3	14,2	37,5	49,5	68,2	61,8	31,1
Львівська	1092,5	177,3	175,1	66,8	227,6	78,4	18,4	63,6	56	104,9	83,6	40,8
Миколаївська	548,5	132,4	82,8	28,8	118,6	34	7,9	20,6	28,8	43,1	32	19,5
Одеська	1067,2	181,4	105,9	49,6	250,7	122,4	20,3	70	54,7	94,7	71	46,5
Полтавська	691,6	124,7	148,5	29,8	143,7	49,1	11,6	28,1	37,4	52,6	45,1	21
Рівненська	478,1	78,6	69,6	26,9	123,4	28,9	6,1	15,7	24	47,1	35,3	22,5
Сумська	543,7	96,4	101,6	26,1	122,9	35,6	8,3	20,9	28,6	44	34,7	24,6
Тернопільська	424,9	113	51,2	17,9	77,9	23,6	5,8	14,6	22,8	47,4	31,2	19,5
Харківська	1312,9	163,7	250	53,2	346,9	81,3	21,3	94,9	58,2	109,6	77,8	56
Херсонська	507,5	156,2	54,1	17	105,7	28,5	6,3	21,7	23,5	41,4	30,2	22,9
Хмельницька	594,4	148,2	86,2	21,9	137,7	34,3	6,7	16,5	33,1	53,4	38,7	17,7
Черкаська	583,1	162,9	90,8	23,3	103	36,2	9,2	21,1	27,4	50,4	39,6	19,2
Чернівецька	381	102,2	42	20,9	82,1	19,3	4,5	8,4	17,6	33,9	24,3	25,8
Чернігівська	501,4	116,4	77,1	17,5	109,3	25,9	8,4	18	32,6	42,1	37,8	16,3
Київ	1420,2	3,5	179,6	98,6	347,4	92,3	85,6	230,4	120,4	119,7	73,6	69,1
Севастополь	186,9	5,8	23,5	12,2	43,5	14,2	3,4	13,9	22,1	16,7	9,8	21,8

Таблиця Б2

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2009 рік

Регіон	Всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
Україна	20191,5	3152,2	3546,9	966,2	4729,1	1387,9	351,4	1148,9	1078,6	1698,4	1348,1	783,8
АРК	905,7	169,9	89,8	39,1	236,1	62,2	11	55,8	44,9	71	89,7	36,2
Вінницька	693,5	193	84	21,1	138,6	49,6	8,2	23,8	40,3	65	52,4	17,5
Волинська	428	107,9	54,6	13,5	103	19,9	5,8	16,3	23,1	43,4	29,1	11,4
Дніпропетровська	1537,1	108,1	430,3	62,7	380,5	109,6	36	92,8	63,2	117,4	92	44,5
Донецька	1981,3	172,3	566,3	109,5	463,3	147,9	25,9	100,1	75	126,9	119	75,1
Житомирська	555,2	78,3	86,8	27,5	144,9	43,4	6,4	19,8	36,9	51,3	39,4	20,5
Закарпатська	524,7	122,8	65,7	31,7	106,6	33,7	6,3	11,8	24,1	47,3	31,6	43,1
Запорізька	824,2	106,4	202,9	34,4	191,5	50,8	13,1	50	35,9	61,8	53,1	24,3
Івано-Франківська	526,3	129,3	75	26,8	101,3	28	6,7	19,7	23,9	53,4	38	24,2
Київська	755	70,6	138,7	44,6	168,5	73,4	16,9	54,2	41,8	59,4	56,4	30,5
Кіровоградська	432,7	119,2	58,2	16	80,2	33,2	5	15,5	25,7	36,6	30,4	12,7
Луганська	1026,2	127,6	261,5	48,2	264	68,6	11,9	38,4	49,1	67,3	61,2	28,4
Львівська	1085	175,2	172,6	80,6	225,1	72,8	14,9	61,7	57,1	104,1	81,4	39,5
Миколаївська	535,2	135	77,5	24,8	119,2	33,6	6,5	17,1	29	42,6	30,7	19,2
Одеська	1040,2	151,8	98,4	43,9	271,8	114,7	18,6	70,5	56,9	96,3	70,1	47,2
Полтавська	647,1	120,1	130,8	23,9	139,4	47,1	9,7	26	33,5	52,7	45,4	18,5
Рівненська	461,5	72,9	68,6	24	121,8	28,7	5	14,8	24,2	46,6	34,5	20,4
Сумська	500,1	88,5	92	23,1	108,9	32,9	6,8	20,2	28,7	43	34	22
Тернопільська	422,1	111,2	46,1	17,1	84,9	22,7	4,8	15,2	24,5	46,5	30,1	19
Харківська	1265,6	125,4	240,2	57,1	350	83,2	18,5	97,5	62	109	76,7	46
Херсонська	486,9	140,9	53,2	16,5	108,8	28	5	17,9	23,7	41,4	29,8	21,7
Хмельницька	579	153,3	76,9	19,1	136,1	33,5	6,4	15,2	33,2	53	37,2	15,1
Черкаська	561,7	148,4	81,6	28,1	109,4	33,9	7,7	19,2	27,9	49,9	38,5	17,1
Чернівецька	376,3	101,5	38,2	20,5	82,9	18,2	3,6	8,9	18,1	34,1	24,3	26
Чернігівська	479,8	114,4	68,6	14,8	110,3	25,1	7,2	16,5	32	40,4	36,1	14,4
Київ	1381	2,6	166,6	84,6	340,7	82,6	81	237,1	120,8	120,8	75,7	68,5
Севастополь	180,1	5,6	21,8	13	41,3	10,6	2,5	12,9	23,1	17,2	11,3	20,8

Таблиця Б3

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2010 рік

Регіон	Всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорт у та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
Україна	20266	3115,6	3461,5	943	4832	1389,7	332,8	1153,2	1223,8	1688,3	1341,4	784,7
АРК	904,5	154,4	90,9	36,6	258,9	63,3	11,4	53,1	53,7	63,7	82	36,5
Вінницька	694,3	188,3	84,8	20,5	139,2	48,9	7,2	23,8	46	64,9	53,3	17,4
Волинська	433,6	108,3	54,9	12,9	104,1	19,3	6,2	15,6	25,9	44,6	30,3	11,5
Дніпропетровська	1541,9	110,5	420,3	62,4	393,8	109,1	30,4	92,3	72,9	116,7	87,5	46
Донецька	1983,7	172,4	548	105,6	476,5	150,6	26,7	99,3	83,3	126,5	120,4	74,4
Житомирська	560,3	72,1	85,1	27,5	148,2	43,3	6,4	20,3	46,7	50,8	39,1	20,8
Закарпатська	531,8	124,1	65,8	30,6	107	33,7	6,1	11,9	29,7	47,6	31,5	43,8
Запорізька	825,7	112,4	196,1	32,3	193,3	50,2	11,3	50	40,6	62,1	53,2	24,2
Івано-Франківська	530,3	132,4	71,4	25,8	103,3	27,3	6,3	19,2	26,5	53,9	39,7	24,5
Київська	757,9	59,6	135,7	40,5	171,7	74,8	16,3	54,9	55,8	61,1	58,9	28,6
Кіровоградська	431,2	120,3	54,3	15,7	79,4	32,1	4,6	15,1	29,4	37,1	30,7	12,5
Луганська	1015,4	126,8	253,6	44,9	261,6	66,5	10,6	39,6	56,7	67,2	59,4	28,5
Львівська	1096,7	176,3	169,7	82,6	232,6	73	14,8	60,9	63,5	103,1	81,4	38,8
Миколаївська	536,7	133,4	76,7	23,9	119,2	34,4	5,7	17,3	32,6	43,5	30,6	19,4
Одеська	1044,5	148	98	44,5	274,8	115,7	16,5	69,8	63,5	96,7	70,8	46,2
Полтавська	644,8	117,5	126,6	23,9	138	47,6	9,4	25,7	39	52,5	46,3	18,3
Рівненська	471,2	74,5	67,3	23,9	126,5	29,1	5,5	15,1	26,4	46,9	35,3	20,7
Сумська	497	87,2	87,6	22,5	107,1	32,5	6,7	19,3	33,9	43	35	22,2
Тернопільська	431,3	118,8	44,6	16,5	86,8	22,6	4,5	15,6	23,8	45	32,8	20,3
Харківська	1267,3	126	238	57,2	356,2	83,1	17,7	97,4	61,4	108,3	76,2	45,8
Херсонська	488,8	137,2	51,6	16,4	112,2	27,9	4,7	18	28,9	40,7	29,3	21,9
Хмельницька	580,6	152	71,3	18,8	137,1	34	6,1	15,4	41,5	52,1	37	15,3
Черкаська	564,9	141,7	82,4	26,2	111	34,6	8,1	19,5	36,4	49,1	38,7	17,2
Чернівецька	382,4	102	37,9	20,6	84,9	18,8	3,5	9,2	19,9	34,9	24,2	26,5
Чернігівська	480,1	111,2	65,6	13,7	111,7	24,2	6,7	16,7	39,5	40	36,3	14,5
Київ	1387,8	2,6	161,7	83,9	354,3	82,4	77,1	244,8	123,9	119,2	70	67,9
Севастополь	181,3	5,6	21,6	13,1	42,6	10,7	2,3	13,4	22,4	17,1	11,5	21

Таблиця Б4

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2012 рік

Регіон	Всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
Україна	20324,2	3410,3	3352,7	924,5	4865	1379,5	350,6	1187,5	1055,5	1677,6	1320,8	800,2
АРК	913,9	172,8	84,5	35,6	268,6	62,2	11,2	58	46,6	60,4	78	36
Вінницька	698,7	211	75	20,6	143,2	45,7	7	25,3	37,7	63,6	52,8	16,8
Волинська	440,1	116,1	53,6	13,2	103,8	20,7	5,5	15,8	23,5	46,9	28,9	12,1
Дніпропетровська	1531,3	102,2	410,7	56,7	389,8	103	53,9	101	63,6	114	87,9	48,5
Донецька	1995,4	210,1	518,8	103,1	493,2	150	24,5	105,4	72,5	124,3	114,9	78,6
Житомирська	553,5	83,5	78,3	27,9	141,2	44,5	6,3	20,4	37,3	51,6	40,3	22,2
Закарпатська	522,7	124,1	61,2	30,8	109,1	31,9	5,1	11,9	25,2	47,7	31,8	43,9
Запорізька	827,4	127,1	193	33	193,5	49,1	10,3	49,4	32,5	61,5	52,7	25,3
Івано-Франківська	529,7	138	71,5	24,2	104,7	26,8	5,7	18,1	23,5	53,2	38,5	25,5
Київська	754,4	58,8	133,3	37,7	172,9	76,8	17,8	55,7	49	62	61,8	28,6
Кіровоградська	433,1	129,6	54,9	16,3	78,4	31,9	3,8	14,1	24,6	36,9	29,8	12,8
Луганська	1002,2	127,5	252,3	42,1	268,7	63,8	9,7	37,9	48,4	65,2	59,4	27,2
Львівська	1100,7	204,3	161,6	80,4	233,2	74,2	14,7	52,5	59,4	102	81,4	37
Миколаївська	537,5	137,9	74,5	19,5	125,9	34,9	5,5	17,2	30	43	29,6	19,5
Одеська	1048,5	159,1	94,4	45,4	273,9	119,6	16,9	72,5	55,7	97,3	67,2	46,5
Полтавська	654,2	128,1	123,8	23,7	148	47,1	8,9	28,1	32,8	51,3	44,1	18,3
Рівненська	489,2	91	65,8	23,6	131	30	5,3	15,7	23,9	47,3	34,2	21,4
Сумська	518,9	112,2	85,7	23	108	32,3	6,6	20,9	29,3	42,6	34,8	23,5
Тернопільська	433,6	134,8	41,8	16,5	83,7	20,7	3,9	13	20,4	47,5	31,2	20,1
Харківська	1279	152	241,6	58,5	335,4	84,2	18,3	101,1	58,2	106,4	75,6	47,7
Херсонська	480,7	143,9	45,8	15,8	107	26,5	4,5	18,1	26,4	41,8	29,6	21,3
Хмельницька	572,2	158,8	69,5	17,6	133,9	33,2	6	16,5	31,4	52,5	37	15,8
Черкаська	566,4	151,7	81,6	28	110,9	32,9	7,6	20,7	29	47,8	39	17,2
Чернівецька	385,4	105	37	20,4	86,3	18,2	3,3	9,3	18,6	36	24,3	27
Чернігівська	475,3	122,7	62,3	13,2	104,7	22,5	6,6	18,2	33,3	40,7	36,7	14,4
Київ	1401	2,7	157,4	84,2	371,6	85,8	79,5	256,2	106,4	119,5	66,8	70,9
Севастополь	179,2	5,3	22,8	13,5	44,4	11	2,2	14,5	16,3	14,6	12,5	22,1

Таблиця Б5

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2014 рік

Регіон	Всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	торгівля; ремонт; діяльність готелів та ресторанів	діяльність транспорту та зв'язку	фінансова діяльність	операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	державне управління	освіта	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	інші види економічної діяльності
Україна	20354,3	3506,7	3303,6	902,2	4894,1	1361,3	324,3	1202,5	1079,4	1672,9	1309,9	797,4
АРК	914,2	182,7	83,2	34,5	266,3	57,7	10,1	59,3	47,7	63	76,5	33,2
Вінницька	701,1	225,5	75,9	18,7	136,7	43,7	7,4	25,1	39,4	61,6	51,3	15,8
Волинська	442,8	118,8	54	13,5	101,9	21,8	5,4	15,8	24,3	46,2	29,2	11,9
Дніпропетровська	1528,5	106,8	405,4	57,3	406,8	104,7	30,9	98,2	63,8	116,2	89,4	49
Донецька	1985,4	210	516,5	102,5	488,4	145	23,7	100,7	79,6	126	112,6	80,4
Житомирська	550,3	83,2	77,6	28,2	141,2	43,7	5,1	19,4	38,7	51,3	39,7	22,2
Закарпатська	530,8	131,2	59,2	31,3	112,2	31,4	4,4	11,6	27	48,1	29,5	44,9
Запорізька	821,2	130,8	188,3	33,3	198,3	46,8	9,4	46,7	37,3	56,6	50,9	22,8
Івано-Франківська	548,5	150,2	70	24,9	109,9	26,9	5,5	18,2	24	53,4	38,8	26,7
Київська	757,5	59	134,4	36,1	168,7	78,4	18,1	57,8	53,5	62,9	61,6	27
Кіровоградська	433,7	133,2	53,9	15,8	79,7	30	3,4	14,2	24,5	36,6	28,6	13,8
Луганська	1008,6	129,3	246	42	271,4	66,7	8,7	39	50,4	67,3	59,8	28
Львівська	1099,9	205,9	158,9	79,8	234,2	74,8	14	53	59,8	101,8	80,4	37,3
Миколаївська	533,7	136,1	73,4	19	124,6	35,2	5,4	16,9	31,1	43,6	29,1	19,3
Одеська	1060,4	167	93,1	45,9	279,3	122	16,3	73,6	55,8	91,7	68,6	47,1
Полтавська	652,7	126,6	124,4	23,8	150,2	43,2	7,3	28,5	35,1	52,2	42,9	18,5
Рівненська	492,5	91,7	63,8	23,8	136,5	30,2	4,6	15,7	24	47,4	34	20,8
Сумська	519,6	112,3	83,4	24,8	111,7	32,4	5,7	20,4	28,2	42,8	34,3	23,6
Тернопільська	439,4	143,8	41,2	15,7	82	21,4	3,8	13,5	21,2	46,6	30,4	19,8
Харківська	1280,6	165,5	235,8	55	334,1	79,9	17	106,3	61	106,3	74,4	45,3
Херсонська	477,7	145,7	45,8	13,7	109,4	24,9	3,9	18,2	25,4	41,5	29,2	20
Хмельницька	571,3	158,8	69,7	16,4	135	32,4	5,3	16,7	32,6	52,4	37,2	14,8
Черкаська	562,7	155,6	82,1	28,1	107,1	33,1	7,3	20,4	26,7	47,2	38,1	17
Чернівецька	387,2	105,2	37	20,9	87,2	18,4	3,4	9,7	16,8	35,9	25,1	27,6
Чернігівська	475,5	123,8	58,4	12,8	107,6	23,7	6,8	19,8	30,8	40,6	36,7	14,5
Київ	1399,8	3,1	149,1	70,8	369	81,1	89,4	269,5	105,1	118,9	69,4	74,4
Севастополь	178,7	4,9	23,1	13,6	44,7	11,8	2	14,3	15,6	14,8	12,2	21,7

Таблиця Б6

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2015 рік

Регіон	Всього	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	Транспорт, пошта та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщення й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Адміністративна та допоміжна обслуговування	Державне управління оборона	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	20404,1	3577,5	3274,8	888,8	4556,2	1221,2	357,8	312,2	318,1	332,3	527,4	367,6	1025,3	1690,9	1256,7	240,7	456,6
АРК	911	183,7	81,8	34	246,2	48,9	24,3	9	9,8	12,8	28,2	20,4	48,1	63,7	73	11,1	16
Вінницька	704,6	232,5	75,8	18,8	130	40	6	6,5	7,2	6,2	11	10,5	38,3	63,1	47,7	4,2	6,8
Волинська	445,7	119	54,3	13,8	95,4	21,8	5,8	3,5	5,7	4,9	6,2	5,1	24,3	47,4	28,7	4,7	5,1
Дніпропетровська	1531	106,3	403	57,8	391,2	93,5	23,4	27,5	29,7	23,1	38,7	31,6	62,3	116,6	84,1	12,2	30
Донецька	1968,1	210,9	496,4	103,2	466	134,1	28,3	18,5	22,2	29,7	35,5	43	74	124,6	110,6	24,3	46,8
Житомирська	552,3	84,8	77,6	27,5	134,4	40,3	7,5	8	5,1	5	9,2	7,5	37,4	50,5	35,6	7	14,9
Закарпатська	541,2	137,5	60,3	30,6	96,7	28	16	3,8	4,2	5,8	5,7	4,1	25,4	49,3	28,8	6,2	38,8
Запорізька	821,9	134,9	188,4	32,6	184,4	39,6	15,5	10	9,3	12,5	20,9	11,8	32,9	59,9	49,1	8,9	11,2
Івано-Франківська	562,7	157,7	72,2	25,8	104,5	24,4	8,7	3,7	5,2	4,3	8,1	7,7	22,7	54,9	38,5	7,7	16,6
Київська	758,4	53,1	135,4	31,9	159,3	70	16,2	12,2	17,7	18,9	29,4	19,3	50,8	61,5	58,6	12,2	11,9
Кіровоградська	434	133,3	54,4	15,8	76,4	27,4	5,1	4,6	2,9	7	4,8	3,2	22	37,6	27,3	6,2	6
Луганська	1011,7	130,8	240,7	41,2	271,6	62,1	16,5	8,8	8,5	8,3	15,7	12,6	43,4	68,6	57,1	8,8	17
Львівська	1104,7	219,4	158,3	78,9	202,9	65,9	24,7	18,8	13,1	12,1	21,8	16,8	55,3	103,3	79,2	11	23,2
Миколаївська	534,5	137,8	73,3	19,8	115,4	32,9	8,7	3,7	4,8	6,5	7	6,3	29,9	44,1	28,1	5,4	10,8
Одеська	1064,5	172,3	93,8	47,1	251,9	110,5	25	18	16,1	27	24,4	25,9	54,1	92,7	63,2	12,6	29,9
Полтавська	648,3	128,5	122,4	22,1	138,4	39,5	10,5	6,2	7	7,5	10,8	10,1	32,9	53	42,2	6,7	10,5
Рівненська	494,9	93,3	64,8	24,2	126,2	26,6	10,9	5,6	4,5	4,5	6,7	4,9	22,3	48,5	32,7	6,8	12,4
Сумська	515,9	111,6	82,8	24,5	106,7	28,7	4,8	4,6	5,2	4,7	9	7,5	27,9	44,3	32,7	5,6	15,3
Тернопільська	442,9	148,3	41,2	16	73,1	18,9	8,4	3,6	3,7	3,5	6,1	4,4	21,1	47	29,2	6,8	11,6
Харківська	1282,8	172,6	248,8	55,4	303,2	73,7	18,6	27,9	16,1	39	44,3	19,2	55,3	106,6	71,8	11,5	18,8
Херсонська	480,2	148,1	47,2	13,9	102,7	22,4	7,1	3,9	4,4	6,3	8,4	4,5	24,7	41,8	27	8,2	9,6
Хмельницька	573,7	162,9	70,2	17	128,8	29,1	6,2	4,3	5,1	5,7	7,2	6	30,7	52,7	34,6	6,2	7
Черкаська	562,1	156,4	81,4	28	100,9	30,1	5,7	5,1	6,8	5,2	9,8	7,5	25,7	47,8	37	5,8	8,9
Чернівецька	391,6	107,3	39,4	19,4	75,2	17,6	8,8	3,8	3,4	4,4	4,6	3,3	16,9	36	24,5	4,3	22,7
Чернігівська	473,4	125,6	59,1	12,4	103,3	20,2	4,5	4,9	6,6	5	8,2	6,7	30,9	39,3	34,5	6,7	5,5
Київ	1413,1	4,1	128,8	63,4	330,9	66,3	36	82,4	91,7	57,2	140,1	63,7	101,2	120,1	69	26,5	31,7
Севастополь	178,9	4,8	23	13,7	40,5	8,7	4,6	3,3	2,1	5,2	5,6	3,9	14,9	16	11,9	3,1	17,6

Таблиця Б7

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2016 рік

Регіон	Всього	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	Транспорт, поштова та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщення й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Адміністративна та допоміжна обслуговування	Державне управління й оборона	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	18073,3	3091,4	2898,2	746,4	3965,7	1113,4	309,1	284,8	286,8	286,1	456	334,3	959,5	1587,7	1150,5	221,2	382,2
АРК	661,6	204,7	75,2	16,7	120,4	38,5	6	6,3	6,9	5,8	9,8	8,1	39,7	64,1	47,9	5,1	6,4
Вінницька	410,5	95,9	52,5	11,6	87,9	22,1	5,9	3,2	4,8	4,9	6,3	4,9	24,7	47,8	28,7	4,7	4,6
Волинська	1472,8	106,2	383,5	54,2	362	91	23,5	24,8	29,3	21,4	35,8	32,9	64,8	118,2	86	12,3	26,9
Дніпропетровська	1752,4	208,2	422,1	89,6	441,8	122,1	24,5	17,6	16,5	20,8	27,6	38,9	54,9	106,5	96,8	20,6	43,9
Донецька	514,8	76,8	71,9	20,4	119,4	37,8	6,8	7,6	5,1	4,6	8,4	7,3	42,2	50,8	36,1	6,5	13,1
Житомирська	521,4	129,4	59,5	28,5	95,6	27,7	15,9	3,3	3,9	5,3	4,9	3,6	25,8	48,4	28,4	5,8	35,4
Закарпатська	773,5	122	172,8	30,6	168,4	39	15	9	9,2	12,4	19,5	12,5	36,1	58,9	49,6	8,8	9,7
Запорізька	547,8	155,3	68,7	25,4	99,6	23,6	7,9	3,6	4,9	3,8	7,7	7,4	22,8	55,7	38,3	7,1	16
Івано-Франківська	724,3	48,4	130,5	25,9	149,8	66,5	14	11,5	17	16,2	29	20,1	50,5	62,8	59	12,8	10,3
Київська	391,1	108,6	52,3	12,4	67,6	26,2	4,6	4,4	2,7	6,4	5	3,4	20,5	37,2	28,1	5,9	5,8
Кіровоградська	877,6	119,6	172,2	39,8	263,4	55,5	15,4	7,8	7,9	7,6	15,2	12	29,3	57,4	51,3	7,2	16
Луганська	1038,2	189,2	154,2	67,7	189,3	64,1	24,8	18,7	12,7	12,2	21,3	15,8	55,7	103,2	77,7	10,6	21
Львівська	501,5	134,3	68,6	17,6	99,5	30,9	7,8	3,4	4,3	5,5	6,3	6,4	31,6	42,9	27,8	5,5	9,1
Миколаївська	1009,4	163,5	90,5	41,2	229,1	106,7	23,4	17	14,8	26,5	22,6	21,4	56,8	95	61,6	12,2	27,1
Одеська	602,9	120,6	115,8	19	119,1	39,3	9,9	5,4	6,5	7	9,5	8,7	32,8	51,8	41,8	6,2	9,5
Полтавська	476	84,8	63,6	22,3	120,6	26,3	9,9	5,2	4,5	4,6	6,6	4,4	23	48,1	33	6,8	12,3
Рівненська	481,4	108,6	76,3	24	88,8	27,7	4,2	4,3	4,8	3,8	8,2	7,6	27,5	43,9	32	5,5	14,2
Сумська	416	130	38,8	13,4	69,9	19	7,1	3,6	3,5	3,3	6	4,2	23	46,3	30,3	6,7	10,9
Тернопільська	1225,3	163	234,4	55,5	276,5	69,5	18,2	24,5	14,7	36,8	40,5	18,5	55,5	114,6	72,4	14,6	16,1
Харківська	450,2	131,5	44,4	12,6	95,1	21,4	6,9	3,7	4,3	5,9	8,1	4,4	26,2	42,1	27,1	8,3	8,2
Херсонська	521,9	138,1	67,1	14,1	114,6	26	5,9	4	4,9	5,2	7,1	5,8	32,3	51,2	34,4	5	6,2
Хмельницька	524,5	140	76,7	21,5	96,9	30	5,4	5,1	6,5	4,5	9	7,5	23,9	46,3	37,1	5,6	8,5
Черкаська	370,6	103,1	36,6	17	69,6	16,4	8,1	3,6	3,1	4,3	4,5	3	17,4	35,5	24,4	4,3	19,7
Чернівецька	439,5	106	55,8	10,2	94,4	20,3	4,6	4,8	6,5	5	8,2	6,6	32,8	38,6	34,2	6,5	5
Чернігівська	1368,1	3,6	114,2	55,2	326,4	65,8	33,4	82,4	87,5	52,3	128,9	68,9	109,7	120,4	66,5	26,6	26,3
Київ	18073,3	3091,4	2898,2	746,4	3965,7	1113,4	309,1	284,8	286,8	286,1	456	334,3	959,5	1587,7	1150,5	221,2	382,2
Севастополь	661,6	204,7	75,2	16,7	120,4	38,5	6	6,3	6,9	5,8	9,8	8,1	39,7	64,1	47,9	5,1	6,4

Таблиця Б8

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2017 рік

Регіон	Всього	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	Транспорт, пошта та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщення й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Адміністративна та допоміжна обслуговування	Державне управління оборона	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	16443,2	2870,6	2573,9	642,1	3510,7	998	277,3	272,9	243,6	268,3	422,9	298,6	974,5	1496,5	1040,7	207,9	344,7
АРК	674,9	207,9	74,1	15,6	132	41,4	6	6,4	6,3	6,1	9,9	7,7	39,8	63,9	45,8	5,3	6,7
Вінницька	397,3	89,2	50,9	10,3	89	21,9	5,7	3,1	4,1	4,6	5,8	4,6	25,1	46,6	27,8	4,4	4,2
Волинська	1479,6	116,6	372,4	57,3	367,2	90,3	23,4	25,5	26,2	21,2	35,7	34,2	65,8	119	85,2	12,4	27,2
Дніпропетровська	756,3	65,2	247	26,5	148,5	49,4	8,3	10,9	6	10,5	13,2	11,2	40,5	52,3	41,5	10,8	14,5
Донецька	506,6	75,1	71,3	20	117,9	36,6	6,8	7,6	5	4,5	8,3	6,9	42,9	49,4	35,2	6,3	12,8
Житомирська	519,3	128,9	58,5	28,7	92,6	26,9	15,2	3,3	3,7	5	4,8	3,5	28,7	48,3	28	5,6	37,6
Закарпатська	745,1	120	166,6	29,8	156	37,6	13,8	8,5	8,1	12,3	16,9	13,4	41,4	55,2	48,1	8,5	8,9
Запорізька	558,3	159,9	68,1	25,3	103,3	23,6	8,6	3,7	4,8	4,2	8,1	7,8	24,1	54,8	37,8	7,4	16,8
Івано-Франківська	739,9	49,3	130,3	27,3	157,4	66,1	13,9	13,3	15,8	15,4	29,4	20,3	50,3	65,5	60,2	13,1	12,3
Київська	386,8	109,4	50,5	12,3	64,4	25,3	4,5	4,2	2,7	5,7	4,8	3,5	25,8	35,4	27,4	5,5	5,4
Кіровоградська	306,3	37,9	94,7	11,3	61,6	19,5	5	2,8	1,6	1,9	5,7	2,8	18,8	20,9	15,2	2	4,6
Луганська	1042	184	148,7	67	194	63,1	24,4	18,1	12	12,4	21,4	18,3	65,8	104,5	75,1	12,2	21
Львівська	508,7	142,5	67,8	18,2	99,2	30,7	8	3,3	3,8	5,3	6,2	6,4	32,8	42,2	27,3	5,7	9,3
Миколаївська	1016,2	167,9	84,7	41	230,7	106,9	23,7	15,6	12,1	25,9	20,8	25,3	63,2	99,7	59,4	12,4	26,9
Одеська	583,6	119,8	105,7	16,7	113,2	42,2	9,2	5,3	5,6	6,8	8,7	7,9	34,9	50,6	40,6	7	9,4
Полтавська	487,7	86,1	64,7	22,7	128,1	26,3	9,9	5,3	4,4	4,8	6,8	5	23,4	47,8	32,9	7	12,5
Рівненська	470,5	103,6	73,8	22	89,8	27,8	4	4,2	3,9	4	7,4	7,8	29,2	43,1	31,2	5,5	13,2
Сумська	406,2	126,8	35,7	12,4	69,6	19,3	6,9	3,5	3,3	3,2	5,9	4	23,2	45,5	29,5	6,6	10,8
Тернопільська	1230,8	161,9	230	54,6	281,7	69,1	17,5	23,9	14	36,5	42	18,8	60,3	117,6	71	14,5	17,4
Харківська	445,8	128,8	40,9	12	96,6	21,3	6,7	3,6	3,9	5,9	8,4	4,3	26,3	44,5	26	8,2	8,4
Херсонська	500,5	133,3	61,9	12,9	110,1	23,4	4,7	3,9	4,1	4,8	6,7	5,8	33,4	50,9	34	5	5,6
Хмельницька	523,5	144	75,7	21,7	94,1	28,8	5,7	4,9	6,4	4,6	9,2	7,9	24,5	45,5	36,7	5,4	8,4
Черкаська	367,2	102	36,1	16,9	69,2	15,8	8	3,5	3,1	4,3	4,4	2,9	17,2	35,7	24,1	4,2	19,8
Чернівецька	432,3	107	53,4	8,5	95,5	19,5	4,7	4,9	5,5	5,1	7,4	6,5	31,6	37,5	33,7	6,6	4,9
Чернігівська	1357,8	3,5	110,4	51,1	349	65,2	32,7	83,6	77,2	53,3	125	61,8	105,5	120,1	67	26,3	26,1
Київ	16443,2	2870,6	2573,9	642,1	3510,7	998	277,3	272,9	243,6	268,3	422,9	298,6	974,5	1496,5	1040,7	207,9	344,7
Севастополь	674,9	207,9	74,1	15,6	132	41,4	6	6,4	6,3	6,1	9,9	7,7	39,8	63,9	45,8	5,3	6,7

Таблиця Б9

Інформаційна база для побудови моделі економічної бази, 2018 рік

Регіон	Всього	Сільське, лісове та рибне господарство	Промисловість	Будівництво	Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	Транспорт, пошта та кур'єрська діяльність	Тимчасове розміщення й організація харчування	Інформація та телекомунікації	Фінансова та страхова діяльність	Операції з нерухомим майном	Професійна, наукова та технічна діяльність	Адміністративна та допоміжна обслуговування	Державне управління й оборона	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	Інші види економічної діяльності
Україна	16276,9	2866,5	2494,8	644,5	3516,2	997,2	276,7	275,2	225,6	255,5	428,1	304,3	973,1	1441,4	1030,4	201,6	345,8
АРК	658,8	205,8	71,2	15,7	129,7	41,5	5,7	6	5,8	5,4	9,6	7,5	36,4	61,6	44,6	5,4	6,9
Вінницька	382,1	79,6	50,3	9,7	87	20	5,7	3	3,9	5	6	4,8	24,5	46,4	27,9	4,1	4,2
Волинська	1425,4	107,4	353,6	54,3	349,1	92,1	21,3	27,5	25,4	18,2	36,6	35,6	64,6	114,2	85,2	13	27,3
Дніпропетровська	748,4	63,6	232,9	29,8	144	50,6	8,2	9,9	5	8,4	12,8	13,4	51,7	52,4	43,4	8,8	13,5
Донецька	507,6	73,6	72,5	20,1	123,9	37,3	6,9	7,6	4,7	4,5	8,4	6,4	41	47,3	34,6	5,9	12,9
Житомирська	505,5	125,4	58,8	28,5	89,5	25,6	15	3,2	3,3	4,3	4,5	3,5	25,7	49	28,9	4,5	35,8
Закарпатська	734,9	122,2	163,1	28,7	157,5	37,3	13,2	8,6	7,5	11,6	17,1	12,3	38,3	53,3	47,4	7,5	9,3
Запорізька	556,9	160,1	68,8	25,8	104,6	23,2	8,7	3,6	4,2	3,9	8	7,7	22,3	53,9	37,6	7,6	16,9
Івано-Франківська	736,3	47,2	127	27,9	157,3	65,9	14,4	13,5	12,9	14	30,6	24,2	53,5	64,7	59,3	12,8	11,1
Київська	375,7	103,4	48,7	12,3	62,1	24,7	4,9	4,2	2,3	5,9	4,9	3,6	25,5	35,8	26,7	5,5	5,2
Кіровоградська	298,5	38,2	82,2	11,2	65,9	16,6	5,6	2,4	1,5	1,8	5,5	2,7	23,5	19	14,8	2,6	5
Луганська	1047	191,5	148,9	69,5	191,4	63,6	24,1	18,1	11,3	12,9	21,3	18	62,2	103	74	12,9	24,3
Львівська	498,1	138,6	66,3	16,4	96,1	29,6	7,5	3,3	3,2	5,4	5,9	5,8	38,4	40,9	26,6	5,5	8,6
Миколаївська	1000,6	165,9	82,8	40,2	234,4	107,1	23,7	16	11,4	25,7	21,4	25,6	59,8	89,6	58,2	11,9	26,9
Одеська	570,4	120,6	99,4	16,7	117,2	38,5	8,8	4,9	5	6,4	8,6	7,6	34	47,1	39,9	6,3	9,4
Полтавська	474,2	85,5	63,8	21	120,9	26,5	9,8	4,8	4,2	4,6	6,8	4,1	23,4	47,9	32,3	6,8	11,8
Рівненська	478,5	111,9	71,9	22,9	94,4	27,3	3,7	4,1	3,4	4,1	7,5	7,8	27,5	41,5	31,6	5	13,9
Сумська	407,6	132,9	35,1	12,5	68,2	19,6	6,5	3,4	3	3,3	6	4,3	21,1	45,2	29,1	6,5	10,9
Тернопільська	1236,6	167,5	226,5	54,6	299,8	72,1	17,5	22,8	10,4	36	39,2	18,9	65	102,8	70,3	15,1	18,1
Харківська	441	130,3	39,8	12,9	95,3	23	6,3	3,3	3,7	6	7,3	4,2	27,2	39,4	25,7	7,7	8,9
Херсонська	510,1	137	63,3	13,9	112,3	24	4,8	3,8	3,8	4,4	7	6	34,5	50,4	33,5	5,2	6,2
Хмельницька	517,5	147,2	74	22,5	90,3	28	5,6	4,8	5,6	4,8	9,4	7,7	24	44,8	36	4,6	8,2
Черкаська	376,1	108,3	36,9	17,7	70,4	16	8,7	3,3	3	4	4,5	2,9	17,8	35,2	24	3,8	19,6
Чернівецька	424,8	99,2	54	8,8	94,4	20,5	4,7	4,7	5,4	5	7,4	6,1	32,1	37,5	33,3	6,9	4,8
Чернігівська	1364,3	3,6	103	50,9	360,5	66,6	35,4	88,4	75,7	49,9	131,8	63,6	99,1	118,5	65,5	25,7	26,1
Київ	16276,9	2866,5	2494,8	644,5	3516,2	997,2	276,7	275,2	225,6	255,5	428,1	304,3	973,1	1441,4	1030,4	201,6	345,8
Севастополь	658,8	205,8	71,2	15,7	129,7	41,5	5,7	6	5,8	5,4	9,6	7,5	36,4	61,6	44,6	5,4	6,9

ДОДАТОК В

Додаток В1

Показники регіональної інноваційності за типами INPUT і OUTPUT [234]

Показники регіональної інноваційності згідно EIS 2017	Методика розрахунку	Можливості визначення показника в Україні
Чинники, що представляють регіональну інноваційність типу INPUT		
1 СТВОРЕННЯ ЗНАНЬ І ПІДПРИЄМНИЦТВО		
<i>1.1 Людські ресурси</i>		
1.1.1 Кількість випускників аспірантури	Частка випускників аспірантури у кількості населення віком 25-34 роки	
1.1.2 Кількість населення у віці 25-34 років з післядипломною освітою (<i>post-secondary education</i>)	Частка населення у віці 25-34 років з післядипломною освітою у загальній кількості населення віком 25-34 роки	N/A
1.1.3 Навчання протягом усього життя	Цільова група населення для статистики навчання протягом усього життя охоплює всіх осіб домогосподарств у віці від 25 до 64 років. Зібрана інформація стосується всієї освіти чи навчання, незалежно від того, чи є вона актуальною чи можливо майбутньою роботою респондента. Дані збираються через опитування робочої сили ЄС. Орієнтовний період для участі у навчанні та тренінгу - це чотири тижні, що передують співбесіді. Визначається як відношення до загальної чисельності населення однієї вікової групи, за винятком тих, хто не відповідав на питання щодо участі у (формальній та неформальній) освіті та професійній підготовці	N/A
<i>1.2 Привабливі дослідницькі системи</i>		
1.2.1 Кількість спільних наукових міжнародних публікацій	Відношення наукових публікацій принаймні з одним зарубіжним співавтором до загальної кількості населення	
1.2.2 Найпопулярніші 10% публікацій	Відношення кількості наукових публікацій, що входять до 10 % найпопулярніших публікацій у світі, до загальної кількості наукових публікацій	
1.2.3 Іноземні PhD-студенти	Частка іноземних PhD-студентів в загальній кількості аспірантів	N/A
<i>1.3 Інноваційне середовище</i>		
1.3.1 Використання широкопasmового доступу в Інтернет	Частка підприємств з максимальною швидкістю інтернет-з'єднання щонайменше 100 Мбіт / с у загальній кількості підприємств	N/A
1.3.2 Можливість підприємницької діяльності	Відношення кількості осіб, що беруть участь у підприємницькій діяльності, що орієнтована на поліпшення, до кількості осіб, що беруть участь у підприємницькій діяльності через	N/A

	необхідність (мотиваційний індекс)	
2 ІНВЕСТИЦІЇ		
<i>2.1 Фінанси і підтримка</i>		
2.1.1. Витрати на НДДКР у державному секторі	Частка витрат на НДДКР у державному секторі та секторі вищої освіти до ВРП	
2.1.2 Венчурні капітальні витрати	Відношення венчурних капіталовкладень (приватний капітал для інвестицій в компанії включає ранній етап (seed + start-up), капітальне розширення та заміну) до ВРП	
<i>2.2 Фірмові інвестиції</i>		
2.2.1 Витрати на НДДКР у бізнесі	Частка приватних витрат на НДДКР у ВРП	
2.2.2 Витрати на інновації, не пов'язані з НДДКР	Частка витрат на інновації, не пов'язаних з НДДКР, у загальному обсязі обороту підприємств. Деякі компоненти витрат на інновації, такі, як інвестиції в обладнання та машини, придбання патентів та ліцензій, вимірюють поширення нових технологій виробництва та ідей	
2.2.3 Підприємства, що сприяють навчанню та вдосконаленню навичок ІКТ своїх співробітників	Частка підприємств, що провадять навчання та вдосконалення навичок ІКТ своїх співробітників у загальній кількості підприємств	N/A
Чинники, що представляють регіональну інноваційність типу OUTPUT		
3 ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ		
<i>3.1 Інноватори</i>		
3.1.1 Малі та середні підприємства (МСП) з новими продуктами або процесами	Частка МСП з новими продуктами або процесами у загальній кількості МСП	
3.1.2 МСП з маркетинговими та організаційними інноваціями	Частка МСП з маркетинговими та організаційними (нетехнологічними) інноваціями хоча би на одному з ринків у загальній кількості МСП	
3.1.3 МСП з інноваціями в компанії	Частка МСП, що мають власну інноваційну діяльність у загальній кількості МСП. МСП з інноваційною діяльністю визначаються як підприємства, які впровадили нові продукти або процеси як у власному виробництві, так і в інших компаніях	
<i>3.2 Зв'язки</i>		
3.2.1 Інноваційні МСП, що співпрацюють з іншими	Частка МСП, які мають інноваційну співпрацю, у загальній кількості МСП. Тобто це фірми, які мали будь-які угоди про співпрацю, пов'язану з інноваційною діяльністю, з іншими підприємствами або установами протягом трьох років опитування. Цей показник визначає ступінь впливу малих та середніх підприємств на інноваційне співробітництво. Комплексні інновації, зокрема в ІКТ, часто залежать від здатності	

	використовувати різноманітні джерела інформації та знань або співпрацювати в розробці інновацій. Цей показник вимірює потік знань між державними дослідницькими установами та приватними фірмами, а також між фірмами та іншими фірмами. Цей показник обмежується лише малим та середнім бізнесом, оскільки практично всі великі фірми беруть участь у інноваційному співробітництві	
3.2.2 Державно-приватні спільні публікації (винаходи, новинки)	Співвідношення кількості державно-приватних співавторів наукових публікацій до загальної кількості населення. Цей показник охоплює зв'язки державно-приватних досліджень та активну співпрацю між дослідниками бізнес-сектора та дослідниками державного сектору, в результаті чого з'являються наукові публікації	
3.2.3 Приватне співфінансування державних витрат на НДДКР	Частка сукупних витрат на НДДКР у державному секторі та секторі вищої освіти, що фінансуються бізнес-сектором, у ВРП. Цей показник вимірює державно-приватне співробітництво. Очікується, що університети та державні НДДКР, що фінансуються бізнес-сектором, будуть безпосередньо обслуговувати більше, ніж короткострокові потреби в дослідженні бізнес-сектора	N/A
<i>3.3 Інтелектуальні активи</i>		
3.3.1. Патентні заявки	Частка заявок на патенти, поданих до Європейського патентного відомства, у ВРП, скоригованому відносно рівня купівельної спроможності. Патентні розрахунки базуються на даті подачі заявки, країні проживання винахідника. Можливість фірм розвивати нові продукти визначатимуть їх конкурентну перевагу. Одним із показників швидкості нової інноваційної продукції є кількість патентів.	
3.3.2 Заявки на торговельні марки	Частка заявок на торговельну марку, поданих до Бюро Європейської Союзу з питань інтелектуальної власності та Всесвітнього офісу інтелектуальної власності, у ВРП, скоригованому відносно рівня купівельної спроможності. Торгові марки є важливим інноваційним показником, особливо для сфери послуг. Торгова марка Співтовариства надає своєму власнику єдине право, що застосовується у всіх державах-членах Європейського Союзу, шляхом єдиної процедури, яка спрощує політику щодо використання торговельних марок на	

	європейському рівні. Вона відповідає трьом найважливішим функціям товарного знаку: визначає походження товарів і послуг, гарантує постійну якість через підтвердження зобов'язань компанії щодо споживача та є формою спілкування, основою для реклами.	
3.3.3 Розробка додатків	Частка індивідуальних дизайнів, що подаються до Бюро з питань інтелектуальної власності, у ВРП, скоригованому відносно рівня купівельної спроможності. Конструкція - зовнішній вигляд виробу або його частини, що виникає в результаті ліній, контурів, кольорів, форми, текстури, матеріалів та / або його орнаменту. Продукт може бути будь-яким виробничим або ремісничим предметом, включаючи упаковку, графічну символіку та типографські шрифти, але не включаючи комп'ютерні програми. Вона також включає в себе продукти, які складаються з декількох компонентів, які можуть бути розібрані та зібрані повторно. Захист дизайну забезпечує як незареєстрований, так і зареєстрований дизайн для однієї зони, що охоплює всі держави-члени.	
4 ВПЛИВИ		
4.1 Вплив на зайнятість		
4.1.1 Зайнятість у діяльності, що вимагає знань	Частка зайнятих у всіх галузях бізнесу, що вимагає знань, у ВРП, скоригованому відносно рівня купівельної спроможності. Інтенсивні заходи надають послуги безпосередньо споживачам, таким як телекомунікації, та забезпечують внесок у інноваційну діяльність інших фірм у всіх галузях економіки.	
4.1.2. Зайнятість швидкозростаючих підприємств інноваційних секторів	Частка працівників на підприємствах, що розвиваються, в 50% "найбільш інноваційних" галузях промисловості ¹ у загальній кількості зайнятих на підприємствах з 10 і більше працівниками. Цей показник свідчить про динаміку	N/A

¹ До "найбільш інноваційних" галузей промисловості віднесено: B06 (видобуток сирової нафти та природного газу), B09 (діяльність з підтримки гірничих робіт), C11 (виробництво напоїв), C12 (виробництво теплової енергії), C19 (виробництво коксу та нафтопродуктів), C20 (виробництво хімікатів та хімічних продуктів), C21 (виробництво основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів), C26 (виробництво комп'ютерних, електронних та оптичних виробів), C27 (виробництво електрообладнання), C28 (Виробництво машин та обладнання, не класифіковане в іншому місці), C29 (виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів), C30 (виробництво інших транспортних засобів), C32 (інше виробництво), D35 (постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонування повітря), E39 (утилізація та інші послуги з поводження з відходами), G46 (оптова торгівля, крім автомобілів та мотоциклів), H51 (повітряний транспорт), J58 (видавнича діяльність), J59 (виробництво кінофільмів, відео та телевізійних програм, звукозапис та видавнича діяльність), J60 (Програмування та трансляція), J61 (Телекомунікації), J62 (Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з цим діяльність), J63 (інформаційні послуги), K64 (діяльність у сфері фінансового обслуговування, крім страхування та пенсійного забезпечення), K65 (страхування, перестрахування та пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального забезпечення), K66 (Діяльність допоміжних фінансових послуг та страхової діяльності), L68 (операції з нерухомістю), M69 (юридична та бухгалтерська діяльність), M70 (діяльність головних офісів, консультування з питань управління), M71 (архітектурно-інженерна діяльність, технічне випробування та аналіз), M72 (наукові дослідження та розробки), M73 (реклама та дослідження ринку), M74 (Інші професійні, наукові та технічні заходи), M75 (ветеринарна діяльність), N79 (туристичне агентство, туроператор та інші послуги бронювання та пов'язані з ними заходи) [129].

	швидкозростаючих фірм у інноваційних секторах порівняно з усією швидкозростаючою діловою діяльністю. Він охоплює спроможність країни швидко трансформувати свою економіку, щоб реагувати на нові потреби та скористатися попитом.	
<i>4.2 Вплив на продажі</i>		
4.2.1 Експорт середніх і високотехнологічних товарів	Співвідношення середнього та високотехнологічного експорту ² в національній валюті та поточних цінах у загальному експорті продукції. Індикатор вимірює технологічну конкурентоспроможність ЄС, тобто здатність комерціалізувати результати досліджень та розробок (R & D) та інновацій на міжнародних ринках. Він також відображає спеціалізацію по товарах по країні. Створення, експлуатація та комерціалізація нових технологій є життєво важливими для конкурентоспроможності країни в сучасній економіці. Середні і високотехнологічні продукти є ключовими факторами економічного зростання, продуктивності та добробуту, і, як правило, є джерелом високої доданої вартості та високооплачуваної зайнятості.	
4.2.2 Експорт послуг, що вимагають знань	Частка експортованих знань-сервісних послуг ³ у загальній вартості експорту послуг. Індикатор вимірює конкурентоспроможність сектору послуг, що вимагають знань. Заходи з підвищення конкурентоспроможності та інноваційні стратегії можуть бути взаємно зміцнюючими для зростання зайнятості, експорту та обороту на рівні фірми. Цей показник відображає здатність економіки, особливо внаслідок інновацій, експортувати послуги з високим рівнем доданої вартості та брати успішну участь у глобальних мережах оцінки знань.	
4.2.3. Продажі новітніх ринкових та новітніх продуктів	Частка загального товарообігу нової або значно поліпшеної продукції, або нової для фірми, або нової для ринку, для всіх підприємств у загальному обороті для всіх підприємств. Цей показник вимірює оборот нових або значно поліпшених продуктів і	

² включає експорт наступних продуктів SITC Rev.3: 266, 267, 512, 513, 525, 533, 54, 553, 554, 562, 57, 58, 591, 593, 597, 598, 629, 653, 671, 672, 679, 71, 72, 731, 733, 737, 741, 751, 752, 759, 76, 77, 78, 79, 812, 87, 88 та 891 [129].

³ експорт знань-сервісних послуг визначається як сума кредитів в ЕКОПС-2010 (Класифікація розширеного обслуговування платіжного балансу): SC1 (морський транспорт), SC2 (повітряний транспорт), SC3A (космічний транспорт), CF (страхові та пенсійні послуги), SG (Фінансові послуги), SH (Плата за використання інтелектуальної власності), CI (телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги), SJ (Інші ділові послуги), SK1 (аудіовізуальні та супутні послуги) [129].

	включає як продукти, які є новими для фірми, так і продукти, які також є новими для ринку. Таким чином, показник охоплює як створення найсучасніших технологій (нові продукти для ринку), так і поширення цих технологій (нові продукти для компаній).	
--	--	--

1.1.1 Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %⁴

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	18,04	18,62	18,26	16,73	17,45	15,68	15,78	15,30
Автономна Республіка Крим	7,23	8,35	9,82					
Вінницька	7,27	7,71	7,81	11,80	12,48	10,11	12,78	13,71
Волинська	8,30	9,53	11,35	12,20	11,31	11,03	12,60	13,17
Дніпропетровська	12,37	12,44	11,28	11,91	10,74	9,98	9,81	9,34
Донецька	10,79	11,08	10,15	0,81	2,51	2,51	-1,34	-3,52
Житомирська	8,40	7,23	7,49	7,13	7,72	5,93	6,19	5,87
Закарпатська	5,38	5,76	5,90	6,76	5,64	4,61	5,34	5,24
Запорізька	14,02	15,01	11,37	12,45	10,93	11,86	10,41	9,78
Івано-Франківська	8,76	12,39	11,29	12,52	11,93	9,77	11,60	11,74
Київська	7,14	8,37	6,39	5,56	5,32	5,89	4,82	4,36
Кіровоградська	6,39	6,68	5,53	6,28	5,91	4,83	5,00	4,73
Луганська	9,65	12,41	12,67	9,33	6,98	5,53	5,41	4,26
Львівська	24,00	25,46	25,43	24,50	24,15	21,35	22,34	21,82
Миколаївська	6,81	6,87	6,82	6,16	6,18	4,75	4,96	4,59
Одеська	21,83	22,23	22,67	22,03	23,49	20,37	21,69	21,57
Полтавська	9,74	9,48	12,47	10,63	10,70	9,80	10,68	10,74
Рівненська	6,43	4,76	4,67	5,18	5,94	5,77	5,53	5,55
Сумська	10,75	12,32	12,51	14,56	13,09	14,37	15,18	15,82
Тернопільська	10,47	11,20	10,95	9,13	8,60	8,82	8,07	7,56
Харківська	37,23	37,52	36,22	34,01	33,76	30,97	30,47	29,19
Херсонська	7,96	8,40	7,79	7,37	7,40	5,65	5,93	5,50
Хмельницька	8,10	6,59	6,47	0,99	7,99	6,57	5,23	4,97
Черкаська	11,04	11,90	11,03	11,67	11,34	9,73	10,36	10,14
Чернівецька	7,41	7,40	6,94	8,26	10,11	7,58	8,98	9,27
Чернігівська	5,95	6,16	5,38	7,59	7,67	5,45	6,79	6,91
Київ	102,37	101,59	99,93	97,61	95,29	84,94	86,12	83,02
Севастополь	14,72	11,28	13,56					

⁴ розраховано на основі [29]

2.1.1. Витрати на НДДКР у державному секторі, %⁵

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,34	0,65	0,63	0,28	0,22	0,21	0,16	0,09
АРК	0,29	0,35	0,31				0,34	0,35
Вінницька	0,07	0,13	0,11	0,05	0,01	0,01	0,01	0,01
Волинська	0,07	0,11	0,11	0,03	1,08	1,10	1,21	1,44
Дніпропетровська	0,15	0,33	0,29	0,16	0,01	0,00		
Донецька	0,11	0,19	0,19	0,03	0,01	0,01	0,01	0,01
Житомирська	0,06	0,11	0,10	0,04	0,07	0,07	0,06	0,06
Закарпатська	0,15	0,30	0,31	0,12	0,07	0,07	0,04	0,01
Запорізька	0,05	0,10	0,08	0,03	0,02	0,02	0,01	-0,01
Івано-Франківська	0,08	0,11	0,10	0,04	0,28	0,19	0,23	0,26
Київська	0,32	0,48	0,43	0,18	0,01	0,01	0,01	0,01
Кіровоградська	0,03	0,05	0,04	0,03	0,02	0,01	0,01	0,00
Луганська	0,06	0,08	0,06	0,01	0,78	0,58	0,73	0,86
Львівська	0,42	0,64	0,65	0,27	0,06	0,05	0,01	0,01
Миколаївська	0,13	0,26	0,30	0,14	0,23	0,24	0,25	0,26
Одеська	0,23	0,45	0,39	0,17	0,03	0,03	0,01	0,01
Полтавська	0,06	0,09	0,08	0,05	0,01	0,01	0,00	-0,02
Рівненська	0,05	0,08	0,08	0,03	0,09	0,10	0,09	0,10
Сумська	0,12	0,18	0,18	0,11	0,02	0,02	0,00	-0,03
Тернопільська	0,06	0,10	0,10	0,05	2,55	2,75	3,01	3,60
Харківська	0,78	1,52	1,50	0,68	0,02	0,02	0,01	0,01
Херсонська	0,18	0,34	0,30	0,14	0,05	0,04	0,00	-0,05
Хмельницька	0,02	0,10	0,09	0,04	0,05	0,05	0,05	0,05
Черкаська	0,09	0,16	0,15	0,07	0,04	0,04	0,02	0,00
Чернівецька	0,20	0,31	0,31	0,14	0,08	0,07	0,03	-0,01
Чернігівська	0,11	0,18	0,14	0,06	0,00	0,00	0,01	0,01
м.Київ	1,03	1,97	1,79	0,72	0,55	0,53	0,32	0,09
м.Севастополь	0,51	0,93	1,12					

⁵ розраховано на основі [29]

2.2.1 Витрати на НДДКР у бізнесі, %⁶

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,18	0,17	0,15	0,12	0,09	0,17	0,11	0,11
АРК	0,09	0,10	0,04					
Вінницька	0,06	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Волинська	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Дніпропетровська	0,15	0,14	0,13	0,08	0,05	0,13	0,07	0,06
Донецька	0,11	0,08	0,09	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
Житомирська	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Закарпатська	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Запорізька	0,40	0,45	0,36	0,31	0,22	0,43	0,30	0,29
Івано-Франківська	0,22	0,14	0,02	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00
Київська	0,03	0,03	0,02	0,02	0,00	0,03	0,01	0,01
Кіровоградська	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Луганська	0,06	0,07	0,05	0,03	0,03	0,02	0,01	0,00
Львівська	0,22	0,12	0,13	0,10	0,08	0,06	0,02	0,00
Миколаївська	0,09	0,09	0,06	0,05	0,01	0,02	0,00	0,00
Одеська	0,06	0,08	0,07	0,09	0,08	0,09	0,10	0,10
Полтавська	0,01	0,04	0,04	0,02	0,01	0,02	0,02	0,02
Рівненська	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Сумська	0,10	0,27	0,12	0,13	0,07	0,07	0,05	0,03
Тернопільська	0,04	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Харківська	0,81	0,87	0,84	0,63	0,50	0,58	0,46	0,39
Херсонська	0,02	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Хмельницька	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Черкаська	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Чернівецька	0,11	0,03	0,03	0,02	0,01	0,02	0,00	0,00
Чернігівська	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
м.Київ	0,31	0,26	0,24	0,17	0,12	0,37	0,23	0,22
м.Севастополь	0,13	0,06	0,06					

⁶ розраховано на основі [29]

Додаток В5

3.1.1 Промислові підприємства з новими продуктами або процесами, %⁷

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	19,26	13,59	12,88	12,07	15,17	16,64	14,02	13,76
АРК	9,58	9,88	8,18					
Вінницька	12,70	13,67	15,19	11,76	12,94	14,19	13,59	13,64
Волинська	7,14	12,05	10,00	9,03	10,58	10,19	10,82	11,10
Дніпропетровська	7,95	7,65	7,80	8,00	8,88	13,83	12,35	13,30
Донецька	8,61	10,87	10,26	9,06	7,11	11,70	9,90	9,98
Житомирська	5,90	15,60	17,23	8,62	14,92	14,55	16,06	16,99
Закарпатська	3,20	6,64	5,53	4,49	7,97	7,46	8,31	9,00
Запорізька	40,96	17,88	18,05	15,89	19,23	21,13	12,46	9,69
Івано-Франківська	7,71	17,05	16,95	15,90	18,40	14,84	19,01	20,11
Київська	3,73	7,99	9,72	8,77	13,03	15,22	16,91	18,95
Кіровоградська	10,36	12,83	13,15	11,66	21,78	14,74	18,81	20,16
Луганська	5,48	11,38	9,89	7,63	8,75	8,82	9,31	9,50
Львівська	8,28	10,77	12,00	12,56	18,43	18,65	20,99	23,14
Миколаївська	6,99	13,84	11,69	10,09	23,66	19,78	23,52	26,15
Одеська	9,39	13,98	11,25	9,77	17,20	18,85	18,95	20,54
Полтавська	6,28	7,43	6,88	6,80	14,59	12,85	14,56	16,11
Рівненська	2,31	14,17	13,41	14,52	9,76	11,85	14,56	15,58
Сумська	40,00	16,82	13,16	12,26	18,97	17,80	9,29	6,28
Тернопільська	8,79	17,41	11,85	9,54	17,39	25,00	22,86	25,11
Харківська	21,64	20,82	21,40	20,96	23,72	25,76	25,27	26,09
Херсонська	7,73	12,32	13,30	10,76	20,65	16,67	20,29	22,21
Хмельницька	11,80	22,19	17,92	9,86	12,33	12,06	10,73	9,69
Черкаська	14,56	15,48	14,65	10,06	17,24	15,44	15,08	15,23
Чернівецька	3,30	9,45	8,24	9,17	16,98	20,37	22,14	25,25
Чернігівська	6,81	13,74	11,98	7,76	12,39	14,29	14,07	14,91
м.Київ	47,59	21,64	19,68	20,67	15,69	21,27	9,58	5,34
м.Севастополь	2,50	12,99	5,15					

⁷ розраховано на основі [29]

3.1.2. Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями, %⁸

	2010	2012	2013
Україна	3,50	3,22	2,75
Автономна Республіка Крим	1,80	1,85	1,82
Вінницька	3,26	2,52	1,77
Волинська	0,89	0,45	0,45
Дніпропетровська	1,12	1,64	0,85
Донецька	1,72	0,91	1,48
Житомирська	5,01	3,98	3,08
Закарпатська	0,80	1,42	0,46
Запорізька	4,10	8,29	7,77
Івано-Франківська	5,73	7,14	5,90
Київська	0,98	1,02	0,99
Кіровоградська	3,21	3,77	3,98
Луганська	3,59	1,63	1,28
Львівська	3,42	2,26	2,14
Миколаївська	5,13	5,48	4,31
Одеська	3,81	3,76	2,81
Полтавська	2,09	0,86	1,23
Рівненська	0,77	0,40	0,77
Сумська	2,13	2,73	2,19
Тернопільська	3,35	4,46	2,37
Харківська	3,79	4,48	4,97
Херсонська	1,82	1,48	1,48
Хмельницька	9,83	3,17	1,26
Черкаська	5,06	1,94	0,32
Чернівецька	3,30	4,98	4,95
Чернігівська	0,85	1,42	2,30
Київ	11,04	9,82	7,58
Севастополь	0,00	2,60	2,06

⁸ розраховано на основі [29]

3.1.3. Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %⁹

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	7,66	8,81	8,71	7,86	10,28	11,39	11,34	11,97
Автономна Республіка Крим	4,19	3,40	3,64					
Вінницька	7,49	8,63	10,25	8,36	10,00	7,74	9,09	9,19
Волинська	4,91	7,14	6,36	4,33	6,73	12,04	10,16	11,08
Дніпропетровська	4,60	5,05	5,39	5,29	4,96	10,20	8,68	9,47
Донецька	6,27	6,08	5,93	6,15	3,77	4,79	4,09	3,68
Житомирська	6,49	10,40	9,85	4,44	9,39	10,30	9,54	9,84
Закарпатська	7,60	5,21	4,15	3,75	5,80	5,22	4,24	3,93
Запорізька	3,86	12,95	13,53	11,44	15,38	15,96	18,76	20,63
Івано-Франківська	11,45	14,75	14,99	13,13	10,40	11,72	11,38	11,00
Київська	6,09	5,94	7,14	6,49	8,48	8,65	9,11	9,67
Кіровоградська	8,21	9,81	11,55	10,60	18,81	12,63	16,75	18,13
Луганська	5,29	6,10	5,31	6,11	5,00	2,94	3,70	3,29
Львівська	7,88	6,25	6,57	7,49	10,57	10,61	10,98	11,77
Миколаївська	6,53	8,09	9,23	7,72	18,28	13,19	16,74	18,52
Одеська	8,88	9,95	8,18	7,77	10,22	11,52	10,78	11,17
Полтавська	6,81	5,71	5,90	5,58	12,97	10,06	11,61	12,69
Рівненська	6,54	9,31	10,34	7,26	6,50	8,15	7,67	7,57
Сумська	12,34	13,18	10,53	9,96	15,52	18,64	17,16	18,24
Тернопільська	10,46	12,95	8,06	6,22	11,96	23,91	18,50	20,29
Харківська	7,82	9,22	9,94	10,30	14,67	17,17	17,87	19,68
Херсонська	8,18	9,36	10,34	8,07	14,13	9,38	11,71	12,23
Хмельницька	7,58	14,70	13,52	7,83	10,27	7,80	8,50	7,98
Черкаська	10,76	12,26	10,83	9,20	13,10	15,44	14,36	15,05
Чернівецька	10,38	7,96	8,24	7,34	15,09	16,67	16,14	17,62
Чернігівська	9,36	10,43	11,06	6,94	9,73	8,57	8,33	8,04
Київ	15,46	14,23	14,26	9,43	10,06	11,98	9,10	8,10
Севастополь	6,25	9,09	2,06					

⁹ розраховано на основі [29]

3.3.1. Частка заявок на винаходи у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %¹⁰

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,22	0,17	0,19	0,12	0,08	0,10	0,05	0,03
Автономна Республіка Крим	0,11	0,07	0,07					
Вінницька	0,17	0,13	0,18	0,10	0,06	0,08	0,05	0,02
Волинська	0,08	0,06	0,04	0,05	0,03	0,03	0,02	0,01
Дніпропетровська	0,23	0,19	0,19	0,12	0,07	0,09	0,04	0,00
Донецька	0,16	0,13	0,09	0,07	0,03	0,05	0,00	0,00
Житомирська	0,15	0,15	0,10	0,08	0,04	0,06	0,02	0,00
Закарпатська	0,34	0,27	0,20	0,18	0,13	0,12	0,05	0,01
Запорізька	0,15	0,14	0,19	0,10	0,08	0,10	0,07	0,06
Івано-Франківська	0,17	0,11	0,13	0,11	0,07	0,09	0,06	0,04
Київська	0,13	0,11	0,11	0,08	0,08	0,06	0,05	0,03
Кіровоградська	0,05	0,06	0,07	0,02	0,02	0,05	0,03	0,02
Луганська	0,14	0,11	0,11	0,09	0,06	0,05	0,03	0,01
Львівська	0,23	0,16	0,16	0,13	0,07	0,10	0,05	0,02
Миколаївська	0,16	0,14	0,14	0,16	0,05	0,08	0,06	0,04
Одеська	0,19	0,13	0,24	0,15	0,11	0,13	0,11	0,10
Полтавська	0,05	0,05	0,05	0,03	0,02	0,02	0,01	0,00
Рівненська	0,15	0,05	0,04	0,04	0,02	0,02	0,00	0,00
Сумська	0,13	0,12	0,21	0,11	0,06	0,03	0,03	0,01
Тернопільська	0,05	0,12	0,09	0,18	0,05	0,05	0,08	0,07
Харківська	0,49	0,42	0,44	0,28	0,19	0,24	0,13	0,07
Херсонська	0,19	0,12	0,13	0,10	0,03	0,05	0,00	0,00
Хмельницька	0,16	0,08	0,06	0,03	0,02	0,03	0,00	0,00
Черкаська	0,16	0,05	0,09	0,04	0,02	0,06	0,01	0,00
Чернівецька	0,10	0,09	0,08	0,06	0,05	0,05	0,03	0,02
Чернігівська	0,05	0,05	0,06	0,04	0,02	0,06	0,04	0,04
Київ	0,33	0,27	0,31	0,17	0,12	0,14	0,07	0,03
Севастополь	0,67	0,48	0,41					

¹⁰ розраховано на основі [29]

3.3.2. Частка патентів у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %¹¹

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	0,17	0,11	0,11	0,09	0,05	0,06	0,02	0,00
Автономна Республіка Крим	0,07	0,03	0,03					
Вінницька	0,09	0,05	0,11	0,04	0,03	0,05	0,03	0,02
Волинська	0,08	0,03	0,03	0,01	0,01	0,02	0,00	0,00
Дніпропетровська	0,21	0,14	0,12	0,08	0,05	0,06	0,00	0,00
Донецька	0,10	0,08	0,08	0,07	0,04	0,02	0,01	0,00
Житомирська	0,13	0,07	0,08	0,05	0,02	0,03	0,00	0,00
Закарпатська	0,23	0,14	0,12	0,13	0,08	0,08	0,04	0,01
Запорізька	0,09	0,08	0,04	0,03	0,03	0,04	0,01	0,00
Івано-Франківська	0,20	0,08	0,10	0,05	0,04	0,04	0,00	0,00
Київська	0,10	0,07	0,08	0,04	0,03	0,04	0,01	0,00
Кіровоградська	0,05	0,03	0,04	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00
Луганська	0,07	0,05	0,07	0,08	0,07	0,03	0,05	0,04
Львівська	0,20	0,11	0,10	0,09	0,05	0,06	0,01	0,00
Миколаївська	0,20	0,08	0,11	0,05	0,04	0,05	0,00	0,00
Одеська	0,15	0,11	0,11	0,09	0,07	0,07	0,05	0,03
Полтавська	0,05	0,03	0,03	0,02	0,01	0,01	0,00	0,00
Рівненська	0,07	0,02	0,04	0,02	0,01	0,01	0,00	0,00
Сумська	0,17	0,07	0,06	0,04	0,02	0,02	0,00	0,00
Тернопільська	0,16	0,08	0,04	0,04	0,02	0,04	0,00	0,00
Харківська	0,44	0,25	0,28	0,24	0,12	0,15	0,06	0,00
Херсонська	0,10	0,07	0,05	0,04	0,03	0,03	0,01	0,00
Хмельницька	0,03	0,02	0,02	0,05	0,01	0,00	0,01	0,00
Черкаська	0,05	0,01	0,03	0,02	0,01	0,01	0,00	0,00
Чернівецька	0,10	0,11	0,06	0,02	0,03	0,01	0,00	0,00
Чернігівська	0,02	0,04	0,03	0,02	0,01	0,01	0,01	0,00
Київ	0,25	0,17	0,19	0,13	0,09	0,08	0,04	0,00
Севастополь	0,51	0,32	0,42					

¹¹ розраховано на основі [29]

4.1.1 Зайнятість у діяльності, що вимагає знань¹²

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	11,95	8,92	8,05	5,53	4,3	4,28	1,70	0,13
Автономна Республіка Крим	8,55	5,55	5,12					
Вінницька	4,16	2,17	1,61	1,15	0,78	1,02	0,85	0,79
Волинська	2,26	1,46	1,28	0,56	0,88	0,67	0,14	-0,15
Дніпропетровська	8,85	7,39	6,78	4,48	3,39	4,01	1,97	0,87
Донецька	5,52	4,45	4,32	2,27	1,74	0,17	1,86	1,37
Житомирська	2,08	1,46	1,39	0,93	2,71	0,81	1,26	1,17
Закарпатська	5,39	3,92	3,55	2,25	4,04	2,18	1,86	1,37
Запорізька	12,28	9,67	8,92	5,31	3,25	4,28	1,00	-0,80
Івано-Франківська	4,45	2,8	1,33	0,9	1,03	1,02	1,02	1,02
Київська	7,29	4,14	3,56	2,38	1,25	1,54	1,02	1,02
Кіровоградська	3,18	2,35	1,8	1,28	0,87	1,02	0,17	0,17
Луганська	4	3,18	2,41	1,15	1,51	1,11	0,15	0,15
Львівська	13,42	9,14	8,16	5,18	5,55	4,42	1,77	0,09
Миколаївська	12,21	7,48	6,49	4,53	4,43	3,82	1,19	1,19
Одеська	7,07	5,71	4,95	3,5	3,85	2,81	1,82	1,01
Полтавська	2,83	1,95	1,83	1,15	1,78	1,19	0,85	0,58
Рівненська	1,81	1,24	1,18	0,64	1,65	0,84	0,81	0,69
Сумська	11,57	8,69	7,59	4,84	4,1	6,20	2,83	1,59
Тернопільська	2,79	1,76	1,58	0,98	3,28	1,33	1,62	1,52
Харківська	31,49	25,84	23,38	15,31	12,88	11,15	5,14	0,90
Херсонська	6,01	4,75	3,8	2,76	1,06	1,87	0,09	0,09
Хмельницька	0,69	0,59	0,61	0,51	0,63	0,69	0,62	0,62
Черкаська	6,13	3,38	2,95	2,06	2,79	1,31	0,43	0,62
Чернівецька	11,63	5,29	4,57	3,11	4,29	4,06	1,26	0,05
Чернігівська	4,07	2,52	3,17	2,09	1,42	1,68	0,86	0,39
Київ	26,25	19,29	16,58	11,38	7,35	8,22	1,73	0,86
Севастополь	19,44	15,48	13,83					

¹² розраховано на основі [29]

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 0,2$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100
АРК	10	10	100					
Вінницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Волинська	100	100	100	100	1	10	1	10
Дніпропетровська	100	100	100	100	100	100	100	100
Донецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Житомирська	100	100	100	100	100	100	100	100
Закарпатська	100	100	100	100	100	100	100	100
Запорізька	100	100	100	100	100	100	100	100
Івано-Франківська	100	100	100	100	100	100	100	100
Київська	100	100	100	100	100	100	100	100
Кіровоградська	100	100	100	100	100	100	100	100
Луганська	100	100	100	100	100	10	100	10
Львівська	10	100	100	100	100	100	100	100
Миколаївська	100	100	100	100	100	100	100	100
Одеська	100	100	100	100	100	100	100	100
Полтавська	100	100	100	100	100	100	100	100
Рівненська	100	100	100	100	100	100	100	100
Сумська	100	100	100	100	100	100	100	100
Тернопільська	100	100	100	100	10	100	10	100
Харківська	10	10	10	10	100	100	100	100
Херсонська	100	100	100	100	100	100	100	100
Хмельницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Черкаська	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернівецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернігівська	100	100	100	100	100	100	100	100
м.Київ	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Севастополь	100	100	100					

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 0,4$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	10	100	100	10	100	100	10	100
АРК	10	10	10					
Вінницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Волинська	100	100	100	100	1	10	100	1
Дніпропетровська	100	100	100	100	100	100	100	100
Донецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Житомирська	100	100	100	100	100	100	100	100
Закарпатська	100	100	100	100	100	100	100	100
Запорізька	10	100	100	100	100	10	100	100
Івано-Франківська	100	100	100	100	100	100	100	100
Київська	10	10	100	100	100	100	100	100
Кіровоградська	100	100	100	100	100	100	100	100
Луганська	100	100	100	100	10	10	100	10
Львівська	10	10	10	10	100	100	10	100
Миколаївська	100	100	100	100	100	100	100	100
Одеська	100	100	100	100	100	100	100	100
Полтавська	100	100	100	10	100	100	10	100
Рівненська	100	100	100	100	100	100	100	100
Сумська	100	100	100	100	100	100	100	100
Тернопільська	100	100	100	100	10	10	100	10
Харківська	10	10	10	10	100	100	10	100
Херсонська	100	100	100	100	100	100	100	100
Хмельницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Черкаська	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернівецька	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернігівська	100	100	100	100	100	100	100	100
м.Київ	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Севастополь	100	100	100					

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 0,6$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	10	10	10	10	100	10	100	10
АРК	10	10	10					
Вінницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Волинська	100	100	100	10	1	10	1	10
Дніпропетровська	10	10	10	10	100	100	100	100
Донецька	10	100	100	100	100	100	100	100
Житомирська	100	100	100	100	100	100	100	100
Закарпатська	100	100	100	100	100	100	100	100
Запорізька	10	10	100	10	100	10	100	10
Івано-Франківська	10	100	100	100	100	100	100	100
Київська	10	10	10	10	100	100	100	100
Кіровоградська	100	100	100	100	100	100	100	100
Луганська	10	100	100	100	10	10	10	10
Львівська	10	10	10	10	100	100	100	100
Миколаївська	100	100	100	100	100	100	100	100
Одеська	10	10	10	10	100	100	100	100
Полтавська	100	10	10	10	100	100	100	100
Рівненська	100	100	100	100	100	100	100	100
Сумська	100	100	100	10	100	100	100	100
Тернопільська	100	100	100	100	10	10	10	10
Харківська	10	10	10	10	10	10	10	10
Херсонська	100	100	100	100	100	100	100	100
Хмельницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Черкаська	100	100	100	100	100	100	100	100
Чернівецька	10	100	100	10	100	100	100	100
Чернігівська	100	100	100	100	100	100	100	100
м.Київ	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Севастополь	10	100	10					

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 0,8$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	10	10	10	10	10	10	10	10
АРК	10	10	10					
Вінницька	10	100	100	100	100	100	100	100
Волинська	10	100	10	10	10	10	10	10
Дніпропетровська	10	10	10	10	10	10	10	10
Донецька	10	10	10	100	100	100	100	100
Житомирська	100	100	100	10	100	100	10	100
Закарпатська	100	100	10	10	100	100	10	100
Запорізька	10	10	10	10	10	10	10	10
Івано-Франківська	10	10	100	100	10	10	100	10
Київська	10	10	10	10	100	100	10	100
Кіровоградська	100	100	100	100	100	100	100	100
Луганська	10	10	10	10	10	10	10	10
Львівська	10	10	10	10	10	10	10	10
Миколаївська	10	10	10	10	100	100	10	100
Одеська	10	10	10	10	10	10	10	10
Полтавська	10	10	10	10	100	10	10	100
Рівненська	100	100	100	100	10	10	100	10
Сумська	100	10	10	10	100	10	10	100
Тернопільська	10	100	100	100	10	10	100	10
Харківська	10	10	10	10	10	10	10	10
Херсонська	10	10	100	10	100	100	10	100
Хмельницька	100	100	100	100	100	100	100	100
Черкаська	10	100	100	10	100	100	10	100
Чернівецька	10	10	10	10	100	100	10	100
Чернігівська	10	100	100	10	100	100	10	100
м.Київ	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Севастополь	10	10	10					

Міра ефективності інноваційності регіонів України при $\alpha = 1$

	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	10	10	10	10	10	10	10	10
АРК	10	10	10					
Вінницька	10	10	10	10	10	10	10	10
Волинська	10	10	10	10	10	10	10	10
Дніпропетровська	10	10	10	10	10	10	10	10
Донецька	10	10	10	10	10	10	10	10
Житомирська	10	10	10	10	10	10	10	10
Закарпатська	10	10	10	10	10	10	10	10
Запорізька	10	10	10	10	10	10	10	10
Івано-Франківська	10	10	10	10	10	10	10	10
Київська	10	10	10	10	10	10	10	10
Кіровоградська	10	10	10	10	10	10	10	10
Луганська	10	10	10	10	10	10	10	10
Львівська	10	10	10	10	10	10	10	10
Миколаївська	10	10	10	10	10	10	10	10
Одеська	10	10	10	10	10	10	10	10
Полтавська	10	10	10	10	10	10	10	10
Рівненська	10	10	10	10	10	10	10	10
Сумська	10	10	10	10	10	10	10	10
Тернопільська	10	10	10	10	10	10	10	10
Харківська	10	10	10	10	10	10	10	10
Херсонська	10	10	10	10	10	10	10	10
Хмельницька	10	10	10	10	10	10	10	10
Черкаська	10	10	10	10	10	10	10	10
Чернівецька	10	10	10	10	10	10	10	10
Чернігівська	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Київ	10	10	10	10	10	10	10	10
м.Севастополь	10	10	10					

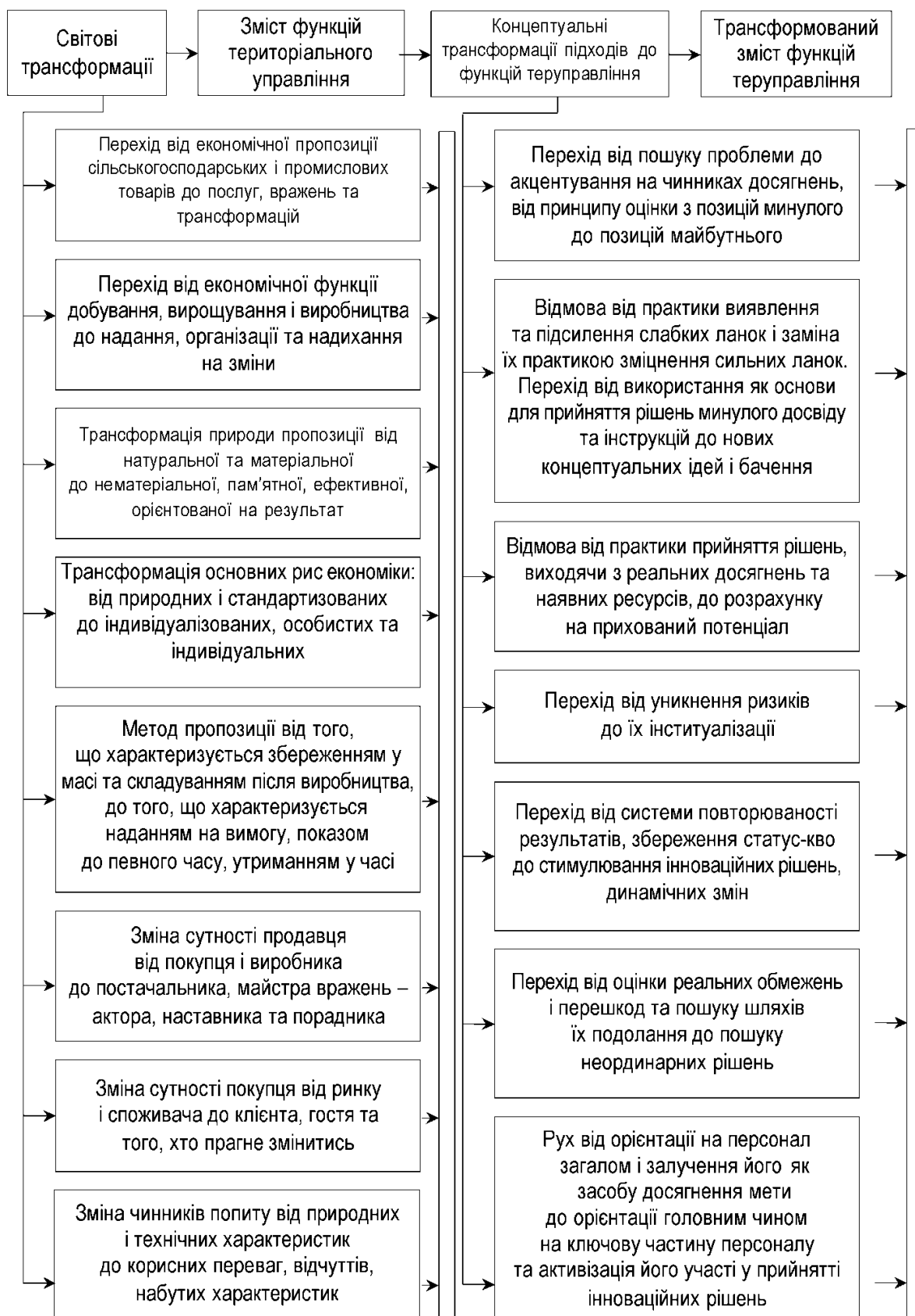

Рис. Д1. Принципова схема трансформації змісту основних функцій територіального управління [51]

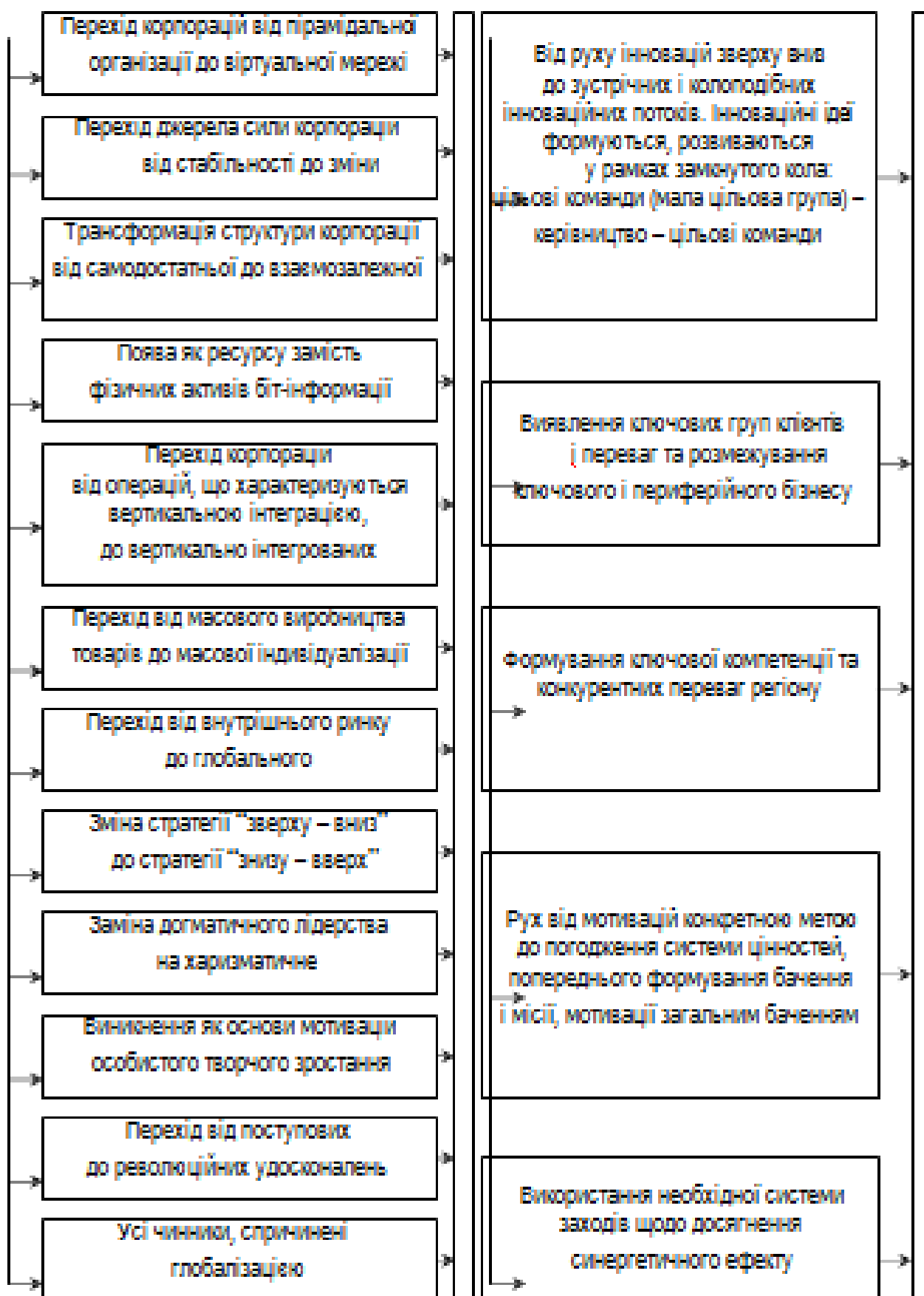

Рис. Д1. Принципова схема трансформації змісту основних функцій територіального управління [51] *продовження*

Таблиця Д1

Значення коефіцієнта Спірмена для показників конкурентоспроможності
регіонів

Показник	ВРП
ВРП	1,00
Коефіцієнт концентрації	0,71
Коефіцієнт диверсифікації	-0,73
Регіональний мультиплікатор	
виробництво	0,50
інфраструктура*	0,91
управління	-0,23
дослідження і розвиток	-0,80
Коефіцієнт інтенсивності	
виробництво	0,69
інфраструктура	-0,90
управління	0,14
дослідження і розвиток	0,81
Транспорт	-0,42
Зв'язок	-0,34
Енергетика	0,91
Водна інфраструктура	0,39
Охорона навколишнього середовища	-0,80
Наука	-0,91
Освіта	0,89
Охорона здоров'я	-0,94
Соціальний захист	0,50
Культура та відпочинок	-0,89
Торгівля	-0,93
Фінансова і страхова діяльність	-0,24
Операції з нерухомим майном	-0,66
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-0,26
Інші види діяльності (діяльність громадських, екстериторіальних організацій і органів)	0,51
Коефіцієнт концентрації МП	-0,56
Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.	0,84
Частка обсягу реалізованої продукції малими підприємствами у загальній кількості реалізованої продукції відповідного регіону, %	0,67
Частка зайнятих на МП в загальній чисельності зайнятого населення регіону, %	-0,39
Середньомісячна заробітна плата працівника МП в порівнянні із середньомісячною заробітною платою по регіону	0,33
Частка найманих працівників МП до загальної кількості найманих працівників відповідного регіону, %	-0,58
Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення	-0,94
Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення	-0,92

Безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП)	0,74
Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %	-0,91
Витрати на НДДКР у державному секторі, %	-0,17
Витрати на НДДКР у бізнесі, %	-0,78
Промислові підприємства з новими продуктами або процесами, %	0,80
Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями, %	-0,97
Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %	0,86
Частка заявок на винаходи у ВВП, скоригованому відносно ІСЦ, %	-0,90
Частка патентів у ВВП, скоригованому відносно ІСЦ, %	-0,90
Зайнятість у діяльності, що вимагає знань	-0,91

* коефіцієнт Пірсона більший 0,8 за абсолютною величиною.

Таблиця Д2

Початкова сукупність ознак конкурентоспроможності після оцінки
тісноти зв'язку із результуючою ознакою

Детермінанта	Показник
Виробничі чинники	регіональний мультиплікатор
	інфраструктура
	дослідження і розвиток
	коефіцієнт інтенсивності
	інфраструктура
	дослідження і розвиток
Інфраструктурні чинники	Енергетика
	Охорона навколишнього середовища
	Наука
	Освіта
	Охорона здоров'я
	Культура та відпочинок
Мале підприємництво	Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.
Людський капітал	Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення
	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення
Інновації	Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %
	Промислові підприємства з новими продуктами або процесами, %
	Промислові підприємства з маркетинговими та організаційними інноваціями, %
	Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %
	Частка заявок на винаходи у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %
	Частка патентів у ВРП, скоригованому відносно ІСЦ, %
	Зайнятність у діяльності, що вимагає знань

Оцінки ознак конкурентоспроможності регіонів України у 2010 р.

Регіон	ВРП	Коефіцієнт інтенсивності дослідження і розвиток	Охорона навколишнього середовища	Освіта	Культура та відпочинок	Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.	Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення	Кількість випускників в аспірантури на 1 тис. населення, %	Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %
АР Крим	16507	0,07	16,93	48,00	598,00	155	283	88	7,23	4,19
Вінницька	14332	0,09	50,97	55	803	133	309	87,8	7,27	7,49
Волинська	13916	0,10	2,70	45	602	131	324	83,3	8,30	4,91
Дніпропетровська	34709	0,08	52,92	57	922	168	513	106	12,37	4,60
Донецька	28986	0,06	33,07	61	983	160	387	87,1	10,79	6,27
Житомирська	14616	0,09	-128,32	55	526	117	346	79,6	8,40	6,49
Закарпатська	12278	0,09	-124,83	42	557	142	228	80,7	5,38	7,60
Запорізька	23657	0,08	15,58	59	328	167	573	92,8	14,02	3,86
Івано-Франківська	14814	0,10	-229,73	34	768	177	397	90,6	8,76	11,45
Київська	26140	0,08	1,22	60	522	154	235	87,8	7,14	6,09
Кіровоградська	15533	0,09	54,21	55	551	169	282	97,5	6,39	8,21
Луганська	19788	0,07	-21,82	50	880	142	460	105,3	9,65	5,29
Львівська	16353	0,09	185,65	41	559	155	618	97,9	24,00	7,88
Миколаївська	20276	0,08	-11,45	59	545	198	367	85,9	6,81	6,53
Одеська	22544	0,09	-56,21	47	1073	185	597	94,1	21,83	8,88
Полтавська	29652	0,08	-106,05	58	1007	152	437	90,6	9,74	6,81
Рівненська	13785	0,10	-50,82	41	577	118	432	91,3	6,43	6,54
Сумська	15711	0,09	85,41	66	780	116	445	96,7	10,75	12,34
Тернопільська	11713	0,10	133,33	45	311	127	507	91,1	10,47	10,46
Харківська	23639	0,09	-2,82	54	880	182	928	92	37,23	7,82
Херсонська	14346	0,08	197,69	59	502	158	354	102,2	7,96	8,18
Хмельницька	13602	0,09	55,52	61	871	125	382	92,8	8,10	7,58
Черкаська	17325	0,09	-10,05	66	1004	136	407	89,3	11,04	10,76
Чернівецька	10939	0,09	9,89	53	402	181	413	89,5	7,41	10,38
Чернігівська	15406	0,08	24,28	54	562	114	294	115,5	5,95	9,36
м.Київ	70424	0,09	10,14	59	131	203	1981	108,8	102,37	15,46
м.Севастополь	20455	0,09	12,86	62	98	178	464	89,1	14,72	6,25

Оцінки ознак конкурентоспроможності регіонів України у 2018 р.

Регіон	ВРП	Коефіцієнт інтенсивності дослідження і розвиток	Охорона навколишнього середовища	Освіта	Культура та відпочинок	Кількість малих підприємств на одиницю зайнятих в МП в регіоні, одиниць на 1 тис. ос.	Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення	Забезпеченість населення лікарняними ліжками, кількість ліжок на 10 000 населення	Кількість випускників аспірантури на 1 тис. населення, %	Промислові підприємства з інноваціями в компанії, %
Вінницька	39096	0,11	5,34	65	244	423	284	69,1	10,11	7,74
Волинська	33122	0,14	92,09	52	209	286	257	72,8	11,03	12,04
Дніпропетровська	65568	0,11	-144,30	63	860	36	371	88,4	9,98	10,20
Донецька	27348	0,09	-64,58		324	542			2,51	4,79
Житомирська	32079	0,11	-41,63	66	182	277	250	69,3	5,93	10,30
Закарпатська	22092	0,11	55,62	53	333	211	180	69	4,61	5,22
Запорізька	49647	0,10	-74,53	64	264	73	401	85,1	11,86	15,96
Івано-Франківська	33568	0,11	-71,94	40	415	377	276	78,2	9,77	11,72
Київська	61191	0,13	146,71	67	382	74	170	74	5,89	8,65
Кіровоградська	42780	0,11	-54,31	62	533	451	161	84,8	4,83	12,63
Луганська	13516	0,08	2,83		167	423			5,53	2,94
Львівська	37077	0,12	-58,61	49	115	35	493	86,2	21,35	10,61
Миколаївська	43161	0,09	112,52	68	325	335	283	74,4	4,75	13,19
Одеська	44266	0,11	20,00	54	686	91	475	79,1	20,37	11,52
Полтавська	66589	0,10	-70,01	69	799	405	341	79,9	9,80	10,06
Рівненська	29895	0,12	19,89	54	207	289	311	74,8	5,77	8,15
Сумська	36092	0,10	16,81	73	689	143	332	84,9	14,37	18,64
Тернопільська	24239	0,13	-1,47	54	85	179	399	84,6	8,82	23,91
Харківська	47511	0,11	-249,12	62	727	36	659	85,8	30,97	17,17
Херсонська	30337	0,11	79,13	67	387	562	257	76,6	5,65	9,38
Хмельницька	32072	0,11	10,91	65	267	184	252	79,3	6,57	7,80
Черкаська	42226	0,10	0,17	70	824	138	314	81	9,73	15,44
Чернівецька	20399	0,11	3,45	57	146	355	346	75,1	7,58	16,67
Чернігівська	36252	0,11	39,11	65	493	104	204	98,5	5,45	8,57
м.Київ	161049	0,18	-1275,56	65	80	13	1285	101,6	84,94	11,98

Стандартизація змінних(дані 2010 року)

Регіон	ВРП	1	2	3	4	5	6	7	8	9
АР Крим	0,09	0,16	0,58	0,44	0,51	0,46	0,03	0,23	0,02	0,03
Вінницька	0,06	0,73	0,66	0,66	0,72	0,22	0,05	0,23	0,02	0,31
Волинська	0,05	0,96	0,54	0,34	0,52	0,20	0,05	0,10	0,03	0,09
Дніпропетровська	0,40	0,29	0,66	0,72	0,85	0,61	0,16	0,74	0,07	0,06
Донецька	0,30	0,00	0,61	0,84	0,91	0,52	0,09	0,21	0,06	0,21
Житомирська	0,06	0,66	0,24	0,66	0,44	0,04	0,07	0,00	0,03	0,23
Закарпатська	0,02	0,63	0,25	0,25	0,47	0,32	0,00	0,03	0,00	0,32
Запорізька	0,21	0,28	0,57	0,78	0,24	0,60	0,20	0,37	0,09	0,00
Івано-Франківська	0,07	0,93	0,00	0,00	0,69	0,71	0,10	0,31	0,03	0,65
Київська	0,26	0,42	0,54	0,81	0,43	0,46	0,00	0,23	0,02	0,19
Кіровоградська	0,08	0,55	0,66	0,66	0,46	0,62	0,03	0,50	0,01	0,38
Луганська	0,15	0,06	0,49	0,50	0,80	0,32	0,13	0,72	0,04	0,12
Львівська	0,09	0,75	0,97	0,22	0,47	0,46	0,22	0,51	0,19	0,35
Миколаївська	0,16	0,43	0,51	0,78	0,46	0,95	0,08	0,18	0,01	0,23
Одеська	0,20	0,71	0,41	0,41	1,00	0,81	0,21	0,40	0,17	0,43
Полтавська	0,31	0,44	0,29	0,75	0,93	0,43	0,12	0,31	0,04	0,25
Рівненська	0,05	0,88	0,42	0,22	0,49	0,05	0,12	0,33	0,01	0,23
Сумська	0,08	0,56	0,74	1,00	0,70	0,03	0,12	0,48	0,06	0,73
Тернопільська	0,01	1,00	0,85	0,34	0,22	0,15	0,16	0,32	0,05	0,57
Харківська	0,21	0,53	0,53	0,63	0,80	0,77	0,40	0,35	0,33	0,34
Херсонська	0,06	0,48	1,00	0,78	0,41	0,50	0,07	0,63	0,03	0,37
Хмельницька	0,04	0,64	0,67	0,84	0,79	0,13	0,09	0,37	0,03	0,32
Черкаська	0,11	0,57	0,51	1,00	0,93	0,25	0,10	0,27	0,06	0,59
Чернівецька	0,00	0,68	0,56	0,59	0,31	0,76	0,11	0,28	0,02	0,56
Чернігівська	0,08	0,48	0,59	0,63	0,48	0,00	0,04	1,00	0,01	0,47
м.Київ	1,00	0,55	0,56	0,78	0,03	1,00	1,00	0,81	1,00	1,00
м.Севастополь	0,16	0,75	0,57	0,88	0,00	0,72	0,13	0,26	0,10	0,21

Оцінка диференціації регіонів України за рівнем конкурентоспроможності у 2010 році (фрагмент)

Case No.	Euclidean distances (Spreadsheet2)						
	АР Крим	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська
АР Крим	0,00	0,75	0,86	0,71	0,63	0,83	0,72
Вінницька	0,75	0,00	0,52	0,84	0,85	0,59	0,68
Волинська	0,86	0,52	0,00	1,14	1,21	0,59	0,53
Дніпропетровська	0,71	0,84	1,14	0,00	0,65	1,18	1,15
Донецька	0,63	0,85	1,21	0,65	0,00	1,06	1,09
Житомирська	0,83	0,59	0,59	1,18	1,06	0,00	0,51
Закарпатська	0,72	0,68	0,53	1,15	1,09	0,51	0,00
Запорізька	0,53	0,87	1,00	0,72	0,79	0,92	0,96
Івано-Франківська	1,27	1,13	1,03	1,39	1,50	1,16	0,78
Київська	0,49	0,55	0,79	0,73	0,65	0,64	0,73
Кіровоградська	0,65	0,58	0,84	0,62	0,81	0,90	0,81
Луганська	0,62	0,90	1,15	0,48	0,68	1,09	1,04
Львівська	0,89	0,75	0,78	0,93	1,19	1,11	0,94
Миколаївська	0,69	0,86	1,03	0,81	0,76	1,00	0,91
Одеська	0,97	0,80	0,97	0,81	0,97	1,11	0,89
Полтавська	0,70	0,58	0,90	0,65	0,57	0,74	0,78
Рівненська	0,90	0,61	0,37	1,14	1,27	0,62	0,52
Сумська	1,13	0,66	1,12	1,01	0,99	0,97	1,15
Тернопільська	1,13	0,74	0,69	1,31	1,44	0,94	0,88
Харківська	0,83	0,78	1,00	0,68	0,79	1,05	0,95
Херсонська	0,83	0,73	1,04	0,68	0,91	1,12	1,13
Хмельницька	0,83	0,28	0,76	0,76	0,79	0,71	0,89
Черкаська	1,02	0,54	1,02	0,90	0,77	0,84	1,00
Чернівецька	0,84	0,74	0,87	0,97	1,03	0,91	0,75
Чернігівська	1,07	0,89	1,14	0,90	1,20	1,11	1,16
м.Київ	1,99	1,96	2,10	1,82	2,00	2,07	2,03
м.Севастополь	0,96	0,93	0,96	1,10	1,20	0,95	0,99

Оцінка диференціації регіонів України за рівнем конкурентоспроможності у 2018 році (фрагмент)

Case No.	Euclidean distances (Spreadsheet3)						
	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька
Вінницька	0,00	0,60	1,23	2,93	0,31	0,57	0,91
Волинська	0,60	0,00	1,18	2,85	0,53	0,52	0,81
Дніпропетровська	1,23	1,18	0,00	3,54	1,15	1,05	0,83
Донецька	2,93	2,85	3,54	0,00	2,99	2,74	3,43
Житомирська	0,31	0,53	1,15	2,99	0,00	0,53	0,71
Закарпатська	0,57	0,52	1,05	2,74	0,53	0,00	0,87
Запорізька	0,91	0,81	0,83	3,43	0,71	0,87	0,00
Івано-Франківська	0,86	0,58	1,15	2,75	0,91	0,67	1,00
Київська	0,73	0,67	0,85	3,20	0,54	0,60	0,67
Кіровоградська	0,67	0,77	0,90	3,26	0,75	0,84	0,83
Луганська	2,93	2,84	3,55	0,32	2,97	2,71	3,40
Львівська	1,06	0,71	1,07	3,25	0,91	0,83	0,62
Миколаївська	0,41	0,68	1,03	3,14	0,36	0,67	0,64
Одеська	0,99	0,81	0,51	3,14	0,91	0,74	0,71
Полтавська	0,81	1,05	0,75	3,31	0,90	0,96	0,98
Рівненська	0,46	0,31	1,09	2,89	0,42	0,35	0,74
Сумська	1,08	1,10	0,61	3,60	0,97	1,13	0,65
Тернопільська	1,10	0,74	1,27	3,32	0,93	1,10	0,64
Харківська	1,25	1,12	0,54	3,53	1,14	1,17	0,72
Херсонська	0,41	0,80	1,21	3,13	0,63	0,83	1,02
Хмельницька	0,54	0,58	0,88	3,22	0,39	0,52	0,53
Черкаська	1,06	1,09	0,46	3,46	0,98	1,04	0,77
Чернівецька	0,56	0,46	1,22	2,99	0,48	0,71	0,67
Чернігівська	1,12	1,07	0,62	3,71	1,04	1,03	0,66
м.Київ	2,15	2,00	1,97	4,32	2,07	2,20	1,80

Таблиця Д11

Описова статистика кластерного аналізу

Case No.	Means and Standard Deviation		Case No.	Means and Standard Deviation	
	Mean	Std.Dev.		Mean	Std.Dev.
АР Крим	0,274018	0,225927	Вінницька	0,367273	0,337604
Вінницька	0,398973	0,293151	Волинська	0,363352	0,286809
Волинська	0,316113	0,310715	Дніпропетровська	0,443066	0,340105
Дніпропетровська	0,462817	0,311812	Донецька	-0,134060	0,972687
Донецька	0,383658	0,346584	Житомирська	0,335665	0,318909
Житомирська	0,262266	0,264284	Закарпатська	0,266671	0,294505
Закарпатська	0,252654	0,217886	Запорізька	0,388224	0,287087
Запорізька	0,347679	0,257835	Івано-Франківська	0,346204	0,277425
Івано-Франківська	0,380829	0,367728	Київська	0,361975	0,348189
Київська	0,344995	0,260438	Кіровоградська	0,459726	0,310105
Кіровоградська	0,429717	0,249978	Луганська	-0,186358	0,937931
Луганська	0,353780	0,286507	Львівська	0,332490	0,249357
Львівська	0,460363	0,261077	Миколаївська	0,403616	0,343106
Миколаївська	0,402437	0,314278	Одеська	0,416988	0,259250
Одеська	0,505123	0,276627	Полтавська	0,493214	0,343905
Полтавська	0,395408	0,286096	Рівненська	0,325263	0,263731
Рівненська	0,305230	0,269085	Сумська	0,517611	0,346821
Сумська	0,490604	0,346751	Тернопільська	0,424946	0,337724
Тернопільська	0,406760	0,330689	Харківська	0,507234	0,246370
Харківська	0,519568	0,182387	Херсонська	0,451398	0,372512
Херсонська	0,475153	0,310579	Хмельницька	0,354603	0,288862
Хмельницька	0,430677	0,314111	Черкаська	0,488729	0,355230
Черкаська	0,476939	0,337410	Чернівецька	0,380227	0,299357
Чернівецька	0,429593	0,260009	Чернігівська	0,428629	0,358934
Чернігівська	0,410548	0,337647	м.Київ	0,576511	0,470162
м.Київ	0,748332	0,325074			
м.Севастополь	0,401885	0,327665			

**МІНІСТЕРСТВО
РОЗВИТКУ ГРОМАД ТА ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

вул. Велика Житомирська, 9, м. Київ. 01601. тел./факс: (044) 278-83-90. тел. (044) 284-05-54,
278-82-905. E-mail: minregion@minregion.gov.ua. сайт: www.minregion.gov.ua. код згідно з
СДРПОУ 37471928

№ _____

на № _____

від _____

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційної роботи
Зварич Олени Ігорівни, виконаної для її представлення до захисту
на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук**

Результати дисертаційного дослідження Зварич О. І., виконаного для представлення до захисту на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук, у тому числі викладені у ґрунтовній монографії «Системно-функціональні детермінанти економічного розвитку України», можуть бути використані у роботі відповідних структурних підрозділів Міністерства, що дає цілком обґрунтовані підстави для їх доволі високої оцінки і реальну можливість їх використання при подальшому реформуванні регіональної політики в Україні в умовах здійснюваної децентралізації управлінських процесів та її євроінтеграційних устремлінь.

Заступник Міністра

В'ячеслав НЕГОДА

МІНРЕГІОН

№7/2/21194-19 від 28.12.2019

1624250

Підписано ЕЦП
Негода В'ячеслав Андронович
28.12.2019 14:14

РАХУНКОВА ПАЛАТА

вул. М. Коцюбинського, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 234-95-65, 234-10-41, факс (044) 288-09-59
E-mail: rp@ac-rada.gov.ua

04-33/467 № 28.11.2019

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційної роботи
Зварич Олени Ігорівни, виконаної для її представлення до захисту
на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук**

Результати дисертаційного дослідження Зварич О. І., виконаного для представлення до захисту на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук, зокрема, викладені у ґрунтовній монографії «Системно-функціональні детермінанти економічного розвитку регіонів України», включають матеріали, важливі при здійсненні аудитів ефективності, що дає обґрунтовані підстави стверджувати про його високий рівень та реальну можливість і подальшого використання у належному удосконаленні контролю за ефективним витрачанням коштів державного та місцевих бюджетів України.

Член Рахункової палати

О.С. Яременко

УКРАЇНА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Грушевського, 21, м. Івано-Франківськ, 76004, тел. (0342)55-22-91, факс 55-21-86

E-mail: oda@if.gov.ua Код ЄДРПОУ 20567921

№ _____ На № _____ від _____
12 грудня 2019 р.Вих. №1531/0/2-19/01-116 **ДОВІДКА**

**про використання результатів дисертаційної роботи Зварич О. І.
“Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного
розвитку регіонів України”**

Результати виконаної доцентом кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Університету Короля Данила, членом підкомітету регіонального комітету економічних реформ на час його створення в області Зварич О. І. дисертації на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук на тему “Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України” були використанні при розробці та реалізації:

- Стратегії економічного розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року, у тому числі її розділу стосовно формування його пріоритетів, де поруч із запропонованою авторкою методикою аналізу реального стану справ здійснено за її участю SWOT-аналіз, який підтвердив висновки і пропозиції зазначеного дисертаційного дослідження, та розділу щодо стратегічних завдань і дій із реалізації пріоритетних напрямків стратегії, зокрема, у сфері економіки, включаючи туристично-рекреаційний комплекс, розвиток людських ресурсів та інфраструктуру регіону тощо;

- Програми соціально-економічного і культурного розвитку області, у тому числі її розділи стосовно інституціональних та організаційних механізмів забезпечення відповідного економічного зростання, якими охоплюються зміни організаційних форм і структури власності, розбудова інститутів корпоративної самоорганізації, конкуренції та антимонопольного регулювання, стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, напрямки та послідовність здійснення адміністративної реформи, підготовка і перепідготовка кадрів, розбудова туризму, запровадження спеціальних режимів інвестиційної діяльності тощо;

- Регіональної цільової програми сприяння залученню інвестицій в економіку Івано-Франківської області на 2016 – 2020 роки, у якій враховано рекомендації дисертаційної роботи щодо шляхів формування комплексу мотивуючих та стимулюючих впливів органів виконавчої влади і місцевого

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ
Вих. №1531/0/2-19/01-116 від 12.12.2019

самоврядування на потенційних інвесторів з метою інвестування економіки регіону та системного підходу до управління їх ефективністю;

- Програми науково-технічної та інноваційної діяльності області до 2020 року, Регіональної цільової програми розвитку міжнародного співробітництва на 2016 – 2020 роки, Програми транскордонного забезпечення діяльності Івано-Франківської обласної ради на 2019 – 2020 роки, Регіональних цільової програми розвитку малого та середнього підприємництва в Івано-Франківській області на 2019 – 2020 роки і розбудови туризму на 2016 – 2020 роки, обласної програми охорони навколишнього природного середовища до 2020 року, Програми розвитку місцевого самоврядування в Івано-Франківській області на 2016 – 2020 роки, у тому числі у частині їх належного фінансового забезпечення.

Все це дає обґрунтовані підстави для високої оцінки результатів вказаної дисертаційної роботи, використання яких може слугувати вдосконаленню аналізу економічної інформації та її використання відповідними структурними підрозділами Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

**Перший заступник голови обласної
державної адміністрації**

Марія Савка

УКРАЇНА

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

 вул. Грушевського, 21, м. Івано-Франківськ, 76004, тел. (0342) 55-65-15, факс (0342) 55-60-20
 e-mail: mvk@mvk.if.ua код ЄДРПОУ 04054346

№ _____ На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційної роботи Зварич О. І.
 "Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного
 розвитку регіонів України"**

Результати виконаної доцентом кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Університету Короля Данила, членом підкомітету регіонального комітету економічних реформ на час його створення в області Зварич О. І. дисертації на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук на тему "Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України" були використанні при розробці та реалізації:

- Стратегії розвитку міста Івано-Франківська на період до 2028 року, у тому числі запропоновану авторкою методики аналізу реального стану справ, чим підтверджено висновки і пропозиції зазначеного дисертаційного дослідження, та розділу стосовно стратегічних завдань і дій із реалізації пріоритетних напрямків стратегії, зокрема, у сфері економіки, включаючи туристично-рекреаційний комплекс, щодо розвитку людських ресурсів та інфраструктури міста тощо;

- Програми економічного і соціального розвитку міста Івано-Франківська, у тому числі її розділи стосовно інституціональних механізмів економічного зростання, зокрема, змін організаційних форм і структури власності, розбудови інститутів корпоративної самоорганізації, конкуренції та антимонопольного регулювання, стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, напрямків та послідовності здійснення адміністративної реформи, підготовки і перепідготовки кадрів, розбудови туризму, запровадження спеціальних режимів інвестиційної діяльності тощо;

- Комплексної програми сприяння залученню інвестицій в економіку міста Івано-Франківська на 2016 – 2020 роки, у якій враховано рекомендації дисертаційного дослідження стосовно шляхів формування системи мотивуючих і стимулюючих впливів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на потенційних інвесторів з метою залучення інвестицій у його економіку і системного підходу до управління

13.12.2019, № 490/16.7-08/23 в.п. 13.12.2019

ефективністю, і програми розвитку транскордонного забезпечення діяльності міста Івано-Франківська на 2019 – 2020 роки та інших.

Все це дає обґрунтовані підстави для високої оцінки результатів вказаної дисертаційної роботи, використання яких може слугувати вдосконаленню аналізу економічної інформації та її використання відповідними структурними підрозділами виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради.

**Заступник міського голови – начальник
фінансового управління виконавчого
комітету Івано-Франківської міської ради**

В. Ю. Сусайіна

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
e-mail: office@pnu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125266

18.12.2019 № 03-02-10/115
На № _____ від _____

ДОВІДКА
про використання результатів дисертаційної роботи Зварич О. І.
“Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного
розвитку регіонів України”

Основні теоретичні положення та відповідні практичні рекомендації дисертаційного дослідження Зварич О. І. “Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України” використовуються у навчальному процесі при викладі курсів “Управління соціально-економічним розвитком регіону”, “Міжнародна економіка”, “Міжнародна економічна інтеграція”, “Міжнародні товарні ринки”, “Зовнішньоекономічні зв’язки України”, “Інфраструктура товарного ринку” на економічному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Проректор з наукової роботи

В. М. Якубів

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
 УНІВЕРСИТЕТ НАФТИ І ГАЗУ**

вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел./факс (0342) 54-71-39, тел. (0342) 54-72-66
 E-mail: admin@iung.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070855, р/р № 35228290004276
 в ДКСУ в м. Києві, МФО 820172

20.12.2019р № 65

ЗАТВЕРДЖУЮ

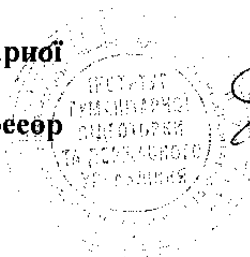
Проректор з науково-педагогічної роботи
 Івано-Франківського національного
 технічного університету нафти і газу
 д. е. н., проф. Л. Т. Гораль
 від 19 грудня 2019 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Зварич Олені Ігорівні про те, що основні результати, зокрема, теоретичні положення, методичні розробки, узагальнення та висновки її дисертаційного дослідження на тему «Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України», представленого на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08. 00. 05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка, впроваджені у навчальний процес Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу та використовуються при розробленні програм, методичного забезпечення та викладання дисциплін для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 281 – Публічне управління і адміністрування з дисциплін «Децентралізація та регіональні реформи», «Європейська регіональна політика», «Управління інноваціями в публічному управлінні», «Стратегічне управління» і «Проектний менеджмент».

Директор Інституту гуманітарної
 підготовки та державного
 управління, д. філос. н., професор

Д.І.Дзвінчук

**УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY**

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, факс +38(0342)77-62-82
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45
e-mail: university@iful.edu.ua. Офіційна сторінка - www.iful.edu.ua

№ 02/156 від 18.12.2019 р.

ДОВІДКА
про використання результатів дисертаційної роботи Зварич О. І.
“Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного
розвитку регіонів України”

Основні теоретичні положення та відповідні їм практичні рекомендації дисертаційного дослідження доцента кафедри туризму і готельно-ресторанної справи університету Зварич О.І. “Теоретико-методологічні засади забезпечення економічного розвитку регіонів України” використовуються її авторкою у навчальному процесі, а саме при викладенні дисциплін “Стратегічне управління бізнесом” та “Управління проектами” освітньої магістерської програми “Бізнес та приватне підприємництво” на факультеті управління та бізнес-аналітики.

Ректор

В. Л. Хромець

Підготовлено:
Проректор з навчальної роботи Остафійчук П.Г.